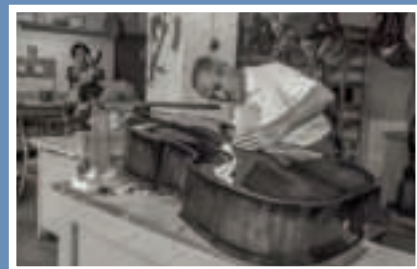

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Új folyam 12
2025

2025

**A MÓRA FERENC MÚZEUM
ÉVKÖNYVE**

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Új folyam 12.

Szeged
2025

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve

Új folyam 12.

Yearbook of the Móra Ferenc Museum – New Series Volume 12

Szerkesztőbizottság:

Bárkányi Ildikó, Gläserné Nagyillés Anikó, Hegedűs Anita,
Szolnoki Zoltán, Tóth István, Varga Sándor

Szerkesztették:

Szolnoki Zoltán
Varga Sándor

A tanulmányok lektorai:

Gläser Norbert
Hári Kata
Vig Károly
Lőrinczy Gábor
Mód László
Sebő Judit
Szolnoki Zoltán
Tóth István
Varga Sándor

Az absztraktokat fordították:

Szolnoki Zoltán
Vad Zsolt

A munkatársak bibliográfiáját összeállította:

Papdi Nikolett

A borítót tervezte:

Magyar Milán

A nyomdai előkészítést

Hodák Eszter és Magyar Milán végezte

Móra Ferenc Múzeum
6720 Szeged, Roosevelts tér 1–3.
www.moramuseum.hu

Felelős kiadó

Fogas Ottó múzeumigazgató

HU ISSN 2064-8480

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Nyomdai kivitelezés:

Innovariant Nyomdaipari Kft.
6750 Algyő, Külterület, Ipartelep 4.

Borítókép: Katonazenekar vonulása. Rákosi Miklós alhadnagy, ezreddobos, tamburmajor mögött csákóban Fricsay Ferenc. É.n. Móra Ferenc Múzeum, Történeti negatívok, 3830. Készítő: Liebmann Béla.

Tartalomjegyzék

RÉGÉSZET

PÓPITY Dániel – TUGYA Beáta – VIDOVICS Teréz

Kiszombori karcos kirakó

A Kiszombor G jelű temető 39. sírjából származó késő avar kori tojáslelet újraértékelése

Kiszombor Scratch Puzzle

Re-evaluation of the Late Avar Egg Find from Grave 39 of the Kiszombor G Cemetery 9

SZTANKOVÁNSZKI Tibor – SZ. OSVÁTH Zsófia

Maros parti oroslánok a 95. sírból

Előzetes beszámoló a makói ipari parkban feltárt késő avar kori temetőről

Lions from the river bank of Maros from grave no. 95

Preliminary results of the Late Avar cemetery from Makó I. 27

SZALONTAI Csaba

„Nem oda Buda!”

Kritikai észrevételek a Szegedről Budára vezető történelmi országút kutatásához

„We will not give up Buda!”

Critical remarks on research into the historic road from Szeged to Buda 43

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

FELLETÁR Zsolt

Kékfestő mesterből gyáriparos II. Manufaktúrából festő- és nyomógár (1842-1870)

From blue-dyer to factory worker II. From manufactory to painting factory (1842-1880) . . . 71

GEORGIÁDES Ildikó – DR. PATARICZA Dóra – DR. SZÉLL Gábor – TÁNCZOS Roland

Emlékek nyomában: A csongrádi Batsányi-gimnázium, a helyi levéltár és a Szegedi Zsidó

Hitközség közös munkája a csongrádi zsidóság történetének feltárásában

In search of memories: The joint work of the Batsányi Grammar School in Csongrád, the local

archive and the Szeged Jewish Community in exploring the history of Csongrád's Jews 95

TÓTH István

Adatok Szeged város hangszergyártáshoz és zenei életéhez

Data on the musical instrument production and musical life of the city of Szeged. 107

TERMÉSZETTUDOMÁNY

CSEHÓ Gábor – SZALÓKI Dezső

Tenebrionoidea fajok a Móra Ferenc Múzeum bogárgyűjteményében I.

Hólyaghúzófélek családja (Meloidae)

Tenebrionoidea species in the beetle collection of the Móra Ferenc Museum I.

Blister beetles family (Meloidae) 131

MŰVÉSZETTÖRTÉNET

SZABÓ Tamás

Egy Dürer-metszet Szegeden. „A négy boszorkány”

A Dürer engraving from Szeged. The “Four Witches” in the Móra Museum 147

FORRÁS

BÁRKÁNYI Ildikó

Talpai Emil: A szegedi papucs c. kéziratáról

Talpai Emil: A szegedi papucs (részletek)

Dr. Emil Talpay: The ‘Slipper’ Manuscript (source publication) 179

KRÓNIKA

TAKÁCS Gergely

Tapasztalatok a „Régi dolgok – a szögediség fundamentuma” című

állandó néprajzi kiállítás rendezése kapcsán

Personal Experiences in Developing the Permanent Ethnographic Exhibition

“Memories of the Old World – The Foundations of Szeged Identity” 197

NÉPRAJZ

VUKOV Anikó Veronika

A homoktövis mint gyógyhatású növény szerepe napjainkban és keresettsége a COVID-19

járvány időszakában

On the spread of sea buckthorn in Hungary 207

GLÄSSERNÉ Nagyillés Anikó

Szívgárda a kulisszák mögött

Szívgárda (Apostleship of Prayer) behind the scenes 229

HEGEDŰS Anita

A Móra Ferenc Múzeum és kiállítóhelyeinek új állandó és időszakos kiállításai – 2024 239

A Móra Ferenc Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2024. 243

A kötet szerzői 251

Régészet

Kiszombori karcos kirakó

A Kiszombor G jelű temető 39. sírjából származó késő avar kori tojáslelet újraértékelése

Pópity Dániel* – Tugya Beáta** – Vidovics Teréz*

Bevezetés

E rövid tanulmány célja egy közel 100 évvel ezelőtt napvilágra került késő avar kori tojáslelet újbóli közlése. A törékeny tárgyra a „soktudományú” Móra Ferenc lelt rá a Kiszombor határában végzett temető feltárásán, 1930 őszén (1. kép 1–2).¹ Az ásató utólagos jelölése alapján a G betűt viselő 59 síros temetőrészlet 39. női sírjában lelt tojásnak a díszítettségét Móra Ferenc már a terepmunka során észlelte és feljegyezte (1. kép 3). Noha a feltárás után nem sokkal történt kísérlet a héjdarabok összeállítására, az csak részeredménnyel járt. Ennek bizonyítéka a szegedi múzeum néprajzi osztályán őrzött üvegnegatív felvétel (1. kép 4). A Cs. Sebestyén Károly által készített fotó

Móra Ferenc publikációjában jelent meg első ízben (MÓRA 1932, 61–62, 3. ábra).

A szóban forgó tojáslelet 2016-ban, egy revízió alkalmával került ismét az érdeklődés középpontjába. Ekkor merült fel az újbóli vizsgálat lehetősége. A tojás töredékes, sok esetben karcolt mintával díszített darabjai ugyanis viszonylag nagy számban maradtak fenn (2. kép 1). A szemrevételezés alapján úgy tűnt, hogy az állagmegóvácson túl a rekonstrukcióra is mód nyílhat. A rendkívüli kitartást igénylő munkát Vidovics Teréz főrestaurátor vállalta fel. A gondos és aprólékos munkájának hála, hogy a lemeztöredékek összeállítása végül sikerrel járt. A közel 50–60%-ban összeállított tojásnak így ma a teljes profilképe rendelkezésre áll. Ezáltal nemcsak a tojás eredeti dimenziói váltak ismertté, hanem annak egykori díszítésrendszerét is sikerült jobban feltárni és megérteni. Ez utat nyitott a lelet történeti kontextusának újbóli értékeléséhez is. A tojásról alkotott régészeti képet annak természettudományos elemzése fogja keretbe. Utóbbi munka Tugya Beáta archa-eozoológusnak köszönhető.

* Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3. popitydani@gmail.com; viterus@gmail.com

** Thúry György Múzeum, 8800 Nagykanizsa, Zrínyi M. u. 62. tbea82@gmail.com

1 Ma Kiszombor határában 15 temetőrészletet ismerünk (KÜRTI 2002a; KÜRTI 2008, 69, 79. j.). Móra Ferenc főbb ásatásait időrendben Banner János gyűjtötte fel (BANNER 1936, 253, 59. j.), majd a listát Kürti Béla korrigálta (KÜRTI 1980). A kiszombori ásatásairól Kürti Béla írt összefoglalót (KÜRTI 2002b). A szóban forgó lelőhely ma Kiszombor 58. lelőhely, Hosszúhát néven ismert. Azonosító száma: 34764. A lelőhelyről: KÜRTI 2008, 70–76. A Kiszombor egyazon környékén előkerült temetőrészletek sorszámozására 1930–1931 fordulóján került sor. A sírlapokra pótlólag került a G jelzés (KÜRTI 2002b, 14). A temető leletanyaga közölhetlen.

A lelőhely és annak kutatástörténete

Kiszombor Csongrád-Csanád vármegye déli részén, a Maros folyó bal partján fekszik, Makótól délnyugatra, a szegedi, a nagyszentmiklósi, valamint a makói utak kereszteződésében. Az elemzés fókuszában álló tojáslelet Kiszombortól a román határ felé vezető Nagyszentmiklósi országút mellett körvonalaazható késő avar kori temetőből került napvilágra (1. kép 1). A településtől mintegy 2,5 km-re eső lelőhely egy Ny-K irányú dombháton, az egykori Maros-ártérben lévő árvízmentes magaslat szélén terül el. Az itt létesült avar kori temető pontos kiterjedése, sírszáma ma még ismeretlen. Az első sírokra 1930-ban, az utat kísérő csatornázási munkálatok alkalmával bukkantak. A földmunkát végzők bejelentésére nem kellett sokat várni. Ennek okát maga Móra Ferenc tárja eléünk itteni élményeiről szóló jegyzetében: *„Huszonnyolc éve ásatok, de ilyen gazdag területet három vármegyében sem találtam még, mint a kiszombori (...) nagyon megkönnyíti a munkát először Kiszombor vezetőségének az erkölcsi támogatása, másodszor magának a kiszombori népnek értelmessége. Sehol az egész területemen a földtulajdonosok részéről annyi megértéssel nem találkoztam majd három évtized alatt (...) mint itt a kiszombori népnél. A gazdák egymással versenyezve jelentik be, hogy az ő földjükön is lehet találni régiségeket.”*²

A fennmaradt kézzel írt jegyzetek tanúsága alapján Móra Ferenc 1930. október 1. és 4., majd az esőnapok után 8. és 11. között végzett kutatóárkos feltárást a temető területén. A szóban forgó 39. sír leírása 1930. október 8-án, egy szerdai napon történt. A sírről rajz, vagy fotófelvétel nem maradt fenn. A temetőről készített helyszíni felmérés milliméterpapírra rajzolt felszínrajza azonban rendelkezésre áll (1. kép 2). A Móra Ferenc által „Hosszúhát Csepregi István földje” felirattal ellátott térképen a XI. kutatóárkokban látható a 39. sír.³ A temető környékén 2000-ben történt újabb ásatás.⁴ Ez év tavaszán Kürti Béla

végzett kutatást a Nagyszentmiklósi út rekonstrukciója kapcsán. Ekkor Móra Ferenc kutatóárkai mellett kora bronzkori, avar és Árpád-kori telepnyomok mellett avar kori sírok is felszínre kerültek. Kürti Béla kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy az egykor Kiszombor G, M és N betűvel jelzett temetőket ma egy nagyobb, összefüggő lelőhelyként kezelhetjük (Kiszombor 58. lelőhely; KÜRTI 2002b). A Móra által feltárt sírok pontos helyét, benne a 39. sír helyzetét, csak újabb terepi kutatással lehetne tisztázni.

Kiszombor G 39. sír és leletei

A sír leírását Móra Ferenc kéziratos jegyzetében rögzítette (1. kép 3). Ennek alapján a 39. sír hosszúsága 200 cm, szélessége 70 cm, mélysége 100 cm volt. A váz hossza elérte a 153 cm-t. A sír leírása a következő: *„A fej balra fordult, keletre néz / jobb kézfeje alatt vaskés; vascsat / bal kézben díszített tojás / ugyanott négyszögletes kristály darabka(?) / valószínűleg gyűrűfejben lehetett, / mert nincs kifúrva”*.⁵ A sírgödör és az elhunyt tájolása, a koponya kapcsán tett megjegyzése, és a fennmaradt temetőtérkép vélt tájolása alapján ÉNy-DK-i irányhoz állhatott közel. Ez a tájolás az avar kor második felében a Körös-Tisza-Maros közén, illetve a Tiszántúl területén általános, de nem kizárólagos jelenség volt (BENDE 2017, 252–253).

A Kiszombor G temető leletanyaga, köztük a 39. sír tárgyai ma hiánytalanul megvannak, kézbe vehetők.⁶ 1. *Vaskés* (1. kép 5). Egyenes hátú típus. Pengéje ívelt végű, hegyes, falenyomat utalt az egykori tokra. A nyéltüske trapézos csomója szintén falenyomatos. Méretek: kés h.: 16 cm, penge sz.: 2 cm, nyéltüske h.: 2,5 cm, penge h.: 13,5 cm. Tömeg: 33 g. Ltsz.: 53.9.69.2. *Vascsat* (1. kép 6). Erősen korrodált teste téglalap alakú, pecke hengeres átmetszetű. Csát h.: 3,2 cm, csát sz.: 2,6–2,8 cm, pecek h.: 2,5 cm. Tömeg: 9 g. Ltsz.: 53.9.68. 3. Üvegmozaik (1. kép 7). Aranysárga színű, lapos, hasáb alakú,

2 Magyar Friss Újság 1930. okt. 19. 238. szám.

3 MFM Rég. Ad. 18-75/1–2.

4 MFM Rég. Ad. 1796–94.

5 MFM Rég. Ad. leltározatlan kéziratos hagyaték.

6 MFM Ltsz.: 53.9.1–113.

ép példány. Két átellenes oldala irizál. Előlapja arany színű. Méretek: h.: 0,6 cm, sz.: 0,5 cm, m.: 0,5 cm. Tömeg: >1g. Ltsz.: 53.9.70.4. *Lúdtojás töredékei*⁷. Vékonyan bekarcolt egyenes és íves vonalakkal kialakított geometrikus mintával borított részben összeállított példány (1. kép 4; 2. kép; 3. kép 1, 3). A minta gerincét patkó alakú ívelt idomok adták, amelyek íve egy- vagy kétsoros. A vonalpárokkal kialakított patkó alakú íves és egyenes sávok merőlegesen sűrűn rovátkoltak (3. kép 1). A létraszerűen rovátkolt íves sávok ismétlődő sormintája rekonstruálható. Ez négy szintet mutat egymás felett. Egy vízszintes és több függőlegesen futó rovátkolt sáv mellett döntően kettős patkó alakú ívszakaszok sorát lehet felismerni. A patkó alakú íveket a középső harmadban rövid ívszakaszok kötötték össze. A tojás felső harmadában látható minta nagyobb méretben ismétlődik a tojás középső, legszelesebb harmadában. A tojás felső és alsó végének díszítése, a hiányok miatt, kérdéses, hipotézis szintű. Méretek: mag.: 8,8–9,3 cm, has átm.: 6–6,2 cm. Ltsz.: 53.9.71.

Mivel a temető máig nincs publikálva, pár szóban érdemes magát a síregyüttest bemutatni. A sírban a tojás mellett még három tárgy bukkant elő. A 16 cm hosszú vaskés (1. kép 5) melléklet kortalan. Az avar korban, mint munkaeszköz került az elhunyt mellé (TOMKA 1972, 69).

A medencén lelt, így funkcióját tekintve az övet rögzítő, téglalap alakú vascsat (1. kép 6) szintén a viselet egyik leggyakoribb lelet típusa. A csat 3,2×2,6–2,8 cm-es méretével átlagosnak mondható. Pontos korhatározásra nem alkalmas típus.

A tojás mellett a temetkezés különös aprólelete egy bizánci területről származó mozaikkocka (1. kép 7). A szabálytalan hasáb alakú, sárgászöld, előlapján arany színű példány a Tiszántúlról ismert kifejezetten ritka mozaikkockák számát gyarapítja. A tárgy típus legutóbbi részletes elemzése Lőrinczy Gábornak köszönhető, aki a Szegvár–Oromdúló kora avar kori temető bemutatása kapcsán adott átfogó összefoglalót e tárgy típusról (LŐRINCZY 2022, 125–126).

Gyűjtése alapján öt lelőhelyről hét sírban kerültek elő mozaikkockák. Így a Tiszántúlon négy (Kiszombor, Szegvár, Székkutas, Tarnaméra), a Dunántúlon egy lelőhelyen (Kölked) fordult elő bizánci mozaikképből származó üveggkocka. Az oromdúlói temetőben a 114. gyermek sírból az állkapocs körül és a bal kulcs csont helyén hat (LŐRINCZY 2020, 62, 72. kép 6–11), a 145. gyermek sírból a koponya alatt hét (LŐRINCZY 2020, 79, 94. kép 2–8), a 655. női fülkesírből a koponya és állkapocs alól egy aranyfüsttel tagolt példány ismert (LŐRINCZY 2020, 206, 256. kép 3). Székkutas–Kápolna dűlő 8. sírjában a mellkereszt alól került elő egy fehér példány. Ezt az ásató a mellkereszt közepére rekonstruálta (B. NAGY 2003, 18, 6. kép 5). Tarnaméra–Urak dűlő 1. férfisírjában hat, aranyfüsttel bevont példány bukkant elő (SZABÓ 1966, 90). Kiszombor G 39. sírjában, a medence bal oldalán, a bal kéz csontok között lelt mozaik, amelyet Móra Ferenc kristálynak nevez, vélhetőleg tarsolyban, textilzacskóban lehetett, talán a karcolt tojással együtt. E darab, 0,15 cm³-es méretével a kisebb kockák közé sorolható, akárcsak a tarnamérai példányok. A színes üvegdarabok a temetkezési szertartás során, textil-, vagy bőrzacskóban kerülhettek a sírba, mint színes, távoli tájokról származó „talizmánok” (LŐRINCZY 2022, 126).

A tojáslelet restaurálása (Vidovics Teréz)

A tojás héjak a régészeti raktárban, egy kisebb gyűjtődobozban pihentek, közel 90 évig. A töredékek egész tojássá történő összeállítására kezdetben nem sok esély mutatkozott. Első lépés volt a tojás töredékeinek megtisztítása, nedves fültisztítóval tamponálgatva a darabokat. Látványos eredményt nem hozott ez a beavatkozás. Kicsit ugyan tisztábbak lettek a héjdarabok, de a felület sötét árnyalatú maradt. Néhány töredéken grafitceruzás jelek voltak felismerhetők, de a hajdani ragasztás nyomai is mutatkoztak (2. kép 1). E jelek most is segítettek az összeillesztésben. Nyilvánvaló volt, hogy

7 Ezúton is köszönjük Czabarka Zsuzsanna tojásról készített kitűnő rajzait, valamint Linzer-Katkó Izabella remek tárgy fotóját.

valaki már próbálkozott a tojás összeragasztásával. Néhány töredéket még mindig összetartott a korabeli ragasztó. A legtöbb darabon azonban egyáltalán nem volt ragasztó maradványa. Az induláshoz segítség volt az 1932-ben publikált fotó, amely egy összeállított darabot mutatott (1. kép 4; MÓRA 1932, 3. ábra). Napjainkra a fotón látható összeragasztott darab jóval kisebb lett. A héjdaraboknak, mint egyfajta kirakó elemeinek az összeállítása, eleinte acetát típusú ragasztóval (UHU hart) történt. Az aránylag gyorsan kötő ragasztó jó haladást biztosított (2. kép 2). Ez a ragasztó ugyan egymáshoz kötötte a törésfelületeket, de a váz rugalmas, hajlítható maradt. Néhány kisebb méretű összeragasztott darab alá paraloidos japán papír került, a jobb tartás érdekében. Ahogy épült fel a váz, szükségessé vált egy keményebb ragasztó használata. Olyan, amely tartást adott a tojáshéjaknak. Így került sor a cianakrilátra (Loctite, Super Attak). Ennek segítségével stabilabbak lettek az egyre nagyobb héjdarabok. Lassan kezdett kialakulni a tojás alakja és mérete (2. kép 3). Így szükségessé vált egy olyan alaptest, hordozófelszín kiválasztása, amelyre az összeragasztott tojást fel lehetett erősíteni. Cél a tárgy biztonságos mozgatása, megfogása, egy esetleges kiállítás céljából. Erre a kereskedelem-ben kapható hungarocell (polisztirol) tojás bizonyult a legjobb választásnak (2. kép 4). Több méretpőria után végül a 9 cm magas darabra simultak legjobban a héjdarabok. A hungarocell felület nem volt esztétikus a tojáshéjak alatt. Ezért annak felületét vizes diszperziós festékkel (Poli-Farbe Platinum) színezett akril festékkel kellett kezelni, több rétegben. Miután a nagyobb tojáshéj elemek összeálltak, ezeket két részletben egy-egy pötty acetát típusú ragasztóval (UHU hart) a hordozó formára lehetett ragasztani. Ezzel, ha szükségessé válna, a héj könnyen leválasztható a felületről. Az összeragasztott tojás így végül stabilan megfogható, kézbe vehető lett. Hogy minél tovább egyben is maradjon a tárgy, szükséges volt egy hozzá illő papírdoboz elkészítése (2. kép 6–7). Ahhoz, hogy fixen maradhasson benne a tojás, a polietilén (PE) zacskóba tett tárgy polisztirol bélelő anyag közé lett állítva. A doboz tetejére a tojás fotója is felkerült, jelezve annak törékeny belső tartalmát.

A tojáslelet természettudományos vizsgálatának eredményei (Tugya Beáta)

A tojás kapcsán az első kérdések egyike volt a faj meghatározása. Erre kínált lehetőséget a tojás restaurálása, összeillesztése során kimaradt néhány nagyon apró és be nem illeszthető, de a tojáshoz tartozó, így zoológiai vizsgálatra alkalmas héjdarab. Tizenegy darabkából négy volt 0,5 cm²-nél nagyobb darab. Ezek kerültek vizsgálatra, amelyekről Viktorik Orsolya geológus (MNM) készített mikroszkópos fotókat 31,5x-es nagyításban (3. kép 4).⁸ A héj belső oldaláról kapott felvételek elemzése döntő fontosságú egy tojáslelet fajhoz kötéséhez. A tojáshéjak általános jellemzői kapcsán összefoglalva elmondható, hogy az embrionális fejlődés során a csibe magzatburka, az allantoisz bonyolítja le a fejlődő embrió anyagcseréjét. Az allantoisz a tojáshéj belső felével kapcsolatba lépve reszorbeálja, azaz kioldja a héj mészsanyagát, ami beépül a csibe testébe és csontozatába. A mészsanyag reszorbciónak nyoma mikroszkóp alatt megfigyelhető a meszes héj belső, mamilláris rétegén. Amikor a tojást kiköltötték, akkor a mamillák krátterszerű mélyedésben végződnek. Amennyiben ép mamilláris réteget látunk, tehát a mészsoszlopocskák (mamillák) legömbölyödött végződésűek, az azt jelenti, hogy nem történt reszorbción, a tojást nem költötték ki (JAKAB 1980, 312). Kiköltött tojásoknál a mamillavégeken kis kráterek, köztük esetleg még reszorbcións árkok, mélyedések is megfigyelhetők. Ezt a képet láthatjuk a kiköltött tojás meszes héjának belső felületén mindenütt, kivéve a légkamrát határoló héjrégiót, általában a tojás tompa, alsó végén. A héjnak ezen a területén az allantoisz a légkamra miatt nem juthat kapcsolatba a tojáshéjjal, így nem is reszorbeálhatja annak mészsanyagát. Ennek következményeképpen a héjnak ezen a területén a belső héjrég mamillavégei épek maradnak (JAKAB 1978, 42). Általánosságban igaz, hogy a sírokból előkerült tojások esetében érdemes több töredéket is

⁸ Az elemzés alapját képező fotók elkészítését ezúton is hálásan köszönjük!

megvizsgálni, elkerülve azt, hogy épp csak a tojás tompa végének kis részét vizsgálva téves eredményt szülessen.

A fajhatározásnál kulcs a héjtöredékek vastagsága, továbbá a mamillák 1 mm^2 -re eső mennyisége. Ezek a legáltalánosabb határozó bélyegek. A leggyakoribb tojások jellemzői a következők: tyúk (*Gallus gallus domesticus*) esetén a héj vastagsága $0,3\text{--}0,35\text{ mm}$ körüli, az 1 mm^2 -re eső mamillák száma $57\text{--}173$ közé tehető. Házikacsa (*Anas platyrhynchos domestica*) esetén a héj vastagsága $0,35\text{--}0,4\text{ mm}$, a mamillák száma pedig $28\text{--}173$ közötti.⁹ A házilúd (*Anser anser domestica*) tojásának héjvastagsága $0,5\text{--}0,6\text{ mm}$, $28\text{--}57$ db a mamillák 1 mm^2 -re eső száma. A nyárilúd (*Anser anser*) tojásának héjvastagsága $0,525\text{--}0,55\text{ mm}$, a mamillák száma pedig $28\text{--}87$ közötti 1 mm^2 -nyi felületen (SIDELL 1993, 13).

Az említett paraméterek ismeretében elemezve a kiszombori maradványokat megállapítható, hogy a vizsgált töredékek héjvastagsága egyenletes, mindegyik közel $0,6\text{ mm}$ volt. Az 1 mm^2 -re eső mamillák száma pedig $55\text{--}70$ közé tehető. Ezek alapján biztosan lúdtojás maradványairól van szó. A vastagabb tojáshéj házilúdra, a több mamillaszám pedig nyári lúdra jellemző, ezért a pontos fajhatározás bizonytalan. A restaurált tojás magassága kb. $8,8\text{--}9,3\text{ cm}$, hasának átmérője $6\text{--}6,2\text{ cm}$. Ez szintén megfelel egy lúdtojás méretének.

A kiszombori díszített tojás újraértékelése

A minták természettudományos elemzése alapján elmondható, hogy a díszített kiszombori tojásban is zajlott tehát reszorbcio, vagyis mészanyag beépülés a csibe testébe. A lúd nagyon korán kezdi a költést, gyakran már márciusban kotlik. A nyárilúd ezt nádasokban, mocsarakban épített nagy alapterületű fészkekben teszi (HARASZTHY 1984, 38). A libatojások esetén a

kotlási idő nagyjából $27\text{--}28$ nap. Ennek utolsó harmadában történik a reszorbcio. A tojás díszítése így maximum a kikelés előtt $1\text{--}2$ héttel történhetett. Bár az avar korban a legtöbb adat kiköltött tojások sírba helyezését jelzi, itt erről aligha beszélhetünk. A minta bekarcolása törött tojásra ugyanis aligha kivitelezhető, logikátlan. A díszítettség alapján a tojást ép állapotban helyezhették az elhunyt mellé.¹⁰ Ha a tojást a temetkezés céljára díszítették, akkor annak begyűjtése, azaz a temetés is tavaszi időszakban történt. Elviekben nem zárható ki az sem, hogy egy korábban már meglévő díszes tojást helyeztek el a sírban.

Az avar korral foglalkozó szakirodalom gyakran tesz említést tojásokról (TUGYA 2012, 6, 11. jegyzet; TUGYA–STEWART 2022, 889–890). A korszakban ugyanis a kora avar kortól előfordul tojásmelléklet mindkét nem temetkezéseiben. Általában egy, néha több bukkan fel ezekben, zömében a medence, a kéz, vagy a láb környékén. A kiszombori temetőben Móra Ferenc három sír esetében tett említést tojásmaradványról: a 9. gyereksír nyaktáján 1 db , az itt vizsgált 39. női sír bal kézfejenél 1 db , a 49. férfisír bal és jobb kézfejenél egy-egy példányt említ. A díszítetlen tojásokat tekintve a férfisírokban gyakoribbak a lúdtojások, a női és gyereksírokban pedig a tyúktojások (TUGYA–STEWART 2022, 889–890). A sírokban lelt tojásokról már számos elemzés látott napvilágot, ám archaeozoológiai elemzésük még nem általános. Elsők között találjuk e témában Jakab Béla publikációit az 1970-es évekből (JAKAB 1978; JAKAB 1980). Első tanulmánya Szeged környéki avar kori sírokat vizsgált, bennük kiköltött nyári lúd és házityúk-tojásokat azonosított (JAKAB 1978, 46–47). Ugyanerre az eredményre jutott a rácalmási korai avar temető és a dunaújvárosi közép avar kori temető vizsgálatakor is (JAKAB 1980, 321). Az utóbbi években Tugya Beáta végez tojásvizsgálatokat. Megállapítása alapján azon avar temetőkben, ahol a tojások elemzésre kerültek, mind kiköltöttek, vagy költés közeli állapotban voltak,

9 E faj tojása ritka az avar korban, azonban csontmaradványaira avar temetőből ismerünk példát (KÓRÖSI 2007, 233).

10 Azaz a kisliba fejlődhetett a tojásban, de a költés félbe maradt. A tojást kiköltés előtt kivették a fészkekből, a liba pedig elpusztult. Kisméretű csontjai pedig nem feltétlenül maradnak fenn.

függetlenül attól, hogy az milyen fajtájú volt, és hogy a Kárpát-medence melyik területéről származtak.¹¹ Úgy tűnik, hogy sok esetben csak a tojás héját, vagy annak egy részét tehették a sírba, jelképesen. Szegvár-Oromdúló kora avar kori temetőben is ez a tendencia érvényesült (TUGYA–STEWART 2022, 890).

Az avar kori tojásleletek között rendkívül ritkán felbukkanó karcolással díszített példányok közül a kiszombori volt az első felismert, publikált példány. Említettük, hogy tojáshéjak díszítettségére, a sírleírás tanúsága alapján, Móra Ferenc már a terepen felfigyelt. Leírásában alá is húzta ide vonatkozó megjegyzéseit (1. kép 3). Két évvel később, utolsó szakcikkében publikálta a tojást (MÓRA 1932, 61–62, 3. ábra). A különös lelet jelentőségét mi sem mutatja jobban, hogy a korabeli sajtó már az ásatás után közvetlenül hírt adott róla. 1930. október 19-én többek között beszámolt róla a Délmagyarország¹², a Magyarság¹³ és a Magyar Hírlap¹⁴, majd november 9-én az Uj Barázda¹⁵. Ezekben a tojásról, mint a húsvéti tojás őseről írtak. Pár hónappal később a Műgyűjtő 1931. januárjában megjelent száma egyenesen a világon egyedülálló, girlanddal ékes tojásról írt.¹⁶ Érdekesség, hogy a legtöbb sajtóhír kiemelte, hogy a tojás barnára volt festve. A tojásdarabok kívül ma valóban barnás árnyalatúak, ennek azonban természetes oka van. A lúdtojások fehér alapon barna foltosak. Festés nyomát ma sem lehet felismerni. Erről egyébként Móra sem tett említést. A sajtóhírek után 1932-ben megjelent publikációban Móra Ferenc maga így írt a különleges leletről: „A Kiszombor/g jelzésű hún=avar temető 39. számú sírjában például olyan tojásnak a törmelékeit találtuk meg (...) a halott nő markában, amelyről utóbb kiderült, hogy karcolt díszítése volt, s akármilyen primitív díszítés volt az, mégis őse a mai hímes tojásnak. Analógiát nem találok rá a szakirodalomban,

de biztosra veszem, hogy máshol is előfordult, csak nem vettem észre s gondos megfigyeléssel más temetőkből is ki fog kerülni” (MÓRA 1932, 62).

Jelen kutatás rávilágított arra, hogy Móra Ferenc megállapítása helyesnek bizonyult. Ugyanis Móra Ferenc már a kiszombori ásatása előtt, 1929 októberében, Pusztamérges B, Meszes-tanya temető 12. sírjában ugyanis rálelt egy karcolt mintás tojásra. A temetőt Korek József közölte le 1945-ben, aki ugyan Móra naplójában nem talált feljegyzést a tojásról, de a leletek között megtalálta a bekarcolt díszű tojáshéjat (KOREK 1945, 106, V. t. 5). A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében ma is megtalálható, gipszbe ágyazott, vaskos falú, vélhetően szintén lúdhhoz köthető tojáshéj maradvány újbóli kézbe vétele új adatot hozott felszínre. A kiszombori alapmintát idéző íves rovátkolt sávok sora látható ezen is (4. kép 4). A tojás síron belüli helyzete nem ismert. A gazdag késő avar kori sírban többek között indadíszes övgarnitúra, gyűrűk, vödör vasalatok, pasztagyöngyök, egy korongolt és egy kézzel formált edény volt (KOREK 1945, 106, Taf. V; Taf. VII. 20; Taf. VIII 12, 14).¹⁷ A Csallány Gábor által feltárt Szentés-Kaján temető 84. késő avar kori sírjában két vascsat, vaskapcsok és vaskés mellett az eltemetett nő jobb kezénél rombusz és háromszög mintákkal bekarcolt nagy tojás volt (KOREK 1943, 13, 53). Mindszent-Bozó Ambrus Károly tanya lelőhelyen Csallány Gábor végzett feltárást 1925–1926-ban. Az 1926-os szezonban feltárt II. számú avar kori női sírban, gyöngycsüngős bronz fülbevalókkal és fekete, dinyemag alakú gyöngyökkel együtt karcolt díszű lúdtojás töredékei is felszínre kerültek. A minta íves sávokba karcolt hálóminta volt (4. kép 1). A temető használata a 7. század végén kezdődhetett, és a 8. század végéig tarthatott (SZALONTAI 1995, 192, 197, 5. kép 28).¹⁸ Szentés-Berekhat, Farkas-tanya II. 14.

11 Pl.: Orosháza–Bónum Téglagyár (TUGYA 2012), Nagylak/Nadlac (Ro) (TUGYA 2016), Szegvár–Oromdúló (TUGYA–STEWART 2022).

12 Délmagyarország 1930. október 19. 5. o.

13 Magyarság, 1930. október 19. (11. évfolyam, 238. szám 10. o.).

14 Magyar Hírlap, 1930. október 19. (40. évfolyam, 238. szám 17. o.).

15 Uj Barázda 1930. november 9. (12. évfolyam, 256. szám 4. o.).

16 Műgyűjtő, 1931. január 1. (5. évfolyam, 1. szám 12. o.).

17 A szintén Móra Ferenc által feltárt Szeged–Fehértő B temető 70. női sírja kapcsán is olvashatunk festett, „karcolt” tojásról (MADARAS 1995, 144). A temetőt publikáló Madaras László által említett tojásleletet kézbe véve azonban díszítésnek nem volt nyoma. A festésnek vélt barnás árnyalat pedig természetes jelenség. MFM. Ltsz.: 53.3.213.

18 A tojásokhoz a sírleírásnál nem tartozik képi hivatkozás. Csak sejthető, hogy az 5. kép 28. ábrán szórványként bemutatott tojás köthető a II. sírhoz. A szórványokat leíró fejezetben ugyanis nincs tojásra utaló megjegyzés, valamint több pontatlanság fedezhető fel a képek hivatkozásában.

jelű férfi sírjában vascsat és vaskarika mellett a sír földjéből karcolt díszű tojás darabjai bukkantak elő. A minta részlete íves vonalpár között bekarolt rovátkolt mintára enged következtetni (4. kép 3). Ez a megoldás a kiszombori tojáson látható motívum jó párhuzama (MADARAS 1999, 319, 4. kép 9). A temető a 7. század utolsó harmadára, a 8. század első évtizedeire keltezhető (MADARAS 1999, 323). Az észak-bácskai Madaras-téglavető temetőben Kőhegyi Mihály lelt díszes tojást (4. kép 2). A 63. számú női temetkezésből bronz gyöngycsüngős fülbevaló és dinnyemag alakú gyöngyök mellett, a koponya két oldalán, egy-egy tojás volt. Egyik bekarolt díszű lúdtojásnak bizonyult: egykor kettős vonal között rovátkolással kialakított pikelyminta díszítette (4. kép 2; RÁCZ 1999, 354, 12. kép 12). RÁCZ Zsófia a minta legjobb párhuzamát a kiszombori tojás rovátkolt létrás mintájában találta meg (RÁCZ 1999, 360). A temető a 7. század utolsó két évtizedére, a 8. század első harmadára keltezhető.

A fenti párhuzamok sorába bizonytalanul illeszkedik a Szeged–Kundomb lelőhely, ahol Móra Ferenc és Cs. Sebestyén Károly vezetett ásatást 1926-tól 1929-ig. A temető 260. sírjából ugyanis egy karcolt, vonal- és hálómintás díszű tojást ismer a kutatás. Az Avar Corpus Füzetek IV. kötetében csak szűkszavúan említett temetkezésről Pintye Gábor adott kiváló elemzést. E feldolgozás nyomán bukkant fel először az említett tojáslelet (4. kép 5; PINTYE 2011, 75, 3. kép 10). A kézbe vett tojásdarabok lúdtól származnak.¹⁹ Előkerülésének pontos helye nem ismert. A sír keltezése bizonytalan, hiszen a 260. sírhoz kötött leletek között kelta (üvegkarperec töredékek), római kori (bronz érmék), késő szarmata (bronz-tükör, fibula, üveggyöngyök, korongolt edény, orsókarika, Marosszentanna–Csernyahov típusú púpos hátú csontfésű), avar jellegű (esztergált csont tűtartó, karcolt tojás), és bizonytalan korú (tarsolyzáró?, fenőkö, üveggyöngyök) tárgyak keveredtek. A temetkezést Pintye Gábor a leletek dominanciája alapján az 5. századra keltezte. A keltezés azonban végig bizonytalansággal terhelt, amelyhez a díszes tojás is hozzájárult. Ilyen lelettípus csak avar kori környezetben ismert (PINTYE 2011, 75). Megállapítását a jelen

dolgozat is alátámasztja. Mivel a kundombi temető fő korszaka avar, benne jelentős késő avar kori fázissal, a 260. sír esetében nem kizárt, hogy az ellentmondást két, egymásra ázott sírt feltételezve oldhatjuk fel, ahol egy hunkori, 5. századi sírra ástak rá egy késő avar kori sírt. A dokumentáció hiányossága miatt ez csak hipotézis, ám a kontextus, a tojás párhuzamai mind arra mutatnak, hogy a kundombi tojás az avar kori díszes tojások sorában kívánczik.

Látható tehát, hogy térben a Marosszögben (Kiszombor), Körös–Tisza–Maros közének déli táján (Szentés, Mindszent), valamint a Duna–Tisza közének déli részén (Madaras, Pusztamérges, Kundomb?) felbukkanó karcolt díszű tojások a 7. század végi, 8. század eleji, 8. századi temetkezésekben jellemzők. Döntően női (Szentés–Kaján; Kiszombor; Madaras; Pusztamérges, Kundomb?), egy esetben férfi sírban bukkantak fel (Szentés–Berekhát). A faj szerint említett tojások mind lúdtojásnak bizonyultak.²⁰ Ez nem véletlen, hiszen a lúdtojás vaskos fala alkalmasabb a díszítésre. E tojások sírban lévő helye nem tér el a sima tojások síron belüli helyétől. Ahol van adat, ott a fejnél, a kéznél találjuk őket.

A motívum tanulmányozhatósága tekintetében a kiszombori lúdtojás a karcolt tojások között kiemelkedő jelentőséggel bír. A gondosan megtervezettnek tűnő bekarolt íves és egyenes vonalakból kialakított filigrán, geometrikus minta a többi karcolt tojáshoz viszonyítva a legjobban rekonstruálható (3. kép 1). Ennek oka a patkó alakú ismétlődő sorminta kialakítása. A tojás alsó és felső végén a minta lezárása inkább hipotetikus.²¹ A motívum alapját képező vonalak ívesen, vagy egyenes futó létramotívuma kora avar kori csonttárgyakon köszön vissza. A teljesség igénye nélkül erre mutat példát többek között a Deszk G 36. (4. kép 9; LŐRINCZY 2022, 204, 74. kép 11), Cikó 202. (SOMOGYI 1984, 15. t), a Homokmégy-halom 102. (4. kép 6; TÖRÖK 1975, 309, Fig. 9. 2;), a Kiskőrös–Cebepusztá 14. (4. kép 8; GARAM 1975, 21), Zamárdi 1060. (GARAM 2018, 239, Abb. 142.), Szarvas 68. 156.

²⁰ A fajmeghatározás adata a publikációkra támaszkodik. A zoológiai elemzésük mindenképpen indokolt lenne.

²¹ A tojások és azok díszítésnek szimbolikus jelentéséről: SUPKA 1937, JAKAB 1998.

¹⁹ MFM ltsz.: 53.1.744.

sír (4. kép 5; JUHÁSZ 1995, 421, 430, 11. kép 156:1), Szeged–Kundomb 305. sír (5. kép 1; SALAMON–Cs. SEBESTYÉN 1995, 39, Pl. 38. 305/6) gyűjtőnéven szíjbogozónak nevezett kora avar kori agancseszközök díszítése. A létrás motívum a kora és közép avar kori sírok mellékleteként felbukkanó, háromszög keresztmetszetű, négyszögletes tarsolyzárókon is látható (TOBIAS 2011, 283, 7. típus). Szegvár–Oromdűlő 543. kora avar kori gyereksírjában lelt csont tarsolyzáró ovális alakú előlapját osztották három részre rovátkolt sávokkal. A két oldalsó mezőben középre néző madáralakok voltak (5. kép 5; LŐRINCZY 2022, 173, 227. kép 14; TOBIAS 2011, 283; 280). Vrbas-ciglana Polet (SRB) lelőhelyről szórványként került elő egy hasonló, kopott előlapú példány, amelyen szintén íves, rovátkolt sávok motívum látható (5. kép 3; NAĐ 1971, 214, 29. t. 6a-c; TOBIAS 2011, 293, 13. kép B, 272). Felgyő–Ürmös-tanya 83. férfisírjában lévő tarsolyzáró téglalap alakú előlapját osztotta háromszög alakú mezőkre a szóban forgó rovátkolt sáv (5. kép 4; BALOGH 2010, 198, 7. kép 1; 36. kép 3; TOBIAS 2011, 14. kép A, 284). Tiszafüred–Majoros temető 592. sírjában csont oszor-, vagy korbácsvégen látható egymást keresztező létrás motívum (5. kép 2; GARAM 1995, 78, Taf. 105. 592: 22; GARAM 1998, 4. kép 11). A csontgömböt díszítő motívum a több ágból font bőrkorbácsok végének mintázatát tükrözhetette.²² A létrás alapmotívum bőséges alkalmazására végül jó példa a 260. sír tojáslelete kapcsán már említett Szeged–Kundomb temető 218. sírja. A késő avar kori gyermeksírában lelt csöves csontból kialakított, két végén átfúrt tárgy teljes felszínén láthatók íves és egyenes, utóbbiak között cikk-cakk és rézsút hálós vonalú létrás motívumok (5. kép 6; SALAMON–Cs. SEBESTYÉN 1995, Fig 3.a–d; Plate 28: 218.5; Plate XV. 5).

A keresztirányban rovátkolással tagolt sávok ornamentika szembeötlő módon felbukkan késő avar kori festett kerámiákon is a Tisza déli folyásvidékén, pl. a Székkutas–Kápolnadűlő 90. sírjában (B. NAGY 2003, 39. kép 2–3), vagy Szeged–Kundomb 130. sírjában (LÁSZLÓ–RÁCZ 1977, 25; SALAMON–Cs. SEBESTYÉN 1995, 23, Plate 19. 130/10; Pl. VIII.7). Az ezeket kísé-
 22 Erre a logikus összefüggésre Lőrinczy Gábor hívta fel a figyelmemet. Észrevételét ezúton is köszönöm!

gyöngysorszalag a szogd és a szaszanida mintakincs alapját képezte, és a kora középkorban a Kínai Birodalomtól a Bizánci Birodalomig ruhákon, fémedényeken, falfestményeken is felbukkant (BOGNÁR 2016, 24).

Ugyanakkor a merőlegesen rovátkolt sávok ornamentika, mint alapmotívum, a bizánci fémedényeken is tetten érhető megoldás. A kiszombori temetővel közel egykorú, azaz a késő avar korra (8. századra) keltezhető vrapi kincsleletben található füles vödör felszínén rovátkolt sávok, rézsút hálós ornamentika bizánci eredetű (BÁLINT 2004, 266–267, 101. kép 3). Ez a zezugos minta, a kereszt alakú pontdísszel együtt a kundombi 218-as sír csonttárgy felületén is látható (5. kép 6). A provinciális ötvösmunkákat rejtő vrapi kincslelet más szempontból is figyelmet érdemel. A kincsben található, a talpán pecsétekkel ellátott, így a 7. század utolsó negyede előtt készült ezüst füles korsójának talpát körülfogó díszítőelem (BÁLINT 2004, 268, 102. kép, 169. kép 2), a kiszombori tojáson látható motívum egyik legjobb párhuzama (3. kép 2). A kettős ívek és az őket átkötő csúcsos, a tojáson ívszakasszá alakult sorminta egyezése nem véletlen. A mintát felül övező vízszintes vonalpár meglepte csak tovább erősíti a kapcsolatot. E vrapi korsó talpán látható átkötött vésett ívsoros minta nem egyedi. A 7. század végi, 8. századi bizánci fémművesség körébe tartozó ezüst és bronz korsókon és kelyheken megtalálható ez a motívum (BEGHELLI–PINAR 2019, 279–280; Fig. 6). A sorminta eredete a jón kymationra, illetve származékára, a császárkori tojássorra vezethető vissza. A megoldás a 6–7. századi Keszthely-kultúra korongfibuláin is felbukkan (TÓTH 2005, 186–187, Abb. 1; 6. kép). A vrapi korsón látható, antik eredetű tojássor motívum (3. kép 2) tojáson való alkalmazása találó motívumválasztás. A római motívumokra visszavezethető díszítmények avar ízlés szerinti komponálása ismert jelenség az avar korban (GARAM 2001). A balkáni, bizánci provinciákból betelepített romanizált kultúrájú népcsoportok késő antik, bizánci motívumokat közvetítettek az avarság felé. Ezek a szimbólumok a megrendelő igénye szerint változtak, torzultak, akár a tárgy sajátosságait követve. Az átvétel társadalmi oka egyfajta bizánci típusú reprezentációs kényszer,

ahol az ellenségtől kölcsönzött, de kulturálisan dominánsabb partnerre utaló jelképekkel szimbolizálta hatalmát a saját közösségén belül. Ez az úgynevezett *imitatio imperii* jelenség (Vida 2009, 112–113). Ez a reprezentációs törekvés alkotta meg a kiszombori tojás motívumait is. Ugyanez a kényszer érhető tetten a közeli Maroslelén feltárt tűtartó esetében is (PÓPITY-KOVÁCS-PAJA 2012, 2. ábra).

Összegzés

A Móra Ferenc által kutatott Kiszombor G temető 39. női sírjából napvilágra került tojáslelet újbóli vizsgálata olyan adatokat hozott felszínre, amelyek árnyalják az avar kori sírokba helyezett tojásokról alkotott képet. Sikerült megállapítani, hogy az első avar kori karcolt tojás 1929-ben Pusztamérgesen került elő, szintén Móra Ferenc ásatásán. A lelet, ahogy Móra Ferenc maga is írja 1932-ben, elkerülte az ásató figyelmét. Korek József 1945-ben született publikációja is csak karcolt tojásról tett említést. A lelet újbóli vizsgálata alapján kiderült a kiszombori példányhoz igen hasonló létrás motívum díszítette a pusztamérgesi darabot is. Az 1930-ban lelt kiszombori tojás fajmeghatározása nyomán biztosan állítható, hogy az lúdtól származik. Begyűjtése pedig a költés végén történt. A töredékek összeállítása nyomán kirajzolódott a tojásra karcolt motívum által alkotott ábra nagy része. Az alkotó a tojás teljes felületét díszítette. A kiszomborival együtt párhuzamként legalább

három tiszántúli és három Duna–Tisza közéről előkerült díszített tojáslelet említhető. Az egy-máshoz kapcsolódó patkó alakú minta legjobb párhuzama Madaras–Téglavető lelőhelyen előkerült tojásról ismert. A tojás nagy valószínűség szerint egyben kerülhetett a sírba, díszítése okán, szimbolikus, kultikus jelleggel bírt. A tojás itt, mint ősi termékenységi szimbólum, a születés, a teremtés, az újjászületés jelképe lehetett (JAKAB 1975).

A kiszombori, és a felsorolt hat analógia alapján a díszes tojás adásának ritka esetei a Tiszántúl és a Duna–Tisza közének déli részén, csak a 7. század végi, 8. századi köznépi temetkezésekben érhetők tetten. A tojáson megfigyelt rovátkolt sáv, vagy röviden 'létramotívum' azonban az avar kor első felére keltezhető csontfaragványok felé mutat, egyfajta archaikus elemként. A minta további használata az avar kor második felére keltezhető tojásokon ily módon az avar kor első és második fele között teremt kapcsolatot. A csont- és fafaragás a pásztorkodó, vadászó életmódot folytató férfiak mestersége volt (GARAM 2014, 283). A kisszámú karcolt tojás is ezen csontfaragványok körébe sorolható. A kiszombori tojás kiemelkedik ezek között, hiszen összeállításának köszönhetően kibontakozó, késő antik eredetű tojássorra visszavezethető motívuma, a hiányok ellenére is a legteljesebb. A karcolt díszítés kidolgozásának minősége gyakorlott, biztos kezű mesterre utalt. A töredékny alpra felvitt minta bizonyára nem csupán térkitöltő szereppel bírt. A felgyűjtött analógiák alapján joggal feltételezhető, hogy a motívum az akkori szellemi élet, hitvilág szimbolikus üzenetét hordozta az avar kor emberei számára.

Irodalom

- BEGHELLI–PINAR 2019 Beghelli, Michelle – Pinar, Joan Gil: *Cast bronze vessels in the 6th-9th centuries*. ArchKorr 49 (2019), 275–295.
- BÁLINT 2004 Bálint Csanád: *A nagyszentmiklósi kincs*. Régészeti tanulmányok. VAH 16a, Budapest 2004.
- BALOGH 2010 Balogh Csilla: *A Felgyő, Ürmös-tanyai avar kori temető*. – *The Avar Cemetery at Felgyő, Ürmös-tanya*. In: Balogh Csilla – P. Fischl Klára: *Felgyő. Ürmös-tanya*. MFMÉ–MonumArch 1. Szerk.: Balogh Csilla – Türk Attila. Szeged 2010, 185–381.
- BANNER 1936 Banner János: *Régészeti kutatások Szegeden*. Dolg 12 (1936), 242–285.
- BENDE 2017 Bende Livia: *Temetkezési szokások a Körös-Tisza-Maros közén az avar kor második felében*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 8. Szerk.: Major Balázs – Türk Attila. Budapest 2017.
- BOGNÁR 2016 Bognár Katalin Boglárka: *Egy különleges késő avar kori kerámiatípus: a sárga kerámia*. In: Magyar Régészet. Online Magazin. 2016, tél. 20–16. https://www.academia.edu/3173486/Y_K%C3%9CL%C3%96NLEGES_K%C3%89S%C5%90_AVAR_KORI_KER%C3%81MIAT%C3%8D-PUS_A_S%C3%81RGA_KER%C3%81MIA_1. Utolsó elérés: 2019.11.04.
- GARAM 1975 Garam, Éva: *The Szébbény I–II Cemetery*. In: *The Avar Finds in the Hungarian National Museum*. Budapest 1975, 49–120.
- GARAM 1995 Garam, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 3. Budapest 1995.
- GARAM 1998 Garam Éva: *Avar kori csont ostorvagy korbács végek és ostorbuzogányok. – Awarenzeitliche Knochenpeitschen- oder Karbatschenenden und Peitschenkeulen*. CommArchHung 1998, 109–119.
- GARAM 2001 Garam, Éva: *Funde byzantinischer Herkunft in der awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*. MAA 5. Budapest 2001.
- GARAM 2014 Garam Éva: *Egy avar kori falu gazdálkodásáról, kézművességéről, életmódjáról a falu temetője sírjaiban talált tárgyak tükrében*. – *The economy, the craft industry and the lifestyle of an Avar period village in the light of the grave goods from the village cemetery*. In: *Avarok pusztái*. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. Szerk.: Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila. Budapest 2014, 279–290.
- GARAM 2018 Garam, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek III*. MAA 12. Budapest 2018.
- HARASZTHY 1984 Haraszthy László (szerk.): *Magyarország fészkelő madarai*. Budapest–Dabas 1984.
- JAKAB 1978 Jakab Béla: *Fossilis avar- és középkori tojáshéjleletek összehasonlító vizsgálata*. MFMÉ 1976–77/1 (1978), 41–48.
- JAKAB 1980 Jakab Béla: *Újabb tojáshéjlelet-vizsgálatok eredményei (Longobard és avar kori leletanyag vizsgálata)*. MFMÉ 1978–79/1 (1980), 311–322.
- JUHÁSZ 1995 Juhász Irén: *Fülkesíros temetkezések Békés megyében*. – *Stollengräber in Komitat Békés*. MFMÉ–StudArch 1 (1995), 417–452.
- KOREK 1943 Korek József: *A szentes-kajáni avar temető*. – *Das awarische Gräberfeld zu Szentes-Kaján*. Dolg 19 (1943), 1–129.
- KOREK 1945 Korek József: *Két Szeged környéki avar temető*. – *Zwei awarische Gräberfelder aus der Umgebung von Szeged*. FolArch 5 (1945), 102–116.
- KÖRÖSI 2007 Körösi Andrea: *Szekszárd-Palánki-dűlő (S-9/V. lh.) avar temető álatcsont mellékletei*. WMMÉ 29 (2007), 219–236.
- KÜRTI 1980 Kürti Béla: *Móra Ferenc avarjai*. Múzközl 1 (1980), 62–69.

- KÜRTI 2002a Kürti Béla: *Az avarok kora*. In: Kiszombor története I. Szerk.: Marosvári Attila Kiszombor 2008, 68–76.
- KÜRTI 2002b Kürti Béla: *Móra nyomában Kiszomboron*. MKCsM 2001 (2002), 13–20.
- LÁSZLÓ-RÁCZ 1977 László Gyula – Rác István: *A nagyszentmiklósi kincs*. Budapest 1977.
- LŐRINCZY 2020 Lőrinczy Gábor: *A szegvár-óromdűlői 6–7. századi temető*. – *The cemetery of Szegvár-Oromdűlő from the 6th-7th century*. Budapest–Szeged–Szentes 2020.
- LŐRINCZY 2022 Lőrinczy Gábor: *A szegvár-óromdűlői temető és a Tiszántúl kora avar időszak*. – *The Szegvár-Oromdűlő cemetery and the Early Avar Period in the Trans-Tisza Region*. Budapest–Szeged–Szentes 2022.
- MADARAS 1995 Madaras, László: *The Szeged-Fehértó „A” and „B” Cemeteries*. Das Awarische Corpus – Avar Corpus Füzetek 3. Hrsg.: Madaras, László. Debrecen–Budapest 1995.
- MADARAS 1999 Madaras László: *Újabb avar kori temetők Szentes határában*. – *Neue awarenzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung von Szentes*. MFMÉ–StudArch 5 (1999) 317–345.
- MÓRA 1932 Móra Ferenc: *Néprajzi vonatkozások Szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben*. – *Volkskundliche Beziehungen in Funden aus der Umgebung von Szeged, aus der Zeit der Völkerwanderung und des frühen Ungartums*. Ethn 1932, 54–68.
- NAĐ 1971 Nađ, Šandor: *Necropola iz srednjeg veka u ciglana „Polet” u Vrbasu* – *Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf Gelände der Ziegelei „Polet” bei Vrbas*. RVM 20 (1971), 187–268.
- B. NAGY 2003 B. Nagy Katalin: *A székkutas-kápolnadűlői avar temető*. MFMÉ–MonArch 1 (2003), 11–304.
- PINTYE 2011 Pintye Gábor: *Egy elfeledett sírról, avagy a Szeged-kundombi avar temető „különce”*. In: Hadak útján. A népvándorlás kor kutatóinak 19. konferenciája. Szerk.: Bíró Szilvia – Tomka Péter. Győr 2011, 71–81.
- PÓPITY-KOVÁCS-PAJA 2012 Pópity Dániel – Kovács Zsófia Eszter – Paja László: *Egyedi díszítésű késő avar kori csont tűtartó Maroslele határából (Csongrád megye)*. – *Late Avar pin case with a unique decoration from the vicinity of Maroslele (Csongrád County)*. Évkönyv és jelentés a K.Ö.SZ 2009. évi feltárásairól (2012), 389–419.
- RÁCZ 1999 Rác Zsófia: *A Madaras-téglavetői avar temető (Kőhegyi Mihály ásatása 1959–62)*. – *Das awarische Gräberfeld von Madaras-Téglavető (Ausgrabungen von Mihály Kőhegyi 1959–62)*. MFMÉ–StudArch 5 (1999), 347–395.
- SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995 Salamon, Ágnes – Cs. Sebestyén, Károly: *The Szeged-Kundomb Cemetery*. In: *Das Awarisch Corpus – Avar Corpus Füzetek 4*. Ed.: Madaras, László. Debrecen–Budapest 1995, 8–109.
- SOMOGYI 1984 Somogyi Péter: *A cikói temető*. – *Das Gräberfeld von Cikó*. In: Kiss Gábor – Somogyi Péter: *Tolna megyei avar temetők* – *Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna*. Diss. Pan. III./2. Budapest 1984, 37–102.
- SUPKA 1937 Supka Ervin: *A bronzkori csörgőtől a hímeztőig*. Debreceni Szemle 1937, 164.
- SIDELL 1993 Sidell, Elizabeth J.: *A methodology for the Identification of Archaeological Eggshell*. MASCA, The University Museum of Archaeology and Anthropology. University of Pennsylvania. Philadelphia 1993.
- SZABÓ 1966 Szabó, János Győző: *Glasmosaikstücke in einen awarenzeitlichen Grab*. Acta Ant et Arch 10 (1966), 89–98.
- TOBIAS 2011 Tobias Bendeguz: *Avar kori tarsolyzórók a Kárpát-medencében*. – *Awarenzeitliche Taschenverschlüsse im Karpatenbecken*. MFMÉ–StudArch 12 (2011), 277–312.
- TOMKA 1972 Tomka Péter: *Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. Kés a sírban*. – *Beiträge zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarenzeit*. Arrabona 14 (1972), 27–73.
- TÓTH 2005 Tóth, Endre: *Zur Herkunft und Ikonographie der Scheibenfibeln der Keszthely-kultur*. – *A Keszthely-kultúra korongos fibuláinak eredetéhez és ikonográfiájához*. ZM 14 (2005), 183–202.
- TÖRÖK 1975 Török, Gyula: *The Kiskőrös Pohibuj-Mackó-dűlő Cemetery*. In: *Avar Finds in the*

- Hungarian National Museum. Ed.: Kovrig, Ilona. Budapest 1975, 283–304.
- TUGYA 2012: Tugya Beáta: *Avarkori sírok tojáshéj-leletei Orosházáról*. In: Kovács E. (szerk.): *Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából* 7 (2012), 3–7.
- TUGYA 2016: Tugya, Beáta: *Eggshell Remains in an Avar Age Grave in Nădlac*. ArchBulg 20, 1 (2016), 93–96.
- TUGYA–STEWART 2022 Tugya Beáta – Stewart, John: *A szegvár-ormodülői kora avar temető tojásmaradványainak elemzése. – Analysis of the egg remains from the Avar age cemetery of Szegvár-Oromdúló*. In: *A szegvár-ormodülői temető és a Tiszántúl kora avar időszaka*. Szerk.: Lőrinczy Gábor – Major Balázs – Türk Attila. Budapest–Szeged–Szentes 2022, 885–893.
- VIDA 2009 Vida Tivadar: „...kérték, hogy Pannóniában lakhassanak...” *Az avarok megtelepedése*. In: Anders Alexandra – Szabó Miklós – Raczky Pál (szerk.). *Régészeti dimenziók. Tanulmányok az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos műhelyéből. A 2008. évi Magyar Tudomány Ünnepe keretében elhangzott előadások*. Budapest 2009, 105–118

Kiszombor Scratch Puzzle

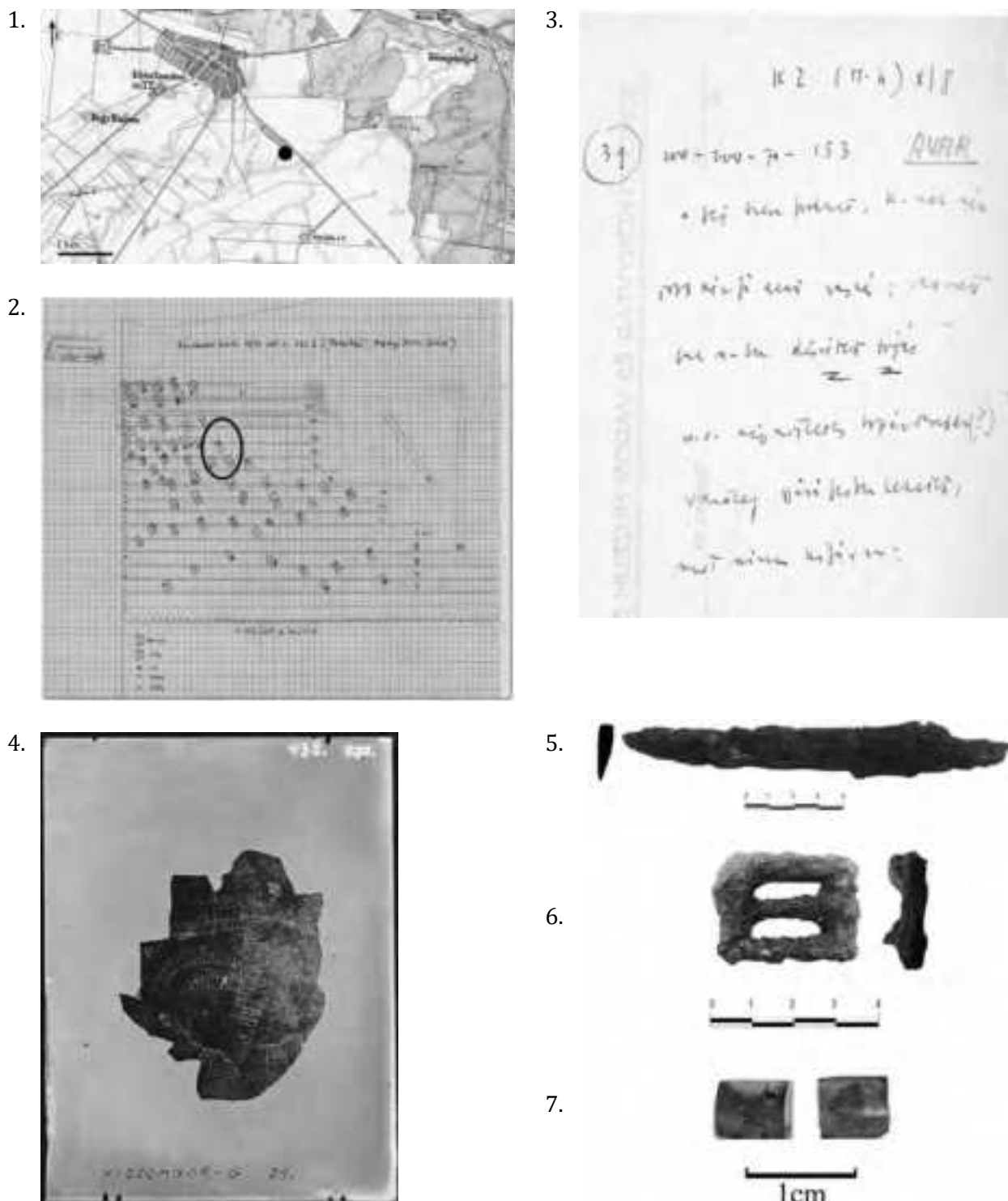
Re-evaluation of the Late Avar Egg Find from Grave 39 of the Kiszombor G Cemetery

Dániel Pópity – Beáta Tugya – Teréz Vidovics

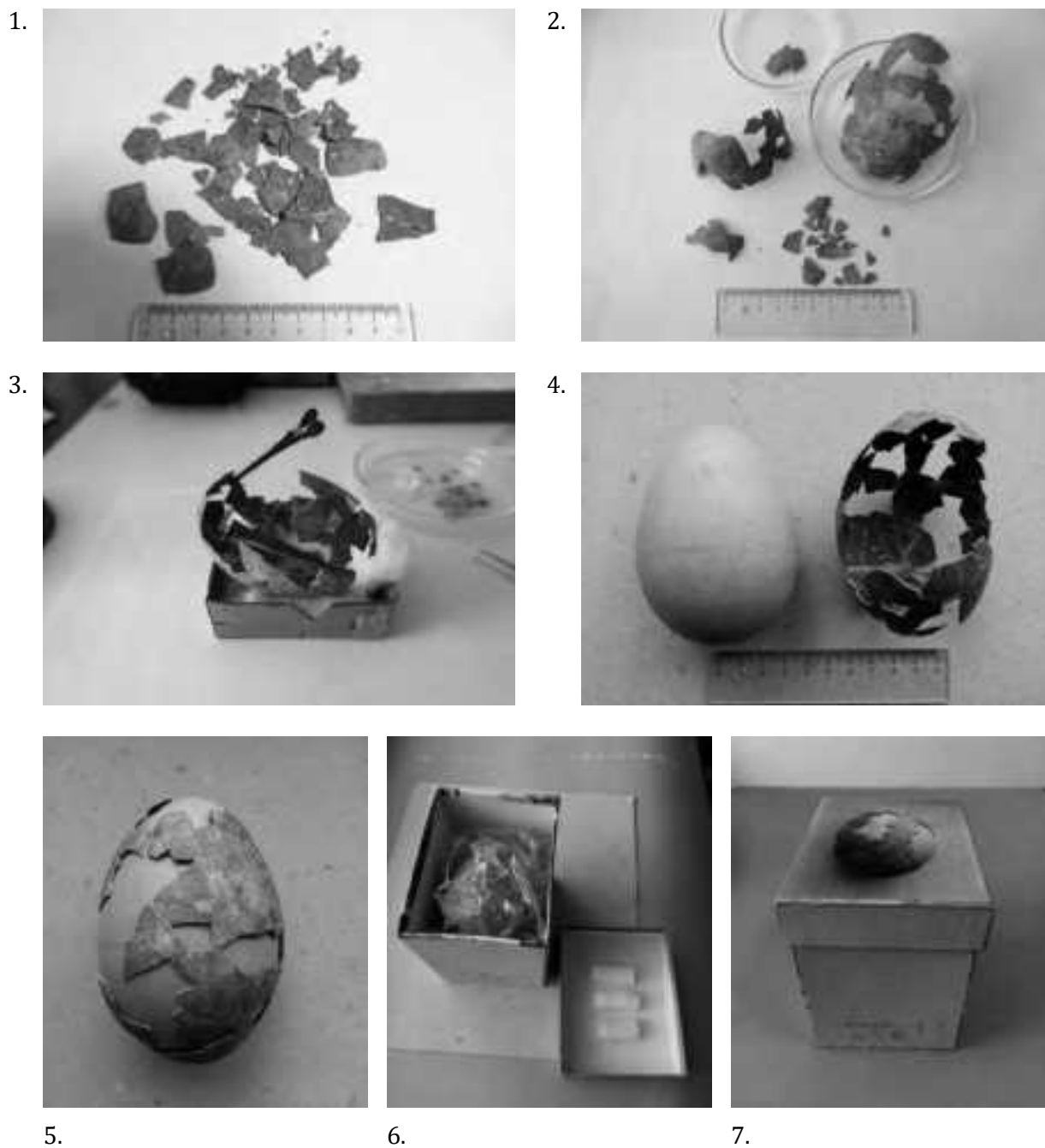
The aim of this short study is to re-publish a Late Avar egg find that came to light nearly 100 years ago. The fragile object was found by Ferenc Móra during the excavation of a cemetery on the outskirts of Kiszombor in the autumn of 1930. Based on the excavator's subsequent marking, Ferenc Móra noticed and noted the decoration of the egg found in the 39th female grave of the 59-grave cemetery section bearing

the letter G during the fieldwork. Although an attempt was made shortly after the excavation to assemble the shell fragments, it was only partially successful. The proof of this is the glass negative kept in the ethnography department of the Szeged Museum. The photo taken by Károly Cs. Sebestyén was first published in Ferenc Móra's publication. The manuscript presents the results of the re-examination of the find.

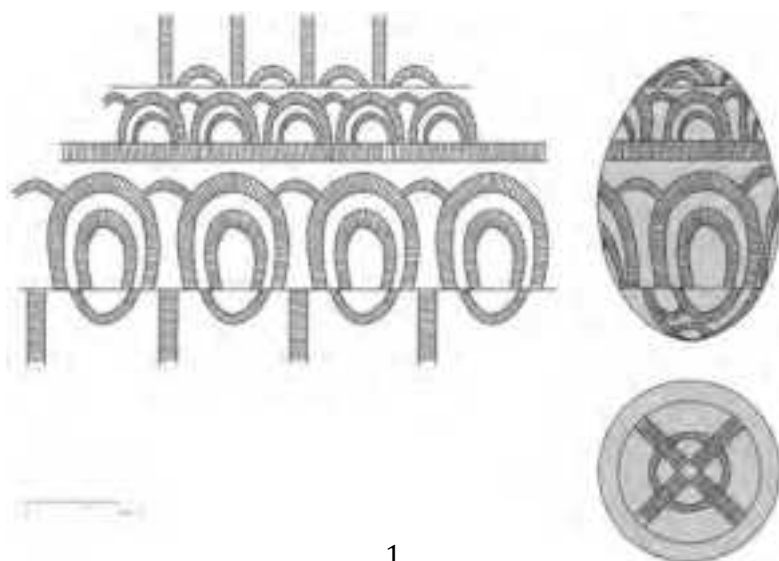
Mellékletek

1. kép 1: Kiszombor G lelőhely elhelyezkedése a II. katonai felmérés térképlapján (szerk.: Zoltán Sándor Péter); 2: Kiszombor G temető Móra Ferenc felszínrajzán; 3: Móra Ferenc leírása a Kiszombor G 39. sírről; 4: Cs. Sebestyén Károly fotója a 39. sír tojásáról (MFM Fotótár N938); 5-7: a 39. sír leletei (fotó: Pópity Dániel)

2. kép 1-7: A tojás restaurálásának menete (fotó: Vidovics Teréz)

1.

2.

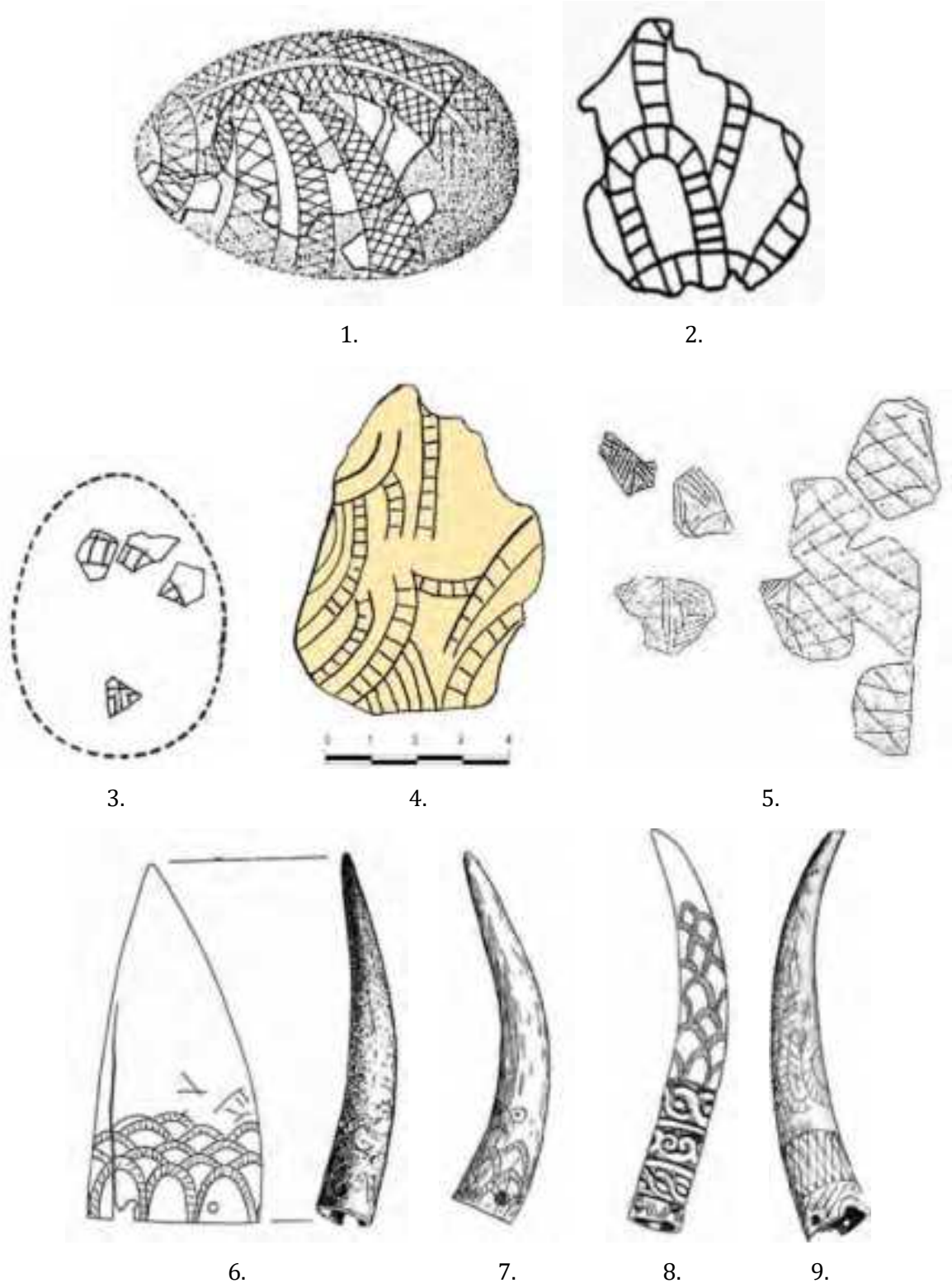

3.

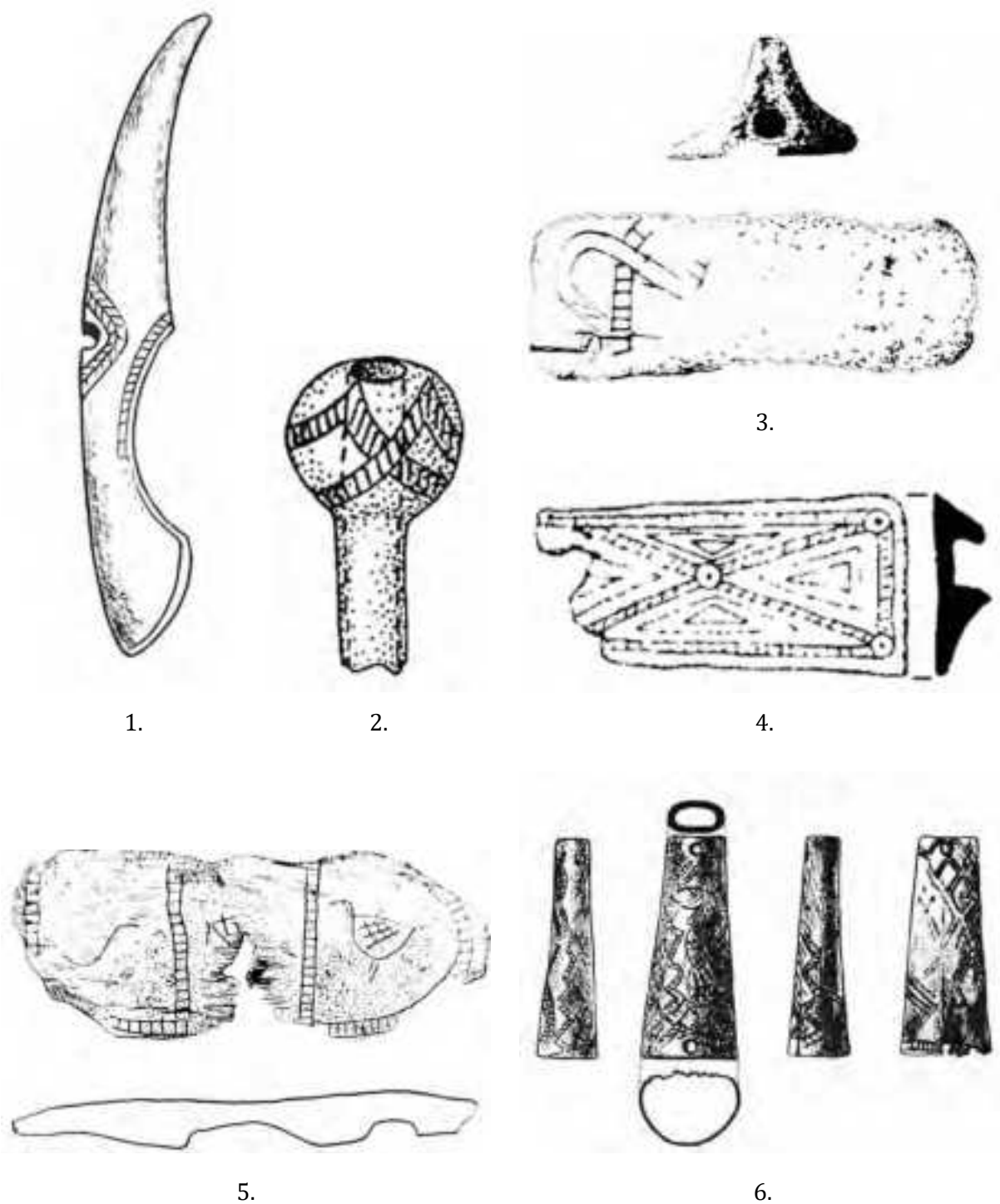

4.

3. kép 1: a Kiszombor G 39. sír tojásának vélt díszítése (rajz: Czabarka Zsuzsanna); 2: a vrapi ezüstkorsó talpa feletti tojássor minta (TÓTH 2005, Abb. 6; BÁLINT 2004, 169.2.); 3: a Kiszombor G 39. sír tojásának fotója (fotó: Linzer-Katkó Izabella); 4: fotók a Kiszombor G 39. sír tojáshéjának belső faláról (fotó: Viktorik Orsolya)

4. kép 1: Mindszent-Bozó Ambrus Károly tanyája II. sír (SZALONTAI 1995, 197, 5. kép 28);
 2: Madaras-Téglavető 63. sír (RÁCZ 1999, 354, 12. kép 12); 3: Szentcs-Berekhát, Farkas-tanya
 II. temető 14. sír (MADARAS 1999, 4. kép 14); 4: Pusztamérget B 12. sír (KÖREK 1945, V. t. 6; fotó
 és rajz: Pópity Dániel); 5: Szeged-Kundomb 260. sír (PINTYE 2011, 75, 3. kép); 6: Szarvas 68. lh.
 156. sír (JUHÁSZ 1995, 11. kép); 7: Homokmégy-Halom 102. sír (TÖRÖK 1975, Fig. 9); 8: Kiskőrös-
 Cebepusztá 14. sír (TÖRÖK 1975, Fig. 2); 9: Deszk G 36. sír (LŐRINCZY 2022, 204, 74. kép 11)

5. kép 1: Szeged–Kundomb 305. sír (SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 39, Pl. 38. 305/6);
 2: Tiszafüred–Majoros temető 592. sír (GARAM 1995, 78, Taf. 105); 3: Vrbas–ciglana Polet (SRB)
 szórvány (NAĐ 1971, 214, 29. t. 6a–c); 4: Felgyő–Űrmös-tanya 83. sír (BALOGH 2010, 198, 7. kép
 1); 5: Szegvár–Oromdűlő 543. sír (LŐRINCZY 2022, 173, 227. kép 14); 6: Szeged–Kundomb 218. sír
 (SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, Fig 3. a–d)

Maros parti oroszlánok a 95. sírból

Előzetes beszámoló a makói ipari parkban feltárt késő avar kori temetőről

Sztankovánszki Tibor* – Sz. Osváth Zsófia**

A lelőhely és a késő avar temető rövid bemutatása

A tanulmányban tárgyalt 254. lelőhely a város ÉK-i határában az ipari parkban található. Területének első lehatárolását Hetesi Szilvia végezte el 2008-ban (HETESI 2009, 224). A lelőhely északi részén 2010-ben Paluch Tibor egy avar kori települést azonosított (PALUCH 2012, 280), míg a déli részén 2022-ben egy szarmata település részletét tártuk fel (SZTANKOVÁNSZKI 2024, 318–319). A Nemzeti Múzeum megbízásából a makói ipari parkban 2023 nyarán végzett próbafeltárásunkat követően 2023 októbere és 2024. február között 45440 m²-en római kori szarmata, illetve avar kori temetkezéseket és településrészleteket tártunk fel (SZTANKOVÁNSZKI 2024, 319–320).¹ A késő avar kori temető, melynek sírjai sorokba rendeződtek, a terület Ny–K-i tengelyű kiemelésén, kb. 100×50 méteres felületen terült el (1. tábla). A sírokból 139 egyén maradványa

került elő.² A temetkezési rítusban egyedinek találtuk a 245. sírt, melynél a halotti házba (kb. 400×200 cm) egy fegyveres férfit koporsóban, a felszerszámozott lovával együtt helyeztek örök nyugalomra. A temető jellegzetes leletei között a korszakra jellemző öntöttbronz griffes (75. és 123. sír), kerek, csüngőtagos oroszlános (95. sír) és indás motívumokkal (92., 215. és 356. sír) díszített veretes övek fordultak elő.

A publikáció fókuszába a 95. sír jelenlegi ismereteink szerint ritka, szimmetrikus mintás, aranyozott övcsatját, valamint a kerek és részben csüngőtagos, aranyozott oroszlános övvereteit és nagyszíjvégét helyeztük. Az oroszlán és indavirág ábrázolások eredetével, készítéstechnikájával munkánkban külön nem foglalkozunk, elsődleges célunk a temetkezés közzététele volt, illetve annak elhelyezése a késő avar időszakon belül.

A 95. sír és leleteinek leírása

T.: ÉÉNy-DDK 350–170°, sírgödör h.: 235 cm, sz.: 80–90 cm, relatív m.: 60 cm.

A sír téglalap alakú feltárása a temető középső harmadában jelentkezett, közel 1 m mélyen.

* Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3. sztankovanszkitibor@gmail.com

** Régész, PhD hallgató, SZTE-BTK Történelemtudomány Doktori Iskola, H-6722 Szeged, Egyetem u. 2. zsofia.osvath@gmail.com

1 Itt is köszönetet mondunk az ásatáson résztvevő, valamint a publikáció elkészítésében segítő régészeknek, régésztechnikusoknak, geodétának és önkénteseknek, továbbá a múzeum restaurátorainak.

2 Ezek közül több humuszba ázott sírmaradvány volt. Két esetben kettős temetkezésről beszélhetünk, egy esetben pedig egy kb. 8 hónapos terhes nő feküdt a sírban.

Az akna sarkos, fala függőleges, alja lapos volt. A sírban *maturus* (50–59 éves) férfi³ háton fekvő, nyújtott helyzetű, a sírgödörrel azonos tájolású csontváza feküdt (2. tábla). Kissé feltámasztott koponyája enyhén balra billent, arccal a mellkas bal oldalára nézett. Bal karcsont nyújtott, kézfelcsontjai a bal combfej belső oldalánál feküdtek. Jobb karcsontja könyöknél kb. 135-ban behajlított pozícióban, kézfej- és ujjcsontok a medence közepébe helyezve feküdtek. A jobb láb nyújtott, a bal kissé felhúzott pozícióban volt, a jobb lábszárcsontok, térdkalács, valamint a lábujjcsontok kissé kimozdultak eredeti helyzetükből. A lábcsonatok mellett szurokfekete betöltést figyeltünk meg.

Állatcsontok a síron belül:⁴

1. A koponya bal (keleti) oldalán, a sírfalnál, a sír alja felett 14 cm-rel *csigolyák* (kiskérődző, juh?) került elő. 13. A jobb medencelapát és a nyugati sírfal között, a sír alján *kiskérődző csontjai* feküdtek. 14. A bal térd és a keleti sírfal között, a sír alja felett 10 cm-rel, orral a sír alja felé néző *kiskérődző koponyája* került elő.

A viselet leletei:

2–12., 16–20. A férfi dereka körül fémtagokkal díszített, mellékszíjas öv került elő.⁵

2. A bal könyök és a bordák között szélein szimmetrikusan elhelyezkedő akantuszlevél-párral díszített líra vagy tulipánfej alakú *veret* (3. tábla 12) feküdt. A veret szélei kopottak, középső részén megőrződött az aranyozás és az apró körökből álló poncolás. Mérete: 1,3×1,4 cm,

v.: 0,15 cm. 3. A jobb medencelapát külső íve mellett, részben alatta egy díszített felével felfelé álló kerek, *csüngőtagos veret* (3. tábla 2) feküdt. A koponya irányába álló csüngőtag hiányzott. A kerek veret gyöngysorkeretes, felületét apró poncolt körökkel, középső részén álló, balra haladó és jobbra hátra néző kétfarkú oroszlán-nal díszítették. A veretet a mintára függőleges középtengely mentén két ívelt, kerek fejű szöggel erősítették az övre, melyek közül az alsó kiesett, hiányzott. Hátoldala sima, díszítetlen. Az aranyozás az oroszlán körüli térben foltokban maradt meg. Mérete: teljes h.: 2,6 cm, kerek rész átm.: 2,2–2,3 cm, v.: 0,3 cm. 4. A jobb medencelapáton a csuklónál egy gyöngysorkeretes *kerek veret* (3. tábla 3) feküdt. Teljes felülete poncolt, a középső részén álló kétfarkú oroszlán balra halad és jobbra hátra néz. A veretet a mintára függőleges középtengelye mentén két szöggel erősítették az övre. Az oroszlán lábai között az alsó szög feletti rész áttört. Az aranyozás szinte teljesen megmaradt az oroszlán körül. Hátoldala sima, díszítetlen. Átm.: 2,2–2,3 cm, v.: 0,3 cm. 5. A jobb csuklónál téglalap alakú, *lyukvédő veret* (3. tábla 7) került elő. A hosszanti oldal közepének egyik szélén félköríves bemélyedés, míg az ellentétes oldalon félköríves kidudorodás, melynek szélén peremet alkotó mélyedés fut körbe. Mérete: 1,95×1,25 cm, v.: 0,15–0,2 cm. 6a. A keresztcsont és a bal medencelapát érintkezésénél feküdt az övcsat (3. tábla 5). Karikája nyugatra álló ovális és vékony, téglalap keresztmetszetű csatpecke ráhajlik. Teste pajzs alakú, előlapját apró poncolt körök borítják és szimmetrikus, S-alakú indaszár-párral díszítették, melyek egy-egy indavirágban végződnek. A csatkarika felőli részén két, míg a másik végén egy ponton erősítették az övre. A lyukakban felerősítésre szolgáló szöveget vagy más anyagot nem találtunk. H.: 5,3 cm, csatkarika mérete: 2,8×1,8 cm, csattest h.: 3,3 cm, sz.: 1,8 cm. 6b. A csat szíjszorító lemezének csatkarika felőli részén, díszített felével felfelé álló az 5. számú melléklettel egyező típusú *lyukvédő veret* (3. tábla 8) feküdt. Mérete: 1,9×1,3 cm, v.: 0,15 cm. 7. A bal medencelapát felső íve mellett az 5. és 6b. számú mellékletekkel egyező típusú *lyukvédő veret* (3. tábla 9) került elő. Széle kissé sérült. Mérete: 1,9×1,25 cm, v.: 0,2 cm. 8. A bal medencelapát

3 Az előzetes embertani meghatározást dr. Király Kitty antropológus végezte, munkáját ezúton is köszönjük.

4 A sírban az állatcsontok egymástól távol kerültek elő, ezért külön mellékletszámot kaptak. Egyelőre bizonytalan, hogy a csontok egy egyedhez tartoznak, mivel archeozoológiai vizsgálatuk még nem történt meg.

5 A sírt és így az öv leleteinek egy részét is állati eredetű (rágcsáló) bolygatások érték, így az övrekonstrukció csak részben valósítható meg. A kézirat készítésekor a 19 részes övből a 7., 11., 18. és 21. mellékletek kivételével minden tárgyon, és tárgytípuson látható kisebb-nagyobb foltban az aranyozott felület, ezért okkal feltételezhetjük, hogy a teljes övkészlet eredetileg aranyozott volt. A növényi ornamentika leírásához Szenthe Gergely munkáját vettük alapul (SZENTHE 2020).

felső íve mellett, alsó részével a keleti irányba néző áttört, liliomos, ívelt végű, tokos *kisszíjvég* (3. tábla 6) került elő. Karéjos széle gyöngysorra emlékeztet. A közepén futó osztathoz ellentétesen álló liliompárok csatlakoznak, melyek közül a felső pár tövénél egy csomó van. Két gömbszerű rögzítőfülében szögeket vagy más rögzítési mód nyomát már nem találtuk meg. H.: 4,1 cm, sz.: 1,9 cm, v.: 0,3–0,5 cm. 9. A bal medencelapát felső íve alatt a 3. melléklettel egyező típusú, de teljesen ép kerek, *csüngőtagos veret* feküdt (3. tábla 4). A veret lefelé kiszélesedő csüngőtagja vékony, szimmetrikusan egymásba visszahajló növényi indákból áll. H.: 3,5 cm, kerek veret átm.: 2,2–2,3 cm, v.: 0,3 cm, csüngőtag mérete: 1,3×0,8 cm, v.: 0,15–0,2 cm. 10. A bal medencelapát alatt tokos, oroszlános *nagyszíjvég* (3. tábla 1). Erősen kopott, közepén eltörött, az alsó fele hiányzik. Felső részének három-három elnagyolt gyöngyből álló két függesztőfülében a kerek, lapos fejű szögek is megmaradtak. Mindkét oldalának szélét hosszukás gyöngysorkeret szegélyezi. Előlapjának felső, négyzetes részében a hátsó lába alapján fekvő, jobbra forduló, fejével balra hátra néző, kétfarkú oroszlán, alatta pedig két, részben egymás alatt álló, balra haladó, de jobbra néző, kétfarkú oroszlánt látható. A középső oroszlán szemét egy poncolt körrel alkották meg. Hátlapjának felső, négyzetes részében fejjel lefelé egy pár rosszul kivehető, egymás felé hajló háromlevelű félpalmettát mintáztak meg, mely alatt részben hullámszó indaszárakon egymás alatt egy pár kifelé és egy pár befelé hajló háromlevelű félpalmetta látszódik. Az aranyozás jól megmaradt a szíjvég mélyebb részein, azaz az oroszlánok és a levelek körüli térrész apró poncolt körökkel kitöltött felszínén. H.: 5,6 cm, sz.: 2,3 cm, v.: 0,3–0,7 cm. 11–12. A bal medencelapát külső részén, közvetlenül egymás mellett két akantuszlevélpárral díszített líra vagy tulipánfej alakú *veret* (3. tábla 13–14) feküdt. Méretük: 1,3×1,3 cm és 1,25×1,4 cm, v.: 0,2 cm és v.: 0,1–0,15 cm. 15. A bal kézcsontok alatt, a kéz- és a combcsont feje között a 2., 11–12. mellékletekkel egyező kisméretű *veret* (3. tábla 15) került elő. Mérete: 1,25×1,3 cm, v.: 0,15 cm. 16. A keresztcsont bal oldala alatt az 5., 6b. és 7.

mellékletekkel azonos típusú téglalap alakú *lyukvédő veret* (3. tábla 10) volt. Mérete: 1,9×1,25 cm, v.: 0,2 cm. 17–18. A keresztcsont alatt, bal oldalt egymás alatt két akantuszlevélpárral díszített líra vagy tulipánfej alakú *veret* (3. tábla 16–17) feküdt. A 18. számon dokumentált veret rossz megtartású, a felső szögnek csak a felerősítésére szolgáló lyukai láthatók. Méretük: 1,25×1,4 cm és 1,25×1,3 cm, v.: 0,1–0,15 cm. 19. A bal medencelapát alatt, a nagyszíjvégtől délre egy tokos, alja felé enyhén hegyesedő *kisszíjvég* hevert (3. tábla 11). Előlapjának széle karélyos, részben kitöltetlen farkasfogszerű keret szegélyezi. A középső részt négy egymás feletti, mindig a saját szárához visszahajló, ellentétes irányba oldalra néző stilizált növény (indavirág) tölti ki. Sima hátoldalának felső részén egy félkör alakú lyuk látható. Felső részének közepén egy kerek lyuk szolgált a felerősítésére, benne szöget vagy más rögzítési mód nyomát már nem találtuk meg. H.: 4 cm, sz.: 1,6–1,7 cm, v.: 0,2–0,6 cm. 20. A bal medencelapát alatt, szegeccsel felfelé álló, egyik szélén kissé sérült akantuszlevélpárral díszített líra vagy tulipánfej alakú *veret* (3. tábla 18) feküdt. A veret közepén talán néhány poncolt pontkör nyoma látható. Mérete: 1,25×1,35 cm, v.: 0,15–0,2 cm. 21. Szintén a bal medencelapát alatt, a keresztcsont mellett az előbbi melléklettel egyező, rossz megtartású *veret* (3. tábla 19) került elő. Mérete: 1,15×1,4 cm, v.: 0,1–0,15 cm.

A sír leleteinek elemzése

A sír különböző részein, egymástól távolabb kerültek elő állatcsontok (1., 13–14. melléklet). Archeozoológiai vizsgálat hányában egyelőre még bizonytalan, hogy a csontok egy egyedhez tartoztak, vagy több állat részét képezik. Az állatcsontok egy része, azaz a láb- és koponya-csontok kizárólagos jelenléte valószínűleg a késő avar korban gyakori juhbőrös temetkezésre utal (BÁSTI–GULYÁS 2024, 89–96.).

Az övtartozékok típusa, párhuzama és keletzése⁶

A szimmetrikus indavirágos övcsat (6a. melléklet; 3. tábla 5)

Az ezredforduló előtt az aranyozott bronzból készült, szimmetrikus növényi mintával rendelkező leleteket Kiss Gábor gyűjtötte össze (KISS 1995, 4. tábla 1. típus). A késő avar leletanyagon belül a makói poncolt hátterű csaton látható minta Szenthe Gergely összefoglaló munkájában az V.2.1.4. csoporton belül a 4. típusba sorolható (SZENTHE 2020, 245–246, 401, 68. kép 19). Ez a palmettakonstrukció ritkának nevezhető a késő avar övcsatokon, viszont néhány párhuzama elszórta a Kárpát-medencén belül is megtalálható. A mai Magyarország területéről Győrből, valamint a közeli Tatárszentgyörgyről és Gáterről publikáltak hasonló csatokat (BÖRZSÖNYI 1906, 312–313, 6. kép; FETTICH 1943, 36; HOVÁTH et al 1988, 54–55). A határokon túl, Szlovákia területéről Komárno-Lodnice (Komárom-Hajógyár) 72. sírjából (TRUGLY 1987, 265–266, Taf. XVI. 15), továbbá a szerbiai Zemun Pole (Zimony) 2. sírból (DIMITRIJEVIĆ 1966, 53–55, III. 1.) ismerünk hasonló, ép csatokat. Rosszabb állapotuk vagy a rajzok minősége ellenére távolabbi párhuzamként a tiszafüredi 1149. sír sérült csatkarikája (GARAM 1995, 135, Taf. 154. 1), valamint a szerbiai Vojkáról (Vajka) közölt négyzetes csatkarikájú darab is ide sorolható (DIMITRIJEVIĆ et al 1962, 97–98, 98. 1). Véleményünk szerint ebbe a csoportba tartozik még egy Partium területéről származó, hasonló ábrázolással rendelkező példány is, melyet az Archeológiai Értesítő 1881-es számában Hampel József övcsatként írt le (HAMPEL 1881, 156–157) és amelyet Börzsönyi Arnold 1906-ban a győri 696. sír csatjának analógiájaként említ

6 Az övveretek rögzítését kb. 0,4–0,5 cm hosszú szögekkel oldották meg, feltételezhetően az öv maximum ilyen vastag anyagból lehetett. Az öv bújtatójára utaló maradványt vagy lenyomatot nem tártunk fel, talán gyenge minőségű vékony fémből, de valószínűbb, hogy szerves anyagból készült.

(BÖRZSÖNYI 1906, 313).⁷ A csatpecek és karikák változatosak, szinte egyediek a fentebb felsorolt példáknál. A makói csat hosszához legjobban a Komárnóban feltárt csat, a csattest indavirágaihoz a tatárszentgyörgyi (poncolt) és a győri darabok, míg a csattest felerősítésre szolgáló lyukak elhelyezkedéséhez a zimonyi lelet hasonlít.

A komárnói csat a 8. század második felére, míg a tiszafüredi sír a nagyszíjvég alapján a 8. század első évtizedei – 8. század utolsó évtizedei és a 9. század első évei közé keletzték (TRUGLY 1987, 282–286, GARAM 1995, 233, 404–412, 425–426). A példák alapján ez az ábrázolás a csatokon a 8. század jelentős részében és még a 9. század elején is szerepelhetett.⁸

Törött, oroszlános nagyszíjvég (10. melléklet; 3. tábla 1)

Oroszlánokkal díszített öveket a makói temetőkhöz legközelebb a Dél-Alföldről a Szentek-Kajáni 353. sírből (KOREK 1943, 42, XII. 16–24; MADARAS 1991, 49–50, 39) és a feltárásunktól pár km-re fekvő Székkutas-Kápolnadűlő 2. temetkezéséből közöltek (B. NAGY 2003, 16–17, 3. kép 27–31). Az oroszlános veretekről és nagyszíjvégekről a legfrissebb összefoglalást Anita Rapan Papeša készítette a horvátországi Nuštar (Berzétémonostor) 34. sírjának⁹ elemzése kapcsán. Rapan három területen azonosít oroszlános leleteket. A Makóhoz legközelebbi területet a Tiszántúl jelentős részére kiterjesztette, beleértve az ecsegi falvi szórványt is (MRT 1982, 80, 47. tábla 7; RAPAN 2021, 127–129, Fig 5). A makói szíjvégünk Fancsalszky elkülönítése alapján az 5. oroszlános típuson belül a hátra néző oroszlános nagyszíjvégek 5a. altípusába sorolható (FANCSALSZKY 2007, 58–59, 18. tábla).

7 A deformált és csatkarika nélküli leletet legutóbb Calina Cosma publikálta. A szilágynagyfalui halmos temetkezésekből előkerült tárgyat a korábbi véleményekkel ellentétben övvégként(?) írta le (COSMA 2022, 345–346., figure 2. 10.).

8 A bekezdésben párhuzamként felsorolt csatok között van olyan is, amelyen az indavirág helyett egyértelműen három darab bogó látható. Ezekre az indavirághoz sorolható változatokra értékelésében Szenthe is felhívja a figyelmet (SZENTHE 2020, 408).

9 A 20–35 év közötti férfi sírját a 8. század közepére keletzte (RAPAN 2021, 124, 131).

Rapan gyűjtésében a kerek oroszlános veretekből és oroszlános nagyszíjvégből álló készleteket tartalmazó férfi sírok száma összesen négy volt (RAPAN 2021, App. 1., 3., Pl. 2.).¹⁰ Az oroszlános szíjvégünk hátlapján látható háromlevelű félpalmettákat már-már a típusra jellemzőnek is nevezhetjük (pl.: Budapest, Komárno, Nuštar, Szentes), melyek Szenthénél az V.2.2.2. csoport 1. típusba tartoznak (SZENTHE 2020, 246, 69. kép 2). A közzétett oroszlános nagyszíjvégek közül viszont egyedül a makóinak van gyöngysorkeretes díszítésű széle. Kialakítása és mérete alapján egyértelmű párhuzama a komárnoi 63. sírban feltárt darab, melyet Trugly Sándor a 8. század második felére keltezett (TRUGLY 1987, 262–263, 282–286, Taf. XII. 11 a–b, Taf. XXX. 3 a–b). A két rosszabb kidolgozású oroszlános nagyszíjvég talán egy öntőmintából vagy azonos műhelyből és/vagy mestertől származik, hiszen a makói leleten a legfelső fekvő oroszlán fejénél a komárnoi darabon meglévő egyik rögzítőlyuk mélyedése ugyanott látható (3. tábla 1, 5. tábla A). A makói szíjvég hossza 5,6 cm, a rögzítőfülek nélküli komárnoi darab csak 5 cm, szélességük közel megegyező, bár a makói, valószínűleg a nyújtott gyöngysorkeret miatt szélesebb kb. 0,1 cm-rel (TRUGLY 1987, 263).¹¹ A törés helye a 3. figura alatt található mindkét esetben, amely aligha tartható véletlen egybeesésnek. További hasonlóság, hogy a szíjvég alsó fele a makói megfigyeléseknek megfelelően Komárnoban sem került elő a sírföldből. Más típusú, de szintén oroszlános ábrázolással ellátott, törött nagyszíjvég ismert a tiszafüredi 1141. temetkezésből. Erre a jelenségre Fancsalszky is rávilágít a komárnoi és tiszafüred-majorosi leletek vizs-

gálatakor (GARAM 1995, Taf 152. 8., FANCSALSZKY 2007, 61), amelynek magyarázatát a továbbiakban nem fejtegetjük részletesen.¹² Az oroszlánábrázolások előfordulását három területen azonosította Fancsalszky Gábor, amely alapján a makói 95. sír területileg a Tisza–Körös-vidék csoportjába tartozik. Esetünkben a 7., Tisza-Maros műhelykör területén feltárt makói leletek kapcsolatban állnak a 3., Duna északi részén elhelyezkedő műhelykörrel (FANCSALSZKY 2007, 58–62, 117–118, 18. tábla).

Kerek oroszlános övveretek (3., 4., 9. mellékletek; 3. tábla 2–4)

A késő avar korban az oroszlános kerek veretekből átlagosan kettő-öt darab díszít egy övet (RAPAN 2021, App. 1., 3., Pl. 2.). Makón összesen három darab oroszlános veret került elő, amelyek közül kettő csüngőtaggal is rendelkezett. A magyarországi kutatásban a késő avar kori aranyozott, balra tartó, és jobbra hátra néző oroszlánt ábrázoló tárgyak között első alkalommal szintén Kiss gyűjtésében jelennek meg (KISS 1995, 99–102, 1. tábla 18). Fancsalszky a rendszerében az oroszlános veretet a 6. típuson belül a 6d altípusba sorolta (FANCSALSZKY 2007, 58–66, 18. tábla). A veretek kialakításának, az oroszlán ábrázolásának, a felszín poncolással történt díszítésének, valamint a kerek veret méretének (átm.: 2,2 cm) legjobb párhuzama szintén a komárnoi temető 63. sírjából (5. tábla A) származó két veret (TRUGLY 1987, 262–263, 282, Taf. XII. 1–2.). Jozef Zábojník ezt a veret-típust az SS III-ba (azaz Kr.u. 750–780) sorolta (ZÁBOJNÍK 1991, 240, 248). Jelentős különbség viszont, hogy a makói darabok a szélükön gyöngysorkerettel díszítettek, valamint egyiküknél megmaradt az indás csüngőtag. A kerek oroszlános darabok esetében önmagában a csüngőtag megléte szinte unikálisnak nevezhető, és ebből a

10 Megjegyezzük, hogy van olyan sír is, ami nem került be a táblázatba pl.: Sajópetri-Hosszúrét (LOVÁSZ 1997, 134, 195). Fancsalszkyhoz hasonlóan a čelarevoi állatalkos kerek övvereteket nem soroljuk az oroszlánt ábrázoló darabokhoz, mivel inkább griffekre, esetleg kutyákra emlékeztetnek. (BUNARDŽIĆ 1985, kat. 243/1–5., 300/1–7., FANCSALSZKY 2007, 62).

11 Amennyiben még két álló oroszlánnal számolhatunk, akkor összesen négy hasonló méretű oroszlánt ábrázoltak a nagyszíjvégen. Hossza kiszervezve kb. 8,5–9 cm közötti lehetett. Ezzel a makói (és a komárnoi is) beilleszthető a típus ép, 8,5–8,8 cm hosszú darabjai közé (Nuštar 34. sír: 8,5 cm, Budapest-Rákos 28. sír: 8,5 cm, Komárno 72. sír: 8,6 cm, Szentes 8,8 cm. (FANCSALSZKY 2007, 58–59; RAPAN 2021, App. 2.).

12 Feltételezhetően nem véletlenül törtek el nagyjából a közepükön (a „harmadik figura” alatt) ezek a nagyszíjvégek. A törés okaiként a rituális vagy más céllal elkövetett rongálás mellett egyéb tényezők is számításba vehetők, mint az azonos vagy különböző műhelyek készítéstechnológiai jellemzői vagy az alapanyag(ok) minősége, de anyagvizsgálat nélkül egyik megoldást sem jelölhetjük meg. (DAIM 2000, 124–125, Abb. 47–48; FANCSALSZKY 2007, 30. tábla 5–11).

szempontból a makói leletek csak a szerbiai Sremska Mitrovicáról (Szávaszentdemeter) publikált karikacsüngős darabbal (5. tábla A) hozhatók párhuzamba (MRKOBRAĐ 1980, 90, CXXII, 1). A makói csüngőtag palmetta alakú párhuzamait a kézirat lezárásáig átnézett publikációkban csak pajzs alakú veretek alsó részeként láttuk viszont, például a jánoshidai (Szolnok vármegye) 3. sírjának részben áttört kialakítású, rossz állapotú csüngőtagjainál (ERDÉLYI 1958, 4–5, III. tábla 9).¹³ A Dunántúlon, Zamárdi-Rétiföldek 1895. temetkezésében tartak fel aranyozott, és formájukban megegyező csüngőtagokat (BÁRDOS–GARAM 2014, 65–66, Taf. 199). Garam Éva a sírt a közép avar kor vége és a 8. század közé, az övkészletet a 8. századra datálta, végül a koporsóra helyezett kereszt alapján tovább szűkítette a keltezt a 8. század első harmada és vége közötti időszakra (GARAM 2018, 46, 254–255, 288).

Liliom és indavirág díszítésű kisszíjvégek (8. és 19. melléklet; 3. tábla 6, 11)

A makói liliomos kisszíjvég Szalontai Csaba tipológiájában az I/2 típusba (SZALONTAI 1995, 128, II. tábla 2), Szenthe csoportosításában pedig a II.2.2. típusba sorolható (SZENTHE 2020, 136–138, 20. kép 1). A liliomok között csak a felső párnál látható csomó. Kétsomós változatok Magyarország területéről például a Kecel, körtefahegyi temető 9. sírjából ismeretek, azok azonban inkább gyöngysorkeretesek (Cs. Sós 1958, 4, 15, I. t. 12). A tárgyalt lelet méretben pontos (4,1 és 4,2 cm), valamint kinézetének és karéjos szélének is megfeleltethető párhuzama a Žitavská Tůň (Zsitvatő) temető 31. temetkezésének két mellékszíjveretében ismerhető fel (BUDINSKÝ–KRIČKA 1956, 34, 92, Tabulka XXX. 2–3). A sír leletegyüttese líra alakú vereteket és kerek vereteket is tartalmaz. Ezt a sírt a lószerszámveret alapján Szalontai a 8. század utolsó harmada és a 8/9. század fordulójára keltezte (SZALONTAI 1995, 129, 2–3. táblázat).

A második, áthajló indaszáras és oldalra néző indavirágokkal díszített kisszíjvég Szenthe 2.1.

típusának 1.2. változata közé sorolható, viszont ez a motívum az ő gyűjtésében főleg nagyszíjvégeken látható (SZENTHE 2020, 232–233, 62. kép 13).¹⁴ Az indavirág más típusai oroszlános övkészletek kisszíjvégein is megtalálhatók, például két-két darab a komárnói 63. és 72. sírokban (TRUGLY 1987, 263, 265–266, Taf. XII. 9–10, XVI. 11–12), valamint a nuštari 34. sírban (RAPAN 2021 126, Fig. 4. 3–4). A makói esetben a saját szárához mindig visszahajló és ezzel indavirágoként keretet alkotó darabunk egyedi, de talán kisebb méretű párhuzamait Zlata Čilinská közölte Komárnoból (Váradi J. utca). A lelőhely 11., lovas sírjából öt, oldalra néző indavirágos tokos kisszíjvég került elő két különböző méretben, melyek közül két nagyobb és három kisebb leletet ismertetett. A Makóival ellentétben ezeknél a négy indavirág helyett csak kettő szerepel.¹⁵ A temetőt Čilinská az ő alapján a 8. század második fele és a 9. század első évtizedei közé keltezte (Čilinská 1982, 349–351, 364, 371, 391–392, Tab. IV 22–24, Tab. V. 1–2). Egy hasonló kisszíjvéget Trugly is közölt a komárnói 103-as lovas sírből (TRUGLY 1993, 194–195, Abb. 9, Taf. 6. 7). A makói leletet legjobban megközelítő kombináció – azaz a fentebb részletezett indavirágok és a körülöttük futó karéjos keret – a nagypalli 80. sírből közzétett nagyszíjvégen látható (SZENTHE 2020, 405, 152. kép 3).¹⁶

Lyukvédőveretek (5., 6b., 7. és 16. melléklet; 3. tábla 7–10) és a líra alakú (tulipánfej) veretek (2., 11–12., 15., 17–18. és 20–21. melléklet; 3. tábla 12–19)

A makói sírban dokumentált helyzetük alapján a téglalap alakú, egyik hosszanti oldaluk közepén kidudorodással rendelkező veretek betölthették a lyukvédők szerepét is. A fűzőlyuk nélküli, méretben pontos párhuzamuk két esetben az oroszlános nagyszíjvégű övkészletek részeként

¹³ A jánoshidai sírban hét, bronzból öntött, csúcsos végű, pajzs alakú, indadíszes gyöngysorkeretes veret volt (ERDÉLYI 1958, 4).

¹⁴ Feltételezhetően a Mikulčiceről közzétett indás nagyszíjvég alsó töredéke is ebbe a csoportba sorolható (Galuška 2004, 51).

¹⁵ A három kisebb méretű (H.: 2,5 cm) a fiatal gyerek övének, míg a két szíjvég (H.: 3 cm) a mellé eltemetett ló lószerszámzatának részeként került közlésre. (Čilinská 1982, 349–351., Tab. IV 22–24, Tab. V. 1–2)

¹⁶ Az indavirágos kisszíjhoz a kézirat lezárásáig több párhuzamot nem találtunk.

fordul elő, például a komárnoi temető 72. sírjában (TRUGLY 1987, 265–266, Taf. 22–23), illetve egy darab a szentes-kajáni temető 353. sírjában (KOREK 1943, 42, XII. 23; MADARAS 1991, 39).¹⁷ Egy küllemében megegyező, de nagy valószínűséggel tévesen növényi motívumos pajzs alakú veret csüngőtagjaként azonosított darabot közöltek a szerbiai Odžaciból (Hódság) is (MRKOBRAĐ 1980, 89, CXVIII 3). A székkutasi 70. sír három díszítés nélküli, de méretében hasonló, szélesebb dudorral rendelkező és lyukvédő veretként értékelhető darabjai a térben legközelebbi párhuzamok (B. NAGY 2003, 24–25, 33. kép 1). A típus más-más méretű, díszítetlen változatai gyakoribbak, hiszen ezek több késő avar temetőben megjelennek, például a Makóhoz közeli Szeged-Makkoserdő 277. temetkezésében, egyszerű díszítetlen kerek veretes öv tartozékként (SALAMON 1995, 133, Plate 19).

A makói övön összesen nyolc líra alakú veret lehetett, melyek a mellékszíjakat díszíthették, mivel a 16–18. mellékletek egymás alatt helyezkedtek el. A szimmetrikus akantuszlevélpárral ékített vereteket Szenthe a IV.2.1.1. csoportján belül a 2. típusba sorolta (SZENTHE 2020, 153, 28. kép 11). A szóban forgó verettípus feltételezhetően gyakori része volt az oroszlános díszöveknek, hiszen több példáját tárták fel a Komárno 63. (6 darab) és 72. sírokban (7 darab) (TRUGLY 1987, 263, 265–266, Taf. XII. 3–8, XVI. 4–10), valamint a 8. század közepére keltezett nuštari 34. sírban (6 darab) is (RAPAN 2021, 131, Fig. 4. 14–19).¹⁸ Az említett lelőhelyek darabjai is a makóihoz hasonlóan két szöggel kerültek felerősítésre, továbbá méreteik is közel azonosak. Több jellegzetességében és keltezésében is kötődik a makói sírhoz például a zsitvatői 31. sír: a kerek növényi motívumos veretekkel, és áttört liliomos kisszíjvégekkel rendelkező övszíjon ugyanúgy megtalálható négy hasonló pityke (BUDINSKÝ-KRIČKA 1956, 34., Tabulka

XXX. 10–13, 12a). Alaposabb vizsgálat során megfigyeltük, hogy a makói övön legalább két különböző kisméretű veret volt. Az oroszlános vereteken, szíjvégen és csaton is megfigyelt poncolás jól látható a 2. mellékletszámú vereten (3. tábla 12) is. Ennek ellentéte a 12. melléklet, amely poncolás nélküli és a többinél sokkal jobb megtartású (3. tábla 14).¹⁹

A temetkezés keltezése és értékelése

A leletek alapján a férfi teljes élethossza (!) az eddigi elemzést figyelembe véve a 8. század második fele és 9. század első harmada közé tehető, megközelítőleg lefedve az SPA III (760–822), és SS III-IV (750–800/825) periódusokat (STADLER 2005, 116–128, ZÁBOJNÍK 1991, 247–253).²⁰ Ebből következően a temetkezés a 8–9. század fordulója és a 9. század első harmada közötti időszakban történhetett meg. A másik datálási lehetőség lehet, ha a többi övveretnél az áttört liliomos kisszíjvég később készült el kiegészítve egy hiányossá vált övet. A kisszíjvég és a poncolás nélküli, líra alakú veret a derékszíz többi, „kopottabb” tartozékával (komárnoi párhuzam SS III 750–780) ellentétben jobb állapotúnak tűnik, emiatt még azt is feltételezhetjük, hogy azok utólagos pótlások. Ez a hipotézis talán lehetőséget ad a férfi teljes élettartamának a 8. század második harmada és a 9. század első évtizede közé történő szűkítésére (730/750–790/810).

Az említett sírok példái alapján az avar társadalomban a magasabb rangú férfiak, és/vagy talán a kovácsok/ötvösök (Sajópetri), de mindenképp egy elkülöníthető csoport rendelkezett

17 Ezt a Korek József idejében ritka kis övdíszít ő maga az elemzésében „Szokatlan a készlet egyik dísz...” kezdetű mondattal ismerteti. (KOREK 1943, 63–64)

18 Fontos kiemelni, hogy nem csak oroszlános ábrázolásokhoz köthetők. Például a komárnoi 128. rablott sírból kerek növényi mintás veret és emberfejes övcsat mellől került elő egy a makóihoz hasonlóan poncolt pityke (TRUGLY 1993, 205–207, Taf. XXXIII. 6).

19 Talán jogosan feltételezhetjük, hogy a legjobb megtartású veret, akár később is készülhetett egy hiányzó darab pótlásaként.

20 A legkésőbbi leletre, azaz a liliomos mellékszíjvégre és Szalontai Csabamódszerére (SZALONTAI 1995, 131–133, 4. táblázat) támaszkodva az 50–59 éves férfi, abban az esetben, ha 16 évesen került felövezésre, akkor az életkorokból adódó különbség 34–43 év. Ezt a számítást alkalmazva és a legkorábbi dátumból kiindulva, amely Kr.u. 790, 824–833 közé tehető a halott eltemetésének legkésőbbi időpontja.

oroszlános övekkel (Lovász 1997, 134, 195). Jelenlegi tudásunk alapján a makói 95. sír öve egyedi, a révkomáromi párhuzamok miatt illeszkedik a Duna északi csoporthoz. A 95. sír oroszlános övének elemei a komárnoi 63. sír (nagyiszíjvég, kerek veret, líra alakú pitykék) és 72. sír (övcsat, líra alakú pitykék, lyukvédő veretek) öveinek példája alapján – a kishíjvégek kivételével – összeállítható, de a makói övelemek párhuzamai a Kárpát-medencében elszórtan is megtalálhatók. A makói kerek csüngőtagos veret, valamint a szávaszentdemeteri lelet hasonlósága utal az

Avar Birodalom déli területeinek kapcsolatára. A temető teljes feldolgozása, a többi fémszerelvényes övet tartalmazó sír (5. tábla 1–3) részletes vizsgálata mindenképp szükséges a sír teljes és végleges értékeléséhez. A tárgyalt sír esetében a C_{14} és genetikai vizsgálatok mellett egyes kérdéseink megválaszolásában archeometriai anyagvizsgálatok is segíthetnek (pl. aranyozás és ónozás vizsgálata, vagy egy öv részei azonos alapanyagokból készültek-e, stb.), de a kutatás további tárgyát képezheti a komárnoi, szávaszentdemeteri és makói kapcsolatok vizsgálata is.

Irodalom

- BÁRDOS–GARAM 2014 Bárdos, Edith – Garam, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. Teil II.* MAA 10. Budapest 2014.
- BÁSTI–GULYÁS 2024 Básti, Zsófia – Gulyás, Bence: *Burials with sheepskins in light of the changes between the Early and Late Avar periods – Juhbőrös temetkezések a kora és késő avar kori változások kontextusában.* ComArchHung 2024, 81–108.
- BÖRZSÖNYI 1906 Börzsönyi Arnold: *Győri sírmező a régibb középkorból.* ArchÉrt 26 (1906), 302–321.
- BUDINSKÝ–KRIČKA 1956 Budinský-Krička, Vojtech: *Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tôni na Slovensku. – Ein Gräberfeld aus der späten Awarenzeit in Žitavská Tôň in der Slowakei.* SlovArch IV-1 (1956), 5–131.
- BUNARDŽIĆ 1985 Bunardžić, Radovan: *Čelarevo. Risultati delle ricerche nelle necropoli dell'alto medioevo.* Roma 1985.
- COSMA 2022 Cosma, Călin: *Avar Artifacts in Slavic Barrow Cremation Cemeteries From Transylvania and Northwestern Romania.* In: *Avari i Slaveni Dvije strane pojasnog jezičca – Avari na sjeveru i jugu kagana-ta. Avars and Slavs Two Sides of a Belt Strap End – Avars on the North and South of the Khaganate.* Musei Archaeologici Zagradiensis Collectanea archaeologica 5 (2022), 344–355.
- CS. SÓS 1958 Cs. Sós Ágnes: *A keceli avar kori temető.* RégFüz Ser. II-3. Budapest 1958.
- DAIM 2000 Daim, Falko: »Byzantinische« Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts. In: *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatic, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter.* Hrsg.: Daim, Falko. MFMA 7 (2000), 77–204.
- DIMITRIJEVIĆ 1966 Dimitrijević, Danica: *Der Fund von Zemun Polje im Lichte der spätawarenzeitlichen Problematik.* Archlug 7 (1966), 53–76.
- DIMITRIJEVIĆ et al 1962 Dimitrijević, Danica – Kovačević, Jovan – Vinski, Zdenko: *Seoba Naroda. Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja.* Zemun 1962.
- ERDÉLYI 1958 Erdélyi István: *A jánoshidai avarkori temető.* RégFüz Ser II-1. Budapest 1958.
- FANCSALSZKY 2007 Fancsalszky Gábor: *Állat-és emberábrázolások a késő avar kori öntött bronz övvereteken.* OA 1. Budapest 2007.
- FETTICH 1943 Fettich Nándor: *Győr a népvándorláskorban.* In: Lovas E.: *Győr története a tizenharmadik század közepéig.* Győr sz. kir. város monográfiái 3. Győr 1943, 3–57.
- GARAM 1995 Garam, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred.* Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 3. Budapest 1995.
- GARAM 2018 Garam, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek III.* MAA 12. Budapest 2018.
- GALUŠKA 2004 Galuška, Luděk: *Slované: dotecky předků: o životě na Moravě 6.-10. století.* Brno 2004.
- HAMPEL 1881 Hampel József: *Ásatások Szilágy-nagyfaluban.* ArchÉrt 1 (1881), 156–161.
- HETESI 2009 Hetesi Szilvia: *Makó, Ipari Park.* RKM 2008 (2009), 224.
- HORVÁTH et al 1998 Horváth Attila – H. Tóth Elvira – V. Székely György: *Elődeink a Duna-Tisza Közén: a Kiskunság és környéke története a régészeti leletek tükrében.* Kecskemét 1988.
- KISS 1995 Kiss Gábor: *A késői avar aranyozott övdíszek. – Die spätawarenzeitlichen vergoldeten Gürtelbeschläge.* SMK 11 (1995), 99–126.
- KOREK 1943 Korek József: *A szentes-kajáni avar avarkori temető – Das avarische Gräberfeld zu Szentes-Kaján.* Dolg 19 (1943), 1–129.
- LOVÁSZ 1997 Lovász Emese: *Sajópetri-Hosszúrét. Avar temető a 8. századból. – Sajópetri-Hosszúrét. Avar period cemetery from the A. D. 8th century.* In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései – Paths into the past. Rescue excavations on the M3 motorway.* Szerk.: Raczky Pál

- Kovács Tibor – Anders Alexandra. Budapest 1997, 132–136, 193–195.
- MADARAS 1991 Madaras László: *A Szentes-kajáni temető és néprajzi vonatkozásai*. Folklor és Etnográfia 57. Debrecen 1991.
- MRKOBRAĐ 1980 Mrkobrad, Dušan: *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji. – Archaeologische Funde der Völkerwanderungszeit in Jugoslavien*. FontArchlug 3. Monografije 6. Beograd 1980.
- B. NAGY 2003 B. Nagy Katalin: *A székkutas-kápolnadűlői avar temető*. MFMÉ–MonArch 1 (2003), 11–304.
- PALUCH 2012 Paluch Tibor: *Makó, Ipari park*. RKM 2010 (2012), 280.
- RAPAN 2021 Rapan Papeša, Anita: *The Lion does not care about the Opinion of the Sheep*. In: Exploring Dwellings and Manufacturing Spaces in Medieval Context (7th–14th Centuries). Orbis Medievalis III. Ed.: Keve László et al. Cluj-Napoca 2021, 123–135.
- SALAMON 1995 Salamon, Ágnes: *The Szeged-Makoserdő cemetery*. Das Awarische Corpus – Avar Corpus Füzetek 4. Ed.: Kovrig, Ilona–Madaras, László. Debrecen–Budapest 1995, 109–207.
- STADLER 2005 Stadler, Peter: *Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren I*. MPK 60. Wien 2005.
- SZALONTAI 1995 Szalontai Csaba: *A késő avar kori lilimos övveretek. – Die spätawarenzeitliche mit Lilien verzierte Gürtelbeschläge*. SMK 11 (1995), 127–144.
- SZENTHE 2020 Szenthe Gergely: *Növényi ornamentika a késő avar kori díszítőművészetben (Kr. u. 8. század – 9. század eleje)*. Kultúr-történeti tanulmányok. A Magyarorsággutató Intézet Kiadványai 3. Budapest 2020.
- SZTANKOVÁNSZKI 2024 Sztankovánszki Tibor: *Makó, Ipari Park 1. (Makó 254. lelőhely) (60090)* MFMÉ Új folyam 11 (2024), 318–320.
- TRUGLY 1987 Trugly, Alexander: *Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komarno*. SlovArch 35-2 (1987), 251–344.
- TRUGLY 1993 Trugly, Alexander: *Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komarno II. (1987–1989). – Pohrebisko z doby llvarskej ríše pri Lodeniciach v Komárne II. (1987–1989)*. SlovArch 41-2 (1993), 191–308.
- ZÁBOJNÍK 1991 Zábojník, Jozef: *Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs. (Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarischen Kagantas)*. In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Ed.: Čilinska, Z. Nitra 1991, 219–321.

Lions from the river bank of Maros from grave no. 95

Preliminary results of the Late Avar cemetery from Makó I.

Tibor Sztankovánszki – Zsófia Sz. Osváth

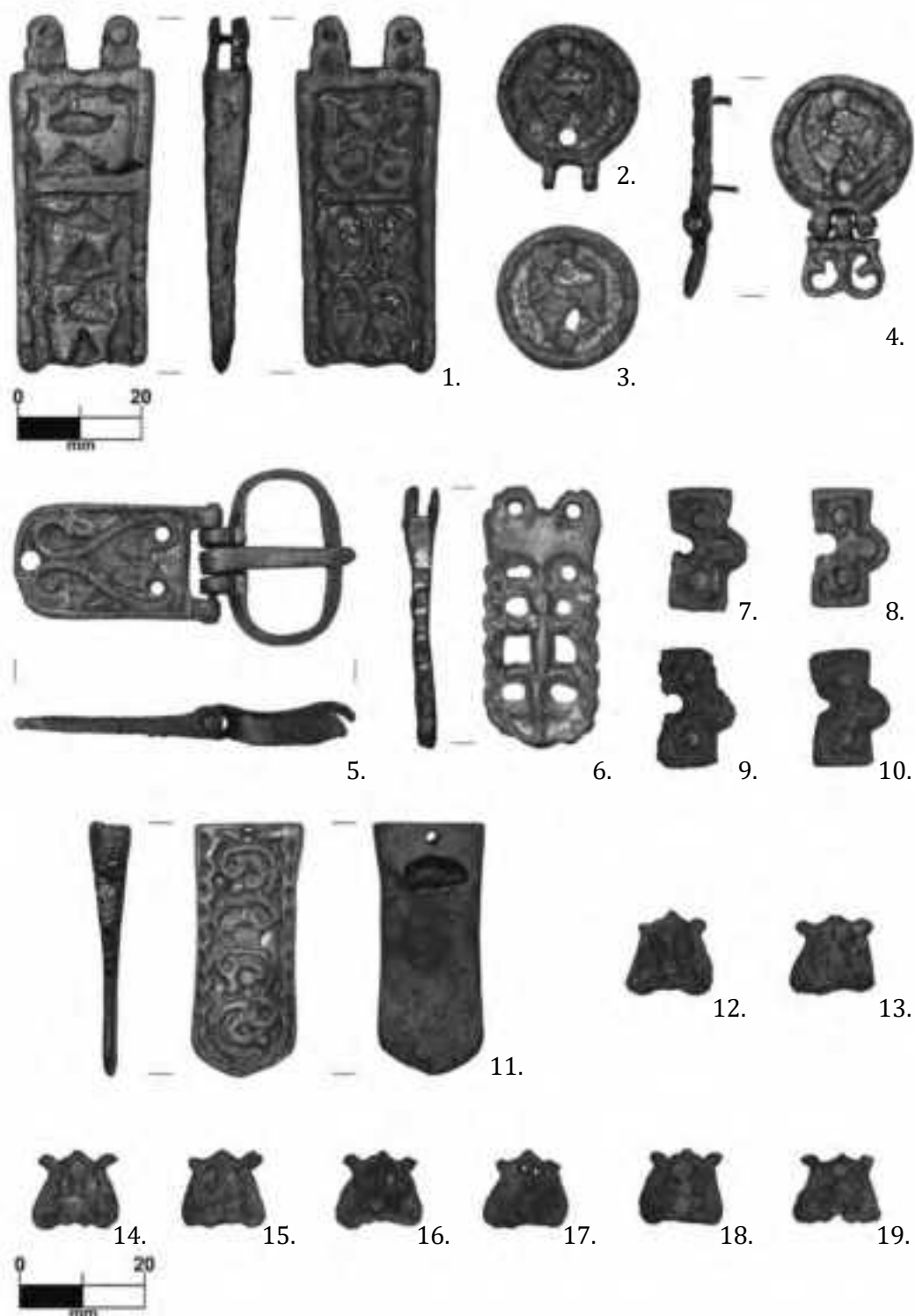
During a large-scale excavation (on cc. 45440 m²) in Makó Industrial Park that was carried out recently by the colleagues of the Móra Ferenc Museum (Szeged) parts of Roman Age Sarmatian and Avar period settlements and cemeteries had been identified. The Late Avar cemetery with its 139 individuals is significant in Southeast Hungary. Artefacts, that are characteristic to that Age, such as cast bronze belt sets with griffin motifs, tendril motifs and lions, came to light from several men graves. Tomb no. 245 is a unique burial, considering the size of the mortuary (cc. 4×2 m) in which an armed man probably with his axe was placed in a coffin and next to his mounted horse. In this study the authors focus on the dating of the gilded cast bronze belt kit (tables 2–4) of the 50–60 years old man from grave 95.

The belt set with 19 parts consists of three round belt mounts and a main strap end with lion ornaments. On the round ones the depiction of the lions looking backwards and walk left amongst the beaded frame of the edges of the mounts. In

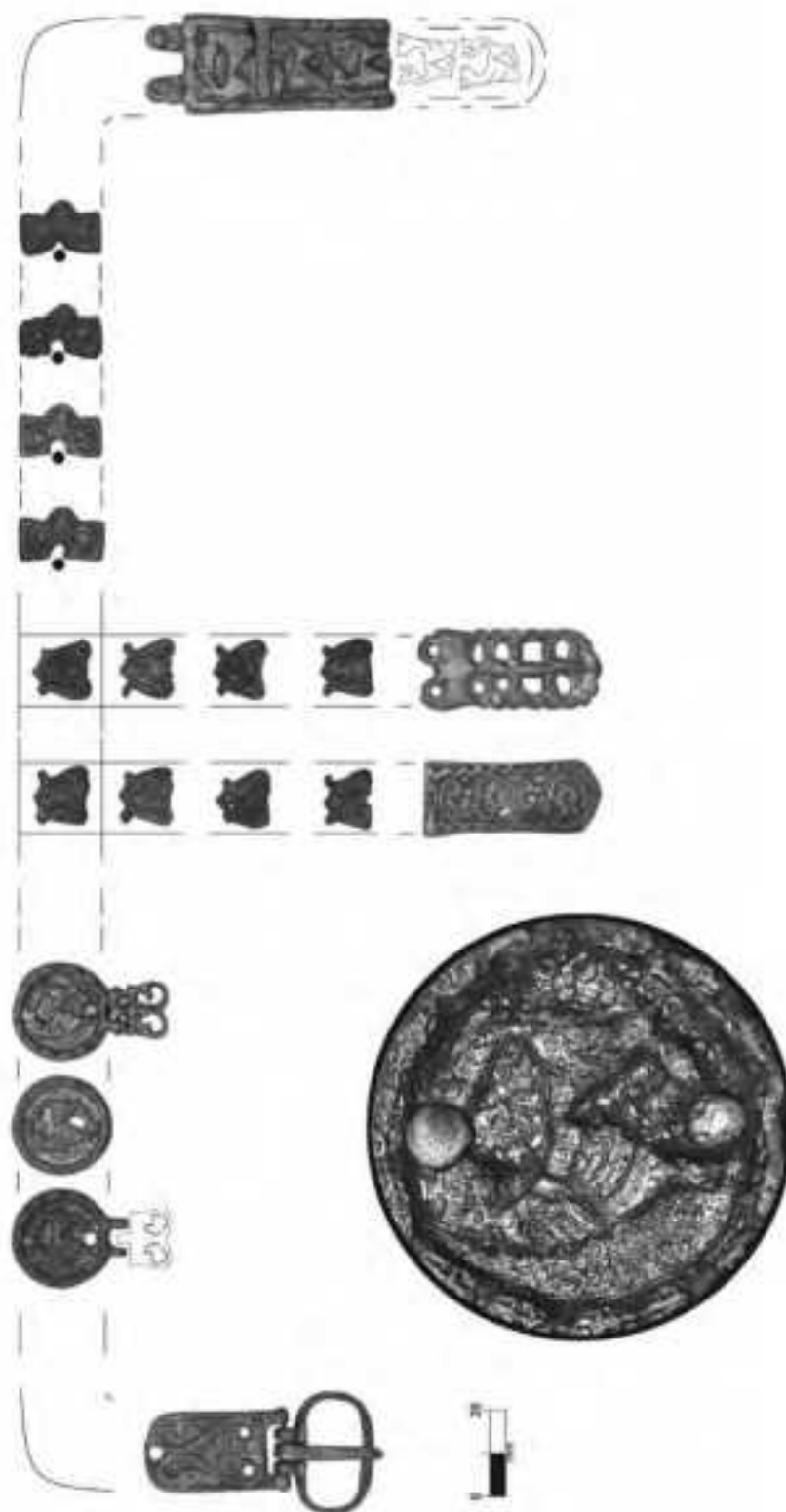
one case a unique hanging part was preserved that imitates tendril. The closest analogies of the mounts are known from Komarno (grave 63, Slovakia) and Sremska Mitrovica (Serbia). Based on the directions of the ornaments, only the upper parts of the main strap could be found in the burial as well as in the case of its parallel from grave 63 in Komarno. Beside other similarities the fragmentary state of the main strap ends suggests a closer relationship between these artefacts. According to the discussed parallels of the gravegoods from Makó, the belt set can be dated between the second third of the 8th and the first third of the 9th century (730–830 AD), while a date from the turn of the 8th and 9th centuries to the first third of the 9th century is supposed for the burial. Due to the small number of the analogues within the Avar Age in the Carpathian Basin the belt set of Makó remains special. In order to determine the provenance, production techniques, wider relations and a more precise date archaeometric investigations and the analysis of this entire cemetery is necessary.

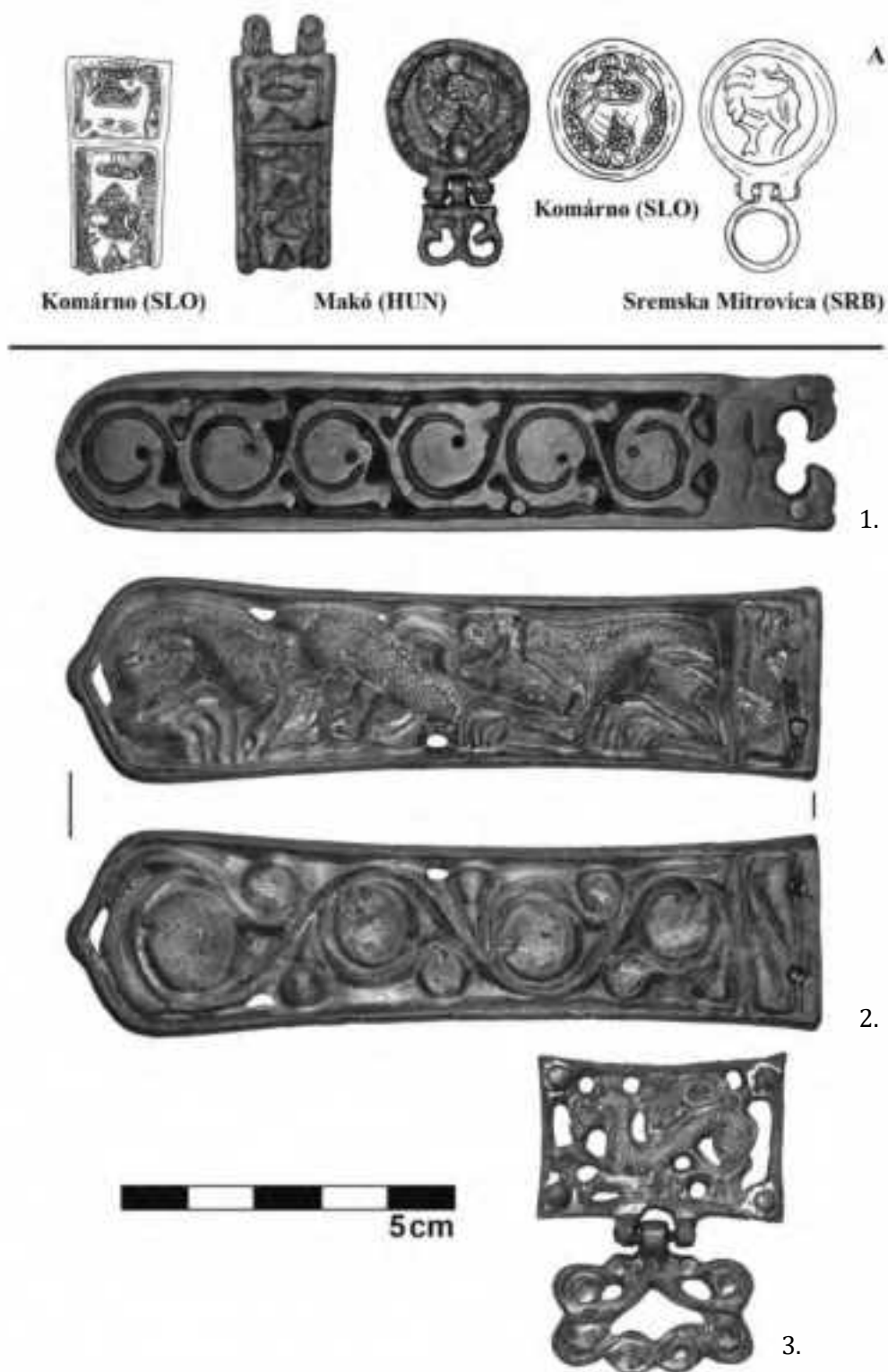
2. tábla: A 95. sír rajza, fotója és az öv részletfotója.

3. tábla: A 95. sír övének fémszerelékai (a szerző felvétele): 1. nagyszíjvég, 2–4. kerek övveretek, 5. csat, 6. lilomos kisszíjvég, 7–10. lyukvédő veretek, 11. indavirágos kisszíjvég, 12–19. mellékeszíjak veretei.

4. tábla: A feltáráson megfigyelt övtartozékok kiterített helyzetben, a kiegészített nagyszíjvéggel és csüngős verettel. Fekete keretben a 9. melléklet kinagyított képe.

5. tábla: A: Makó 95. sír szíjvége és kerek csüngőtagos verete, valamint párhuzamaik (rajzok FANCSALSZKY 2007, 18. tábla alapján – méretarány nélkül).
1–3: a 75. és 92. sírból válogatott, restaurált leletek (a szerző felvétele).

„Nem oda Buda!”

Kritikai észrevételek a Szegedről Budára vezető történelmi országút kutatásához

Szalontai Csaba*

Vályi Katalin tavalyi tanulmánya (VÁLYI 2024)¹ azt tárgyalja, hogy Szegedről milyen irányban haladt a középkori Budai út. A dolgozat vitáinak tekinthető, noha vita kevés van benne, sokkal inkább egy, az új tudományos véleményemmel szemben hoz elő már eddig is ismert szakirodalmi adatokat. Mindezt anélkül, hogy érdemben reagálna azokra az érvekre, amelyek alapján az övétől eltérő álláspontra helyezkedtem. Az alábbi dolgozatban nem fogom megismételni a korábban rögzített véleményemet, ezt bárki elolvashatja,² sokkal inkább szeretnék a Vályi által elősoroltakra reagálni.

A vita alapvetően arról szól, hogy a középkorban Szegedről milyen útvonalon lehetett Budára közlekedni. Két országút állt rendelkezésre ehhez: az egyik a Szeged–Kistelek–Félegyháza nyomvonalon halad, ennek Nagyút a neve. A másik Szeged–(Ópuszta)Szer–Pusztaszer–Félegyháza érintésével haladt, ennek Kisországút a neve

(1. kép).³ Vályi szerint az utóbbi lehetett a középkori fő irány (VÁLYI 1995, 270), én pedig Szeged környékének úthálózatát és a településtörténeti nyomokat vizsgálva jutottam arra, hogy az előbbi (SZALONTAI 2019, 125–131).⁴ Vályi Katalin álláspontját az alábbiakban lehet összefoglalni:

1. A középkori út Szegedről Szeren és Sáregyházán át vezetett Félegyházára, majd onnan tovább Buda felé.
2. A középkori Sáregyházát úgy lehetett elérni, hogy Ópusztaszerről Pusztaszer irányában haladunk az egykori Kisországúton, amit Vályi sáregyházi útnak hív.
3. Kistelek és környéke a középkorban jórészt lakatlan volt, és nem volt olyan település, amely indokolta volna, hogy ott haladjon el a Budai út, erre majd csak Szer hanyatlása után kerülhetett sor.
4. Az 1–3. pont vonatkozásában a kutatók között szakmai konszenzus van, amit én borítottam fel azzal, hogy azt feltételeztem, hogy a Nagyút már a középkorban is használatban lehetett párhuzamosan a Szeren át vezetővel.

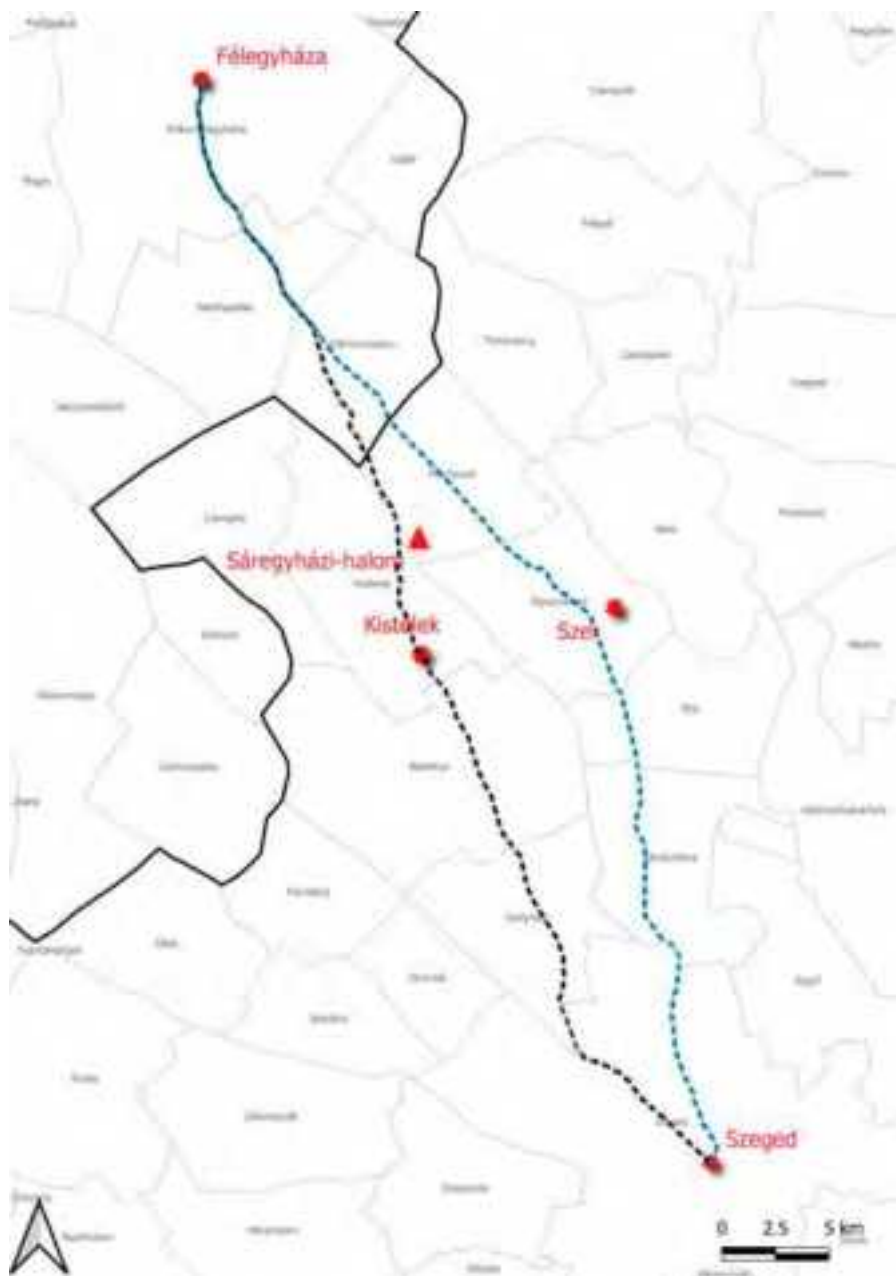
* Magyar Nemzeti Múzeum, 1088 Budapest, Múzeum Körút 14–16. csaba.szalontai@gmail.com

1 Vályi Katalin a Fodor István tiszteletére készülő emlékkötetbe leadott kéziratát, annak szakmai hiányosságai miatt, a kötet szerkesztői és szervezői közösen nem tartottuk alkalmasnak a megjelentetésre – fenntartva a szerkesztők döntési jogát egy kézirat megjelentetéséről, vagy visszautasításáról.

2 Elolvashatja a Vályitól hivatkozott doktori disszertáció kéziratában is, de sokkal inkább javaslom, hogy olvassa azt a kötetet, amit sajnálatos módon Vályi 5 évvel a megjelenése után sem ismer (SZALONTAI 2019a), és amely ugyan a disszertáció alapján készült, de azzal nem azonos tartalmú minden részletében. És itt most kimondottan hangsúlyozni szeretném, hogy a kötetnek ez a fejezete tartalmilag nem azonos a disszertáció fejezetével.

3 A mai helynevek és földrajzi nevek használata csak az egyszerűség és a könnyebb tájékozódás érdekében szükséges, függetlenül attól, hogy a hely vagy helynév mióta létezik. Az, hogy ezek az utak mikor keletkeztek, mikortól voltak használatban nem témája a dolgozatnak, vélhetően évszázadokkal, vagy akár évezredekkel korábban (SZALONTAI 2018b). Az Ópusztaszerről Pusztaszereken át vezető utat ma is Kisországútnak hívják a helybeliek (Kecskeméti János, Ópusztaszer volt polgármesterének szóbeli közlése).

4 A hivatkozott kötet azonban kizárólag csak Szeged és környékét vizsgálta, az országút további szakaszait nem.

1. kép: A Szeged–Fülegháza közötti történelmi országutak a II. katonai felmérés alapján.
(térkép: Szalontai Csaba)

Előzmények

Vályi elsőként azokat a kutatókat idézi álláspontja megerősítésére, akik szerint konszenzust hoztak ebben a témában, így én is ezeket a műveket fogom alaposan elemezni.

A leggyakrabban hivatkozott szerző Györffy György, akitől az alábbiakat szokták idézni: „A szá-

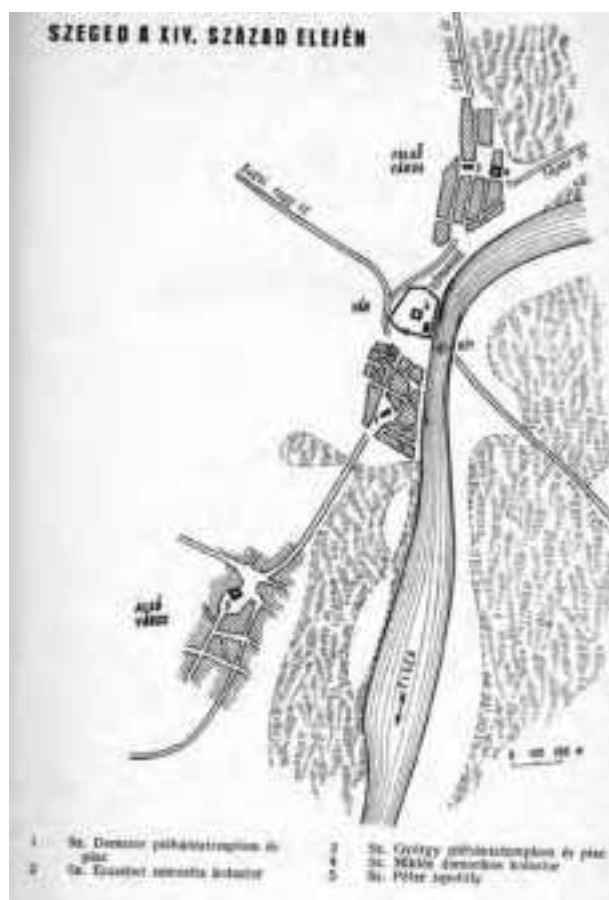
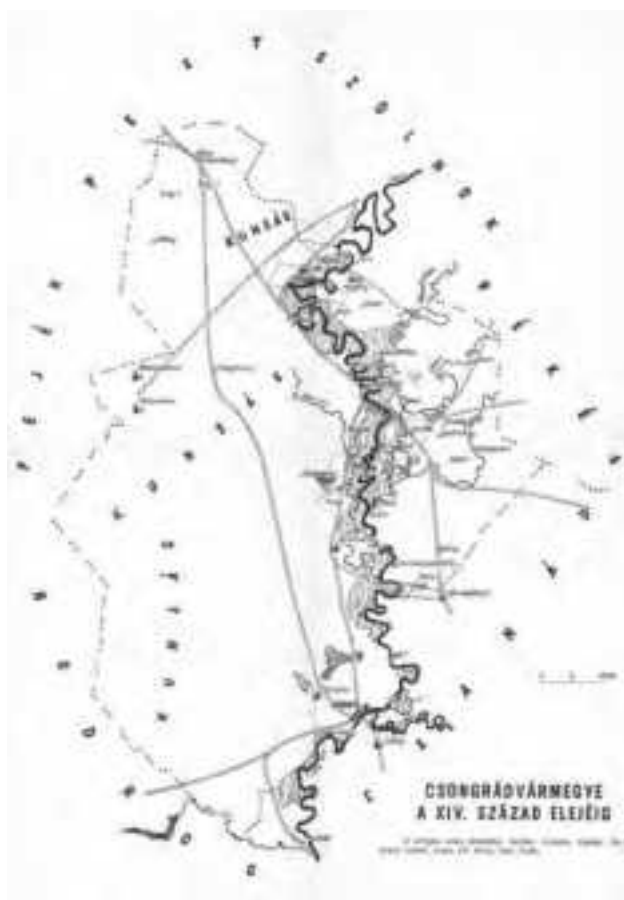
razföldi utak közül a legfontosabb, a Szegedről Budára vezető nagy út, a később feltűnő Sáregyház és Fülegháza, továbbá Tölgy és Kőrös helységeken át vitt. Szeren át haladt a szolnoki út, amely Csongrádon és Alpáron át vezetett É felé.” (GYÖRFFY 1987, 886).

Györffy véleményét Reizner Jánosra hivatkozva alapozta, aki az 1389-es – a későbbiekben részletesen tárgyalandó – oklevelet közölte, de egyébként maga nem kutatta a témát.

Vályi kiindulópontnak tartotta ezt a két mondatot, itt azonban rögtön egy nagyon komoly értelmezési tévedést fedezhetünk fel: Györffy ugyanis egyértelműen két útról írt az idézetben, a két utat külön mondatba is helyezte, azaz a két tartalom nem egymásból következik. Különválasztja a Budai és külön a Szeren át vezető szolnoki utat és a kettőt semmilyen módon nem kapcsolja össze és ezt máshol sem tette, minden más értelmezés, így Vályi Katalin is félreértésen alapszik.

Ami mégis kapcsolatot teremt a két út között az Sáregyháza neve, mivel az egykor volt település neve megjelenik Szer névvel együtt egy 1389. évi forrásban. Györffy mondatának tartalma azonban nem az, amit kiolvasnak belőle: nem állította azt, hogy Budai út Szegedről Szeren és Sáregyházán keresztül vezetett volna, sőt a mondata jelentése szerint Sáregyházát egyértelműen a Nagyúthoz kapcsolta.

Annak igazolására, hogy Györffy valóban két különálló útról írt elég csak megnézni két térképét, amelyeken az Árpád-kori Budai utat nem Szer felé vezette, hanem attól nyugatra, Kisteleken át a Nagyúton. A Tisza mentén jelölt út valóban Szeren át vezet Szegedről, de Szer után nem tér nyugati irányba Sáregyháza–Buda felé, ahogyan azt Vályi állítja, hanem Csongrádon és Alpáron át halad a mai Körös és Tölgy felé (a mai Kecskeméttől északra, illetve Nagykőrös térsége), majd onnan tér el Buda irányába. Az Alpárnál elágazó út másik ága pedig Szolnokra vezetett, Sáregyházát nem is jelölte a térképen (2. kép 1). Ha ez még mindig nem lenne meggyőző idézzük ide Györffy harmadik térképét is, mely a 14. század eleji Szegedet ábrázolja, rajta a két különválasztott úttal: az észak felé tartót Csongrádi útnak, az északnyugat felé tartót pedig Budai nagy útnak nevezve (2. kép 2).

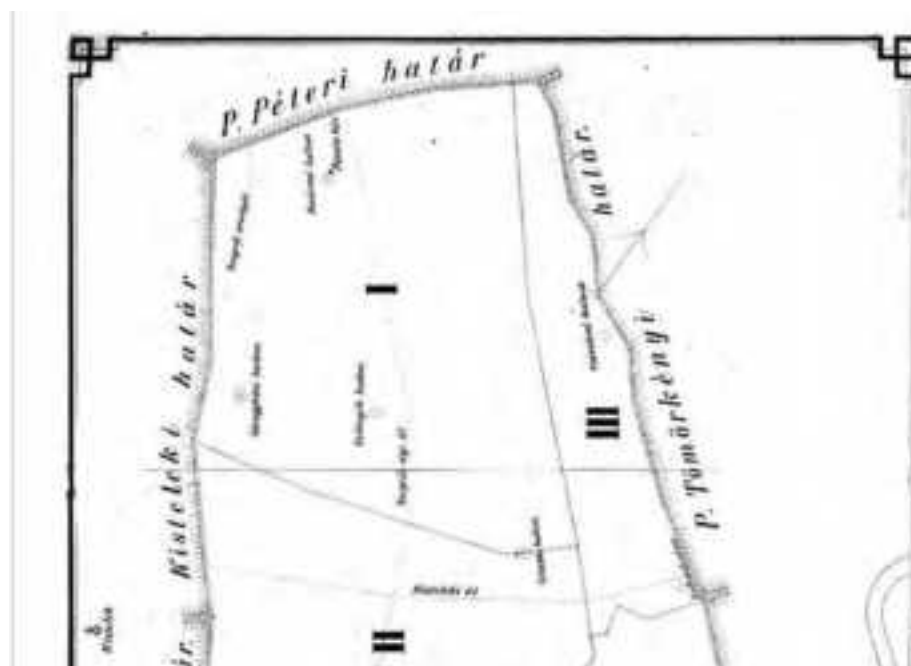
2. kép: Györffy György térképei a Budai és a Szolnoki útról. 1: Csongrád vármegye a 14. század elejéig (GYÖRFFY 1987, számozás nélküli térképmelléklet). 2: Szeged a 14. század elején (GYÖRFFY 1987, 903)

Van tehát három azonos tartalmú térképi ábrázolása a Budai útnak, ami szöges ellentétben áll azzal, amit kiolvasnak Györffy szövegéből és ezek alapján nem lehet kétségünk afelől, hogy Györffy korántsem kiindulópont, hanem fontos ellenbizonyíték abban a kérdésben, hogy Szeren át vezetett-e az út Budára. Vályi azonban mindezek ellenére úgy állítja be, hogy Györffy az ő álláspontját igazolja.⁵

Vályi szerint Györffyvel egyetértett Hornyik és Reizner is. Nos Reizner soha nem foglalt állást abban a kérdésben, hogy a két lehetséges változat közül melyik lehetett a fő irány Budára, mindössze annyit tett, hogy a Szer története szempontjából érdekes 1389. évi forrás szövegét idézte (REIZNER 1900, IV. 18–19).

Hornyik János azonban szintén kimondottan Vályi véleményével ellentétes állásponton van, amikor azt írja, hogy „Sáregyházi halom

Pusztaszeren van, most is itt vezet a pest-szegedi országút” (HORNYIK 1865, 22, 2. jegyzet). Itt a tartalom szempontjából a „most” szónak van hatalmas jelentősége, a kézirat születésének időpontjában (1860-es évek) a forgalom már a Nagyúton haladt Buda felé és mellette állt a Sáregyházi halom. Ebben az esetben azonban aligha mehetett Szeren és Sáregyházán át a Budai út, miként azt Vályi Hornyikkal (is) igazolni szeretne volna. Ezen túlmenően Hornyik a kötete végén közli Pusztaszer térképét is a 19. század közepéről, amin feltünteti a Kistelek határában futó Szegedi utat a Sáregyházi halom közelében, és egyúttal jelzi a régi Szegedi utat is, a Kisországutat. A három egyszerre térben ábrázolt objektum alapján világosan látható, hogy a Sáregyházi halom nem kötődik a Kisországúthoz, hiszen az út Szertől törés nélkül halad északnyugat felé és egyáltalán nem érinti Sáregyházát (3. kép).⁶

3. kép: Pusztaszer térképe (részlet)
(HORNYIK 1865, számozás nélküli térképmelléklet)

⁵ Vályi Katalin hivatkozik is Györffy térképére (VÁLYI 1995, 270), sőt azt is jelzi, hogy a térkép ellentétes tartalmú az ő álláspontjával, de azt azért nem tartja eléggé megalapozottnak, mert a településtörténeti adatokkal nem tudja ezt alátámasztani. Erről az „el-lenévről” a későbbiekben lesz még szó.

⁶ Hornyik János 1812-ben született, kecskeméti volt, és a könyvében közölt információk egy része biztosan a kollektív emlékezetből eredtek, így aligha kell kétségbe vonjuk azok valóságtartalmát. Megjegyezzük, hogy Vályi is elismeréssel hivatkozik rá (VÁLYI 2024, 30).

További szakmunkákat is idéz és vele egyetértőként hivatkozik Vályi (VÁLYI 2024, 30), köztük elsőként Horváth Ferenc Szerről szóló tanulmányát (HORVÁTH 1975). Nos a valóban fontos tanulmányban Horváth mindössze kétszer említi a Budai út közelségét, de szó nincs arról, hogy számba vette volna a budai útra vonatkozó ismereteket, szempontokat is. Különösen nincs szó arról, hogy a Szeged–Buda útvonallal kapcsolatban bármilyen megállapítást is tett volna a Szerző. Horváth szintén az 1389. évi levélre hivatkozik, azt jelezve, hogy a forrás alapján Szer az „*egykori Szeged–budai út – a középkorban sáregyházi útnak⁷ nevezett szakasza – mellett ... helyezkedett el.*” (HORVÁTH 1975, 363).

A következő hivatkozott szerző Blazovich László, aki valóban említi a Buda–Kecskemét–Sáregyháza–Szer–Szeged vonalat, lényegében szó szerinti ismétlésben, új adat nélkül (BLAZOVICH 1998, 55; BLAZOVICH 2002, 51). A szöveg első változata az 1998-as tanulmányban olvasható, de itt csak Bertrandon de la Brocquière Szeged és Buda közötti utazását említi bizonyítékként, úgy beállítva, mintha azonos úton közlekedett volna Zsigmond lengyel herceggel, akiről biztosan tudjuk, hogy Szeren át utazott. Még egy „bizonyítékot” csatolt a tanulmányaihoz, annak az épületnek a fotóját, ami abban az ópusztaszeri körfoglalomban áll, ahol az út elágazik Kistelek, Pusztaszer és Baks felé, képaláírásként pedig ez olvasható: „*A szegedi-budai út Szerből Sáregyháza felé vezető szakasza ma.*” (BLAZOVICH 1998, 55).

Térképet a 2002-es könyvében látunk (BLAZOVICH 2002, a kötet végén számozás nélküli térkép, Az Alföld 14–16. századi úthálózatának vázlata címmel), itt azonban érdekes módon a Budai utat Szer után eltéríti nyugat, Kistelek és Sáregyháza felé, majd onnan viszi tovább Félegyháza felé, nem pedig nyílegyenesen továbbhaladó Kisországutat jelöli meg irányként. Ez valószínűleg abból a felismerésből származhat, hogy Sáregyháza nem a Kisországut mellett volt, azért kellett hozzá közelítenie a nyomvonalat, hogy az megfeleljen a forrás tartalmának.

A térképet átdolgozott változatban láthatjuk újra a Szeged Atlaszban (BLAZOVICH 2014, C.3. tábla, C.3.1. térkép, lásd még VÁLYI 2024, 43, 6. kép). Itt azonban egy nagyon komoly ellentmondásra bukkantunk. Blazovich felrajzolt két útvonalat: egyrészt jelöli Zsigmond lengyel herceget 1500-ból, amit a forrásnak megfelelően Szeged–Szer–Félegyháza nyomvonalon jelölt. Noha korábban azt a véleményt képviselte, hogy a Budai út Sáregyházán keresztül vezet, itt a lengyel herceget nem téríti el Sáregyháza felé Szer után, hanem a Kisországuton viszi tovább, kihagyva ezzel Sáregyházát, mintha mégsem azon át vezetne a középkori Budai út. A másik ellentmondás a térkép, a szöveg és a már említett kereszteződés fotó között fedezhető fel. A fotón ugyanis azt az utat nevezi Sáregyházinak, ami Szer után egyenesen vezet a mai Pusztaszer felé. A térképen viszont Sáregyházát Kistelek irányába teszi, azaz az ominózus kereszteződésben balra kellett volna kanyarodni ahhoz, hogy elérje Sáregyházát, a fotón mégis az egyenesen haladót hívja sáregyházi útnak.

Blazovich szerint Bertrandon de la Brocquière ugyanazon az útvonalon közlekedett, mint Zsigmond herceg. Ez azonban fikció, azt elfogadni aligha lehet, tényekkel alátámasztani pedig végképp nem. A francia lovag útleírásában ugyanis Szeged–Buda vonatkozásában mindössze a kezdő és a végső települést említi, és még Kecskemét nevét sem írja le. Mindezek alapján nagy bátorság abból bármilyen útvonalat, itinert rekonstruálni (CSERNUS 1993; SZALONTAI 2015).

Látva tehát Blazovich László munkáiban az egymásnak ellentmondó álláspontokat valóban kérdéses, hogy Vályi miért gondolja, hogy „*Ugyanezen a nyomvonalon vezetett az út a 14–16. századi Dél-alföldi úthálózatot tárgyaló Blazovich László munkáiban is.*”? Vajon miért nem észlelte az ellentmondásokat a térképek és a szövegek között, és miért hivatkozik rá úgy, mint stabil pontra?

Vályi a további szakirodalmak között elsőként Tóber Márta munkájára hivatkozik,⁸ aki azonban semmilyen megállapítást nem tett az utakról és egy szóval sem említi, hogy Szeren át vezetett volna az út, sőt Szer nevét le sem írja. Az a térkép, amit

7 Később kitérünk arra, hogy nincs egyetlen olyan középkori, vagy késő középkori forrásunk, amelyben a sáregyházi út, mint tulajdonnév szerepel és a helyben élők sem ismerik, sem használják ezt a nevet (Kecskeméti János szóbeli közlése).

8 A Tóber tanulmány Vályi irodalomjegyzékével ellentétben nem az interneten jelent meg és nem is 2013-ban, hanem 2012-ben (TÓBER 2012).

Vályi újraközölt (VÁLYI 2024, 3. kép) pedig még csak nem is Tóber Márta úthálózat kutatásának eredménye, hanem – amint az az eredeti publikáció képaláírásából is olvasható (TÓBER 2012, 1. kép) – Rosta Szabolcs egy korábbi munkája alapján készült. Mindenesetre Bertrandon de la Brocquière útvonala ezen is ugyanolyan fikció, mint Blazovich Lászlóé volt.

Vályi módszertana szempontjából sokkal tanulságosabb, hogy következő irodalomként Rosta Szabolcs doktori disszertációjának 294. oldalára hivatkozik. Rosta a Homokhátság Bács megyei területének középkori és késő középkori településtörténetét vizsgálva külön fejezetet szentelt a középkori úthálózat rekonstrukciójának. A legkorszerűbb módszertannal végezte komplex elemzését, ami az alföldi úthálózat kutatás fontos tudománytörténeti fejezete lett.

Elsőként meg kell állapítsuk, hogy Rosta Györffy nyomán nem vitatja, hogy a Sáregyházi halom lábánál haladt az út Szer és Félegyháza között, megjegyezve, hogy a 18. századtól biztosan Kisteleken át vezetett az út Szegedről Budára. Azzal az elmentmondással azonban ő sem foglalkozik, hogy a Kisországút nem a halom lábánál haladt, hanem attól 5 km-re keletre. Ezzel akár le is zárhatnánk a kérdés további vizsgálatát, ha nem olvasnánk tovább a disszertáció érdekes elemzését, és nem találnánk benne olyan eredményeket, amelyek szöges ellentétben állnak Vályi Katalin véleményével, és amikről – talán éppen ezért – mélyen hallgat, amikor Rostára hivatkozik.

Egyrészt a 298. oldalon a 29. ábrán érdekes Árpád-kori és a késő középkori országút nyomvonalakat látunk Szeged és Kecskemét között, melyek közül egyik sem azonos a Szeren át vezetővel. Két országutat rajzolt meg a Szerző, melyek egymással párhuzamosan haladnak a két város között már az Árpád-korban is. A keleti valahol a mai 5-ös országút mentén haladt, Balástya, Kistelek, Csengele térségében. A nyugati pedig Szeged–Kiskunmajsa–Pétermonostora–Kecskemét irányt mutatja. Ez utóbbi új tudományos eredmény Rosta Szabolcstól, aki az utóbbi évek ásatási eredményei alapján jutott erre a véleményre: „*Pétermonostora régészeti feltárása után azonban az út korábbi szerepét mindenképpen át kell értékelni. Kecskeméttől D-re egy nagy kiterjedésű, azonosítatlan 11–13. századi*

lelőhely (Kecskemét–Mercedes RL 5) fekszik az út mellett, ezen keresztül megy az út. Továbbhaladva Pálmonostora mellett a Szegedre vivő út, alig 2 km-el hosszabb a Kecskemét–Félegyháza–Szeged útnál. Pétermonostora az Árpád korban kétséget kizáróan a Homokhátság központi települése volt, ami által az útvonal jelentősége is felértékelődik. Pontos választ arra nem tudunk adni, hogy melyik volt a fontosabb a két Szeged–Pest vonal közül, mindenesetre valószínűsíthető, hogy az Árpád-korban inkább a pétermonostori út lehetett a fő haladási irány. Eszerint majd csak Pétermonostorának a tatárjárás után bekövetkező szerepcsökkenése és a kun területek elkerülése miatt tevődik át a fő nyomvonal, Félegyháza felé. (29. ábra)” (ROSTA 2014, 297).

Az mindenképpen kiemelésre érdemes, hogy Szeged–Buda viszonylatában nem tesz említést a Szeren át vezető országútról. Sőt, néhány oldalal később még meg is erősíti a fenti véleményét, amikor arról ír, hogy Majossaszállás–Dorozsma–Szeged út (azaz Kiskunmajsa – Szalontai Csaba) „... valószínűsíthetően a Pest–Szeged út, Pétermonostorán áthaladó Árpád-kori fő nyomvonalának egy, a késő középkorra már leértékelődött szakasza.” (ROSTA 2014, 300).

Végezetül még egy esetet szeretnék ide idézni arra, hogy Vályi még az általa hivatkozott szerzőktől is szelektál, és csak saját igazolására hoz példákat. Többször is hivatkozik a Kistelek monográfiában megjelent tanulmányra (BLAZOVICH–HORVÁTH 1991). A szerzőpárosnak⁹ van egy mondata, amely Vályi véleményével – és egyébként a szerzők korábbi véleményével is – ellentétes, ez pedig így szól: „*A középkori Kisteleket a Budától Szegedre tartó hadiút Félegyháza és Szeged közötti szakasza mentén a mai település határain belül kell keresnünk.*” Majd néhány bekezdéssel később megerősítik, hogy a középkori Kistelek falu a hadiút mellett volt (BLAZOVICH–HORVÁTH 1991, 59).

A fenti példák világosan igazolják, hogy a kutatásban nincs semmilyen konszenzus a Budai út nyomvonalával kapcsolatban, hiába próbálja Vályi ezt a látszatot kelteni. A kutatás megosztott,

⁹ Vályi a korábbi tanulmányában (VÁLYI 1995) csak Horváth Ferenc nevét tüntette fel a hivatkozott műnél, pedig azt a kötet tartalomjegyzéke szerint Blazovich Lászlóval együtt írták.

és valódi kutatómunka Rosta Szabolcs munkáján kívül meg sem jelent a témáról, a szerzők jellemzően ugyanazt az alapirodalmat hivatkozzák (amit mindenki félre is értett), véleményük sokszor önmagukkal is ellentmondásban van, és emiatt nem alkalmasak arra, hogy Vályi álláspontját alátámasszák, sőt azzal kimondottan ellentétes állásponton vannak.

A Szeged-budai út írásos említései

Miután a téma egyik legfontosabb eleme, hogy Sáregyházán keresztül ment-e a történelmi kereskedelmi és hadiút, térjünk át annak tisztázására mit tudunk róla, és tisztázzuk szerepét és helyét. Van tehát egy forrásunk 1389-ből, amely világosan említi, hogy a szegediek Sáregyháza felé közlekedtek, amikor Budára utaztak, „*És mivel a Sáregyháza felé vezető út kétség nélkül Szeren át vezetett, nem csoda, ha a későbbiekben minden kutató elfogadta ezt az állítást.*” (VÁLYI 2024, 30).

Sáregyháza sem az Árpád-kori, sem az Anjou-kori, sem pedig a Zsigmond-kori oklevelekben, okiratokban soha többet nem tűnt fel, nincs róla említés.¹⁰ Az egyetlen hely, amire már többször hivatkoztunk, Zsigmond király (1387–1437) 1389. évi oklevele, melyben Erzsébet királyné privilégiumát újíttja meg.¹¹

10 Szerencsére erről ma már néhány pillanat alatt meggyőződhetünk, a kereső felületekbe beírjuk a keresett szót: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozepkori_magyar_okmánytárak/; https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_mol_sorozatok_nagysorozatok_forraskiadványok/ (utolsó megtekintés: 2025. június 14.)

11 A forrás első közlése (latinul) Reizner előtt csaknem fél évszázaddal már megjelent (HORNYIK 1860, 198–199), mégis az eddig idézett kutatók – és mások sem – hivatkoznak erre a közlésre, mindenki csak Reiznert említi. Ami azonban még ennél is meglepőbb, és egy kicsit a kutatás minőségét is jellemzi, hogy noha az oklevél teljes szövege közel hatvan évvel ezelőtt megjelent magyarul Kristó Gyula fordításában (OLTVAI 1965, 19; HPSZ 1985, 62), ezekre eddig soha senki nem hivatkozott. A teljes szöveg idézésétől a publikáltság okán itt most eltekintek, csak a téma szempontjából fontos mondatokat idézem szó szerint.

„...boldog emlékezetű igen kedves anyánk hiteles okleveiből megtudtuk, hogy a mi szegedi polgáraink összes javaikkal és kereskedelmi cikkeikkel a bármely más dolgaikkal Buda, Félegyháza felé, vagy más részekre igyekezve, a sáregyházi úton vagy ismét más utakon a nekik korábban biztosított szabadság alapján szabadon és békésen mehetnek és járhatnak. Ezért erős királyi parancs alatt tudtul adjuk nektek, híveink, szeri nemesek, hogy a mi szegedi [de Ziged] polgárainak tartoztok előbb mondott, régtől fogva megszokott utakon áruikkal, javaikkal és bármilyen dolgaikkal szabad és minden akadályoztatástól mentes utat engedni, gátlás, zaklatás és bármilyen ellentmondás nélkül; semmi módon ne merészeljétek őket az előbb mondott Szer faluban szokásos adótok megfizetésére kényszeríteni. Máskülönb tudjátok meg, hogyha nem így cselekszetek, akkor adótokat feleségünk javára lefoglaltatjuk, és haladéék nélkül szegedi várunkra ruházzuk.”

A forráshiány miatt mindössze annyit tudunk Sáregyházáról, hogy a település elpusztult és a neve is csak a mellette álló halom nevéként őrződött meg: Sáregyházi-halom.¹² A halom helyét így rögzítette Hornyik János: „2-or Sáregyházi Halom. A kisteleki határ felüli oldalon, mintegy 24 ölnyi átmérőű s 5 ölnyi magas; e mellett is nyilván észlelhető nyugoti oldalon azon mélyedés, melyből valaha készítettett; – tetején, mint neve is mutatja, a földből már ki nem tetsző, de a terméskő morzsalékából kétségbe vonhatatlan épület nyoma mutatkozik; éjszaki oldala omladozó félben van, melyből a homokban talált s IV. Béla és V. István királyok nevével jelölt ismeretes rézpénz darabok gyakran előfordúlnak. Ennek irányában, mintegy a pusztá közepe tájon van ismét.” (HORNYIK 1865, 103).

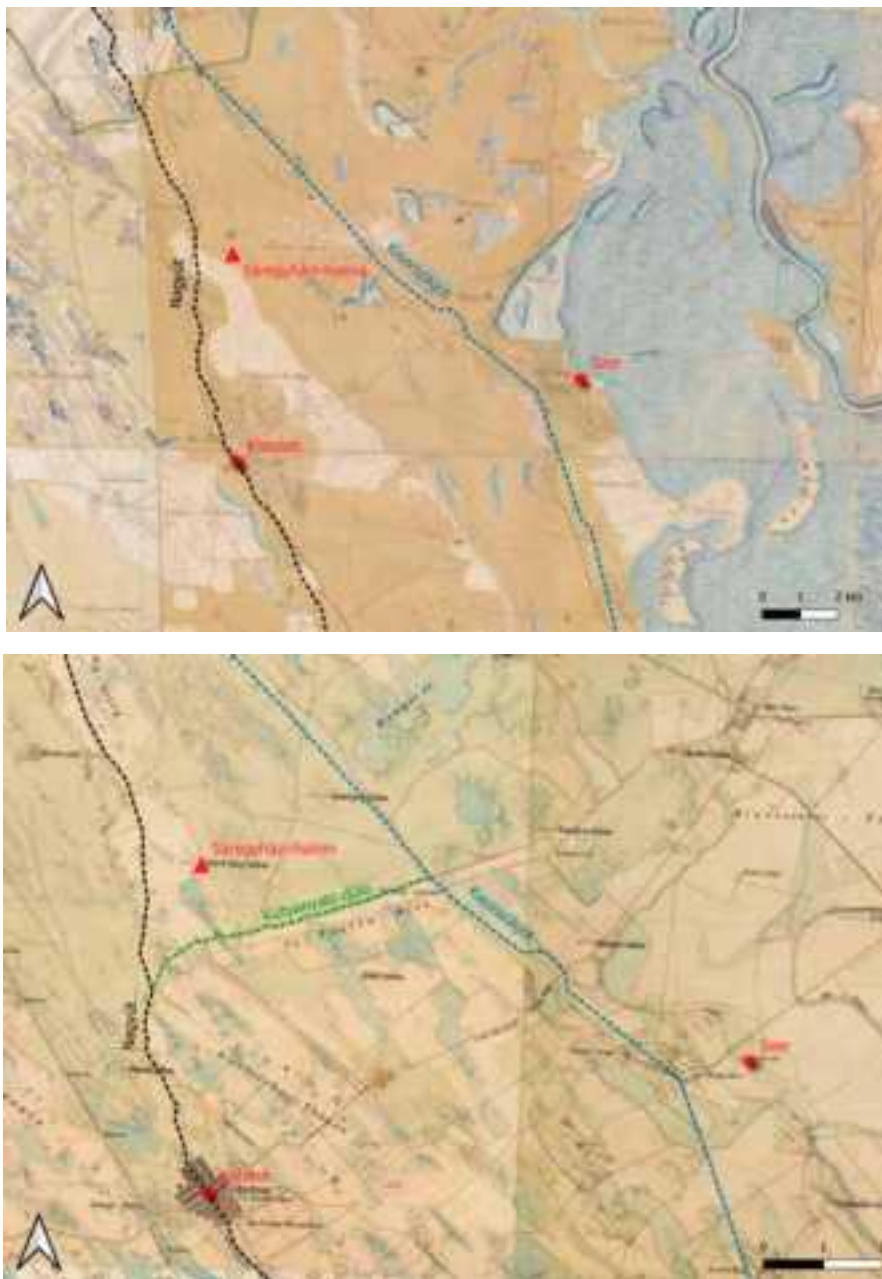
A hódoltság utáni kéziratok térképeken többször találkozunk a halommal. Elsőként a 18. századi postautat ábrázoló térképet emeljük ki, amelyen Sáregyháza falu Kistelektől északra, közvetlenül a postaút mentén látható a Sáregyházi-halommal együtt.¹³ Ugyanezt ábrázolja az I. és a II. katonai

12 Pl. Kürti Béla (HPSZ 1985, 64).

13 Delineatio viae postalis Szegedino Kiss-Telekinum, Kiss Telekino vero Félegyházám ducentis, cum designatione localitatum pro erigendis intermediis postalibus stationibus ... acta <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/6055/>

felmérés (4. kép 1–2), a Habsburg-birodalom 19. század végi kataszteri térképe,¹⁴ és a Szentest és Kiskunfélegyházát ábrázoló 1928. évi topográfiai térkép is.¹⁵ A halmot a mai topográfiai térképen

név nélkül ábrázolták, az 1964-es topográfiai térképen azonban Gömöri-halomnak hívják a közelben álló Gömöri-tanya után,¹⁶ az 1968-as térképen pedig Sárretházi-halom a neve.¹⁷

4. kép: A Nagyút és a Kisországút közötti területek. 1: I. Katonai felmérés.
2: II. Katonai felmérés. (térkép: Szalontai Csaba)

14 <https://maps.arcnum.com/hu/map/cadastral/?bbox=2218566.797130115%2C5862305.309688221%2C2230653.4022277086%2C5866318.253673193&map-list=1&layers=3%2C4>

15 [https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/38678/\[S 167 - No. 13.\]](https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/38678/[S 167 - No. 13.])

16 [fentrol.hu L-34-52-B-d-4_t_1964](https://fentrol.hu/L-34-52-B-d-4_t_1964).

17 [fentrol.hu 707-24_t_1968](https://fentrol.hu/707-24_t_1968).

A régészeti lelőhelynyilvántartásban szereplő halomnak Sárhalmi-dűlő, Gömöri-halom a neve.¹⁸ Környezetében nincs olyan nagyobb kiterjedésű középkori vagy késő középkori felszíni településnyom, amit az elpusztult faluval azonosítottak volna. Vannak viszont egymástól alig 100 méteres távolságban lévő, kis kiterjedésű Árpád-kori felszíni településnyomok,¹⁹ és amelyek két egymástól legtávolabbi eleme sincs 1000 méternél messzebb. Valószínűleg ezeket az egységeket egy összefüggő Árpád-kori, középkori településként értelmezhetjük és talán Sáregyháza egykori falujával azonosíthatjuk.²⁰

A fentiekből egyértelműen megállapítható, hogy Sáregyháza valójában Kistelekhez és rajta átvezető Nagyúthoz van közel nem pedig Szerhez. A Szerről Félegyházára vezető ősi hadi- és kereskedelmi út ugyanis nem Sáregyháza felé halad, hanem Pusztaszer, Pálmonostora, Petőfiszállás, Félegyháza útvonalon. Mint minden ősi út, ez is fontos pontok mellett haladt el:²¹ a Pataki-csárda, a Szárnyégyi-halom, a Pusztaházi csárda és a Kovács-halom, a Kis-Péteri csárda és a Pörnye-halom érintése után a Nagy-Péteri csárdánál, a Péteri-tó és a Szentpéteri-pusztta között egyesült az országút a Kistelek felől érkező szintén ősi hadi- és kereskedelmi úttal, hogy innentől azonos nyomvonalon haladjon tovább Félegyháza felé. Ez az országút mindenféle törés nélkül, Szerből egyenesen Félegyházát megcélózva tart északnyugat felé. Az utat többféle elnevezéssel láthatjuk a régi térképeken: Kisországút/Kis országút, Kis-Pusztaszeri út,²² Mindszenti út,

Kis Szegedi út,²³ az Ópusztaszeréről Pusztaszerre vezető útnak ma önkormányzati út a neve.

Vályi a Szerről északi irányba tovább haladó útról azt írja, hogy Sáregyházán át vezetett (VÁLYI 2024, 35), ez a tévedés nyilvánvalóan arra vezethető vissza, hogy Sáregyháza helyét nem, vagy rosszul lokalizálta.

A Budai útról szóló vita tárgya és alapkérdése tehát az, hogy hogyan rajzoljuk meg az útvonalat Félegyháza felé: Sáregyházán át, de akkor nem érinti Szer, vagy ragaszkodunk ahhoz, hogy Szer és Sáregyháza egy útvonalon helyezkedik el. Ez utóbbinál érdekes megoldást alkalmazott Blazovich és Vályi is. Vályi ugyanis jelezte, hogy a Sáregyházi-halom nem a Szerről a mai Pusztaszer irányában vezető Kisországút mentén áll, hanem attól messzebb keletre (VÁLYI 1995, 270). Csakhogy azzal az ellentmondással sem ebben a tanulmányában, sem a 2024-ben megjelentben egyáltalán nem foglalkozik, hogy akkor miként járhattak a távolabb fekvő Sáregyházán keresztül Budára a szegedi polgárok, ha az nem a Kisországút mellett áll. Mert ha „perdöntőnek” minősíti az 1389. évi oklevelet, akkor erre mindenképpen ki kellene térnie, meg kellene magyaráznia. Ehhez képest azt írja, hogy „...a Sáregyháza felé vezető út kétség nélkül Szeren át vezetett ...” és „...a szegedi polgárok a Szer melletti sáregyházi úton jártak Budára” (VÁLYI 2024, 30, 31), azaz véleménye szerint a sáregyházi út azonos lenne a Kisországúttal.

Ugyancsak azonosnak véli a két utat Blazovich László is. Korábban utaltunk már arra a fotóra (BLAZOVICH 1998, 55), amellyel a Szerről Sáregyháza felé vezető utat illusztrálta. A fotó a mai Ópusztaszer északi szélén lévő útkereszteződést (ma körforgalom van itt: jobbra Baks, balra Kistelek, egyenes Pusztaszer) ábrázolja, a kép fókuszában a mai Pusztaszerre vezető önkormányzati út eleje látható. Az aláírásból, a kép tartalmából és a tanulmány szövegéből egyértelműen kiderül, hogy ő is azonosnak tartja sáregyházi utat és a Kisországutat.

A két út azonossága azonban a fentebb felsorolt topográfiai adatok miatt nem fogadható el, mert azok alapján csupán egyetlen következtetésre

18 Azonosító száma: 20826.

19 Ilyen pl. a 20824, 20802, 20806, 20807, 20809, 20810 azonosító számú lelőhely.

20 Lásd még: CSORBA 1996, 245. A terület nagyon mozaikos, a kis felszínű, eltérő művelési ágú területeken nem is lehet összefüggő felszíni leletszóródást megfigyelni emiatt.

21 A csárdák élete és működése, mint a szárazföldi utazás fontos állomásai nem ismertek, nem kutattak, sem részleteikben, sem általánosságban. Annyi feltételezés talán megengedhető, hogy ha evidenciának tartjuk a szárazföldi utak állandóságát, akkor elképzelhető az is, hogy egy adott helyen működő újkori csárdának lehetnek jóval korábbi, akár több évszázadra visszamenő előzményei is. Különös tekintettel arra, hogy ezek nélkül aligha képzelhető el a korabeli utazás.

22 fentrol.hu: 707-24_t_1968. számú topográfiai térkép.

23 Az utóbbi kettő: Habsburg-birodalom kataszteri térképe (19. század).

van lehetőségünk: Sáregyháza nem a Kisországuút mentén feküdt és a Sáregyházi út sem Szer mellett haladt és Szerről pedig nem Sáregyházán keresztül vezetett az út Buda felé. A település és az oda vezető országút téves lokalizációja döntő módon befolyásolta és vitte félre a kutatást, ez könnyen belátható.

Természetesen felvethető, hogy a középkori utazók letértek a Kisországuútról nyugat felé, hogy Sáregyházát érinthessék. Légvonalban 3000 méterre van a halom a Kisországuúttól, az utakat használva azonban jelentősen megnő a távolság, attól függően, melyik útvonalon közelítik meg. A Kisországuúttól a kitérő kb. 5 km abban az esetben, ha Pusztaszer határában álló egykori Pataky csárda (ma Kutyanaki/Kis-zeri/csárdaiskola iskola)²⁴ után balra kanyarodott az utazó a ma Kutyanaknak/Kis Zernék hívott dűlőn és azon az úton halad nyugat felé, amely ma Pusztaszer és Ópusztaszer közötti határút. A Nagyút előtt északra kellett fordulnia a Sárhalmi-dűlőben, és kb. 1200 méter múlva elért a halomhoz, majd kb. 500 méter múlva kissé nyugatnak tartva a faluba is. Ennek az útnak annyi a nehézsége, hogy három széles szikes tó medrén kellett átkelni, ami kockázatos lehetett (4. kép 1–2).²⁵ Az út az I. katonai felmérésen azonban nincs is rajta és csak az 1860-es években épültek itt tanyák (JUHÁSZ 2011, 13), ennél fogva a II. katonai felmérésen jelenik meg először. Arról már nem is beszélve, hogy nem sok értelmét lehet látni annak, hogy bárki letérjen a Kisországuútról és pár kilométerrel meghosszabbítsa az útját, amikor haladhatna egyenesen a Kisországuúton is. Emiatt a kutyanaki útnak középkori előzménye aligha lehetett és ezen az úton át biztosan nem lehetett megközelíteni Sáregyházát. Ezt a vélelmet az is megerősíti, hogy az út nyomvonala nyílegyenes, ami egy középkori eredetű útnál aligha képzelhető el, pláne nem ilyen vízrajzi környezetben.

A másik megközelítési lehetőség, hogy Szer-től északra balra kanyarodik az utazó a Baksról

Kistelek felé vezető országútra (ma 5411. számú út), majd kb. 4 km után beér Kistelekre, ahol észak felé fordul, majd a Nagyúton haladva 7,5 km-re később elér a faluba (4. kép). Látható tehát, hogy mindkét lehetőségénél jelentős kitérőt kellett volna tenni ahhoz, hogy a Szerről induló utazó mégis áthaladjon Sáregyházán.²⁶

A távolságok kapcsán meg kell említeni azt is, hogy nem Szeren át vezetett a legrövidebb út Budára, mint azt Vályi állítja (VÁLYI 2024, 31), mivel Kistelek felé 56,7 km, Szeren át pedig 58,2 km volt az út a szegedi vártól Félegyháza főteréig. Ha ehhez hozzávesszük a feltételezett sáregyházi kitérőt, akkor már nagyságrendnyi a különbség a két távolság között.

Tisztázva tehát, hogy Sáregyháza nem Szer közelében feküdt, és a Sáregyházi út nem azonos a Szerről Félegyházára vezető Kisországuúttal szükséges kitérni az 1389. évi oklevél értelmezésére is, arra tudniillik, hogy akkor mégis miként kerülhetett arra sor, hogy a szeriek a Sáregyházán át utazó szegedi polgárokat megadóztassák.

Az első értelmezés magából a forrás szövegéből adódik. Amikor azt írja, hogy a szegediek „a sáregyházi úton vagy ismét más utakon, ... előbb mondott, régtől fogva megszokott utakon” utaznak akkor abból az is következik, hogy a szegediek több olyan utat is használhattak, amelyek Szeren, vagy annak közelében vannak. Az egyik ilyen nyilvánvalóan a budai desztináció, a másik pedig valószínűleg a szolnoki lehetett, amely tovább is vezethetett észak felé, egészen akár a Lengyel Királyságig, ahová biztosan tudjuk, hogy bort is szállítottak a szegediek. Elméletileg még szóba jöhet, hogy a baksi réven át a tiszántúli Mindszent és azon keresztül Szentes is célállomás lehetett, ennek azonban kisebb a valószínűsége, ezt az irányt valószínűleg egy algyői átkeléssel Hódmezővásárhelyen át teheték meg a szegediek.²⁷ Ezek lehettek tehát a forrásban említett „más részek.” Ezek közül a Nagyút Szer-től 8,3 km-re volt légvonalban, a másik két esetben pedig

24 A csárda a Kisországuút postakocsi járatának lóváltó állomása volt (JUHÁSZ 2011, 13).

25 Kecskeméti János szóbeli közlése szerint még néhány évtizeddel ezelőtt is vízzel telt és halban is gazdag medrek voltak ezek.

26 A napi 20 km távolságot megtevő utazó számára az út meghosszabbítása akár a negyedével, akár a harmadával, aligha racionális döntés.

27 Kivéve a Tisza áradásakor, mert akkor sem az algyői, sem a vásárhelyi oldalon nem lehetett csak csónakkal közlekedni, a szárazföldi utakat elöntötte a Tisza.

a Szer mellett haladó Kisországúton kellett közlekedniük a szegedieknek.

A forrás szerint tehát a szeriek nemcsak azon az egyetlen úton adóztatták a szegedieket, amelyik elhaladt mezővárosuk mellett, hanem az attól távolabbiakon is. Emiatt joggal feltételezzük, hogy a Szer birtokhatárain áthaladó összes úton adót szedtek az utazóktól. A vámhely aligha csak egyetlen helyhez volt kötve, a birtokon belül másutt is lehettek állandósított vámszedő helyek. A középkor korai szakaszában teljesen általános volt, hogy a közlekedési vámot a vámszedő birtokában lévő területen szedték be, és nemcsak a szűkebb, saját településükön, sőt egy településen akár több vámszedő hely is működhetett (WEISZ 2013, 23, 26, 30).

Szer középkori nyugati határai pontosan nem ismertek, de a Bor-Kalán nemzetség birtokai jelentősen benyúltak a Homokhátságára is (GYÖRFFY 1987, 885, 887. oldalak térképei). Szer és Felsőpusztaszer hódoltság utáni területe nyugaton egészen a Nagyútig ért, északon pedig még Sáregyházán is túl, egészen a Szentpéteri-pusztáig terjedt, ennek pedig valószínűleg középkori előzményei is lehettek (Pusztaszer története, 19. oldal: Felsőpusztaszer, Kecskemét város Csongrád megyei birtokainak térképe). Így a szeriek nyugodtan adóztathatták azokat is, akik a mezővárosuktól jóval távolabb, Sáregyházán át jártak Budára.

Vályi hivatkozik a középkori úthasználati kényszerre, mellyel azt sugallja – de nem igazolja –, hogy a szegedieknek kötelező volt Szeren át haladni Budára. Csakhogy az úthasználati kényszer a Magyar Királyságban az Árpád-korban még nem létezett, csak a 14. század végétől vannak erre vonatkozó adataink (WEISZ 2012, 108) és a forrásból is az tűnik ki, hogy ez a szegedieket nem érinthette.

A Zsigmond-korból van arra vonatkozó adatunk, hogy a kereskedő akkor is köteles volt a vámszedő helyet felkeresni és a vámot megfizetni, ha egyébként útja nem azon a településen, vagy birtokon át vezetett. A királyi vámhely hatósugarára 1 mérföld, a nemesi pedig fél mérföld volt (azaz kb. 8 km, és 4 km) (WEISZ 2012, 119), és az előbbi távolságba éppen beleesett a Nagyút is. A földesúri fennhatóság alatt álló mezőváros

Szer esetében azonban sem királyi, sem nemesi vámszedő helyről nem beszélhetünk (HORVÁTH 1975, 370), így itt nem állt fenn az a kényszer. Emiatt úgy véljük, hogy inkább annak lehet nagyobb valószínűsége, hogy a szeriek a birtokhatáron belül, de a mezővárosuktól távolabb vámostatták a kereskedőket és emiatt kerülhettek be a Zsigmond-kori oklevélbe.

Összefoglalva Zsigmond király 1389-ben kelt levelét, és annak bizonyító erejét: Sáregyháza nem a Szerről Budára vezető Kisországút mentén helyezkedett el, hanem a Szegedről Kisteleken át Budára tartó Nagyút közelében. A szeriek pedig nem azért adóztathatták meg a szegedi kereskedőket mert a mezővárosukon keresztül utaztak, hanem azért, mert útjuk során érintették a szeri birtok nyugati, vagy északi határait, ahol vámostatták őket a szeriek. Így az 1389-es királyi levél éppen nem azt bizonyítja, hogy a Budára Szeren át vezetett az út, hanem azt, hogy Kisteleken át. Ráadásul mindez olyan korszakra vonatkozik, amikor még Szer mezővárosa virágkorát élte, így nem igazolható az a soha nem igazolt feltételezés sem, hogy csak Szer hanyatlása után helyeződött át a Nagyútra a budai forgalom.

A tanulmány következő fejezete azokat a – már eddig is ismert – forrásokat sorolja fel, amelyek Vályi szerint perdöntőek abban, hogy a középkori út Szeren haladt Budára. Zsigmond lengyel herceg utazásáról szóló itinerhez mindössze annyi észrevételt lehet tenni, hogy az nem derül ki belőle, hogy Szer és Kecskemét között milyen útvonalon haladtak, de a Szeged és Szer közötti utazás rögzítve van benne.

A harmadik idézett forrás Kemálpasazáde leírása 1526-ból, mely arról szól, hogy a Buda felől a Balkánra tartó kivonuló török seregek ketté váltak, a szultán a Duna mentén, Ibrahim nagyvezír pedig a Duna–Tisza közé haladt dél felé. Útközben fosztogattak és elpusztítottak mindent, ami útjukba esett, sőt a fő útvonalukról számos portyát vezettek és egész régiókat dúltak fel. *„A nagyvezír tehát a szent harcgyőzelmes zászlóit magasra emelve s a harci trombitákat megfújatva elindult a szélgyorsaságú*

lovassággal s a vidék művelt helyeit, városait és falvait elpusztítva, romba döntve, hegyet és völgyet, kerteket és mezőket elárasztott a hódítás tengerjének árjával. Sem várost, sem falut, sem kerületet, sem járást nem kímélt meg, hanem elpusztított e bosszúálló. A városokat haragja tüzével gyújtotta fel, a falvakat bosszúja árjába süllyesztette.” (TTÍ 266–267).

Szól Szeged pusztításáról és hódoltatásáról is, majd ezt követi 8 helység nevének felsorolása: „*A Szir, Szenta, Patka, Perlek, Peszir, Kaniha, Kecskemet és Feleghasz*²⁸ néven ismeretes és szerencsétlen magyarságnak lakóhelyül szolgáló jelentékeny és megerősített városok mind meghódoltak az országhódító pasa kardja előtt.” (TTÍ 269–270).

A történetet sommásan értékelte Vályi, aki szerint „*az átvonuló török seregek pusztításainak leírásában a jelentősebb városok – közöttük Szer is – felsorolásával szintén ezt az útvonalat erősíti*” (VÁLYI 2024, 31). Ez azonban korántsem ilyen egyértelműen következik a forrásból, és az „átvonuló” szó használata minimum megtévesztő, mivel azt sugallja, hogy a Buda felől Szeged irányában haladó csapat vonult át. Miközben a forrásból sokkal inkább az derült ki, hogy nem utazás közben érintették az útba eső Szer, hanem azért, hogy azt kifosszák, ezért külön portyát vezettek oda.

A fenti történet leírása és a települések említése nem egy lineáris utazás állomásairól szól, sokkal inkább arról, hogy ezek az útirány mentén vonuló sereg hatósugarába eső települések voltak. Emiatt joggal feltételezzük, hogy Szer sem útiállomás volt, hanem egy fosztogató portya áldozata, amely Szegedről célzottan a gazdag mezőváros ellen indult, és a Szegedet elfoglaló Ibrahim martalócai hajtottak végre. Miként azt biztosan tudjuk, hogy Szegedről indult az a főszeregből kiszakadó portyázó martalóc csapat is, amely megpróbálta Szabadkát kifosztani (PFEIFFER 2017, 86). Valójában erről, tehát a sereg vonulása mentén egy széles sávban pusztító, fosztogatásról szól Kemálpasazáde leírása

a későbbiekben is.²⁹ Mindebből aligha lehet arra következtetni, hogy Kemálpasazáde egy utazás állomásait rögzítette volna.

Áttekintve tehát Vályi „perdöntő” forrásait megállapíthatjuk, hogy egy biztos van közöttük, amely utazási szempontból releváns, a másik kettő azonban egyáltalán nem bizonyítja, hogy a Budai út Szeren át halad volna. Van ugyanakkor két további írott forrásunk is, amelyek elgondolkodtatóak lehetnek:³⁰ 1436-ban Szegeden tartózkodott Zsigmond király, ahonnan Szerre kirándult (REIZNER 1899, 44). Szegedre Budáról érkezett, és ebből az is világosan kikövetkeztethető, hogy nem Szeren át utazott, hiszen akkor biztosan megállt volna itt, és nem kellett volna Szegedről külön ide kirándulnia.

Egy másik adat szerint Zsigmond király felesége 1410 augusztusában Budáról Szegedre menet Majsja helységében időzött (REIZNER 1899, 44). Kiskunmajsa még a Szeged–Kistelek–Félegyháza útvonaltól is nyugatabbra helyezkedik el, légvonalban 17 km-re. Mivel a forrásból az nem derült ki, hogy konkrét oka, vagy célja lett volna annak, hogy a Majsára utazzon, majd onnan menjen tovább Szegedre, arra kell gondoljunk, hogy ebben a leírásban az eddigi két lehetséges útvonal mellett egy harmadik alternatíva lehetőségére találunk forrást. Ebben az esetben ugyanis a forrás az egyik fontos bizonyítéka lehet a Buda–Kecskemet–Pálmonostora–Kiskunmajsa–Szeged útvonalnak is.

A településhálózat szempontjai és Kistelek a forrásokban

A következő tartalmi egységben Kisteleket és környékét vizsgálta Vályi abból a szempontból, hogy voltak-e olyan települések a középkorban, amelyek miatt érdemes volt arra haladniuk az

28 A helynevek feloldása: Szer, Zenta, Szabadka, Perlek, Pesser=Peszér, Kanizsa, Kecskemet, Félegyháza (TTÍ, 270, 1–8. jegyzet).

29 A török sereg kivonulását megőrző két másik forrás, (Ferdi: Törvényhozó Szulejmán története, Dzselazade Musztafa: Az országok osztályai és az utak felsorolása) története is arról szól, hogy Szegeden és környékén hatalmas rablást és pusztítást végeztek a törökök.

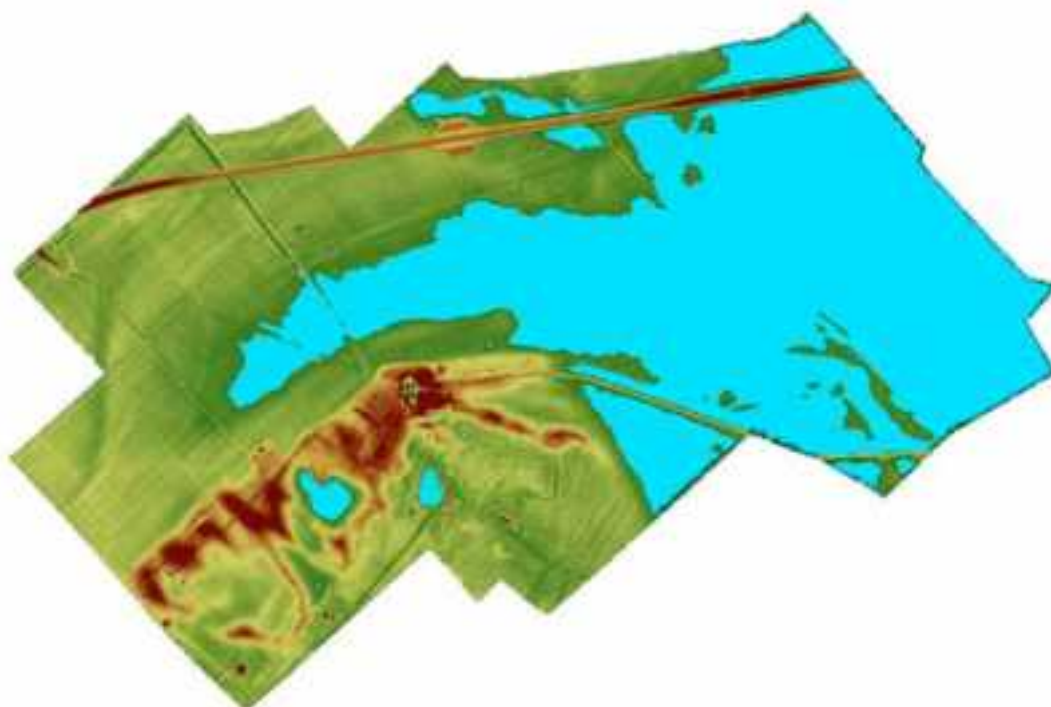
30 Azokon túl, amiket korábban már említettem (SZALONTAI 2019, 161–162).

utazóknak. Mivel én magam nem foglalkoztam Kistelekkel, ezért nem szeretnék erre a kérdésre hosszasan kitérni. Mindössze arra hívom fel az olvasó figyelmét, hogy még a Vályi által hivatkozott művekben is olyan megállapítások olvashatók, amelyek ellentétesek az ő véleményével, csak ő ezekről nem vesz tudomást.

Már Oltvai Ferenc is felhívta ugyanis a figyelmet arra, hogy Kisteleknek vannak írott emlékei a török hódítás előtről is (OLTVAI 1976, 31). Megemlékezik egy kisteleki 15–16. századi harangtöredékről, valamint egy 18. századi forrásrészletről, melyek alapján szerinte Kisteleken, a Budai út mentén kőtemplom állhatott a hódoltság előtt. Ha pedig volt templom, akkor egyértelműen arra következtethetünk, hogy mégiscsak lakott hely lehetett. Sőt, a Vályi által hivatkozott szerzőpáros is megerősítette a késő középkori templom létét (BLAZOVICH–HORVÁTH 1991, 59), ami így alapvetően cáfolja Vályi álláspontját.

A modern úthálózat kutatás ma már nem elégedhet meg az írott források idézésével, ehhez más szempontokat is értékelni kell. Az egyik ilyen a táj aprólékos elemzése, hogy hol volt egyáltalán szárazföldi közlekedésre alkalmas. Ha erre nem vagyunk tekintettel, akkor aligha jutunk előbbre ebben a kérdésben. Azon már régen túljutott a történettudomány, hogy egy útirány kezdő és végpontját kijelölve, alapos elemzés nélkül regionális, országos, vagy kontinentális szinten határozza meg a lehetséges nyomvonalat. Ha nem vagyunk képesek mikroszinten vizsgálni a kérdést, akkor még sokáig egy helyben fog topogni a kutatás.³¹

Ebben a vonatkozásban most csak két fontos táji elemet emelek ki, amelyek alapvetően határozták meg az utak használatát. A vízügyi szakirodalomban általánosan elfogadott vélemény, hogy a folyószabályozás előtt a 80 mBf alatti térszíneket rendszeresen elöntötte a Tisza.

5. kép: Digitális domborzatmodell és elöntési térkép, Szeged-Öthalom és az M43 autópálya közötti terület. Kékkel jelöltük a tiszai áradásokkal rendszeresen elöntött térszíneket. (A felmérést készítette: Látos Tamás, Zsiga Zsolt MNM NRI 2023)

31 Lásd pl. a Szeged környéki utak részletes elemzése (SZALONTAI 2019, 122–153; SZALONTAI 2021).

Ha Szeged környékén kijelöljük az elöntési határt azt látjuk, hogy a Szerre vezető út első 14–15 km-re, a szegedi vártól a serkédi majorig olyan térszínen haladt, ami 80 méternél alacsonyabb fekszik (5–6. kép). A Tisza évi kétszeri áradása miatt az árhullámok egymás érhatték, és ezzel akár hosszú hónapokra is víz alá került a környék.³² Emiatt biztosan voltak olyan klímacyklusok, amikor az útvonal első 15 km-re (azaz a Szerig tartó út 50%-a) az év jelentős részében víz alatt volt, és nem volt használható. Ezzel szemben a Kistelek irányába tartó Budai út Öthalomtól a Fehértőig tartó szakasza már éppen az elöntésmentes részen haladt, így ennél a nyomvonalnál ilyen probléma nem merült fel.

6. kép: Szeged környékének állandó és ideiglenes vízborítottságú felszínei a folyószabályozás előtt (térkép: Szalontai Csaba)

Kiskunfélegyházára áttérve meg kell állapít-suk, hogy Kistelek magasságától jelentősen megváltozik a táj. Szegedtől idáig a Dorozsmai-Majsai homokhát uralta a terepet, ahol jellemzően az uralkodó szélirány által alakított formák domináltak a felszínt. Az ÉNy–DK irányú homokdombok és buckák közötti mélyedésekben a Homokhátság felszíni és felszín alatti vizei folytak az Alföld legmélyebb pontja, Szeged irányába. A vizek és a homokdombok együttesen határozták meg az optimális megtelepedési körülményeket. Északabbra azonban jelentős változáson ment át a táj, és a Kiskunsági löszös hát kistájára lépünk be, ahol a vízrajz alapvetően határozta meg az úthálózat kialakulását és a kapcsolati hálókat is.³³

Kiskunfélegyháza és Alpár között egy kb. 15 km széles, nagy kiterjedésű, sűrűn felszíni vizekkel borított mozaikos táj található, ahol nincsenek még falvak sem, csak a vizek partján megtelepedő tanyákat találunk itt a török utáni kéziratos térképeken. Az úthálózat helyi, és az is csak kötött helyeken haladt a rengeteg kis tó miatt. A vízrajzot tovább gazdagította a délről kapcsolódó Dong-ér széles medre. Ezt felszíni vizek által dominált területet mindenképpen célszerű volt elkerülnie a nagyobb főutaknak. Mivel keletről már a Tisza völgye következett, ezért a vízrajz nyugat felé terelte az utazókat mert csak Félegyháza felé volt lehetőség kikerülni azt.

Félegyházától délre és délnyugatra a kömpöci, csengelei puszták uralják a tájat, amelyre ugyancsak alapvetően az állandó, vagy ideiglenes vízborítottságú kiterjedt területek a jellemzők, ezért itt is korlátozottak voltak a szárazföldi közlekedés lehetőségei. Pl. a nagy felületű Péteri-tó szövevényes medre a maga 5–6 km széles vízborításával arra kényszerítette az utazókat, hogy keletről kerüljék el. Így gyakorlatilag mindkét irányból egy szűk, a Péteri-tó és a Péteri-puszta közötti kb. 1,5 km széles sávba terelte az utazókat, ezért nem véletlen, hogy a Nagyút és a Kisországút is ide futott

32 A Szeged környéki árvízi kockázatról részletesen adatokkal alátámasztva lásd: SZALONTAI 2016; SZALONTAI 2018c).

33 Rosta Szabolcs remek vízrajzi térképet mellékel a diszertációjához (ROSTA 2014, 348). Kár, hogy a vízrajz, az úthálózat és településhálózat összefüggései nem értelmezhetők, mivel ezek nincsenek rajta, pedig bizonyára nagyon tanulságos eredményt hozott volna a térkép ebben a formában.

be és ide csatlakozott a Csongrád–Gátér felől vezető országút is. Ebben a fontos csomópontban üzemelt az egykori Nagy Péteri vagy más néven Cserepes csárda, és itt volt a Dong-éri átkelőhely is.

A puszták nyugati oldalához csatlakozik a Bugaci-homokhát, melynek nagy kiterjedésű és egymáshoz csatlakozó semlyékei Fülöpjakabig nyugatról körülveszik Félegyházát. A felsorolt három terület közötti kb. 7 km széles szabadsáv volt lényegében az egyetlen, ahol szárazföldi közlekedésre alkalmas körülményeket lehetett találni, nyilvánvalóan ez a tényező jelentős mértékben hozzájárult a középkori Félegyháza létrejöttéhez.

A modern úthálózat kutatás másik fontos szempontja a településtörténet eredményeinek aktív hasznosítása. Erre igen jó példa Rosta Szabolcs már említett kutatása, disszertációjának legtöbb eredménnyel járó része a középkori úthálózat rekonstrukciója volt, aminek alapja „...a középkori lelőhelykataszter minden eddigit felülmúló ismerete volt. ... A pontos középkori úthálózat rekonstrukciójához a régészeti lelőhelyek figyelembevétele mindenképpen szükséges. Ezek elhelyezkedése, szóródása egyértelmű jelzője lehet az utak meglétének. A régészeti terepbejárások nyomán létrejött lelőhelykataszter segítségével a korábbiaknál jóval pontosabb kép megrajzolása lehetséges” (ROSTA 2014, 288–289). Nem véletlen tehát, hogy térképein az Árpád-kori és a 14–15. századi települések szépen ki is rajzolják az utat Félegyháza és Kecskemét között.

Vályi egyik legvitathatóbb érvelése szerint egy országos jelentőségű útnak mindenképpen olyan település mellett kellett haladnia, amely ’...méretében, jogállásában, intézményi ellátottságában, szervezethezességében’ alkalmas volt arra, hogy betölthesse „a környék városhálózatában egy fontos, országos jelentőségű kereskedelmi és hadiút melletti jelentős település szerepét.” (VÁLYI 2024, 32). Aligha kell hosszasan érvelni amellest, hogy ez teljes mértékben légből kapott szempont, amire semmilyen kézzelfogható bizonyítékot nem hozott a szerző, és aligha lehet ezt az állítást tudományos érvekkel, vagy tényekkel alátámasztani. Ez alapján az úthálózatot rekonstruálni komoly módszertani hiba.

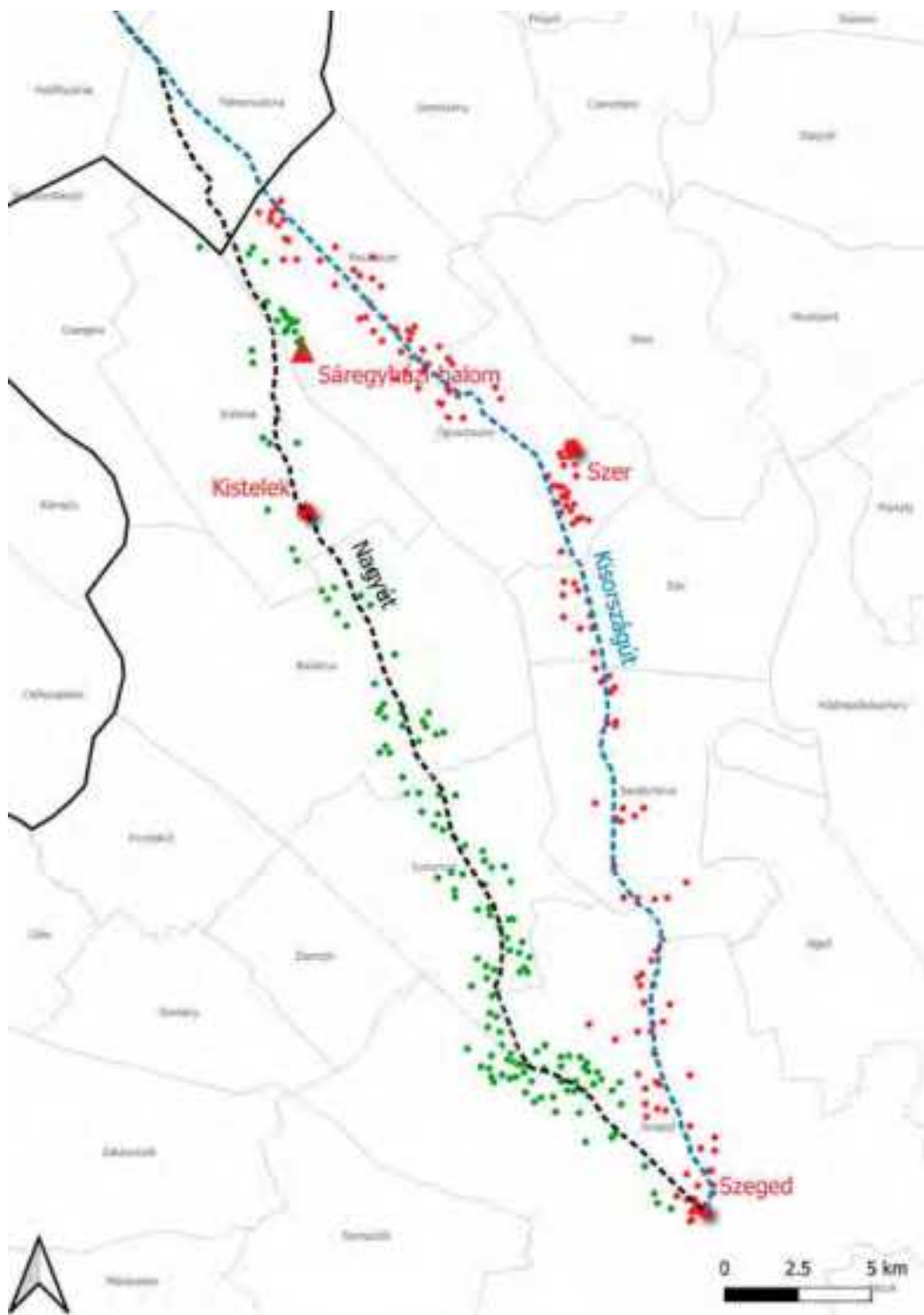
Még egy témára érdemes kitérni az úthálózat kutatásakor. Vályi véleménye szerint Balástya, Kistelek térségének középkori településtörténeti képe nem támogatja azt a felvetést, hogy erre nagyforgalmú országos országút haladt volna, amit azzal az állítással vélt alátámasztani, hogy „... középkori települések láncolata ugyanakkor a szeri út jelentőségét hangsúlyozza” (VÁLYI 1995, 270).³⁴ Az érvelésével szemben arra hívtam fel a figyelmet, hogy az általa hivatkozott tanulmány (HORVÁTH 1991) és 1995 között döntő fordulat állt be a térség régészeti topográfiájában. 1991–1992-ben elkészült az M5 autópálya nyomvonalának régészeti terepbejárása, majd elkészültek Szatymaz, Balástya, Kistelek és Csengele régészeti topográfiái is, amelyeknek köszönhetően tucatjával kerültek elő új régészeti lelőhelyek, köztük Árpád-kori, középkori és késő középkori településmaradványok is. Semmiképpen nem mondható lakatlannak ez a terület, ugyanakkor állításával ellentétben a középkorban egyetlen egy névvel jelölt települést sem ismerünk a szeri út mentén, mégha Árpád-kori településnyomokra vannak is adataink (7. kép).

Nos, ezeket az ellenvetéseket Vályi gyorsan elintézte ezzel a mondatával: „Ezen pedig Szalontai állításával ellentétben az utóbbi értizedek régészeti terepmunkái és megszületett feldolgozásai – pl. szakdolgozatok keretében – sem változtattak semmit, mivel döntően fontos, új információ nem került napvilágra az 1991-ben írott Kistelek monográfia megjelenése óta sem” (VÁLYI 2024, 32–33). Ennek a tanulmánynak nem célja, hogy hosszasan fejtegetse azt a kérdést, hogy egy terület teljes körű régészeti topográfiája miként és hogyan hasznosítható településtörténeti, területhasználati, úthálózati vagy éppen kapcsolati háló, vagy akár hatalmi struktúra elemzésénél. Ennek illusztrálására elég megnézni azt a térképet, ami az 1991 előtt és után megismert régészeti lelőhelyeket

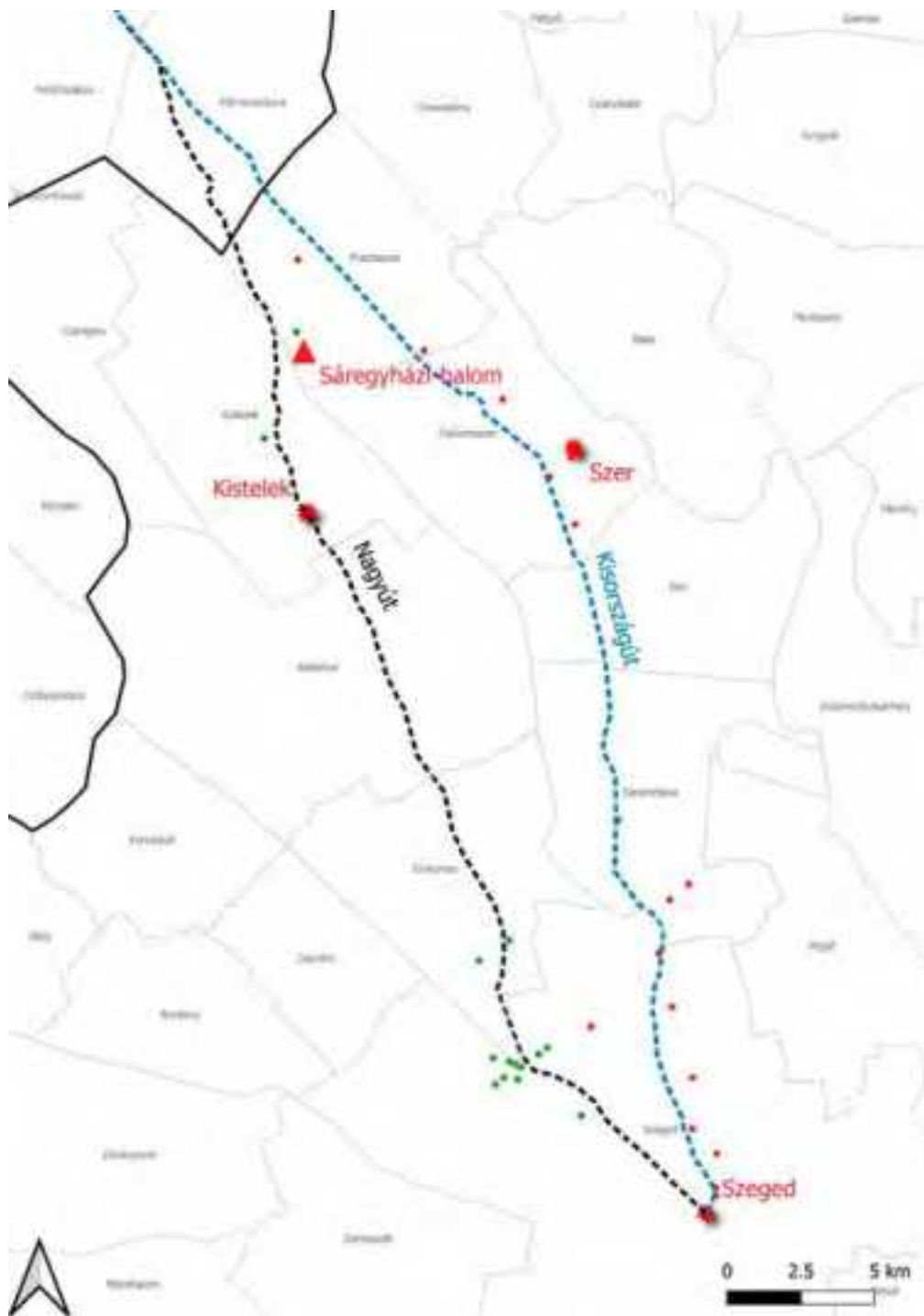
³⁴ „Szeged–Félegyháza között feltételezett vonalát nem tartjuk eléggé megalapozottnak. Csongrád megyének ezen a területén, vagyis a Fehértó nyugati oldalán és ettől északra gyakorlatilag nincsenek komolyabb települések a középkorban (talán a mocsaras, mélyfekvésű földek miatt sem), melyek pedig egy ilyen fontos út mentén feltétlenül kialakultak volna” írja VÁLYI 1995, 270. oldalon.

ábrázolja, ez alapján könnyen belátható Vályi érveinek tarthatatlansága. Érdekes elgondolkodni azon, hogy a több, vagy a kevés adat birtokában jutunk-e előrébb a településtörténet

kérdéseinek megválaszolásában, illetve, hogy egy sok nagyságrendnyi adatmennyiség változást értékelhetünk-e döntően fontos új információnak, vagy sem (7–8. kép).

7. kép: A két országút mellett 1000–1000 méterre ismert régészeti lelőhelyek (2025)
(térkép: Szalontai Csaba)

8. kép: A két országút mellett 1000–1000 méterre 1991 előtt ismert régészeti lelőhelyek (térkép: Szalontai Csaba)

Arra, hogy a régészeti topográfia alapos elemzése milyen érdekes, új eredményeket képes hozni még a Homokhátság településtörténetében is, három fontos publikációt szeretnék idézni. Bálint Marianna a Dorozsma-Majsai homokhát

Árpád-kori településtörténetét rekonstruálta releváns és döntően új adatokat eredményező kutatásában (BÁLINT 2001; BÁLINT 2007). Második példaként a már többször hivatkozott műre utalnék (ROSTA 2014), amelyben a Szerző

komplex módszertannal a településhálózat elemzését szorosan összekapcsolta az úthálózati kutatással. Így valóban döntően fontos és új eredmények születtek, melyeknek van Csongrád megyei vonatkozása is, ha másban nem legalább a Buda és Szeged közötti lehetséges útirányok témájában.

Harmadikként Béres Mária remek tanulmányát említem (BÉRES 2023), aki az M5 autópálya mentén kutató Árpád-kori településeket elemezte. A modern topográfiai adatok, a nagyon érzékeny és finom mikromorfológiai szempontok, továbbá az régészeti időrend együttes elemzésével írta meg Balástya településtörténetét a késő középkorig. Ezzel alaposan rácsáfolt arra a feltevésre, hogy ezek jelentéktelen települések lettek volna, ahogy Vályi kissé lebecsüli a Szatymazon, Balástyán, Kisteleken, Csengelén a terepbejárások során megtalált lelőhelyeket.³⁵

Béres elemzése igazolta, hogy ebben a térségben az Árpád-korban sűrű településhálózat alakult ki, az összes balástyai lelőhely 40%-a Árpád-kori volt (90 db), ennél csak a szármataknak volt nagyobb lelőhely sűrűségük (BÉRES 2023, 97–98). Köztük a kisebbek mellett nagy kiterjedésű Árpád-kori telepek is voltak. Kimutatta, hogy a táj mozaikossága alapvetően meghatározta a lelőhelyek méretét, helyét és hálózatát, egyúttal felvetette annak lehetőségét is, hogy az egymás közelében lévő apró, kis kiterjedésű telepek akár egy nagyobb telep részletei is lehetnek (BÉRES 2023, 101).³⁶

A Homokhátság régészeti települései esetében a terepbejárás adatokból sokszor valóban nehéz előzetesen meghatározni az ott található régészeti település méretét, intenzitását és jelentőségét. Eleve nehezebbek az észlelési körülmények,

mint más tájakon (mozaikos táj, futóhomok, magas növényzeti fedettség). Mindezek miatt a Homokhátságon megtalált csekély mennyiségű felszíni leleteket látva sokszor éri meglepetés a régészeket feltárás közben, amikor a várt, alacsony intenzitású és kisméretű lelőhelyek helyett nagy kiterjedésű és sűrű Árpád-kori vagy középkori falvak kerülnek elő.

És még egy fontos tényező, ami jelentősen befolyásolja, hogy miként értelmezünk egy terepbejárás során fellelt lelőhelyet. A Homokhátság régészeti terepbejárása a 90-es évek elején zajlott, amikor még Magyarországon alig voltak nagy felületű, akár több tíz hektár meghaladó feltárások. Emiatt pl. még az egymás mellett fellelt, azonos korú felszíni nyomokat sem „merték” egy településhez kötni, miközben a feltárás során gyorsan kiderült, hogy mégis ugyanannak a településnek a nyomairól van szó.³⁷

Folytatva a településtörténeti értelmezést, a késő középkori, kora újkori településtörténetnek is vannak, lehetnek olyan vonatkozásai, amelyek hozzájárulhatnak a téma kutatásához. A hódoltság alatt a szegedi gazdák extenzív gazdálkodást folytattak a szegedi pusztákon és a Homokhátság ezen részeit birtokba vették (SZAKÁLY 1983, 681). Ennek egyik feltétele az volt, hogy a 15. század közepétől megindult a kun területek déli részének elnéptelenedése (ROSTA 2014, 283–284), és a megüresedett területeken megjelenhettek a szegedi gazdák. Az expanzió egyik fő iránya Nagyút volt, amely településszervező hatású volt, és segítette az állatállomány hajtását a belső- vagy külső piacokra. Az országút aktív használata pedig nyilvánvalóan emelte annak jelentőségét is.

Az I. katonai felmérés alig 100 évvel a török kiűzése után készült. A hódoltság alatt a Homokhátság jórészt elnéptelenedett, mégis az ország-leírásban azt olvashatjuk, hogy a Budai út (Nagyút) kiváló állapotú, ami igazolja a török idők alatti folyamatos használatot. Ez egyben azt is valószínűsíti, hogy már a törökök megjelenése előtt is főútként, vagy fontos hadi- és kereskedelmi útként működhetett, függetlenül attól, hogy

35 A szóhasználat jól érzékelteti ezt: „a mai Kistelek környéki pusztákon kisebb csoportokban, legfeljebb néhány házból álló, az aprófalvak sorába is aligha tartozó” (VÁLYI 2024, 32). Miközben a Vályi Katalin és mások által közösen feltárt csengelei Árpád-kori telep pl. 500–700 méter hosszú volt, csak az M5 nyomvonalán.

36 Pl. a 21027–21030. azonosító számú lelőhelyek. Korábban én is bemutattam olyan Árpád-kori csengelei lelőhelyeket, amelyeket a terepbejárás során önálló, kisméretű falvakként értelmeztünk majd a feltárás során beigazolódott, hogy valójában egy több száz méter hosszú kiterjedt faluról van szó (SZALONTAI – SZ. WILHELM 2006, 139–140).

37 A téma módszertani vonatkozásairól lásd: SZALONTAI – SZ. WILHELM 2006, 134–142.

ezen kívül volt-e más olyan főút, amely Szegedet kötötte volna össze Budával.

Visszatérve még a településtörténeti adatok és az úthálózat összefüggésére, megvizsgáltam, hogy Buda és Szeged közötti két országút (Nagyút, Kisországút) mentén a lelőhelyek számából, elhelyezkedéséből milyen következtetéseket lehet levonni (7. kép). Ehhez a nyomvonalak mentén az 1000–1000 méter távolságra lévő lelőhelyeket vettem számba a megyehatárig mert eddig mondható teljes körűnek a topográfia.³⁸

Szemmel látható, hogy az összes korszak lelőhelyeit tekintve nincs érdemi különbség a két országút környezete között (Nagyút 162, Kisországút 160 lelőhely). Mivel Vályi szerint a középkori megtelepedésben nagy különbség van a Kisországút javára, kigyűjtöttem a két nyomvonal menti Árpád-kori és középkori lelőhelyek is (9. kép). Az adatok éppen az ellenkezőjét bizonyítják annak, amit Vályi képviselt, ezzel egy fontos érvét cáfolják: a Nagyút mentén 67, a Kisországút mentén pedig 34 lelőhely található a középkor korai szakaszából.

Korábban már azt is igazoltam, hogy ha a Szeged környéki összes régészeti korszak településtörténetét nézzük, akkor is egyértelműen a Nagyút mentén érzékelhető a domináns megtelepedés, nem pedig a Szerre vezető országút mentén (SZALONTAI 2019, 166–179). Itt most különösen érdemes hangsúlyozni, hogy az avar és a honfoglalás korban is így volt. Nagyon valószínű, hogy az arra vezető országút már ekkortól kijárt és jól használható volt, ami nyilvánvalóan így maradhatott az Árpád-korban is, megőrizve és folytatva a több ezer éves úthasználatot.

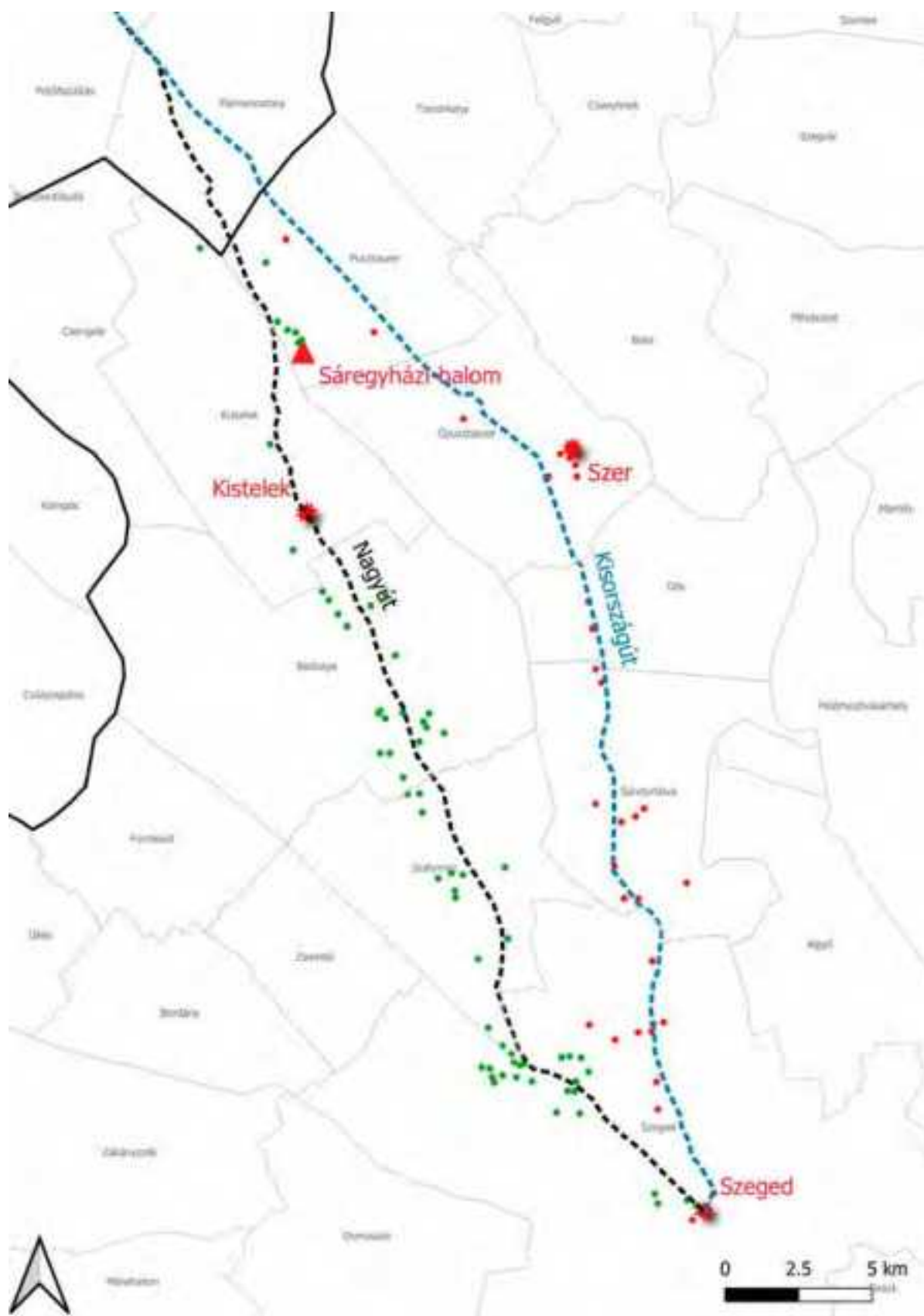
38 Az egyszerűség érdekében minden egyes lelőhelyet felvettem adatként. Mindössze Szer településénél csökkenttem a lelőhelyek számát 1-re, mivel a közhiteles lelőhely nyilvántartás 12 önálló egységet, lelőhelyet tart nyilván Szer középkori területéről, ami a mostani statisztika szempontjából mindenképpen megtévesztő adat lenne. Nem foglalkoztam továbbá azzal a nyilvánvaló módszertani kérdéssel sem, hogy az egymás szomszédságában és egymáshoz igen közel lévő, azonos korú lelőhelyek vajon egy település külön észlelt részeit jelölik-e, vagy pedig valóban önálló települési egységként kezelhetjük őket. Itt most az egyszerűség érdekében ezek önállóságát megtartottam.

A szegedi helynevek

Külön fejezetet szentel Vályi Katalin a szegedi helyneveknek és ezen belül is a szegedi vár Budai kapujának (VÁLYI 2024, 32), hangsúlyozva, hogy a váron a nyugati kaput csak a 18. században nyitották meg, ezzel is cáfolva a Kistelek felé vezető országút létezését. Csakhogy Vályi félreértette az általam írottakat, én ugyanis nem azt írtam, hogy a szegedi vár Budai kapuján át haladt át a Budai út, hanem azt, hogy azon a „városkapun”, ami a Rókus déli, majd később a nyugati szélén működött (SZALONTAI 2019, 125–126).³⁹ Megjegyzem ugyanakkor, hogy nincs is igazán jelentősége annak, hogy a várból milyen irányba nyíltak kapuk, mert a szegedi várkapuk egyáltalán nem befolyásolták az országutak irányát, azok ugyanis valószínűleg már évezredekkel a vár megépülte előtt kialakultak. A vár északi kapuját azért hívták Budai kapunak, mert az utat innen kiindulva érhatték el. A Budára vezető út a vártól északra a kikötőtől indult, és aki kilépett a várkapun, átkelt a vár északi oldalán egy medren, majd kb. a mai Sóhordó utcán rákanyarodhatott a Buda felé vezető útra, ami a Szent István térnél ágazott ketté, és ment Csongrád–Szolnok és Buda felé. Az utóbbi az öthalmi dombokat célozta meg, nyugat felé, a mai Kossuth Lajos sgt. vonalát pedig azért nem követhette, mert az alacsony fekvésű, jórészt vízzel borított felszín volt.⁴⁰ Arról nem is beszélve, hogy a hódoltság előtt, alatt, de főleg utána Szegeden nem a vár volt a legfontosabb, hanem a kikötő, a piac, az alsó-városi állattartók és a tiszai halászházak. Az, hogy a vár kapcsolódott-e az úthálózathoz egyáltalán nem releváns kérdés.

39 A város kapuiról lásd és ezen belül a Budai kapuról részletesen MÁTÉ Zsolt 2024, 55. oldal 2. ábra, 58. oldal 3. ábra.

40 Sajnos Vályi Katalin nem vette figyelembe azokat a morfológiai tényezőket, amelyek alapvetően befolyásolták Szeged szerkezetét és pl. a kivezető úthálózatot is. A részletek lásd: SZALONTAI 2019a.

9. kép: A két országút mellett 1000–1000 méterre ismert Árpád-kori és középkori régészeti lelőhelyek (2025) (térkép: Szalontai Csaba)

Az út folytatása délre

És végül még egy észrevétel: az újszegedi oldal a Maros és a Tisza elöntési területe volt egészen a 18. század végéig az ún. Kamara-töltés megépítéséig, ezért az év nagy részében szárazföldi közlekedésre nem volt alkalmas, mint azt részletes adatokkal kimutattam.⁴¹ Ezen – Vályi állításával ellentétben – még az ún. Százlábú-híd sem segített, az ugyanis Szőregtől, a Tiszához legközelebb eső löszös szigettől még több kilométerre ért véget.

Összefoglalva a fentieket: Vályi Katalin a véleményét Györffy György félreértelmezésén, Sáregyháza téves lokalizálásán és az 1389. évi forrás félreértésén, továbbá a szakirodalom nem elégséges ismeretére alapozva alakította ki. Ha nem így történt volna, akkor maga sem ragaszkodna ahhoz, hogy a középkorban Budára kizárólag Szeren lehetett csak utazni, hanem elfogadná, hogy Szeren és Kisteleken át is ugyanoda lehetett jutni.

41 A témának önálló tanulmány szenteltem, részletesen adatolva a kérdést (SZALONTAI 2021).

Irodalom

- BÁLINT 2001 Bálint Marianna: *Környezetre-konstrukciós kísérletek a Duna-Tisza köz déli részén. Az Árpád-kori településhálózat jellegzetességei a Dorozsma–Majsai-homokhát területén*. WMMÉ 23 (2001), 343–357.
- BÁLINT 2007 Bálint Marianna: *Az Árpád-kori településhálózat rekonstrukciója a Dorozsma–Majsai Homokhát területén*. PhD disszertáció ELTE BTK. Budapest 2007.
- BÉRES 2023 Béres Mária: *Balástya földjének régészeti öröksége*. In: *Felsőtanyától Balástyaig. Tanulmányok Balástyáról*. Szerk.: Bárkányi Ildikó. Balástya 2023, 53–128.
- BLAZOVICH 1998 Blazovich László: *Az Alföld 14–16. századi úthálózatának vázlata*. TCsMT 26 (1998), 51–61.
- BLAZOVICH 2002 Blazovich László: *Városok az Alföldön a 14–16. században*. Dél-alföldi évszázadok 17, Szeged.
- BLAZOVICH 2014 Blazovich László: *Szeged történeti földrajza. A kezdetektől a középkor végéig. – The historical topography of Szeged. From the Beginnings to the End of the Middle Ages*. In: *Szeged. Magyar várostörténeti atlasz 3*. Szerk.: Blazovich László. Szeged 2014, 5–12.
- BLAZOVICH–HORVÁTH 1991 Blazovich László – Horváth Ferenc: *A honfoglalástól a telepítésig*. In: *Kistelek története. A kezdetektől 1970-ig*. Szerk.: Blazovich László. Szeged 1991, 57–74.
- CSERNUS 1993 Csernus Sándor: *A XV. századi francia útleírások Magyarország-képe*. In: *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. Szerk.: Békési Imre – Jankovich József – Kósa László – Nyerges Judit. I–III. Budapest–Szeged 1993, II. 1006–1019.
- CSORBA 1996 Csorba Ferenc: *Nem szándékos régészkedéseim*. In: *Pusztaszer története*. Írta és összegyűjtötte Nagy Józsefné Pintér Eszter. Pusztaszer 1996, 245–247.
- GYÖRFFY 1987 Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I*. Budapest 1987.
- HORNYIK 1860, 1861, 1862, 1866 Hornyik János: *Kecskemét város története oklevéltárral*. Kecskemét 1860, 1861, 1862, 1866. I–IV.
- HORNYIK 1865 Hornyik János: *Pusztaszer a honalapító magyar nemzet első törvényhozási közgyűlése színhelyének története*. Kecskemét 1865.
- HORVÁTH 1975 Horváth Ferenc: *Szer plébániatemploma és a település középkori története. – Die Pfarrkirche von Szer und die Geschichte der Siedlung im Mittelalter*. MFMÉ 1974–75/1 (1975), 343–374.
- HPSZ *Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv I. A honfoglalástól a polgári forradalom és szabadságharc végéig*. Szerk.: BLAZOVICH László. Szeged 1985.
- JUHÁSZ 2011 Juhász Antal: *Volt egyszer egy tanya-sor*. In: *Juhász Antal – Pálffy Gyula: Rekviem Kutyanyakért*. Budapest 2011, 7–43.
- MÁTÉ 2024 Máté Zsolt 2024: *Akivel oldottál, azal köss 2. Újabb Szeged-tanulmányok és településrajzok török forrásai*. Szeged 2024.
- OLTVAI 1968 Oltvai Ferenc: *Szeged múltja írott emlékekben 1222–1945*. Szeged 1968.
- OLTVAI 1976 Oltvai Ferenc: *Kistelek a telepítéstől 1848-ig*. In: *Tanulmányok Kistelek történetéből és népeletéből*. Szerk.: Juhász Antal. Kistelek 1976, 31–110.
- PFEIFFER 2017 Pfeiffer Attila: *Keresztény-török harcok a Bácska délnyugati részén 1526–1606 között. – Battles between the Christians and Turks in the Southwest part of Bacska from 1526 to 1606*. Belvedere Meridionale 2017/2, 85–100.
- REIZNER 1899 Reizner János: *Szeged története I*. Szeged 1899.
- REIZNER 1900 Reizner János: *Szeged története II–IV*. Szeged 1900.
- ROSTA 2014 Rosta Szabolcs: *A kiskunsági homokhátság 13–16. századi településtörténete*. Doktori disszertáció, kézirat. Budapest 2014.

- SZAKÁLY 1983 Szakály Ferenc: *Török megszállás alatt (1543–1686)*. In: Szeged története I. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged 1983, 535–738.
- SZALONTAI 2015 Szalontai Csaba: *Az első francia lovag Szegeden. Milyen volt a város 1433-ban Bertrandon de la Brocquière utazásakor?* In: Fehér Lovag. Tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára. Szerk.: Gálffy László – Sáringer János. Szeged 2015, 124–138.
- SZALONTAI 2016 Szalontai Csaba: *Flood risk in Szeged before river engineering works: a historical reconstruction*. Journal of Environmental Geography 9 (3–4), 2016, 1–12.
- SZALONTAI 2018a Szalontai Csaba: *Vándorlás, utazás, útvonaltervezés és tájékozódás. GPS nélkül. – Migration, travel, route planning and orientation. Without GPS*. In: „Hadak útján”. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak XXVII. konferenciája. Szerk.: Forisek Péter – Szabó Ádám – Szakács János. Debrecen 2018, 210–230.
- SZALONTAI 2018b Szalontai Csaba: *Az utakról. Szempontok az úthálózat kutatásához*. In: „Hadak útján”. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak XXVI. konferenciája. Gazdaság – Kereskedelem – Kézművesség. [DissArch] Szerk.: Rácz Zsófia – Koncz István – Gulyás Bence. Budapest 2018, 9–19.
- SZALONTAI 2018c Szalontai Csaba: *Árvízi kockázat Szegeden a folyószabályozások előtt: rekonstrukció a történeti források alapján*. TCsMT 45 (2018), 74–113.
- SZALONTAI 2019a Szalontai Csaba: *Szeged születése. Megtelepedés a szegedi tájban a város kialakulásáig*. OA 14. Budapest 2019.
- SZALONTAI 2021 Szalontai Csaba: *Rév, vagy nem rév? Gondolatok a szegedi átkelőhely szerepéről. – Crossing, or nothing? Thoughts on the role of river crossing at Szeged*. In: Évezredek a Közép-Tisza mentén. Kapcsolatok és hálózatok. A 2019. október 17-18. elhangzott “Évezredek a Közép-Tisza mentén. Kapcsolatok és hálózatok” című konferencia előadásából. Szolnoki régészeti tanulmányok 2. Szerk.: F. Kovács Péter – Kelemen Angéla – Tárnoki Judit. Szolnok 2021, 205–230.
- SZALONTAI – SZ. WILHELM 2006 Szalontai Csaba – Sz. Wilhelm Gábor: *Előzetes jelentés egy késő bronzkori település és avar kori temető mentő feltárásáról Szeged-Kiskundorozsmán (M5 Nr. 38., 26/90. lelőhely)*. MKCsM 2005 (2006), 133–154.
- TÓBER 2012 Tóber Márta: *Mennyiben tükrözi Bertrandon de la Brocquière útleírása a középkori Homokhátság természeti viszonyait?* In: A táj változásai a Kárpát-medencében. Történelmi emlékek a tájban. IX. Tájéktörténeti Konferencia kiadványa. Szerk.: Fülekgy György. Keszthely 2012, 309–314.
- TTÍ I: *Török történetírók I. kötet*. Fordította és jegyzetekkel kísérté: Thúry József Budapest 1893.
- VÁLYI 1995 Vályi Katalin: *Szermonostor és a mezőváros középkori kereskedelmének európai kapcsolatai. – Europäische Beziehungen des mittelalterlichen Handels des Klosters und Marktfleckens von Szer*. MFMÉ–StudArch 1 (1995), 265–281.
- VÁLYI 2024 Vályi Katalin: *A középkori Szer és a budai út. – Medieval Szer and the road to Buda*. MFMÉ Új folyam 11 (2024), 29–43.
- WEISZ 2012 Weisz Boglárka: *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. – Markets and staples in the Medieval Hungarian Kingdom*. Budapest 2012.
- WEISZ 2013 Weisz Boglárka: *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarország a középkor első felében*. Budapest 2013.

„We will not give up Buda!”

Critical remarks on research into the historic road from Szeged to Buda

Csaba Szalontai

The medieval road between Szeged and Buda was one of the most important routes in the Hungarian kingdom, and was also part of the historic road connecting the Balkans with Central Europe. People, commercial goods and armies have traveled along this road for thousands of years.

The exact route between Buda and Szeged can only be reconstructed, and there are currently three versions known to science: 1. Szeged–Kis-telek–Félegyháza–Kecskemét, which is called

Nagyút (Great Road) on historical maps. 2. Szeged–(Ópuszta)Szer–Pusztaszer–Félegyháza–Kecskemét, known as Kisországút (Small Country Road) (Figure 1). More recently, the Szeged–Kiskunmajsza–Pétermonostora(Bugac)–Kecskemét route has also been added to the list of possible variants. This study responds to the work of Katalin Vályi (VÁLYI 2024), who argues that only the second variant was in use in the Middle Ages. In this paper, I argue against this view and present the two other variants.

Rövidítések jegyzéke

- Acta Ant et Arch** Acta Antiqua et Archaeologica (Szeged)
- Archlug** Archaeologia Iugoslavica (Belgrad)
- ArchBulg** Archaeologia Bulgarica (Sofia)
- ArchÉrt** Archaeologiai Értesítő (Budapest)
- ArchKorr** Archäologisches Korrespondenzblatt (Mainz)
- Arrabona** Arrabona. A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve (Győr)
- ComArchHung** Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
- DissPann** Dissertationes Pannonicae (Budapest)
- DissArch** Dissertationes Archaeologicae (Budapest)
- Dolg** Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből (Szeged)
- Ethn** Ethnographia (Budapest)
- FolArch** Folia Archaeologica (Budapest)
- FontArchlug** Fontes Archeologiae Jugoslaviae (Beograd)
- MAA** Monumenta Avarorum Archaeologica (Budapest)
- MFMA** Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie (Wien)
- MFME** A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
- MFME–MonArch** A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographia Archaeologica (Szeged)
- MFME–MonumArch** A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica (Szeged)
- MFME–StudArch** A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged)
- MFME Új folyam** A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Új folyam (Szeged)
- MKCsM** Múzeumi kutatások Csongrád megyében (Szeged)
- MPK** Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Wien)
- MúzKözl** Múzeumi Közlemények (Budapest)
- OA** Opitz Archaeologica (Budapest)
- RégFüz** Régészeti Füzetek (Budapest)
- RKM** Régészeti Kutatások Magyarországon (Budapest)
- RVM** Rad Vojvodanskih Muzeja (Novi Sad)
- SlovArch** Slovenská Archeológia (Bratislava)
- SMK** Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
- TCsMT** Tanulmányok Csongrád megye történetéből (Szeged)
- VAH** Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
- WMMÉ** A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
- ZM** Zalai Múzeum (Zalaegerszeg)

Történettudomány

Kétfestő mesterből gyáriparos II. Manufaktúrából festő- és nyomógár (1842-1870)

Felletár Zsolt

„Igen érdekes, hogy a textiliparnak van mégis egy ága, az inkább mellékiparnak tekinthető kartonnyomás, amely nemcsak a többiekhez képest mutat fel bámulatos fejlettséget, hanem még a külfölddel szemben is megállja a versenyt, bár alapanyagát ő is külföldről kénytelen beszerezni. A pamutipar térhódításából fokozatosan kiszoruló kétfestőipar utóda e szakma, amely néhány kisebb üzem rugalmas fejlődése révén a '80-as évek elején Budapesten már 4 valóban nagy üzemet mutat fel...” (FUTÓ 1944)

Szeged az 1840-es években

A reformkor pezsgésétől távoli Szeged csendjét a '30-as években mindössze egy-két nem mindennapos esemény törte meg. 1833. szeptember 3-án a Duna nevű gőzhajó, fedélzetén gr. Széchenyi Istvánnal Szeged partjánál (a jelenlegi klinikák előtt) kikötött. Az akkor már országos hírű Széchenyi kettő napot töltött az alföldi városban, gőzhajós túrát szervezve a helyi kiválóságoknak Algyőre, majd részt vett a tiszteletére rendezett kaszinói esten. (TÁRSALKODÓ 1833.09.11, 292) Szegedre utazásának egyik kiemelt célja a Duna-Tisza között tervezett pest-szegedi hajózható csatorna tervének körvonalazása és a Tisza szabályozási projektjének felvázolása volt, melyhez támogatóként szeretne volna megnyerni a városvezetést. Széchenyi István és grandiózus terve óriási visszhangot keltett: Szeged Város Választott Községe 1833. december 20-i határozatával Széchenyit tagjai közé választotta,

megnyitva ezzel a díszpolgárok sorát.¹

Az évtized végén Szeged gazdasági életében is valami megmozdulni látszott. Konrád Keresztély választott polgár és könyvnyomdász 1837-ben vatta- és paplangyárat alapított, melynek nagybani értékesítéséhez két évvel később kizárólagos jogot kérelmezett 10 évre. (HAZAI 'S KÜLFÖLDI TUDÓSÍTÁSOK 1837.04.12, 240; EPERJESSY 1982, 191) Karl Kilian bécsi kereskedő 1839-ben Alsóvároson gőzpálinkagyárat alapított, mely így az első volt a gőzgépet alkalmazó helyi fabrikák sorában. (FELLETÁR 2019, 151) Báró Dercsényi Pál és fivére, János 1840-ben gigaberuházásba kezdtek, tervezett tevékenységüket szintén a helyben termelt alapanyagra alapozták. A Palánkban keményítőgyár építését (később Zsótér-féle ház) indították el, majd ezzel párhuzamosan Felsővároson az úgynevezett „ingyenesben” pálinkagyár alapjait rakták le. (FELLETÁR 2019, 153) Báró Sina György Szeged várostól megszerzett telkén több száz fő munkással dohánybevéltőt működtetett, vállalkozása azonban az 1850-ben bekövetkezett változások következtében már nem jutott el a tervezett gyárépítés szakaszába. (REIZNER 1899, 50) Ezen úttörő vállalkozók érdemeit az sem csorbítja, hogy cégeik és üzleti tevékenységük egy-egy kivételtől eltekintve tiszavirág életűnek – többnyire a saját pénzügyi források elégtelensége, illetve a hitelnyújtó intézmények hiánya – bizonyultak.

Szeged társadalmi életének feléledését az 1840/1841-es év hozta el, amikor a pesti egyetemen, a nagyváradi és pozsonyi akadémián végzett ifjak – jogászok, mérnökök, orvosok

¹ Elérhetőség: <http://szegedfolyoirat.sk-szeged.hu/2019/08/11/papp-eva-szeged-varos-elso-diszpolgara-grof-szechenyi-istvan/>; letöltés: 2024.03.04

– tanulmányaik elvégzését követően hazatértek. „Ezen ifjúság költé fel Szeged polgáraiban a közügyek szeretete s munkálása iránti dermedt hajlamokat, s ezen ifjúság készítette elő Szeged népét az 1848/49-iki nagy napokra.” (REIZNER 1884, 34) A szabadelvű, ellenzéki elveket valló fiatal értelmiség – a szabadelvű párt hitvallásával egyezően – a hazafias és nemzeti irányzat megerősödését támogatta a társadalmi és politikai életben egyaránt. Rendszeres, politikai hangvételű összejöveteleiken a polgárság soraiból idővel egyre többen vettek részt, többek között Parlagi Endre orvos, Korda János és Bánhid János táblabírák, Felmayer Antal képfestő gyárnok és még sokan mások közülük. (REIZNER 1884, 41) Bálint Sándor által találóan „Deutschungar” polgárként lefestett Felmayer Antal bizonyosan elfogadta a szabadelvű ellenzéki program pontjainak többségét – városok rendezése, közteherviselés, nyilvánosság, azonban német gondolkodásmódja, higgadtsága és racionalitása nem csak a forradalom idején, hanem egész életében végigkísérte. (BÁLINT 1977, 376; szerző kiegészítésével) Felmayer Antal több ellenzéki értelmiséggel közvetlen kapcsolatba került, köztük a pozsonyi egyetemen jogászként végzett Osztróvszky Józseffel, az ellenzéki ifjúság vezéregyéniségével. A Felmayer Antal elnökségével ülésező felsővárosi társalkodási egylet 1841. november 31-iki közgyűlésén Osztróvszky kezdeményezte egy szegényápoló egyesület (a köznép nyelvén „koldus egylet”) életre hívását, mely indítványt Felmayer Antal azonnal felkarolt. Közbenjárásának köszönhetően a Felsővároson nagy népszerűségnek örvendő Tary Pál tanácsnok az egyesület elnöki tisztségét elvállalta, ezzel a karitatív szervezet megkezdte működését. Példáját nem sokkal később a többi városrész is követte. 1846-ban a Felmayer Antal által lelkesen támogatott dologház² felállításának terve is felvetődött, ám megvalósítása a forradalom kitörése következtében

meghiúsult. (REIZNER 1884, 46–47) Szeged város infrastruktúrájával, megközelíthetőségével és intézményeivel kapcsolatos fejlesztési ötleteknek csak a csillagos ég szabott határt: állandó híd létesítése (pesti mintára) lánchíd formájában, rendszeres gőzhajójárat beindítása, hajózható duna-tiszai csatorna kiépítése, szeged-kecskeméti vasúti szakasz létesítése, színház létrehozása, pénzintézet alapítása az uzsorakamatok leszorítására, stb. E nagy ívű fejlesztési elképzelések a korszakra jellemzően a tőke általános hiánya, alternatív közlekedési eszközök megjelenése és a forradalom kirobbanása miatt egy kivétellel ötlet szintjén ragadtak.

A Szeged-Csongrádi Takarékpénztár alapítását Klauzál Gábor táblabíró, Csongrád vármegye országgyűlési követe kezdeményezte. A jóváhagyásához szükséges kérvényt 1845. április 4-én Klauzálon kívül Szeged tizenhat prominens személyisége látta el kézjegyével, köztük Felmayer Antal festőgyáros. (OLTVAI 1968, 118) Az alakuló közgyűlést egy nappal korábban a felsővárosi kaszinó épületében tartották, mely rámutat a Klauzál és Felmayer között fennálló baráti kapcsolatra.³ A részvénytűljegyzések következtében 500 darab 100 forint névértékű részvényt jegyeztek le az aláírási íveken és az így felduzzadt tőke megfelelő pénzügyi fedezetet nyújtott a hitelezési tevékenység megindításához, ami végül október 3-án indult el. (REIZNER 1884, 95–97; KISS-TONELLI-SZIGETHY 1927, 22) A választmányi tagok között képfestő mesterek (Felmayer Antal és Adler János) is feltűntek, ami társadalmi elismertségüket mutatja.⁴

Felmayer család a '40-es években

Felmayer Antal I. és II. pesti Iparműkiállításon elért kiváló eredménye szakmai körökben és a fogyasztók népes táborában egyaránt egyre

2 Az állami politikában a társadalom feletti fokozódó kontroll igénye hívta életre. A fegyelmelés mechanizmusának egyik eszköze, mely a 19. század folyamán jelent meg. A dologházban a tartósan nem dolgozó, de munkaképes szegényeknek (csavargók, koldusok) a megélhetésükért dolgozniuk kellett. Pesten is volt hasonló intézmény 1879-ig. (ŐRI 2006, 1107–1109)

3 Klauzál Gábor szegedi tartózkodásakor a későbbekben is Felmayer Antal házában szállt meg. (SZEGEDI HÍRADÓ 1865.11.02, 1)

4 https://hu.wikipedia.org/wiki/Szeged-Csongr%C3%A1di_Takar%C3%A9kp%C3%A9nzt%C3%A1r (Elérhetőség), letöltés: 2024.08.22

népszerűbbé tette termékeit. Festett vászon és pamutszövetből készült árucikkeit nem csak a köznép, hanem a vagyonosabb középosztály is egyre szélesebb körben viselte. A reformmozgalom felerősödése és a védegyleti mozgalom felvirágoztatta kétfestőipart, a magyaros viselet virágkorát élte. „A szegedi asszonyok és lányok elhagyták a külföldi kelmékből varrott ruhák viselését, és a Felmayer Antal gyárában készült fehérpöttyös kétfestőből szabott honi ruhában, csipkés fejkötőben, illetőleg pántlikás, csillagos pártával jelentek meg a mulatságokon.” (BÁLINT 1977, 376) Felmayer Antal portékája már nem csak Szeged és környékén, hanem a Partiumban és Erdélyben, valamint Pesten is rendszeresen feltűnt, melyet 25-50 saját gyolcsos kocsija szállított a vidéki piacokra, pesti üzlethelyiségekbe.⁵ (HETILAP 1845.08.15, 630; BÁLINT 1977, 376) A '40-es években Felmayer pesti értékesítését meghatalmazottjai, a pesti Singer fivérek (is) támogatták: Lajos és János, utóbbi a könyvvezetésben működött közre. Bátyjuk Lipót továbbra is Pesten maradt, így a festett textilek továbbértékesítése biztosított volt.⁶ (BUDAPESTI HÍRADÓ 1846.01.30, 1) A védegyleti mozgalom egy kisebbfajta konjunktúrát indított el a '40-es években, melynek hatása 1847-ig volt érzékelhető. (BÁCSKAI 1989, 101, szerzői kiegészítéssel) Szegeden a mozgalom első jelei főképpen Felmayer Antal erőfeszítésének köszönhetően

már 1843 márciusában megnyilvánultak, a „honi gyárvédegylet” szegedi szakosztálya azonban csak két évvel később, 1845. elején alakult meg. (VASS 1985, 726–727)

Felmayer Antal az évente képződött nyeregsége egy részét vállalkozásából kivonva egyéb jövedelmező, vagy vállalkozását közvetetten támogató befektetésekbe investálta. A Szegedtől nem messze fekvő szatymazi szőlőhegyekben⁸ (Alpárihegy és Neszűrjhegy) az egyik legkorábban építkező városi birtokosként 10-12 holdas szőleje volt.⁹ Emellett gyakran nyújtott kölcsönt vállalkozóknak, családtagoknak, illetve a forradalom ideje alatt Szeged városának. István öccse 1841-1842-ben 3100 váltóforint kölcsönt vett fel, többek között Antal bátyjától, mely ügyletek fedezetét István Serház utcában lévő lakóháza, annak betáblázása biztosította.¹⁰ Felmayer Antal 1841. február 13-án János öccsének írott levelében is olvashatunk István ingatlanjáról: „Tudatom Véled – írja – hogy hétfőn, mint 15.-én, itt nálunk az katonahúzás fog lenni, melyre én is meg vagyok híva, hogy helyetted húzzak, mert ez alól Istvány mint adófizető és házasgazda ki van véve.” (BÁLINT 1980, 68) 1848/1849-ben a forradalmi erők felfegyverzésének/logisztikájának finanszírozásához Felmayer több alkalommal nyújtott 2-4 ezer pengőforint összegű kölcsönt Szeged városának 6% kamat felszámításával, vagy kamatmentesen.¹¹ (REIZNER 1884, 312, 318) Az '50-es évektől indultak a nemfizető adósok ingatlanfedezeteire Felmayer Antal által indított végrehajtási árverések, melyeknek előfeltétele Szeged szabad kir. város telekkönyvének

5 A növekvő fizetőképes kereslet, az értékesítési piac bővülésének lehetősége Felmayer Antalt a meglévő festőkapacitásának fejlesztésére ösztönözte. Kézműipari keretek között működő kétfestő műhelye a '30-as évek második felétől extenzív fejlődésen ment keresztül; Felmayer Antal a meglévő, azonos fejlettséget képviselő eszközök darabszámát (pl. kipakádak számának háromról nyolcra történő növelése) növelte műhelye egyidejű bővítésével. Az üzemméret növelése magával hozta a dolgozói létszám bővítését, mely a munkások hierarchiájának kialakulásához vezetett. A piramis csúcsán a szaktudással rendelkező legkvalifikáltabb, ezért legjobban kereső dolgozók (festő és dúckészítő legények) álltak, a rendszer talapzatán a szaktudás nélküli, ezért alacsony keresetű asszonyok és gyermekek helyezkedtek el.

6 A fivérek családnevüket 1846-ban Dalnokyra változtatták. Dalnok Lipót és János nagykereskedők, rokonuk József bevonásával 1864-ben közkereseti társaságot alapítottak, amely azonban egy évet sem élt meg. 1865 márciusában csődöt jelentett. (SÜRGÖNY 1864.07.28, 110 és 1865.03.22, 92)

7 Szőlős területeket vásárolt, melynek terméséből bort készített alkalmazottjai számára.

8 Felmayer később több ingatlant vásárolt: Felső-tanyán (Balástya) többholdas szőlője volt, Üllő határában kiterjedt birtoka majorsággal, ahova unokái menekültek az árvíz alatt. (CZIMMER DR. 1928, 169–170)

9 Elérhetőség: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Szatymaz/pages/007_telepulestortenet_a_kozsegge_alakulasig.htm, letöltés: 2023.05.10. (Juhász Antal: Településtörténet a községgé alakulásig)

10 MNL CSML KL IV.A.1003.a. (2322/1841 sz. határozat: Felmayer István ellen testvére részére 2.000 pengőforint intabuláltatik)

11 MNL CSML KL IV.A.1003.a. (3471/1848. sz. határozat felvett kölcsönről; 1849.05.04-i közgyűlés jegyzőkönyve felvett kölcsönről)

rendbetétele volt. (BUDAPESTI HÍRLAP 1857.09.22, 118; 1858.12.02, 11)

Felmayer István 1845-ös fehérvári indulására így emlékezik vissza: „1845-ik évben, midőn Székesfehérvárott, a Palotai utca 364. helyrajzi szám alatti házban festőüzletemet megkezdém, volt ezen üzletemben 1 lóhajtó mángoló (Göppelwerk), 2 nagyobb és két kisebb festő-kipa, amelyben saját magam, egy festőlegény és két festőmesterségemhez alkalmazott parasztim mindenessel működtem, és készítményemet a helybeli piacon, valamint a megyében tartott némely községi vásárokon árusítám el.” (ANYAGI ÉRDEKEINK 1872.05.19, 87–88) Az 1846-os harmadik pesti Iparműkiállításon kiállítóként részt vett, ezért a védegyleti jelentés jegyzékében megtalálható: „Sáfrán József 1830-ban alapított fehérvári műhelyét Felmayer István 1845-ben vette át.”¹² (GESZLER 1976, 28)

Az évtized során, figyelmen kívül hagyva az Iparműkiállításról megjelent összefoglalókat, kevés utalás/ismertető jelent meg a magyar festőiparról, jelentősebb képfestőgyárakról, az ágazat helyzetéről:

„Magyarországon a’ pesti és szegedi festők alsóbb szerű kartont nyomtatnak.” A cikk írója alapvetően az osztrák festőgyárakat mutatja be és mindössze egy mondatral elintézi (ezzel gyakorlatilag leminősítette) a magyar festőgyárakat. (HETILAP 1845.12.23, 1225)

„Festők, kik a gyolcsot kékre s más színekre festik, több helyeken találtnak, főképp Szepességen; Árva vármegyében Bobrón különös céhet képeznek. A pápai festők évenként 5.200 vég kelmét gyártanak. Általában azonban ezek inkább csak a magyar és német vidékeken vannak elterjedve; a rác és orosz tájak többnyire magok festik vásznaikat. Legnagyobb festő-intézet van azonban Palotán Pest vármegyében, mely színnyomtatással is összekötve, egész honunkban legelső, s a legfinomabb ízlésű női kelméket

előállítani képes. Szegeden szinte festő-intézet van. Kartongyárak vannak ó-Budán 2, Veszprém vármegyében Mező-Komáromban, Zala vármegyében, Sümegben.” (FÉNYES 1847, 73)

1847-ben az iparcímtár Felmayer Antal kartongyárát – az óbudai nagyágyúuk mellett – Magyarország ismert gyárai között említi. (SZALKAI-NÉMETH 1847, 157)

Felmayer Antal az 1848-as forradalom szegedi történéseivel együtt sodródott, sem mint tudatos résztvevője lett volna. Március 17-én délután Pestről Szegedre érkezett a Pannónia nevű gőzhajó, így a rajta utazóktól a szegediek konkrét információt szerezhettek a Pesten kitört forradalomról. Eközben Pestről egy lovaspostás levelet hozott a városvezetésnek, ami az országgyűlés március 14.-i ülésének jegyzőkönyvét tartalmazta. Másnap, március 18.-án nagypiac napja volt, többek között ezért is több ezer ember gyűlt össze a piactéren. Az izgatottság jeleit mutató tömeg megnyugtatósára népgyűlést tartottak,¹³ melyen felolvasták a követek jelentését és több intézkedést hoztak, többek között a közbiztonság és nyugalom fenntartására. Tary Pál elnöklete alatt felállítottak egy 24-tagú bizottmányt, melynek többek között tagjául választották Felmayer Antal választott polgárt. (REIZNER 1884, 122–125; OLTVAI 1968, 122–123) Május 16-án a belügyi miniszter rendeletére a többi településhez hasonlóan tisztújítást tartottak Szegeden. Az újonnan megválasztott képviselők között több képfestő mester is felbukkant: Felmayer Antal, Widerman József és Adler János. (REIZNER 1884, 255–262)

Pár hónappal később már reális veszélyt jelentettek a Délvidék felől betörő szerb csapatok Szeged és környékére. Októberben a szerbek elfoglalták Kikindát, ezért hat század gyalogos nemzetőrt vezényeltek ki a helyzet orvoslására. Útjuk Szőregen keresztül vezetett, ahol a magyar és szerb lakosok között lövöldözés robbant ki, melybe a szegedi nemzetőrök is becsatlakoztak. A fegyveres beavatkozásnak tizenöt nőnél több áldozata lett, de a tragédia itt nem állt meg. Reizner János szemléletesen festi le a kialakult helyzetet. „Villámgyorsan terjedt el a rémhír,

¹² Felmayer István külföldi legényéveit követően 1844 tavaszán érkezett Fehérvárra, ahol özv. Sáfrán Józsefné (Mutz Julianna) festőműhelyében dolgozott egy évet. Munkakapcsolatból házasság lett, majd ugyanabban az évben kérvényezte a városvezetéstől a letelepedése és a mesteri cím használatához szükséges engedélyt. Elérhetőség: <http://www.albaarchivum.hu/hu/neves-evfordulok/224-felmayer-istvanletoltés:2021.08.30>.

¹³ Bérczy Antal, Dáni Ferencz, Zsótér Andor és Szabó Péter kezdeményezésére.

hogyan az ellenség Szeged alatt van, az útra kelt nemzetőrök egy részét már legyilkolták, és most a város lakosságára kerül a sor. Futkosás, lödözés, dobpergés, „fegyverre” kiáltozás hangzott mindenfelől, s vak düh és ingerültség fogott el mindenkit. Zavar, leirtatlan zavar keletkezett. A kereskedések többnyire szerbek kezében voltak, kik közül némelyek még ekkor is kihívólag viselkedtek, s a civakodások közt több helyen a szerb kereskedők a düh áldozatai lettek. A szabadságtéren Zseravitz János nagykereskedőt kapuja alatt agyonlőtték, s személyzetéből is többen meggyilkoltattak. S azon ürügy alatt, hogy lakásában a szerván generális rejtőzik, boltjában 200 pisztolyt, s a rizs-zsákok alján lőport rejteget, lakása és üzletébe törtek, hol mindent feldúltak s elrablottak. Damjanovits, Szubits kereskedők ugyanily módon gyilkoltattak meg, s majdnem minden szerb boltot kiraboltak. [...] Többen gyors menekülés által mentették meg életüket, mint a különösen keresett Lausevits. Haris felsővárosi kereskedő pedig a Tisza parton kikötve volt tutajok alá menekült, hol a kiállt halálfélelemben megőrült. Menekülését mégis észrevették, s már el is indult egy csoport keresésére a „nagyfestőhöz”, a hova állítólag futott. A nagyfestő pedig a gazdag, népszerű Felmayer Antal gyáros volt, akinél dús préda ígérkezett, de ekkor már az őrzérek némi rendet csináltak s a kutatni akarókat elűzték.” (REIZNER 1884, 178–181) A tavaszi hadjárat során a magyar seregek sorra győzelmet arattak és az ellenséges csapatokat a határ felé tolták vissza. A győzelemnek ugyanakkor nagy ára volt; a szegedi katonai kórház megtelt sérültekkel és sok magánház is sebesültek siránkozásától volt hangos. Osztróvszky József kormánybiztos május 3.-i felhívására a szegedi asszonyok, köztük Felmayer Antalné a sérült katonák ápolására „betegápoló nőegyletet” alakítottak. (REIZNER 1884, 239)

A forradalom kirobbanásakor Felmayer Antal fia, az akkor húszéves Ferenc külföldön tartózkodott, valószínűleg vándorló legényéveit töltötte a textiliparilag fejlettebb régiókban. Az apa, fia életét féltve kérvényt nyújtott be katonai szolgálatának megváltására. Az ügyben illetékes budapesti újoncozási osztály igazgatósága

a kérelmet D. 10708/g. 11 számú rendeletében jóváhagyta: „Felmayer Antalnak külföldön távol lévő Ferentz fia helyett még azon esetre is, ha az újoncozásra nézve a sors említett fiát nem érné, két lovas honvédnak saját költségén lóval, ruhával és fegyverrel a haza szolgálatára való felajánlása iránt, semmi észrevétel nem forogván fenn, ezen két felszerelt újoncz H. Mező Vásárhelyre a 2. volt Hannover huszárezred tartalékszázada állomására küldendő lészen.”¹⁴

Józan ítélőképessége, üzleti érzéke a forradalom ideje alatt sem hagyta cserben. Amikor az osztrák bankjegyek a Kossuth bankóval szemben értéküket veszítették, nagyobb mennyiségben felvásárolta az „osztrák angyalos bankókat,” mellyel a forradalom bukását követően komoly extraprofitra tett szert. (CZIMMER DR. 1928, 170) Az 1849-es összeomlást követően egy év telt el, amikor ismét „életjelet adott magáról” egyéni cége bejegyzése kapcsán.

Manufaktúrából gyár

Felmayer Antal 1850-ben kezdeményezte egyéni cége váltótörvényszéki bejegyeztetését, melyhez Szeged szabad kir. városától „támogató bizonyítvány” kiadását kérvényezte. A közgyűlés 1919/1850. sz. határozatában kérelmét jóváhagyta: „A kívánt bizonyítvány oly formán, hogy Feldmajjer (sic) Antal helyi születésű, mintegy 25 évek előtt e valóságban festő műhelyt nyitván, annak úzásátul nem csak hogy el nem tiltatott, 's tsaládi bűnök miatt meg nem fenyítettett, hanem valamint az üzletet pontos és szorgalmatos vezetés által folytonosan nagyobbította, úgy szinte mint Polgár és családapa példás erkölcsisége által magának tiszteletet szerzett, kiadatni engedélyeztetik.”¹⁵ Felmayer 1851-ben londoni útjához – célja feltehetően indigó beszerzése lehetett – útlelvi kiadásáért folyamodott

¹⁴ MNL CSML KL IV.A.1003.a. (2736/1848 sz. tanácsi határozat Felmayer Antal kérelme jóváhagyásának tudomásul vételéről)

¹⁵ MNL CSML KL IV.A.1003.a. (1919/1850. sz. közgy. határozat: bizonyítvány egyéni cég bejegyzéséhez)

a városvezetéshez, kérelme azonban a legfelsőbb szinten, a III. hadtestparancsnokság által elutasításra került.¹⁶ 1853-ban a szegedi kétfestő- és kartonnyomógyár 3-4 ezer vég vászont és 12-15 ezer db sima pamutszövetet festett meg, melyet Szeged és vonzáskörzetén kívül a vajdaságba és a temesi Bánságba értékesített. A feldolgozás során felhasznált pamutot Csehországból és Ausztriából, a vászont Gácsországból és Szepességből szerezte be. A festéshez szükséges 60 mázsa¹⁷ indigót Londonból, Hamburgból, Svájcban és Elzászból hozatta. Üzeme 25-35 festőt/festőlegényt és ugyanennyi szegény sorsú ifjút foglalkoztatott. Festőgyára mellett a szerző megemlíti még az Adler, Wiedemann, Jankovics és Auer-féle festőműhelyeket. (PALUGYAI 1853, 253-254) Az 1850-es évek második felében a 200 ezer forintba becsült termelésének egy része sima kék színűre festett áru volt, ezen kívül kék alapon színes (zöld, sárga, piros, barna, fehér) nyomású vászon és hasonló színezésű kendő, valamint gyolcsáru.¹⁸ Az 1853. évi pesti iparkamarai jelentés a Felmayer-féle gyárban perrotin (kézi hajtású nyomógép) használatáról tudósít, mellyel a kézi dúcnyomás tízszeresét teljesítették óránként. (Geszler Dr. 1984, 34) A dolgozói létszám és a gépesítettség színvonala alapján Felmayer festőüzeme az '50-es évek elejére gyári színvonalra emelkedett, ami a '30-as évek gazdasági fellendülése mellett az 1840-1847. évi konjunktúrának volt köszönhető.¹⁹ Ehhez az újabb minőségi ugráshoz a fejlesztés intenzív módjára volt szükség, melyhez magasabb műszaki színvonalat képviselő²⁰ gépeket és berendezéseket szerzett be, elsőként perrotint. A 65-70

fő alkalmazott ellátása – étkeztetés, az étkezésekhez biztosított bor, szállás biztosítása – komoly logisztikai kihívást jelentett a Felmayer családnak. Felmayer Antal és Károly öccse 1850-ben kérvényezte házi szükségleteinek – Antalnál ez 100 akót jelentett, öccse 50 akót említett – kielégítésére a bor behozatalát accis²¹ díj fizetése nélkül. A tanács a kérelmet „A folyamodók nagy kiterjedésű mesterségűek és ahhoz megkívánható számosabb cselédek tartója” hivatkozással jóváhagyta.²² A Pesti Iparkamara 1857. évi jelentése alapján Magyarország három legnagyobb kartonnyomógyára: a Goldberger, Spitzer és a Felmayer-féle gyárak. (TEXTIL 1929.06.08, 21)²³ 1859. február 16-i keltezésű Felmayer Antal és fiatalabbik fia, Ferenc (1828-1898) között létrejött társasági szerződés közkereseti társaság (Felmayer Antal és fia) alapítására, mellyel a Felmayer család második generációja a társaság résztulajdonosává és a gyár operatív irányítójává vált egyben. (SÜRGÖNY 1864.09.07, 30) Ferenc ekkor már kétfestő mester, felesége Siess Adeline²⁴ (1836-1893), akitől első fia, Viktor (1859-1913) született, később a családi textilnyomó gyár igazgatója a Bécshez közeli Alt-Kettenhof (Schwechat) településen.²⁵ Felmayer Antal idősebbik fia, Antal Pál (1826-1895) nem lépett apja nyomdokaiba. Élelmiszerkereskedéssel kezdett

16 A pestbudai kir. főispán 1852. május 25-i levele Bonyhád Istvánnak, Csongrád vármegye cs. kir. főnökének (szerző magángyűjteménye)

17 Viszonyításul: az óbudai Finaly Simon ugyanebben az időszakban 30 mázsa indigót használt fel. (lásd: 11. oldal)

18 Elérhetőség: www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_tortenete_3_1/pages/011_a_kereskedelem_a_hitelugy_az_ipar.htm, letöltés: 2023.07.03

19 Ekkor még nem volt kritérium a gőzgép használata, ami Felmayernél 1868-ban következett be. (szerző)

20 A perrotinhoz hasonlóan a technika fejlődése magával hozta a többi eszköz és anyag korszerűsödését is: nyitott szárító → zárt fűtött szárító, lőjargányos mánorgoló → kalander, keményítés: manuálisan üstben →

keményítőgéppel (apretur), festés: kézi mintafával (nyomódúc) → perrotinnal → hengernyomógéppel (rouleaux), meghajtóerő: ember/ló/vízimalom → gőzgép, festékanyag: festőcsülleng → indigó → szintetikus festékanyagok, szállítás: szekér → gőzhajó/vonat. A vasút és posta fejlődésével, az úthálózat korszerűsödésével csökkent a vásárok szerepe az értékesítésben; a fogyasztó közönség mobilabbá vált, a viszonteladók ellátása árukkal megkönnyebbült.

21 A behozatali és fogyasztási illetékek kategóriába sorolható: a városba kívülről behozott termékek „értékesítési illetékét” jelentette. (VASS 1985, 585)

22 MNL CSML KL IV.A.1003.a. (2589/1850 sz. tanácsi határozat Felmayer Antal és F. Károly kérelme jóváhagyásáról)

23 Dr. Budai Goldberger Lajos: Adalékok a magyar textiltfestő és kartonnyomó ipar történetéhez.

24 Johann Siess osztrák kereskedő lánya a Bécshez közeli St. Ulrichből. Esküvő: 1859.02.23. Letöltés: https://oesterreichwiki.org/wiki/Franz_Felmayer, ideje: 2024.10.25. Letöltés: <https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/wien/02-st-johann-nepomuk/02-05/?pg=111> ideje: 2024.10.29.

25 Adeline Felmayer partecédulája (Kohlmann Tamás magángyűjteménye)

foglalkozni, azon belül elsőként fűszerkereskedést nyitott. Idővel az értékesítési termékpalettája folyamatosan bővült (terménykereskedelem), majd 1872-től a mai Széchenyi téren likörgyárat működtetett. A kor sikeres vállalkozójának számított Szegeden.²⁶ (HABERMANN 1992, 79; FELLETÁR 2019, 160)

Az árutőzsdék²⁷ létrejöttét megelőzően a gabonakereskedők az üzletet általában kávéházakban kötötték meg, így hamar felmerült az igénye egy olyan „központi piaci intézménynek”, ahol a vevők és eladók az adásvételhez szükséges információkhoz egy helyen juthattak hozzá és ahol az adásvételt „nyélbe üthették”. Az ügyet Pesten az alakulóban lévő Lloyd-Társulat karolta fel, így már 1854-ban létrehozták az első Gabonacsarnokot és annak választott bíróságát. Egy 1860-as császári pátens arról rendelkezett, hogy a birodalom jelentősebb városaiban árutőzsdét hozzanak létre, melyek államilag jóváhagyott szervezeti és működési szabályok alapján kezdik meg működésüket. Szeged városában a Lloyd-Társulat kezdeményezésére, a pesti mintájára gabonacsarnokot terveztek, „ahol a venni és eladni szándékozók találkozhatnak eladások és alkuk kötésére, miáltal az üzlet élénkebbé válik.” „Közelebből alakuló gyűlést is tartottak az alapítók, számra nézve mintegy 150-en, s Felmayer urat nevezték ki igazgatójukul.” (PESTI NAPLÓ 1859.04.22, 73) A sajtóhír ellenére a gabonacsarnok a Helytartótanács feltételekhez kötött, így nehezen teljesíthető engedélye következtében csak 1867-ben kezdte meg működését a szegedi Lloyd-társulat megalakulásával egyidőben. (REIZNER 1900, 500; KÁPOLNAI 1991, 395)

26 1869-ben a Szegedi gyártelep részvénytársaság alapításakor igazgatósági tag, ugyanígy a szegedi téglagyár társulatban, illetve 1870-ben a Szegedi Légszuszvillagítási részvénytársaságban. Ideiglenes elnök a Szegedi részvényes fürdő-társaság alapításkor. (SZEGEDI HÍRADÓ 1869.04.01, 127; 1869.04.27, 226, 1869.05.06, 181)

27 Az 1854-ben létrehozott pesti Gabonacsarnok mellett 1864-ben bővített funkcióval megalapították a Pesti Áru- és Értéktőzsdét. A két intézmény 1868-ben egyesült és Pesti Érték-, Árutőzsde és Gabonacsarnok néven folytatta immár komplexusá vált tevékenységét. (KORÁNYI 2014, 16-20)

Ifj. Felmayer Antal üzlete termékeit reklámozza, 1863
(SZEGEDI HÍRADÓ 1863.12.02.)

Felmayer István bővülő üzletmenete festőműhelyének további fejlesztését kívánta meg. „Látván iparkodásom gyümölcsét és készítményem fokozódott kelendőségét, 1852-ik évben a város háztéren 9. helyrajzi szám alatti egyemeletes lakházat megvettem és ezen háznak a nádorcsatornára dülő kerti telkére emeletes festőműhelyt építtettem, amelyben 12 nagyobb festő-kipát, két lóhajtó mángolót, fehér és fekete keményítő műhelyt, az emeletbe szárító és kézi tarkázó helyiségeket alkalmaztam. Ez időben 6 festőlegény, 8 parasztfiú mindenessel működtem, és készítményemet csakis a helybeli piacon és a megyebeli vásárokon és néhány kisebb kereskedőnél árusítám el.”²⁸ (ANYAGI ÉRDEKEINK 1872.05.09, 87) Ezzel a fejlesztésével Felmayer István festőműhelye manufaktúra szintre emelkedett.

28 Felmayer István visszaemlékezése.

1859 áprilisában kitört a szárd-francia-osztrák háború. A magentai és solferinói ütközetben az osztrák császári csapatok alulmaradtak, Ferenc József császár III. Napóleonnal megkötötte a villafrancai békét, melynek értelmében Ausztria elveszítette Lombardiát. A Habsburg birodalom meggyengülésével Magyarországon újra felerősödött a hazafias ellenállás nemzeti mozgalma. A magyaros viselet újra divatba jött, az áruszükséglet az egekbe szökött, ami a magyar viselethez szükséges ruházati cikkek árának megdrágulásához vezetett. A festő- és nyomógárak működésére kedvezően hatott a beindult konjunktúra.

Felmayer gyárak expanziója a '60-as években

Az európai országok gazdaságát fűtő konjunktúra az 1850-es évektől egészen az 1873-as tőzsdekrachig tartott, mely az '50-es évek második felére elérte a magyar gazdaságot is. Tetőfokát a '60-as évek közepén érte el, melyhez a kiegyezés politikai-gazdasági intézménye is aktívan hozzájárult.

Az **id. Felmayer Antal** és Ferenc által 1859-ben alapított társaság, apa és fia közötti együttműködés nem bizonyult hosszú életűnek, mindössze négy évet élt meg. Kapcsolatukról, a közöttük feszülő esetleges véleménykülönbségről nem maradt fenn történet a családi legendáriumban. Együttműködésük megszűnését más körülmény okozhatta, nem személyes ellentét, vagy szakmai egyet nem értés. A monarchia kereskedelmi központja Bécs volt, ami kellő vonzerőt gyakorolt a hazai kereskedői társadalomra. A harmincöt éves **Felmayer Ferenc** sógorával, Johann Siess²⁹

kereskedővel 1863 januárjában céget alapított, melyet a bécsi kereskedelmi törvényszéken Felmayer és társa (Felmayer u. Comp.) néven jegyeztettek be. (DIE PRESSE 1863.02.17, 5; WIENER ZEITUNG 1863.08.11, 249) A cégalapítás pénzügyi fedezetét az apjától kapott 95 ezer forint biztosította, mely megfelelő nagyságú induló tőkét jelentett a kezdéshez. (GELLÉRI 1887, 150) Ezzel együtt az is eldőlt, hogy személyes közreműködése és tulajdonosi státusza a szegedi festő- és kartonnyomógárban nem állhat fenn sokáig. A szegedi váltótörvényszéken 1864. június 26-án töröltették Felmayer Ferenc tulajdonosi jogosultságát a Felmayer Antal és fia cégben. (SÜRGÖNY 1864.09.07, 30) A sógorával alapított bécsi kereskedőcégben egyenrangú társtulajdonosok voltak külön-külön cégjegyzési jogosultsággal, melynek fő tevékenysége: kereskedés kurrens (Felmayer & Co. Handel mit Kurrentwaren) termékekkel. (GERICHTSHALLE 1863.08.10, 6; WIENER ZEITUNG 1863.08.11, 249) Ipari tevékenység, képfestés, vagy textilnyomás még nem jelent meg a cégbírószági nyilvántartásokban. (GERICHTSHALLE 1863.08.10, 6)

A szegedi festő- és kartonnyomógár éves termeléséről egy 1863-as sajtóhír szolgáltat használható információt. „Festőgyár Szegeden van három, melyeknek legtekintélyesebbike évenként 10-15 ezer mázsá készáruat szállít el a szomszéd vármegyékbe, sőt Erdélybe is, míg helybeli fogyasztásra is túlad 3-4 ezer mázsán. A többi festők leginkább a helybeli szükségletet elégítik ki, s valamennyien látogatják a közeleső vásárokat körülbelül 22—25 ezer mázsá áruval. A nyersanyagot, mint főntebb is említve volt, Cseh-, Morvaországból, Sziléziából és Szepes megyéből kapják.” (SZEVEDI HÍRADÓ 1864.04.30, 1) Felmayer Antal hatvanhat éves volt, amikor Ferenc fia a családi vállalkozásból kilépett. Feltehetően kudarcként élhette meg, hogy egyik fiának sem tudta átadni a stafétabotot a szegedi festőgyár továbbviteléhez. Tulajdonosi generációváltás hiányában az idősödő tulajdonosi kör üzleti rugalmasságát veszíti, fogékonysága a műszaki fejlődés legújabb vívmányainak alkalmazására, innovatív ötletek átvételre csökken, ezzel a vállalkozás és termékeinek versenyképessége idővel hanyatlik, a vállalat leszálló ágba kerül.

²⁹ Osztrák forrás szerint Johann Siess az apósa volt. https://oesterreichwiki.org/wiki/Franz_Felmayer (Letöltés), ideje: 2024.10.25. Adeline Siess 1893-as partecéduláján Johann Siess, mint bátyja szerepel, majd két évvel később ő is eltávozott. (WIENER LANDWIRTSCHAFTLICHE ZEITUNG 1895.10.30, 732) Az apa és fia névazonossága ellenére valószínű, hogy Felmayer Ferenc kortárs sógorával, Johann Siess kereskedővel alapította a Felmayer u. Comp. céget.

A szegedi kékfestő- és nyomógyár története ezzel szemben új, pozitív fordulatot vett. A Felmayer család életében 1861-ben megjelent **Lillin Károly** (1836-1892), később Felmayer Antal Emília lányának férje. (HABERMANN 1992, 164) 1864. augusztus 16-án Felmayer Antal új társas céget (Felmayer Antal néven) alapított, veje Lillin Károly bevonásával. (SÜRGÖNY 1864.09.05, 62)

Lillin Károly Aradon született 1836-ban. Apja L. József választott polgár, privilegizált fűszerkereskedő, 1845-ben az Aradi Első Takarékpénztár részvénytársasággá alakulásakor alapító tag, majd felkérésre cenzori tevékenységet is ellátott. (SCHILLING 1835, 399; JELENKOR 1841.11.24, 34; KÖZHASZNÚ HONI VEZÉR KALENDÁRIUM 1843; OTTENBERG 1901, 63–64) Pályafutása és társadalmi elismertsége szempontjából hasonló vonások fedezhetők fel, mint id. Felmayer Antalnál. Lillin József terve az volt, hogy Károly fia a későbbiekben átveszi a fűszerkereskedést, folytatja a családi vállalkozást. Pályafutása ennek megfelelően alakult egészen 1860-ig, amíg meg nem ismerte későbbi feleségét, Felmayer Emíliát.³⁰ Mivel Szegedre költözött, hosszabb távon nem tudta volna távirányítással jövedelmezően üzemeltetni aradi kereskedését, ezért 1863 júniusában boltját (Szerecsenhez főtér és a Szép utca sarkán) értékesítette a Szegedről Aradra költöző Stróbl Ferenc kereskedőnek. (SZEGEDI HÍRADÓ 1863.06.24, 62; ALFÖLD 1874.03.01, 6) Döntésében feltehetően az is szerepet játszott, hogy apósa, Felmayer Antal már ezt megelőzően felajánlhatta belépését a kékfestőgyárat üzemeltető társaságba (ekkor már fél éve köztudott volt Felmayer Ferenc bécsi cégalapítása, végleges távozása Szegedről). Lillin Károly kékfestő végzettséggel és gyakorlattal – a szakirodalomban megjelentekkel ellentétben – nem rendelkezett, ellenben kiváló üzleti érzéke, nyitottsága az innovatív megoldásokra hamar megmutatkozott. A szegedi kékfestő- és kartonnyomógyár további fejlesztésében elvülhetetlen szerepet játszott, jól kiegészítve Felmayer Antal több évtizedes kékfestői és gyárirányítási tapasztalatát. 1867-ben, tehát az új gyár felépítését és a gőzgép üzembe

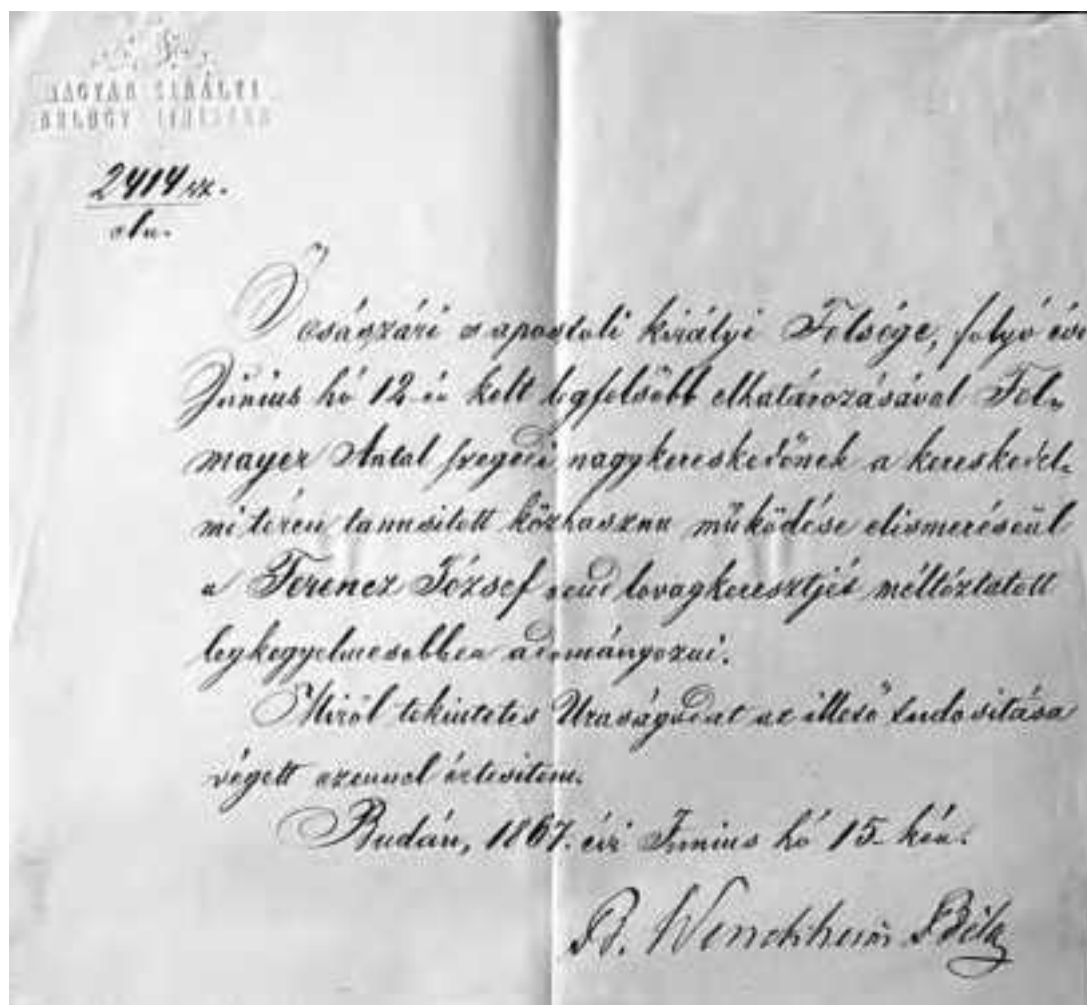
állítását megelőzően a szegedi Felmayer gyár éves forgalma 200 ezer forint körül alakult. (KONEK 1868, 373–374) A gyári alkalmazottak, cselédek és családtagok ellátását hússal egy 20-25 disznó befogadására alkalmas ól biztosította, mely támadási felületként szolgált. Közvetlen szomszédja, a Tiszapart 12 sz. alatt lakó Kálmán Antal tímár mester 1866. május 10-én panaszos levelet nyújtott be a tekintetes tanácshoz az elviselhetetlen bűz és folyékony trágya tűzfal károsítása tárgyában. A tanács október 10-én helyszíni szemlét rendelt el a panasz tisztázása érdekében. A szemlén Felmayer Antalt távolléte miatt Lillin Károly képviselte és előadta, hogy a nagyszámú sertésre azért van szükség, mert a gyár működtetése kapcsán 150 ember élelmezéséről gondoskodniuk kell. A feljelentés végül eredménytelenül zárult.³¹

A '60-as évek közepét szomorú esemény árnyékolta be. Felmayer Antal 1866-ban elvesztette 33 éves lányát, Viktóriát.³² Az év közegészségügyi szempontból tragikusan alakult Magyarországon. 1866-ban a kolera ismét felütötte fejét az országban; megközelítőleg 150 ezren betegedtek meg a járvány alatt, melyből több mint 71 ezer esetben a fertőzött személy elhunyt. (BÁLINT 1928, 99) Az 57 napig tartó járvány Szegeden szeptember 4-én kezdte el szedni áldozatait, ezalatt 1.282 szegedi fertőződött meg, közülük 857-en haláloztak el. (REIZNER 1900, 184) Megfékezésére a városi tanács több intézkedést is fogantatosított megelőzési céllal, illetve az elhunytak elkülönített elhantolásával kapcsolatosan. Többek között megemlíti: „Végre a Tápai utcán a Felmayer-féle telkek végében létező posvány gyarapodása megelőzése szempontjából ugyancsak a kapitányi tisztség utasíttatik, hogy [...] az ott összegyűlt víznek az úgy nevezett vargák és cigányok taván át, a várost övező sáncárokba leendő bevezetését a lehetőségig és szinte a rabok által – nehéz olvasat – eszközöltesse.” Korábbi határozatban a Felmayer gyár már említésre kerül a hiányos infrastruktúrája, környezetszennyezése miatt:

30 A Felmayer család által készített családfán Lillin Károly, mint fűszeres szerepel! Kohlmann Tamás magángyűjteménye)

31 MNL CSML KL IV. B. 1107.b. (Szeged város tanácsának iratai 1849-1872)

32 Partecédulák Kohlmann Tamás magángyűjteményéből. (Fodor István köz- és váltóügyvéd felesége)

b. Wenckheim Béla belügyminiszter Réh János polgármesterhez írt értesítő levele

„Miután a felsővárosi Tápai utcában levő bűzös vízállás idősb Felmayer Antal festőgyárában felhasznált tetemes mennyiségű festékes víznek, az ottani lapályba eresztéséből származik, ez pedig rondaságánál fogva úgy egészségi szempontból meg nem tűrhető, [...] meghagyatik id. Felmayer Antal helybeli gyárosnak miként háza udvarából a Tímár utcán és Felmayer Károly tímár udvarán keresztül a föld alatt vezető vízvezeték teljes megsemmisítése mellett, a gyárában felhasználandó festékes víznek az utcai kövezet melletti vízvezetékbe leendő eresztésére jelen végzés vételétől számított 3 hó alatt csatornát készíttessen.”³³

1867 januárjában³⁴ alakuló gyűlést tartott a szegedi Lloyd egylet, melyen megválasztották

az ideiglenes vezető tisztségviselőket. „A szép számmal jelen voltak Burger Zsigmond úr üdvözölte s az értekezletet megnyitotta. [...] tudósítá a gyűlést az alapító bizottmány eddigi működéséről, említé, hogy id. Felmayer Antal úrnak, az ipar- és kereskedelmi kaszinó annak idején megválasztott elnökének, haladt kora és gyöngéledő egészsége nem engedik az elnökség újra átvételét. [...] Az ideiglenes elnökség kijelölésekor első igazgatónak Burger Zsigmondot, másodigazgatónak Lillin Károlyt választották meg...” A választmányi tagok között ifj. Felmayer Antal neve is feltűnt. (SZEGEDI HÍRADÓ 1867.01.17, 1) 1867-ben nagy megtiszteltetés érte id. Felmayer Antalt. „... a kereskedelmi téren tanúsított közhasznú működése elismerésül a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntették ki, melyről Szeged város polgármesterét b.

33 MNL CSML KL IV. B. 1107.b. (Szeged város tanácsának iratai 1849-1872)

34 A végső tisztválasztások októberben zajlottak le, ahol elnöknek Lillin Károlyt választották meg. (SZEGEDI

HÍRADÓ 1867.10.24, 2; KÁPOLNAI 1991, 395)

Wenckheim Béla belügyminiszter 1867. június 15-i levelében értesítette.³⁵ (BUDAPESTI KÖZLÖNY 1867.06.19, 1)

Az 1868-as év ismét mérföldkő volt a szegedi kékfestő- és nyomógár történetében. „... idősb Felmayer Antal úr nagyszerű festőgyárát most gőzerőre alkalmaztatja s ismét tetemesen nagyobbítja. A kis Tisza széli telken e célra egy új nagy gyári épületet emeltet. Az alap azonban oly kedvezőtlen, hogy azt majd 3 öl mélyre kellett kiásni s 800 pilótával ellátni. Harmadfél ölnyi mélységben egy régi városi csatornára találtak, mely tölgyepallóval van földve.” (SZEGERI HÍRADÓ 1868.03.08) E szűkszavú híradáson túl az elkövetkező két évben a helyi és országos sajtóorgániumok érdemben nem foglalkoztak Felmayer Antal új, gőzerőre berendezett gyárával.³⁶ Id. Felmayer Antal a fejlesztés évében 70 éves, „haladt kora és gyöngéledő egészsége” miatt már korábban visszautasított felkéréseket gazdasági-érdekvédelmi szervezetek vezetésére. Jelentősebb gyárfejlesztést (levéltári-sajtó megjelenéssel kísért és igazolt) másfél évtizeddel korábban hajtott végre. Ki kezdeményezte és támogatta fejlesztésében? Mi készítette a tulajdonosokat a gyár korszerűsítésére, minőségi ugrást eredményező fejlesztésre? A beruházás megvalósításának szükségességét több tényező is sürgette:

- a '60-as évek konjunktúrája kedvezően hatott a fizetőképes keresletre, így a ruházati termékek iránt igény folyamatosan nőtt,
- a vasúthálózat kiépülése felgyorsította és leegyszerűsítette az árutermékek áramlását a gyártás helyétől a végső felhasználás helyéig, a fogyasztói piacokig,
- a konkurencia fejlődése, ezáltal üzleti expanziója következtében az értékesítési piac beszűkülésének, piacvesztés kockázatának növekedése,

- a költséghatékonyan működő és államilag támogatott külföldi konkurencia fokozódó magyarországi jelenléte az iparilag fejlettebb régiókból,
 - a belföldi konkurenciát képviselő vállalatok kapacitás-növelő beruházásai, modernebb gép/berendezések beszerzése már évekkel korábban beindult és folyamatosan zajlott.
- 1868 februárjában id. Felmayer Antal kérvényezte a Kis-Tisza utcában építendő gyára telkének kiigazítását: „... a kis tiszapart utcában saját házamnak átellenében létező telken egy festőgyárat építtetni szándékozván, illő tisztelettel kérem a tekintetes tanácsot, miszerint a vonal meghatározása végett egy szépítő bizottmányt rövid határidő alatt kiküldeni méltóztassék.”³⁷

Felmayer Antal felsővárosi gyártelepének helyszínrajza, 1868³⁸
(MNL CSML KL IV.B.1110)

A kérvénnyel kapcsolatos levelezésből még egy-két további fontos információ kiderül:

- az új gyár nem a meglévő Kálmán-Tímár-Kistisza utcai – Tímár u. ma Festő utca – üzem helyett, hanem annak kiegészítésére szolgál, tehát a technológia egy része és/vagy a legényszállások, raktárak helyben maradtak,
- az épület kétszintes,

35 Értesítő levél másolata Felletár Zsolt magángyűjteményéből.

36 Tovább nehezítette a kutatást, hogy a Csongrád Megyei Levéltár Központi Levéltár fond jegyzékében (MNL CSML KL IV.B.1110) szereplő Szépítő Bizottmányi iratok között fellelhető a gyár alapításával kapcsolatos dokumentációs mappa, azonban érdemi iratokat – tervrajzot, műszaki leírást, engedélyt stb. – már 2010-ben sem tartalmazott.

37 MNL CSML KL IV.B.1110 (Szeged Város Szépítő Bizottmányának iratai)

38 A helyszínrajzon egy kékpont jelzi a régi, Tímár utcai gyár épületét, kettő kékpont mutatja az új gyárépületet a Kéri Kata közében

Fejlesztések	Goldberger gyár (Óbuda)	Spitzer gyár (Óbuda)	Felmayer gyár (Fehérvár)
Indulás éve (festés)	1784	1826	1845
Vállalkozás gyökerei	kereskedelem	kereskedelem	ipar (céh)
Generációk száma*	6	3	2
Első perrotin (év)	1845	1840-es évek vége	n.a.**
Perrotin db (év)	5 (1856)	3 (1855)	4 (1869)
Első gőzgép (év)	1856	1863	1865
Első gőzgép (LE)	30	36	20
Első rouleaux (év)	1856	1872	1881
Vegyes üzemmé válás	'50-es évek	'70-es évek	'80-as évek
Ipari ingatlan fejlesztése (év)	1845-től folyamatos	1855-től*** folyamatos	1852-től folyamatos
Dolgozói létszám fő (év)	320 (1859) ≥ 500 (1867)	130 (1859) 180 (1865)	50 (1860) 110 (1868)
Bécsi értékesítés	bérelt üzlethelyiség	bérelt üzlethelyiség	bizományosi értékesítés
Szabadalom	1829: új indigóeljárás 1857: fahenger alkal-mazása gyapotszövet festésnél	n.a.	1868: henger- mángorló****

* vállalkozásban résztvevő családi generációk

** nincs adat

*** az 1855-ös tűzesetet követően

**** bizonytalan forrás: MAGYARORSZÁG ÉS A NAGYVILÁG 1868.01.18, 35

Felmayer Antal főbb belföldi konkurenciái, műszaki-üzleti fejlesztései (szerző összeállítása)

- a szakértői levelezésben többször a „gőzmángorlógyár” elnevezést használják, tehát az új épületben helyezték el a gőzgépet. Más gyárakban (Goldberger, Spitzer, fehérvári Felmayer) ebben az időben a gőzgép elsősorban a mángorlót, a keményítőgépet, mintázó gépeket – perrotin, rouleaux – és az indigótörő gépet hajtotta meg.

1868 májusában az m. kir. Közmunka és Közlekedési Minisztérium jóváhagyta a Felmayer Antal által beszerezni kívánt P. Jakab – bizonytalan olvasatú – aacheni gépgyárából származó 2 db gőzkazán behozatalát és bizonyítvány kiállítását, melyről Szeged város a 3305 sz. határozatában értesítette id. Felmayer Antalt. 1868 június 27-én id. Felmayer Antal újabb kérvényt (3604/868) nyújtott be a Szépítő Bizottmányhoz az eredetileg jóváhagyott műszaki tervek változtatására: „Az épülőfélben lévő mángorló gyáram kéményét

tapasztalt technikusok útmutatása folytán [...] más helyre – a fűtőkazán helyiségéhez közelebb – kelletvén tételni...” A Szépítő Bizottmány a módosítási kérelmet az 1868. július 7-i ülésén 60/3795 számon jóváhagyta. További dokumentációt nem sikerült fellelni a levéltárban az építkezés befejezéséről, a gyár üzembe helyezéséről, ezért csak valószínűsíthető, hogy a gyár valamikor az 1868-as év végén/1869-es év elején megkezdte működését. Azzal a feltételezéssel élek, hogy bár id. Felmayer Antal tisztában volt a gyár fejlesztésének szükségességével, azonban „haladt kora és gyöngélkedő egészsége” miatt Lillin Károly közreműködése nélkül már nem biztos, hogy megvalósította volna.

Felmayer Antalról készített grafika, 1887
(Gelléri 1887, 149)

1869-ben az óbudai kartongyár dolgozókhöz ijesztő hírek jöttek a szegedi textilüzemből. „Mióta angol gépek mozgásba jöttek, száműzte a férfimunkásokat a gyárból. Éjjel-nappal női munkások vannak 30-50 krajcár napi bérért, 11 órára” A gyerekek még ennél is kevesebbet kaptak, 10-12 krajcár/nap.³⁹ (GESZLER 1984, 45) A festő- és nyomóüzem korszerűsítése mellett a vállalkozás üzleti-kereskedelmi fejlesztése is egyre hangsúlyosabbá vált; a Felmayer Antal cég Pesten fióktelephelyet nyitott.⁴⁰

Az 1866 júniusában kirobbant porosz-osztrák-olasz háború rövid időtartama ellenére egyes ágazatokban, köztük a textiliparban háborús konjunktúrát eredményezett. A megnövekedett katonai megrendelésekből hadsereg szállítóként **Felmayer István** is részesült Fehérváron. (GESZLER DR., 1976, 71) Üzeme

a '60-as években óriásit fejlődött, miközben manufaktúrája gyári fejlettséget ért el. Erre a korszakra Felmayer István így emlékezett vissza: „Üzletem és készítményem kelendősege évről évre nagyobbodván s műhelyem nagyobbitása szükségessé válván, 1860-ik évben megvettem a Palotai-utca 388/b helyszám alatti kerti telket, a mely szintén a Nádor-csatornára dűl s a már volt műhelyem átellenében fekszik. – Ezen telekre 30 öl hosszú, 6 öl széles kétemeletes festőgyárat építtettem, amelybe 3 mángolót, egy nagy téli szárítót, az emeletbe pedig, t. i. az első és második emeletbe tarkázó helyiségeket és nyári szárítókat alkalmaztam. Előbbi műhelyemet átváltoztatván, a festőkipák számát 20-al szaporítám és így kezdett a szerény festőműhely gyári alakot öltetni. Munkásaim számát szintén szaporítám; ekkor ugyanis 20 festőlegényt és 30 parasztfiú mindenest foglalkoztaték. 1864-ben megvettem a 389. helyrajzi szám alatti házat és telket, hogy a koronkint szaporodó munkásaimnak alkalmas lakhelyiséget biztosíthassak, második gyáramnak pedig kiterjesztését és összeköttetését a csatornán inneni gyáram-, illetőleg lakházammal eszközölhessem, és ezen telekre építék több kisebb nélkülözhetlen épületet, u. m. veres-festőműhelyt, istállókat, fészeket stb. – 1865. évben már meglevő gyárhelyiségeimet gőzerőre alakíttattam át; elhelyeztem egy 20 lóerejű gőzgépet, két darab 20 lóerejű gőzkazánnal és az egész gyárat gőz- és vízvezetékekkel elláttattam, építtettem kifűző műhelyt és egy kipaműhelyt 16 kipával. [...] Ami az eladási piacokat illeti, helybeli főraktáramon kívül, van egy czégem alatti raktárom és eladási üzletem Pesten, fürdő utca 6-ik szám alatt, ahol egy külön könyvvivő és 3 segéd működik.”

Felmayer István pesti raktárát reklámozza,
1865
(Pesti Napló 1865.03.05, 20)

39 Összehasonlításképpen: A mesterek havi bére az 1820-as években 60 forint (2,5Ft/nap); festők bére: 40 forint/hó (1,5 forint/nap), dúcfaragó: 25 forint/hó (57 krajcár) fehérítő: 14forint (32 krajcár/nap). Ezekre jöttek rá az egyéb kiegészítések: kékfestőnek/dúcfaragónak ingyen lakás; ingyen étkeztetés/1 disznó/év, sör/bor+ 50 font gyertya.

40 „Vevőim nagyobb kényelmére Pesten raktárt nyitni szándékozván...” MNL CSML KL IV.B.1107.a. (TANÁCSI MUTATÓK 1870, 4809 sz. kérelem)

Működtetés ideje	Cég tulajdonos/bérlő	Egyéb információk
1766/1770 ⁴¹ -1788	Graf Heinrich Kajetan von Blümegen (1715-1788) kancellár	- alapító: gr. Blumegen kancellár (1770) 1772-ben foglalkoztat: 1 mester, 150 legény/segéd, 1.950 fonó, 182 kártoló 1788: 33 ezer vég karton árutermék
1788-1813	Franz Heinrich Graf von Blümegen (előbbi fia)	65 ezer vég árutermék előállítás 40 ezer főt foglalkoztat: szövők, fonók, takácsok, nyomók (Verlag-rendszerben működött)⁴² - gyárigazgató, 1786-1826: Johann Ziegler
1814-1823	Moritz gr. von Fries és fivére Philipp Jacob gr. von Fries	- Moritz F.: bankár⁴³ és művészetpártoló - gyárigazgató: Johann Ziegler
1823-1828	k. k. privil. Kettenhofer Zitz- und Kattun-Fabrik Actien-gesellschaft	- az Rt. vagyona gr. Blumegen egyetemleges hagyatékából áll - tulajdonosok: Moritz és fivére Philipp Jacob gr. von Fries; Josef, Moritz und Johann Freiherrn von Ziegler
1828- 1858	Gebrüder Mayer (Salomon & Veit) Zitz- und Kattun-Druckfabrikanten 1834: k.k. privil. Kettenhofer Zitz- und Kattun-Fabrik der Gebrüder Mayer	1823-tól Leopoldstadtban (ma Bécs II. kerület) textilgyárosok (Gebrüder Mayer) - kezdetben csak bérlik a gyárat 1830: 2.055 főt foglalkoztatnak (ebből: a gyárban: 300-400fő) 60-80 ezer vég áruterméket készít 1834: tulajdonjog szerzése 1837: fivérek különválnak, Salomon M. viszi tovább; hengernyomógépet használ 1845: osztrák általános iparkiallításra ezüstérmét nyer 1858: cégtörlesztés özv. Elisabeth Mayer elhunytja miatt
?-1864	Kettenhofer Kattun-Druckfabrik und Türkischroth-Färberei (Josef Schück)	1864.10.02: cég fizetéseképtelen, csődeljárást kezdeményez maga ellen - összes eszközállomány: 8.615 osztrák-értékű forint (o.é.fl.) - hiány:⁴⁴ 3.120 o.é.fl. 1865.01.19: csődeljárás zárul, szándékosság vádja alól felmentve
1866-1940-es évek	Felmayer család	végig családi vállalkozás marad
1940-es évek (?) -1967	gyár idegen tulajdonban	- a gyár neve változatlan 1967: a gyár működését beszünteti

A kettenhofi kartonnyomógyár rövid kronológiai története (1766-1967)
(szerző összeállítása)

41 Az 1. sz. mellékletben feltüntetett szakirodalmak eltérő dátumot adnak meg a gyáralapítás időpontjáról.

42 Falukban dolgozó kézművesek és manufaktúra szimbiózisa: szövést és fonást több ezer kézműves végzi a környező falukban, a kartonnyomást koncentráltan, egy helyen 128 fő kartonnyomó. (szerző)

43 Az 1752-1776-os időszakban az apja (Johann von Fries) által alapított családi bank öntötte a Mária Terézia talált Bécsben, mely a 19. századi törvényes fizetőeszköz volt. A Fries bankárok ezekben az időkben az osztrák magas pénzügyek legbefolyásosabb személyiségei közé tartoztak. Emellett érdekeltségeik voltak az iparban is: például ők üzemeltették a neufeldi Eszterházy barnaszénbányát. Moritz Fries nagyvonalú mecénása volt kora ismert zenészeinek (Ludwig von Beethoven, Franz Schubert): Elérhetőség: https://de.wikipedia.org/wiki/Moritz_von_Fries, letöltés: 2024.12.06.

44 Hiány= eszközök (aktívák) - az azokat finanszírozó források (passzívák) (szerző kiegészítése)

„1868. évben üzletem gyarapodása következtében megvettem a belvárosi 8. helyrajzi szám alatti egyemeletes lakházat, a melynek nagyobb részét raktárakul és munkásaim laktanyájául használok, és ennek a csatornára dülő kerti telkére egy festőműhelyt 18 kipával építtettem. – 1869. évben megvettem a 387. szám alatti földszinti házat, melynek a malomcsatornára dülő kerti telkére harmadik, szintén 32 öl hosszú egyemeletes gyárhelyiséget építtettem, melybe 2 mángoló gépet, 4 tarkázó gépet (Perrotine), 4 keményítő, 4 indigótörő, több rendbeli mosógépet és motollákat és egy csavarógépet (Centrifugal) alkalmaztam. Ily formán terjeszkedett gyáram és munkásaimnak száma is, úgy hogy ismét lakosztályokról kellett gondoskodnom, minek folytán 1870-ik évben megvettem a 386. számú földszinti házat, melynek lakosztályaiban szintén munkásaim vannak elhelyezve, kerti telke pedig a család használatára van, és így volt lehetséges 1845-ik évben úgyszólván semmivel kezdve, 1870. évig gyártelepemet a kor igényeihez alkalmazva olyformán berendezni, hogy a külföld e minőségű gyáraival versenyezhet, és én kitűzött célomat elértem, mert gyáram országos hírré vergődött, és nevemre czégezve, e cím alatt: „Felmayer István karton, kendő és vászonfestő gyára Székes-Fehérvárott” működik.” (ANYAGI ÉRDEKEINK 1872.05.19, 98)

Felmayer Ferenc és sógora, Johann Siess 1863-1866 között működtették kereskedelemmel foglalkozó vállalkozásukat. 1866. november 8-án vásárolták meg az üzemen kívül álló, korábban csődvédelmet kért Kartonnyomó és Buzérvörös Festőgyárat⁴⁵ Alt-Kettenhof településen. (GANZ SCHWECHAT AUGUST 2018, 22–24)⁴⁶ Így az eddig megjelent magyar szakirodalommal ellentétben valójában nem zöldmezős gyáralapítás zajlott, hanem csődbe ment gyárat vásároltak fel és helyezték újra üzembe. A gyár eseményekben gazdag, közel százéves múltja tekintett vissza 1866-ban.⁴⁷ Története részben összefonódik – a fél kilométerre fekvő – a 13. században épített

kettenhofi kastély történetével, mivel a 18. századtól a két ingatlan tulajdonosi körében több időszakban átfedés volt. A kastély tulajdonjogát 1760-ban gr. Heinrich Kajetan von Blümegen, későbbi osztrák első kancellár szerezte meg. Tíz évvel később két üzleti partnere bevonásával építette fel a kettenhofi kartonnyomógyárat (Kettenhofer Zitz- und Kattunfabrik). Az elkövetkező száz évben, Felmayer Ferenc 1866-os megjelenéséig a gyár tulajdonosi köre több alkalommal cserélt gazdát.

Hogyan talált rá Felmayer Ferenc és sógora, Johann Siess a becsődölt kartonnyomógyárra Altkettenhofban? Egy lehetséges válasz a kérdésre kapcsolata későbbi sógorával (Zsófi húga férje), az osztrák vászongyáros Heinrich Mullyval.⁴⁸ Mully a Felmayer család kapcsán először 1859 februárjában jelent meg Felmayer Ferenc esküvői tanújaként.⁴⁹ Ebben az időben Möllersdorfban működtette 1853-ban alapított vászongyárát, így kellő rálátása volt Alsó-Ausztria textiliparára, annak szereplőire.⁵⁰ Möllersdorf mindössze 24 km-re fekszik Altkettenhof településtől, így Mully bizonyára konkrét információval rendelkezett a becsődölt altkettenhofi nyomógyárról. Szakmai kapcsolata Felmayerrel a későbbiekben sem szűnt meg; Heinrich Mully 1870-ben jegyeztette be möllersdorfi egyéni cégét, fehérítő, festő és kikészítő tevékenységgel,⁵¹ melyekben viszont Felmayer Ferenc rendelkezett nagyobb tapasztalattal és szakértelemmel, így együttműködésük a kölcsönösség elvén alapult.⁵²

Felmayer Ferenc 1870-ben az osztrák textilipari vállalkozók közül elsőként vásárolt hengernyomógépet, így ha nem is hosszú időre, de

48 (1827-1900)

49 Letöltés: <https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/wien/02-st-johann-nepomuk/02-05/?pg=111> ideje: 2024.10.31.

50 Letöltés: : <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=lol&datum=18551028&query=%22Heinrich+Mully%22&ref=anno-search&seite=4> ideje: 2024.10.31. és <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz&datum=18630815&query=%22Heinrich+Mully%22&ref=anno-search&seite=17>

51 H. Mully zum Betriebe der Färberei, Bleicherei und Cattundruck Fabrication

52 Letöltés: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nfp&datum=18700902&query=%22Heinrich+Mully%22&ref=anno-search&seite=12> ; ideje: 2024.10.31.

45 Kettenhofer Kattun-Druckfabrik und Türkischroth-Färberei

46 Dr. Christina Basafa-Pal: Der Felmayergarten. Eng verbunden mit der Geschichte der Textilindustrie in Schwechat.

47 Táblázat forrásjegyzéke: 1. sz. melléklet

a kézi (100 db indigócsávakáddal), perrotin- és hengernyomó gépeket együtt üzemeltetve jövedelmezően működő vegyes üzemmé vált.⁵³

Felmayer Ferenc altkettenhofi nyomógára, 1873
(Stadtgemeinde Schwechat)

Az 1870-es évek elejére mindhárom Felmayer üzem (Szeged, Székesfehérvár, Schwechat-Altkettenhof) géppark és dolgozói létszám alapján gyári fejlettséget ért el és a fehérvári festő- és nyomógár kivételével vegyesüzemként működött.

Kronológiai áttekintés (1730-1870)

1730

Gróf Mercy C. Florimund kartonnyomó manufaktúrát alapít Budán.

1736

Lotharingiai Ferenc 1736-ban Sasváron kartonnyomó vállalatot helyez üzembe. Az Eszterházy család dunántúli birtokainak ozorai központjában kékfestő műhely épül az átköltöző pincehelyi kékfestők használatára.

1750-es évek

Karl Fedmayer bécsi mészáros (Felmayer Antal kékfestő mester nagyapja) Szegeden letelepszik, majd 1759-ben polgárjogot nyer.

1761

Szegeden világra jön id. Felmayer Antal, később szűrszabó mester, Felmayer Antal kékfestő mester apja.

1770

Pápán feltűnik Bengely István kékfestő.

1777

Aszászsországi Kluge János Frigyes, a pozsonyi kékfestő céh tagja Sárváron letelepedve beindítja kézműiparos vállalkozását.

1784

Goltberg (később Goldberger) Ferenc óbudai házának udvari szárnyában három helyiségből álló, 240 négyzetméter alapterületű kékfestő műhelyt nyit három vándorló legény és három inas alkalmazásával.

1786

Karl Kluge Sárvárról Pápára költözik és megnyitja kékfestő műhelyét.

1788

Kánitz Löbl Dávid Óbudán kékfestő műhelyt alapít.

1797

A pozsonyi céhhez tartozó Peritz Mátyás kékfestő Szegedre vándorol.

1807

Grün Jakab és Deutsch Izsák kékfestő műhelyt alapít, mely 1811-ben már harminc főt foglalkoztat, termelési értéke így meghaladja a 850 ezer forintot, amivel gyárkiváltságot kap.

Ugyanebben az évben Boskovics Hirschl üzeme is elnyeri a privilegizált címet, miután negyvenkét fő állandó létszám mellett a felhasznált vászon alapanyag bekerülési értéke 1.253 ezer forintra rúg.

1810

Adler János kékfestőt a pozsonyi céhbe tagként felveszik. Ugyanebben az évben Szegeden festőműhelyt indít be.

⁵³ Letöltés: https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_F/Felmayer_Franz_1828_1898.xml, ideje: 2023.07.05

1811

Egidius Kabselsperger a pozsonyi céhbe tagként felveszik. Ugyanebben az évben Szegeden letelepülve festőműhelyt nyit.

1813

A pesti és budai festők 1813-ban megalakítják saját céhjukat, mellyel függetlenítik magukat a pozsonyi és besztercebányai céhtől.

Tűzvész következtében megsemmisül a Felmayer család Szeged felsővárosi háza, a családba évekre szegénység költözik. A 15 éves Felmayer Antalt apja kékfestő inasnak szegődteti.

Megszületett Felmayer Antal öccse, István, aki 50 évvel később Székesfehérváron a kékfestést gyári szintre emeli.

1817-1822

Felmayer Antal kékfestő legény német és francia területeken vándorútját tölti.

1822

Szegedi kereskedők és iparosok új, céhszerűen működő kereskedelmi testületet hoznak létre a betelepülő zsidó kereskedők gazdasági terjeszkedésének visszaszorítására. Az alapítók között találjuk Felmayer Antal szűrszabó mestert és fiát, ifj. Felmayer Antalt.

1824

Felmayer Antal kékfestő mester Szeged Felsővárosán beindítja kékfestő műhelyét. Július 18-án Felmayer Antal Ó-Kanizsán házasságot köt Kiss Viktóriával. Házasságukból kilenc gyermek született, akik közül hatan éltek meg a felnőtt kort.

1826

Spitzer Gerzson óbudai kereskedő a mai Lajos utcán lévő üzletházukudvarán alakítja ki műhelyét, mely három csávagödörrel, kettő nyomóasztallal és egy szárító fatorronnyal kezdi meg működését.

Felmayer Antal Károly öccsével együtt sikerrel folyamosodik polgárságért.

1828

A szegedi adóösszeírás négy kékfestőt – Joannes Adler, Antonius Feldmayer jun., Agedius Kapfelsperger, Joannes Auer – vesz nyilvántartásba. Feldmayer Antal iparos a bevallott jövedelme és két fő foglalkoztatotti létszáma alapján negyedosztályú adóbsesorolást nyer.

Az 1828-as adóösszeírás szerint Pesten 3 fő kelmefestő 7 legényt alkalmaz. Az óbudai kékfestők között a legmódosabb Boskovics Herschel, aki Goldbergerékhez hasonlóan 8 fő segéddel dolgozik.

1830

A restaurációs jelentés szerint Szegeden a kékfestő iparban 8 fő tevékenykedik, közülük 4 fő mester. Feldmayer István inaséveit Antal bátyja szegedi műhelyében tölti, majd tizenhét évesen (1830) szabadul.

1833

Felmayer Antalt Szeged szabad kir. város választott község tagjai közé választják.

1834

Spitzer Gerzson Az Első Pesti Műkitétel kiállításon bemutatja termékeit, majd nem sokkal később vállalkozása forgalmának bővítése céljából Pesten üzletet bérel.

1837

Felmayer Antal alapító tagja a reformkori társasági életet szervező „Felsővárosi Kis Kaszinónak”, majd négy évvel később elnökévé választják.

1838

Karl Kluge elhunytát követően a kézműipari keretek között működő pápai kékfestő műhely irányítását özvegye veszi át.

A pesti árvízben a Goldberger és a Spitzer család gépei és alapanyagai is sérülnek, ennek ellenére nem sokkal később újraindítják üzemüket.

Spitzer Gerzson és Felmayer Antal selejt áron felvásárolja a pesti kereskedőktől az árvízben értékét veszített

textilkészleteiket, majd megtisztítva óriási haszonnal továbbértékesítik.

1830-as évek

Felmayer Antal a festőcsülleng honosítása kapcsán közelebbi kapcsolatba kerül a Szegedre kinevezett Katona Dienes piarista pappal. Az évtized végére Felmayer Antal műhelye a '30-as évek gazdasági fellendülése, a fizetőképes kereslet növekedése és a divat folyamatos változása hatására manufaktúra fejlettségi szintet ér el.

1836

Felmayer Antal jelentős beruházást hajt végre a Tímár u. (ma Festő u.) – Kistisza (ma Maros) - Kálmán (ma Kálmány Lajos) utcai ház földszintjén, udvarán és a kapcsolódó melléképületében.

1839/40

Aszegedi adóösszeírás alkalmával Felmayer Antalt iparos osztályban az éves becsült jövedelem alapján első osztályba sorolják.

1841

Felmayer Antal alapító tagja a Szegeden időben elsőként megalakuló felsővárosi szegényápoló egyesületnek.

1842

A Goldberger család óbudai kékfestő üzeme gyári privilégiumot nyer. Spitzer Gerzson császári és királyi privilegizált nagykereskedői címet szerez. A Goldberger és Spitzer üzem a '40-es évek második felében a kézi nyomódúcok mellett már perrotin nyomógépet használ. Felmayer Antal az első magyar Iparműkiállításon bemutatott termékeivel bronz emlékérmét szerez, mely sikert az 1843-as Iparműkiállításon megismétel. Kossuth Lajos elismerően nyilatkozik Felmayer Antal versenyképes termékeiről.

1844

Felmayer István Fehérváron Sáfrán József kékfestő mester megözvegyült feleségének

kékfestő műhelyébe szegődik. A munkakapcsolat egy év alatt házassággá fejlődik. Műhelyének eszközállományát 1845-ben egy lóhajtó mángoló és négy festő kipa alkotta, melyet Felmayer István 1 festőlegény és 2 paraszti származású ifjú alkalmazásával működtet.

Goldberger Sámuel és Spitzer Gerzson alapító tagja a Kossuth Lajos által éltre hívott Védegyletnek és megszervezik a Vásári Jelentés rendszeres nyomtatását a hazai gyártmányú termékek propagálására.

1840-es évek

A pápai kékfestő műhely Kluge Ferenc irányítása alatt manufaktúrává fejlődik.

1845

Tizenhat prominens szegedi személyiség, köztük Felmayer Antal megalakítja a Szeged-Csongrádi Takarékpénztárt, eközben választmányi tagsági funkciót is vállal. Felmayer Antal erőfeszítéseinek köszönhetően Szegeden megalakul a „honi gyárvédegylet” szegedi szakosztálya.

1846

Felmayer Antal dologház felállítását kezdeményezi, megvalósítását azonban a ki-robbanó forradalom megghiúsítja.

1847/48

A Goldberger gyár Magyarországon elsőként perrotin nyomógépet vásárol. A forradalmat (Spitzer Gerzsonnal együtt) pénzügyileg és saját termékük térítésmentes átadásával is támogatják. Október 11-én, 61 éves korában elhunyt Goldberger Sámuel. A gyár irányítását özvegye és nyolc gyermeke veszi át.

A szegedi Felmayer-féle kékfestőgyárat a pesti iparcímtár Magyarország ismert gyárai között említi. 1848. március 18-án megtartott népgyűlésen Felmayer Antalt egy 24-tagú bizottmányba választják, melynek célja a közbiztonság és nyugalom fenntartása. A két hónappal később megtartott tisztújításokon ismét városi

képviselőnek választják Felmayer-t. A forradalmi erőket kölcsönök nyújtásával támogatja, emellett felesége egy évvel később a betegápoló nőegylet alapító tagja és működtetésének aktív résztvevője. Felmayer Ferenc a forradalom ideje alatt külföldön tartózkodik, valószínűleg vándorló legényéveit tölti.

1849/1850

A Goldberger és Spitzer család forradalmi szerepvállalása miatt kegyvesztetté válik. 1850-ben a váltótörvényszék bejegyzi Felmayer Antal egyéni cégét.

1851/1852

Az óbudai Leitner Jakab és társa csődbe kerül, majd két évvel később cégüket törlik a cégnyilvántartásból.

A pápai Kluge cég irányításába bekapcsolódik Kluge Ferenc. Vezetése alatt a kézműves műhely manufaktúrává fejlődik.

A Spitzer Gerzson cég foglalkoztatotti létszáma, gépparki fejlettsége és éves forgalma alapján gyári szintre fejlődött.

1853

A pesti iparkamarai jelentés a Felmayer-féle gyárban perrotin használatáról tudósít. Éves forgalma, dolgozói létszáma és eszközparkja gyári szintet képvisel.

1855

Spitzer Gerzson korszerű gyára a lángok martalékává válik, azonban nem sokkal később újjáépítik.

1856

A Goldberger Sámuel F. és Fiai vállalat a magyar textilnyomó gyárak közül elsőként hengernyomógépet és gőzgépet vásárol.

1857

A Goldberger vállalat üzletházát nyit Bécsben, a Rudolf Platzon, egyúttal 20 ezer forintot adományoz a hazai iparoktatás fejlesztésére. A Magyarországra érkező

császár személyes látogatást tesz Óbudán a Goldberger gyárban.

A Pesti Iparkamara 1857. évi jelentése alapján Magyarország három legnagyobb kartonnyomógyára: a Goldberger, Spitzer és a Felmayer-féle gyárak.

1859

Felmayer Antal Ferenc fiával közkereseti társaságot alapít Felmayer Antal és fia cégnéven.

1861

Kluge Ferenc háromszintes üzemépület felépítésére ad megbízást Pápán. 1863/1864-es elkészültét követően termelőkapacitása oly mértékben bővül, hogy termékeit több megyében értékesíti, üzeme manufaktúrává fejlődik.

Goldberger Erzsébet az üzleti élettől visszavonulva Bécsbe költözik. A család negyedik generációja veszi át a vállalat irányítását, közülük munkássága alapján kiemelkedik Goldberger Fülöp.

Spitzer Gerzson az 1860-as évek elején a gyár operatív irányítását nővére fiainak (Weiss fivérek) adja át.

1862

A Goldberger gyár gyapjúszőveteit a londoni világkiállításon éremmel díjazták.

1863

A 35 éves Felmayer Ferenc Szegedet hátra hagyva Bécsbe költözik, ahol sógorával kereskedelmi céget alapít.

1864

Felmayer Antal festő- és nyomógyára irányításába bevonja vejét, az aradi származású Lillin Károlyt. Új társas céget alapítanak Felmayer Antal néven.

1860-as évek

Felmayer István fehérvári festő manufaktúrája az '50-es években kezdődött folyamatos beruházásoknak köszönhetően gyári szintre fejlődik.

1865

Felmayer István fehérvári festő- és nyomógyárának gépeit gőzerő meghajtásra állítja át. A fehérvári gyár Pesten a Fürdő utcában fióktelephelyet nyit.

1866

Felmayer Ferenc sógorával megvásárolja a 97 éves múltra visszatekintő, üzemen kívül álló altkettenhofi kartonnyomógyárat és üzembe helyezik.

1867

Id. Felmayer Antalt a kereskedelmi téren tanúsított közhasznú működése elismerésül a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntették ki.

1868

Március 27-én elhunyt Spitzer Gerzson, ezzel kartonnyomó gyárában egy új kor-szak vette kezdetét. Felmayer Antal és Lillin Károly Szeged Felsővárosán egy új kétszintes, gőzerőre alapozott festő- és nyomógyárat helyez üzembe.

1869

A Goldberger gyár szöveteit az amszterdami világkiállításon ezüstéremmel díjazzák.

1870

Felmayer Antal szegedi festő- és nyomógyára Pesten fióktelephelyet nyit. Felmayer Ferenc altkettenhofi kartonnyomó gyára gőzerővel hajtott hengernyomógépet helyez üzembe.

Források

- MNL CSML KL IV.A.1003.a. (Szeged város tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek 1717-1849)
- MNL CSML KL IV. B. 1107.b. (Kapitalista kor. Szeged város tanácsának iratai. Iratok 1849-1872)
- MNL CSML KL IV.B.1110 (Szeged Város Szépítő Bizottmányának iratai)
- MNL CSML KL IV.B.1107.a. (Kapitalista kor. Szeged város tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek 1849-1871)
- A HON 1871
- ALFÖLD 1874
- ANYAGI ÉRDEKEINK 1872,
- BUDAPESTI HÍRLAP 1846, 1853, 1854, 1857, 1858
- BUDAPESTI KÖZLÖNY 1867,
- DIE PRESSE 1863,
- GANZ SCHWECHAT 2018
- GERICHTSHALLE 1863
- HETILAP 1845
- HAZAI 'S KÜLFÖLDI TUDÓSÍTÁSOK 1837
- JELENKOR 1841
- KÖZHASZNÚ HONI VEZÉR KALENDÁRIUM 1843
- MAGYARORSZÁG ÉS A NAGYVILÁG 1868
- PESTI NAPLÓ 1852, 1859, 1865
- Sürgöny 1864, 1865
- SZEGEDI HÍRADÓ 1863, 1864, 1865, 1867, 1868, 1869
- TÁRSALKODÓ 1833
- TEXTIL 1929
- TEXTILIPAR 1934
- WIENER ZEITUNG 1863, 1895, 1902

Irodalom

- BÁCSKAI 1989 Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Budapest 1989, 101
- BÁLINT DR. 1928 Dr. Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében. Makó 1928, 99
- BÁLINT 1977 Bálint Sándor: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Viseleti iparok: Kétfestők. In: Trogmayer Ottó (szerk.): Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976/77-2. Szeged 1977; 376
- BÁLINT 1980 Bálint Sándor: A szegedi nagytáj népelete 3. Katonáskodás. In: Trogmayer Ottó (szerk.): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79 2. Szeged 1980, 68
- CZIMMER DR. 1928 Czimmer Károly dr.: A szegedi belvárosi kaszinó százéves története. Szeged, 1928; 170
- EPERJESSY 1982, EPERJESSY GÉZA: A kézművesipar Szegeden az 1848 előtti évtizedekben. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből VI. Szeged 1982, 191
- FELLETÁR 2019 Felletár Zsolt: Az iparszerű szeszgyártás születése és kezdeti nehézségei a 19. századi Szegeden. In: Bárkányi Ildikó-Lajkó Orsolya (szerk.): Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2019. Szeged 2019; 151, 153, 160
- FÉNYES 1847 Fényes Elek: Magyarország leírása. Nemesítő Ipar. Pest 1847, 73
- FUTÓ 1944 Futó Mihály: A magyar gyáripar története. Budapest, 1944, 464
- GELLÉRI 1887 Gelléri Mór: A magyar ipar úttörői. Budapest, 1887, 149–150
- GESZLER DR. 1976 Dr. Geszler Ödön: Másfél évszázad az óbudai kétfestők és textilnyomók között. Budapest 1976, 28, 71
- GESZLER DR. 1984 Dr. Geszler Ödön: A 200 éves Budapest PNYV Goldberger textilművek története 1784-1984. Budapest 1984; 34, 45
- HABERMANN 1992 Habermann Gusztáv: Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez. Szeged 1992, 79, 164,
- KÁPOLNAI IVÁN 1991 Kápolnai Iván: A kereskedelem, a hitelügy, az ipar. Kereskedelmi intézmények. In: Gaál Endre (szerk.): Szeged története 3/1. Szeged 1991, 395
- KISS-TONELLI-SZIGETHY 1927 Kiss Ferenc-Tonelli Sándor Dr.-Sz. Szigethy Vilmos: Szeged (Magyar városok monográfiája). Budapest, 1927, 22
- KONEK 1868 Konek Sándor: Az Ausztriai-Magyar Monarchia statisztikai kézikönyve. II. rész: Az ausztriai-magyar monarchia közművelődése (I. fejezet. Az anyagi műveltség). Pest, 1868, 373–374
- KORÁNYI 2014 Korányi G. Tamás: Sztellázs-ügylet ultimóra. A Budapesti Áru- és Értéktőzsde története 1864-1948. Budapest 2014, 16-20
- OLTVAI 1968 Oltvai Ferenc: Szeged múltja írott emlékekben. Szeged, 1968, 118, 122–123
- OTTENBERG 1901 Ottenberg Tivadar: Az Aradi Első takarékpénztár 60 éve, 1840-1900. Arad 1901, 63–64
- ŐRI, 2006 Őri Péter: Gondoskodás és ellenőrzés Kőrösy József munkásságában. In: Statisztikai Szemle 2006 december, 1107–1109
- PALUGYAI 1853 Ifj. Palugyay Imre: Magyarország történeti, földrajzi s állami legújabb leírása II. kötet. Pest, 1853, 253–254
- REIZNER 1884 Reizner János: A régi Szeged I. Szeged 1884; 34, 41, 46–47, 95–97, 122–125, 178–181, 239, 255–262, 312, 318
- REIZNER 1899 Reizner János: Szeged története, 2. kötet. Szeged 1899, 50
- REIZNER 1900 Reizner János: Szeged története, 3. kötet. Szeged 1900; 184 500
- SCHILLING 1835 J. B. SCHILLING: Adressen Buch der Handlungs-Gremien und Fabriken Wien dann mehrerer Provinzialstädte für das Jahr 1834. Wien, 1835, 399
- SZALKAI-NÉMETH 1847 Szalkai Gergely-Németh János (szerk.): Ipar-Czímtár 1847. Pest 1847, 157

- TONELLI 1940 Tonelli Sándor: A Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara ötven éves története, 1890-1940. Szeged 1940, 21
- VASS 1985 Vass Előd: I. A reformmozgalom és forradalom Szegeden. In: Dr. Kristó Gyula (sorozatszerk.): Szeged története 2. Szeged 1985, 585, 726–727
- VENETIANER DR. 1922 Dr. Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története. Budapest 1922, 204–206

Az altkettenhofi kartonnyomógyár kronológiai történetének forrásjegyzéke

- DR. CHRISTINA BASAFA-PAL: Der Felmayergarten. In: Hallo Sommer! Die besten Tipps für Schwechat 2018. 07-08, 22–24
- DÓCZI JÓZSEF (szerk.): Európa tekintete jelenvaló természeti, művelési, és kormányi állapotjában 8. Austria, Császári Birodalom, Alsó-Austria. Bécs, 1830, 107
- DR. JOHANN SLOKAR: Geschichte der österreichischen industrie. Wien 1914; 184, 214, 269, 272, 279–280, 281–282, 284
- KÁLLAI LÁSZLÓ: A 150 éves Goldberger gyár. In: Textilpar 1934.09.17, 3
- REDL ANTON-SCHILLING J. B.-WILDAUER J. N.: ADRESSEN BUCH DER HANDLUNGS-GREMIEN UND FABRIKEN-1823. Wien 1824, 59, 104, 184
- REDL ANTON-SCHILLING J. B.-WILDAUER J. N.: ADRESSEN BUCH DER HANDLUNGS-GREMIEN UND FABRIKEN-1826. Wien 1827, 103
- REDL ANTON-SCHILLING J. B.-WILDAUER J. N.: ADRESSEN BUCH DER HANDLUNGS-GREMIEN UND FABRIKEN-1827. Wien 1828, 102, 106
- REDL ANTON-SCHILLING J. B.-WILDAUER J. N.: ADRESSEN BUCH DER HANDLUNGS-GREMIEN UND FABRIKEN-1834. Wien 1835, 60, 164
- Redl Anton-Schilling J. B.-Wildauer J. N.: Adressen Buch der Handlung-Gremien und Fabriken-1845. Wien 1846, 59, 184
- DR. WILHELM HEINRICH VON KURRER: Geschichte der Zeugdruckerei, der dazu gehörigen Maschinen und Hilfswerkzeuge und der Erfindungen im Gebiete des Kolorits für den Baumwollen-, Leinen-, Seiden-, und Schafwollendruck. Nürnberg 1840, 39–40
- DIE PRESSE 1857.08.08
- Die Presse 1863.02.17
- FREMDEM-BLATT 1864.10.02
- FREMDEM-BLATT 1865.01.19
- GERICHTSHALLE 1863.08.10
- HETILAP 1845.12.23. Az osztrák cs. és kir. birodalom pamutiparáról és kartonnyomógyárairól. Pest 1845, 1225–1230
- JOURNAL DES ÖSTERREICHISCHEN LLOYD 1845.08.03
- WIENER ZEITUNG 1863.08.11, 249
- WIENER ZEITUNG 1868.12.01 (Erinnerungen. Salomon Mayer)
- WIENER ZEITUNG 1902.09.30, 3 (Ein Jubiläum der Industrie)
- <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/temesvar-1A7E9/temesvar-tortenete-irta-szentklaray-jeno-dr-apatkanonok-1A86F/ix-temesvar-mint-szabad-kiralyi-varos-1AA38/a-varmegye-visszacsatolasa-1AA39/>
- <https://www.geni.com/people/Philipp-von-Fries/6000000014696370176>
- https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_F/Felmayer_Franz_1828_1898.xml
- <https://www.felmayergarten.at/geschichte>
- <https://www.calameo.com/read/001006493e20975714e0c>
- <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Kettenhof>
- https://www.schwechat.gv.at/Schloss_Altkettenhof
- https://de.wikipedia.org/wiki/Schloss_Altkettenhof
- https://de.wikipedia.org/wiki/Moritz_von_Fries

From blue-dyer to factory worker II. From manufactory to painting factory (1842-1880)

Zsolt Felletár

By the 1840s, Antal Felmayer's blue-dyer workshop had reached the level of a manufactory. Antal Felmayer appears several times in the lively socio-political life of Szeged, even if his role mainly culminated in the field of economic life. His son Ferenc first joined the management of his enterprise, and then, after his departure, his son-in-law Károly Lillin. In 1868, Antal Felmayer was 70 years old when he put a steam engine into operation to power his machines. Who initiated the technical development of his enterprise and its transformation into a factory? Why was it not possible to keep his family business alive in the long term and why did his factory cease its activities prematurely? The author seeks

answers to these questions, among others, by drawing parallels with the history and technical and business development of the competitors in Óbuda and Pápa – Goldberger, Spitzer, Kluge. Filling the gaps in previous studies, he presents in detail the business enterprise of the Fehérvár and Vienna branches of the Felmayer family, the most important stages of their start and transformation into a factory. In addition to published literature, the author presents the Felmayer family's struggling everyday life, business successes and failures, based on archival documents, contemporary Austrian and Hungarian press, and documents owned by the descendants of the Felmayer family.

Emlékek nyomában: A csongrádi Batsányi-gimnázium, a helyi levéltár és a Szegedi Zsidó Hitközség közös munkája a csongrádi zsidóság történetének feltárásában

Georgiádes Ildikó – Dr. Pataricza Dóra – Dr. Széll Gábor –
Tánczos Roland

Absztrakt

A Magyar Nemzeti Levéltár csongrádi fiók-levéltára, a csongrádi Batsányi-gimnázium és a Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma szoros együttműködésben a deportálások 80. évfordulója alkalmából, 2024 őszén publikálta a csongrádi holokauszt áldozatairól szóló kötetet. A helyi középiskolások aktív részvételével összeállított könyv célja a Csongrádról elhurcolt zsidó lakosság életének teljes körű feltárása, kiemelve az eredeti levéltári iratok, a helytörténeti dokumentumok és a temetői kutatás fontosságát. A tanulmányunk célja, hogy bemutassuk, hogyan tudnak egy helyi gimnázium diákjai a levéltárral és a zsidó hitközség archívumával együttműködve aktívan hozzájárulni egy mélyreható kutatáshoz.

Kulcsszavak

Csongrád, Batsányi-gimnázium, holokauszt, Csongrádi Levéltár, Szegedi Zsidó Hitközség

Egy együttműködésből megszülető emlékkönyv

A város izraelita közösségére emlékezni és a veszteség mértékét megismerni méltó alkalmat kínált a tragédia 80. évfordulója. Régi adósságát törlesztette egy, erre az alkalomra összeállított emlékkötet az Oppidum Csongrád Alapítvány, a Csongrádi Levéltár és a város. Ahogyan Róna Tamás főrabbi köszöntőjében fogalmaz: „*Ám az idő kereke forog, jönnek-mennek a történelmi korok, s az új hajnal fényénél a felderengő fényes sugár új utakat világít be. Salamon király azt írja, hogy mindennek rendelt ideje van. Ideje van a születésnek, s ideje van az elmúlásnak, ideje van a kövek elhordásának, s ideje van a kövek összegyűjtésének.*”¹

Az Oppidum Csongrád Alapítvány és a Csongrádi Levéltár 2022-ben döntött arról, hogy a csongrádi áldozatok emlékére egy kötetet kíván megjelentetni. Úgy tartottuk helyesnek, ha munkánkat a témát régóta kutató történész is segíti. A Szegedi Zsidó Hitközség, azon belül is Ábrahám Vera kapcsolt össze bennünket Pataricza Dóra történésszel. A kötet előkészítésekor diákokat is be kívántunk vonni a feltárási munkába, megfelelő tanári irányítás mellett.

1 Georgiádes Ildikó, Pataricza Dóra, Tánczos Roland (szerk.): *A csongrádi holokauszt áldozatok emlékére*. Csongrád 2024

Kérésünkre Széll Gábor, a csongrádi Batsányi János Gimnázium és Kollégium kutatótanára, a Humán Munkaközösség vezetője örömmel csatlakozott.² A holokauszt helyi eseményeinek feltárásában a gimnázium diákjainak szerepvállalását kiemelten fontosnak gondoltuk, mivel a fiatal generáció gondolkodására a kutatásban való részvétel által átélt személyes élmény gyakorol pozitív hatást. Emellett az általuk végzett munka szélesíti látókörüket és az egymás iránti elfogadás fontosságára is tanít.

Csongrádon a Kabbala Egyesület ápolja a helyi zsidóság emlékét. Nekik köszönhető a sírkert megtisztítása, a ravatalozó épületének felújítása, az ott létrehozott állandó kiállítás, amely méltó emlékhelye a valamikori zsidó közösségnek.³ Rév András, az egyesület elnöke lehetőséget biztosított arra, hogy csatlakozhassunk az évfordulós megemlékezéshez és ennek keretén belül bemutathassuk a kötetet. Deák István Béla egyesületi tag szintén mindig készségesen rendelkezésünkre állt a forrásfeltárás során.

A helyi izraelitákról eddig megjelent irodalom igen csekély. Az 1923-as bombamerényletről először Serfőző Lajos írt egy tanulmányában,⁴ Újszászi Ilona 1987-ben sajtóhírek alapján dolgozta fel a terrorcselekményt,⁵ napjainkban pedig Kántás Balázs foglalkozott

a témával.⁶ A csongrádi zsidóság történetéről 2009-ben Oláh Zsanett főiskolai hallgató tollából született egy szakdolgozat.⁷ Ezt követően Fodor Péter foglalkozott néhány tanulmányában a helyi zsidóság életével és a kialakított emlékhelyen létrejött kiállítás rendezője volt.⁸ Az elmúlt nyolcvan évben nem született olyan tanulmány, nem jelent meg olyan kötet, mely az áldozatok emlékét kívánta volna megőrizni, ahogyan a helyi zsidóság átfogó történetét sem írták még meg részletesen.

1. kép: a csongrádi zsinagóga, CsCsVL

A kötet megjelentetését azért is éreztük fontosnak, mivel az évforduló miatt a témára fókuszált figyelem alkalmat adott arra, hogy a csongrádi helytörténeti kutatásokban vizsgálat tárgyává váljon a város zsidó közösségének a település fejlődésében betöltött szerepe. A későbbiekben kívánatos volna tisztázni a hely-

2 A Csongrádi Levéltár és a Batsányi-gimnázium együttműködő kapcsolata számos évtizedre nyúlik vissza, a levéltár több alkalommal vitte ki előadásait a gimnáziumba. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 165. évfordulója alkalmából meghívott vendégünk a téma egyik jeles szakértője, Dr. Pelyach István történész volt, aki *Március idusa a nemzet emlékezetében* címmel tartott előadást, *A holokauszt gyermekáldozatai* címmel Urbancsok Zsolt, a Kecskeméti Ármány Egyesület elnöke értekezett, a *Halhatatlanok – Limanowa, a magyar győzelem 1914* című, filmbemutatóval egybekötött program vezetője pedig Prof. Dr. Csikány Tamás hadtörténész volt. Az iskola alapítótágya a Kossuth Szövetségnek, közös munkájuk 25. évét mutatta be *Az 1848/49-es hagyományok ápolása Csongrádon. A csongrádi Batsányi János Gimnázium és a Kossuth Szövetség 25. éve* című kiállítás a levéltár rendezésében.

3 *Izraelita temető, Csongrád*. Kabbala Hagymányőrző Egyesület, Csongrád, 2016.

4 Serfőző Lajos: A titkos társaságok és a konszolidáció 1922–1926-ban. *Acta Historica* LVII. 1976, 3–60.

5 Újszászi Ilona: *Az 1923-as csongrádi bombamerénylet és sajtóvisszhangja*. Csongrád, 1987. Kézirat.

6 Kántás Balázs: *A Horthy-korszak első éveiben működő magyar radikális jobboldali titkos paramilitáris szervezetek töredékes története, 1919–1925*. Doktori értekezés, 2022.

7 Oláh Zsanett: *A csongrádi zsidóság története 1949-ig*. Csongrád, 2009. Kézirat. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Csongrádi Levéltár Helytörténeti tanulmányok, kéziratok gyűjteménye.

8 Fodor Péter. Szemelvények a csongrádi zsidóság történetéből. *Szegedi Judaisztikai Közlemények* 2. Szeged, 2017. Fodor Péter. A csongrádi zsidóság élete az első világháborúban a hitközségi közgyűlések jegyzőkönyvének tükrében. *Veritatis Imago* 2018/2. In: http://veritatisimago.hu/Vi_IV_FodorP.pdf Fodor Péter. „Az Örökkévaló vigasztaljon meg benneteket...” A csongrádi zsidó temető sírkövei. *Veritatis Imago* 2019/2_3, 1–16. In: https://real-j.mtak.hu/25004/2/Veritatis_Imago_2019_3_2-3_.pdf

beli izraeliták szerepét a város gazdasági, kulturális és politikai életében.

Weisz Zsuzsanna visszaemlékezésében fellelveníti a deportálás pillanatait: *„És akkor felsorakoztunk csendőri és rendőri kíséret mellett a kocsúton, mindenki egy kis batyuval. A népség állt a járdákon és nézte a menetet végig a városon, míg el nem jutottunk a síneken álló marhavagonokig.”*⁹ A menet a tétlen szemlélők sorfala mellett vonult el. A feltárt források nem utalnak arra, hogy a helyi zsidóság jogfosztásának menetében, illetve a gettósítás folyamatában a városvezetők vagy a lakosság tagjaiból bárki az üldözöttek segítségére próbált volna sietni bármilyen formában, mint például Hódmezővásárhelyen. Ellenben számos esetben mesélnek az iratok a hátramaradt zsidó vagyon megszerzésére irányuló buzgalomról. A csongrádi zsidó lakosság gettósítását 1944 májusában kezdték meg, a gettóból 1944. június 15-én a kecskeméti téglagyárba deportálták az embereket, innen június 27-én, valamint június 29-én vitték tovább őket az auschwitz-birkenai haláltáborba.

A hazatért túlélők a zsidó temetőben a holokauszt 5. évfordulójára emlékezve állíttatták fel az Auschwitzban elpusztultak emlékművét. A hat márványtáblán 233 név olvasható. A családfakutatással foglalkozó és Kanadában élő informatikus, Hollósi Mihály 2020-ban összeállított táblázatában 242 név szerepel. Levéltári forrásból tudjuk, hogy 1944. május 12-én 230 személyt zártak a csongrádi gettóba. Mindössze a fenti néhány adat és információ állt rendelkezésünkre a kutatás kezdetekor, ezeket az adatokat kellett ellenőrizni, megerősíteni, kiegészíteni és rendszerezni. A koncepció szerint minden Csongrádon született, illetve a városban letelepedett és innen elhurcolt áldozatról megemlékezünk. A feladat jellegénél fogva tudjuk, hogy a végeredmény gyaníthatóan nem lesz teljes, de törekedtünk rá. A források gyűjtése a kötet megjelenése után is folytatódik, valamint a könyvre reflektáló hozzártatózó információival is kiegészül jelenlegi tudásunk. A feltárt új ismeretek, illetve a meglévő adatok pontosítása után idővel egy javított bővített kiadás megjelentetését tervezzük.

2. kép: A csongrádi holokauszt- emlékmű, Széll Gábor

⁹ A visszaemlékezést Weisz Zsuzsanna (Sosana Sachori) írta Izraelben 2009-ben Kfar Szabában. A visszaemlékezés megjelent az emlékkötetben: *A csongrádi holokauszt áldozatok emlékére*. Szerk.: Georgiádes Ildikó–Pataricza Dóra–Tánczos Roland. Csongrád, 2024. Az eredeti kézirat Rév András tulajdonában van, másolat található belőle a csongrádi zsidó temetőben kialakított emlékhely kutatótermében, illetve a csongrádi Tari László Múzeum helytörténeti adattárában.

A kutatásainkat alapvetően az elsődleges levéltári források feltárására alapoztuk. Az egyházi és az állami anyakönyvek másodpéldányainak áttekintésével kezdtünk,¹⁰ a kutatás kiterjedt a Szegedi Zsidó Hitközség Archívumában őrzött anyakönyvi gyűjteményre is. Az árvaszéki irategyüttes is tartalmazott hasznos információkat az áldozatokról,¹¹ Csongrád Város Tanácsának iratai között található dokumentumok a deportált és munkaszolgálatra elhurcolt csongrádi zsidók nevein túl tartalmazza az utolsó belföldi lakhelyet, az eltávozás időpontját és okát, illetve visszatérésének, halálának vagy holtta nyilvánításának időpontját.¹² A zsidók jogfosztását megvalósító törvények végrehajtását a megye településeinek első számú vezetői rendszeresen jelentették Csongrád vármegye alispánjának. Sajnos sem a csongrádi polgármesteri anyag, sem pedig a megyei alispáni iratok nem tartalmaztak a Csongrádról elhurcoltakról névjegyzéket.¹³ A gettóból a kecskeméti téglagyárba deportálták a zsidókat, a kecskeméti gyűjtőtáborba Kiskőrös, Soltvadkert, Kiskunfélegyháza, Kunszentmárton, Tiszaföldvár, Nagykőrös, Abony, Cegléd és Csongrád zsidóit, összesen 5416 főt szállítottak be. A dokumentum szerint 208 fő érkezett Csongrádról.¹⁴ A Bács-Kiskun Vármegyei Levéltár anyagából Tánczos-Szabó Ágota főlevéltárosnak köszönhetően jutottunk hozzá az értékes információhoz.

A kutatás módszertana és a diákok szerepe

A csongrádi Batsányi János Gimnázium kutató diákcsoportja elsősorban a késő római kor történetének feldolgozása céljából alakult meg 2024 elején, de a tanulók szívesen vállaltak szerepet a csongrádi áldozatok adatainak áttekintésében és eddig nem ismert személyek felkutatásában Széll Gábor kutatótanár vezetésével, folytatva ezzel az iskola holokauszthoz kapcsolódó hagyományőrző munkáját. A levéltárral való együttműködés különleges lehetőséget teremtett minden fél számára, hiszen az áldozatok emlékének ápolása és a helyi értékek védelme a fiatal generáció bevonásával nemcsak az oktatásban mutatja meg hasznosságát, hanem hosszú távon a város kulturális életére és a projektbe bevont diákok gondolkodására is pozitív hatást gyakorolhat.¹⁵ A kutatómunka megkezdése előtt több egyeztetésre is sor került a feladatok megosztására és időbeli ütemezésére vonatkozóan. A diákok először áttekintették a hazai zsidóság történetét a középkortól egészen a holokauszt időszakáig, felkeresték a csongrádi izraelita közösség múltjához kapcsolódó helyi emlékeket, és előadást hallgattak a holokauszt áldozatainak emléknapiján a zsidóság mindennapjaiban élő hagyományokról és a holokauszt tragédiájához vezető antiszemita fellépések folyamatáról.¹⁶

A projekt elején megkérdeztük a diákok véleményét arról, hogy milyen eredményt várnak el a kutatómunkától, mikor érzik majd sikeresnek

10 MNL CSCSVL Szentesi Levéltár Csongrád vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye e. Az izraelita hitközség anyakönyveinek másodpéldányai 1849–1895 Csongrád

MNL CSCSVL Szegedi Levéltár Állami anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye 1895–1980

11 MNL CSCSVL Csongrádi Levéltár Csongrád Város, 1880–1923-ig Nagyközség Árvaszékeinek, ill. közgyámjának iratai 1863–1950

12 MNL CSCSVL Csongrádi Levéltár Csongrád Város Tanácsának iratai (1948) 1950–1990

13 MNL CSCSVL Szentesi Levéltár Csongrád vármegye alispánjának iratai 1945–1950

14 MNL Bács-Kiskun Vármegyei Levéltár Kecskemét város és a felekezetek közötti viszonyra vonatkozó iratok gyűjteménye 1906–1959

15 A témával kapcsolatban Széll Gábor előadást tartott a 47. Csongrád Megyei Levéltári Napok rendezvényén *A holokauszt csongrádi áldozatainak kutatása a Csongrádi Levéltár és a Batsányi János Gimnázium együttműködésében* címmel 2024. október 29-én Csongrádon, lásd: https://www.csm-honismeret.hu/sites/default/files/2021/leveltari_nap_meghivo.pdf

16 A kutatásba 10–11. évfolyamos diákok kapcsolódtak be: Bakai Sára, Baksa Gergő Hunor, Bertus-Bodor Boglárka, Déri Dorka, Farkas-Tóth Zita, Holló Boglárka, Horvát Dorina, Janó Gabriella, Joó Roland, Kovács Fanni, Labát Vivien, Ornyik Martin, Pap Eszter, Pintér Anna, Szabó Réka, Szalay Lili, Tudós Lili, Veres Jázmin Lívía. A projektről rövid beszámoló jelent meg az iskola honlapján, lásd: <https://www.bjg.hu/index.php/2024/10/30/a-holokauszt-csongradi-aldozatainak-kutatasa-batsanyisokkal/>

a közösen elvégzett feladatokat. A legtöbben jó lehetőségnek, egy új kihívásnak tartották a programot, és hittek abban, hogy munkájuknak köszönhetően nemcsak kutatási tapasztalatokat szerezhetnek, hanem hozzájárulhatnak ahhoz, hogy kortársaik többet tudjanak meg a zsidóság történetéről. Azt a kérdést is megvizsgáltuk, hogy napjainkban miért érdemes foglalkozni a holokauszttal. Fontosnak tartották a 20. századi diktatúrák működésének feltárását és az áldozatok sorsának végigkövetését, de válaszaikban rávilágítottak arra, hogy elkerülhetetlen annak az értelmezése is, hogy milyen eszközökkel és mekkora mértékben befolyásolhatóak az emberek egy ideológia nevében. Jó néhányan már rendelkeztek korábbi ismeretekkel, láttak képeket és emlékműveket a holokauszttal kapcsolatban, és volt, akinek a nagyszülei és a dédmamája mesélt sokat a korszakról.

A résztvevők a megbeszéltek alapján áttekintették a Csongrádról deportált áldozatok listáját, és összevetették a nemzetközi adatbázisokban elérhető 242 személyt a Városi Tanács által nyilvántartott és az 1949-es izraelita emlékművön szereplő áldozatok adataival. A Jád Vásém gyűjteményében található emléklapok tanulmányozásával, illetve az Arolsen Archive és az USHMM online archívumának segítségével került sor a meglévő adatok korrigálására és kiegészítésére.¹⁷ A hiányos adatokat a Family Search adatbázisa alapján igyekeztek pótolni, a születési adatok viszont a zsidó anyakönyvi adatokkal összevetve nem mindenhol egyeztek. Az izraelita temető kiállítási anyaga mellett áttekintették a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményét, a Dokuforte, a Jád Vásém és az USHMM oldalainak ide vonatkozó képanyagát is.¹⁸ Az adatbázisokban szereplő és a diákok által összegyűjtött adatokat összegeztük, levéltári források alapján ellenőriztük, javítottuk és kiegészítettük az adatbázisunkban szereplő új nevekkal.

17 <https://yvng.yadvashem.org>; <https://arolsen-archives.org/suchen-erkunden/suche-online-archiv/> és https://www.ushmm.org/online/hsv/person_advance_search.php

18 <https://collections.milev.hu/> és <https://www.dokuforte.com/>

A holokauszt áldozatait három csoportban közöltük: a deportálások és a munkaszolgálat során meggyilkolt személyek után a túlélők névsora zárja az áldozatok listáját. A névsor összesen 345 csongrádi születésű és Csongrádon élő áldozat nevét, fontosabb adatait és a halál időpontját tartalmazza. A halál időpontját a holtta nyilvánítás során a bíróság jogszabály alapján állapította meg, más esetben a túlélők, visszaemlékezők által közölt időpontot ismerjük, így a halál időpontja minden esetben vélelmezett időpont. A dokumentumokban szereplő vezetéknevek egyes esetekben eltérő módon szerepeltek, ilyenkor mindkét írásmódot jelöltük, a névváltoztatást kérő személy esetében a születési nevet is jeleztük. A névsorban hagytuk azok nevét is, akik szerepelnek valamilyen adatbázisban, de semmilyen információt nem tudtunk hozzájuk rendelni, és bizonyítani sem tudtuk, hogy nem csongrádi lakosok voltak.

A diákok által felfedezett új információk

A projekt során 14 diák vállalta, hogy a névlistákon szereplő adatokat ellenőrzi és kiegészíti az online adatbázisok segítségével, ezen felül fényképeket keres a bemutatott személyekhez és adatokat gyűjt csongrádi áldozatokról, túlélőkről, akik korábban még nem kerültek a vizsgálat látókörébe. Az eddig ismert személyeken kívül ilyen módon 15 további áldozatot sikerült azonosítani, valamint 6 túlélő is helyet kapott a bemutatott listán. Az adatgyűjtő munka során kiderült, hogy gyakran bizonytalanok a születési dátumok, a személyneveknél sokszor több változat is előfordult, a lakcímeknél pedig általában csak a várost ismerjük. Az eredeti listákon szereplő neveken kívül más csongrádi áldozatokat és túlélőket is találtak, ezeknek az új adatoknak az összegzésére, a névlisták összehasonlítására további 4 diák vállalkozott. Természetesen szükség volt a tanulók munkájának utólagos ellenőrzésére is, az általuk feltárt ellentmondásokat és bizonytalan adatokat korrigáltuk, hogy

a lehető legpontosabb információk szerepeljenek a kiadványban.

A projektben részt vevő diákok számos új tapasztalatot szereztek a kutatás segítségével. Az adatgyűjtés során felismerhették, hogy a holokauszt áldozatai hol és milyen módon veszítették el életüket, és az is kiderülhetett

a legpontosabb végeredményt kaphattuk a publikálás során. A tanulók számára meghatározó élményt jelentett az izraelita temetőben végzett vizsgálat, mivel saját maguk szembesülhettek azokkal az emberi tragédiákkal, amelyekkel eddig csak adatbázisokban vagy a tanítási órákon találkozhattak.

3. kép: a gimnazisták a csongrádi zsidó temetőben, Széll Gábor

számukra, hogy melyek voltak azok a csongrádi utcák vagy házak, ahol a legtöbb zsidó élt. Az adatok összegzésével megismerték az izraelita családok tipikus neveit és a rájuk jellemző foglalkozásokat, és felfigyelhettek arra is, hogy az Auschwitzba hurcolt zsidók szinte kivétel nélkül meghaltak, a theresienstadti koncentrációs tábor felszabadításakor azonban jó néhány csongrádi lakos megmenekülhetett.

Hat diák vállalkozott arra, hogy a csongrádi temető sírjait és megmaradt feliratait jelenlegi állapotukban lefotózza, így az ott lévő információkat a meglévő adatbázisokkal összevetve

A kutatás végén a diákokkal együtt értékeltük a munkafolyamat sikerességét. A résztvevők különleges dolognak tartották, hogy végigkísérhetik egyes személyek életútját és láthatják sorsuk tragikus fordulópontjait. Véleményük szerint az adatok összesítése nagy precizitást igényelt, gyakran nehézséget okozott az egymásnak ellentmondó információk tisztázása. A diákok megdöbbentek a névlisták elemzésekor, hogy mennyi csongrádi áldozata volt a holokausztnak, különösen a fiatalokhoz és az egész családokhoz kapcsolódó tragédiák váltottak ki belőlük mély együttérzést.

A kötetet öt nagyobb részre tagoltuk, az ajánló sorokat követő tanulmány röviden bemutatja a csongrádi zsidóság történetét a 18. századtól napjainkig. Ezt követően a holokauszt áldozatait három csoportra bontva közöltük, ismeretve a deportálások, a munkaszolgálat során megöltek és a túlélő áldozatok nevét és rövid életrajzi adatait. A csongrádi zsidóság életét és a holokauszt helyi eseményeit egy-egy személyes visszaemlékezés eleveníti fel,¹⁹ a kötetet dokumentumgyűjtemény zárja.

A bevezető tanulmány Oláh Zsanett tanárnő és Pataricza Dóra munkája, a szöveg javítását és a levéltári jelzetek pontosítását Tánczos Roland főlevéltáros végezte el. Az anyakönyvi és levéltári kutatás Georgiádes Ildikó főlevéltáros feladata volt. Az elmúlt évtizedekben több hazai és nemzetközi közgyűjtemény, szervezet gyűjtötte és foglalta adatbázisba a holokauszt áldozatait. A diákok által összegyűjtött adatokat a levéltári források alapján Georgiádes Ildikó ellenőrizte, a Szegedi Zsidó Hitközség és a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár anyagát Georgiádes Ildikó és Tánczos Roland tekintette át. Bár az anyag gazdag és informatív volt, a kötet újabb adatokkal nem tudta kiegészíteni. A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár munkatársai meglévő adatbázisaikkal segítettek feltáró munkánkat. A kötetben közölt levéltári dokumentumokat Tánczos Roland válogatta.

A helybéli zsidó közösség történetét röviden összefoglaló tanulmány lektorálását felkérésünkre Dr. Marjanucz László nyugalmazott tanácskezelő egyetemi docens végezte el, aki maga is több tanulmányában foglalkozott a Csongrád-Csanád vármegyei zsidó közösség múltjának feltárásával és megismertetésével.

A kutatás során felvettük a kapcsolatot az általunk ismert csongrádi származású családokkal, melynek eredményeként néhai Berényi

Lipót hitoktató családjának dokumentumai ma már a Csongrádi Levéltár anyagát gazdagítják. Grünwald Sándor családjának hagyatékából fotóanyaggal és iratokkal gyarapodott a csongrádi közgyűjtemény. Az áldozatokról készült fényképfelvételeket a közgyűjtemények gyűjteményeiből, valamint az érintett családok archívumaiból gyűjtöttük és válogattuk.²⁰

A Szegedi Hitközséggel kialakult jó kapcsolatot a jövőben is közös munkával folytatódik és az együttműködés reményeink szerint tovább gazdagítja a csongrádi zsidósággal kapcsolatos helytörténeti irodalmat. Az általunk választott együttműködési forma bizonyította, hogy a különféle közgyűjtemények, kutatóhelyek és iskolák összefogása, közös munkája eredményeként értékes végeredmény születhet.

Berényi Imre és Weisz Zsuzsa visszaemlékezése

Az izraeli Jád Vásem levéltárban van egy 17 oldalas név nélküli géppel írt szöveg, a csongrádi hitközség történetének legrészletesebb leírása. Az 1954 decemberében, New Yorkban legépelte szövegben ugyan nem szerepel a szerző neve, de többször utalt boldogult édesapjára, Berényi (Breitbart) Lipótra, így kikövetkeztethető, hogy Berényi Imre (Emery), (1899, Csongrád – 1968, New York), Berényi Lipót (1874, Göncruszka – 1944, Auschwitz) csongrádi tanító, hitközségi jegyző, chevra kadisa titkár és Farkas Anna (1871, Nagyvárada – 1932, Csongrád) fia írta a szöveget. A visszaemlékezésben Berényi azt is leírta, hogy az 1929-ben megjelent Magyar Zsidó Lexikon *Csongrád* szócikkének is ő volt a szerzője. Szintén Berényi volt az, aki elmondása szerint az 1920-as évek elején a temetőt felmérte és feltérképezte, és az akkor még olvasható sírok feliratait is rögzítette. Berényi a háború után Amerikába emigrált és fejből írta le ezeket a neveket: „*Mikor Amerikába kikerültem és*

19 Weisz Zsuzsanna visszaemlékezése. A visszaemlékezést átírta, szerkesztette és lábjegyzetekkel ellátta: Pataricza Dóra. In: *A csongrádi holokauszt áldozatok emlékére*. Csongrád, 2024.

Berényi Imre: A csongrádi hitközség életéből. A visszaemlékezést átírta, szerkesztette és lábjegyzetekkel ellátta: Pataricza Dóra. In: *A csongrádi holokauszt áldozatok emlékére*. Csongrád, 2024.

20 MNL CSCSVL Csongrádi Levéltár Fotók gyűjteménye; MNL CSCSVL Csongrádi Levéltár Digitális fotók gyűjteménye

készítettem magamnak egy Mazkir könyvecskét, akkori visszaemlékezésem szerint összeírtam a csongrádi temetőben nyugvó hittestvérek névsorát, mely természetesen nem száz százalékgig pontos, de a jelenlegi elszakított helyzetben mégis nagy hézagpótló. Sok névnél még a héber névre is visszaemlékeztem s azokat is feljegyeztem.” Ez a 151 polgári és helyenként zsidó névből álló lista nélkülözhetetlen forrása a csongrádi zsidóság történetének. A 2024-es kutatás során ezt a névlistát is kiegészítettük és pontosítottuk a Batsányi-gimnázium diákjainak segítségével. Berényi minden esetben magyar askenázi jiddis kiejtéssel adta meg a zsidó neveket (pl. Solajm, Morducháj, Johudo), Pataricza Dóra egészítette ki a hiányzó zsidó neveket szögletes zárójelek megadásával, a mai izraeli kiejtés szerint (pl. Mordechai, Solem, Jehuda). A macse.org adatbázison át hozzáférhető anyakönyvek segítségével ki lehetett egészíteni a férjezett nők lánykori nevét is.

4. kép: sírkő, a Batsányi-gimnázium diákjainak fényképe

Berényi még két névlistát adott meg: az első világháborúban elesett zsidó katonák neveit, amelyet édesapja, Berényi Lipót, a hitközség akkori jegyzője szedett össze, és írásba foglalva elhelyezte a hitközség irattárában is. A névsor a nagytemplom déli falánál állt és az emléktábla avatására Berényi emlékezete szerint 1922-ben chanuka harmadik napján került sor. A 12 hősi halott emlékére egészen az 1940-es évekig évente elmondták a kádis és a mazkir imákat, és az *El male rahamim* ima keretében felolvasták neveiket.²¹

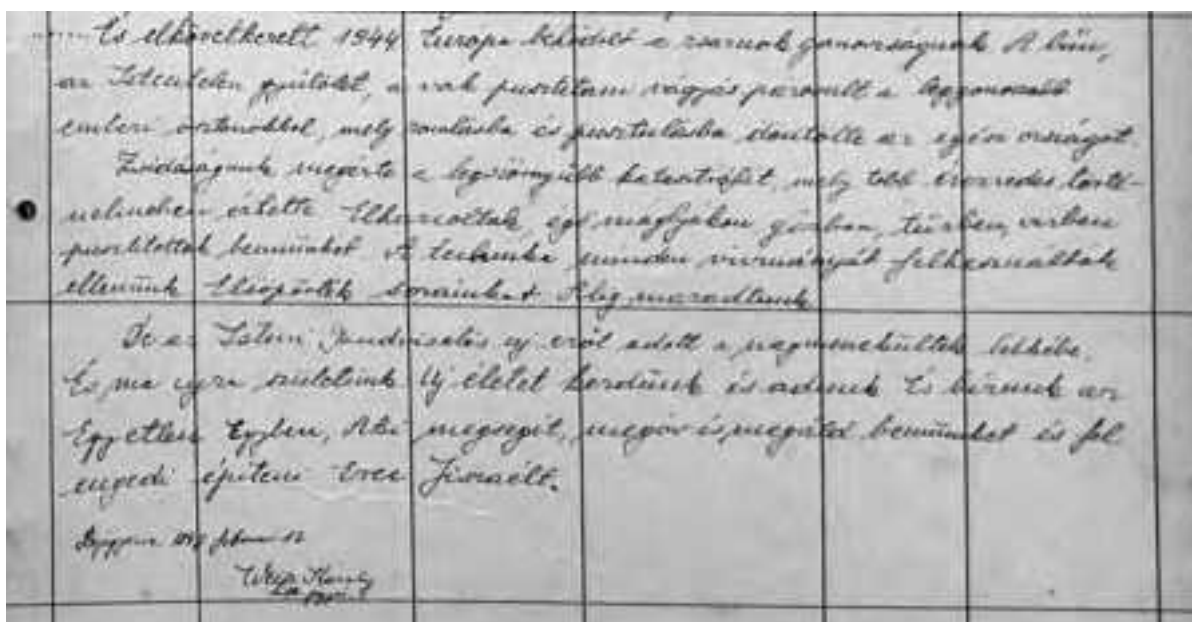
Kapcsolatok a Szegedi Zsidó Hitközséggel

A túlélő közösségi emlékezet szempontjából különös fontossággal bír, hogy a csongrádi és a szegedi zsidó hitközség története két kulcsfontosságú ponton is összeér, a csongrádi tóratekercsek és a rituális textiliák Szegedre való kerülésével. Az 1940-es évek végén Csongrádon, miután a zsidó közösség jelentős része elpusztult, a helyi zsidó vallási szertartásokhoz használt tóratekercseket egy szeméttárolóból emelték ki és mentették meg: „Én 1945 márciusban kerültem Csongrádra, s ott Vogel Sándor barátommal együtt szedtük ki azokat a szemétrakásból és amennyire tudtuk, rendbe hoztuk azokat. A két legújabb Tóra teljesen sértetlenül ép állapotban maradt, a többiek többé-kevésbé megsérültek, de javíthatók. Összeszedtük a megmaradt Tóra-ruhákat, függönyöket is, és azok még kivándorlásom időpontjában (1948 végén) hiánytalanul megvoltak.” Ahogy Berényi Imre visszaemlékezésében is olvashatjuk, Vogel Sándor és társa, aki 1945 márciusában érkezett a városba, mindent megtettek annak érdekében,

21 *El mále ráchámim* (héber) *Irgalmas Isten... ima*, melyet a halottak lelki üdvéért mondanak különböző alkalmakkor. 1. Közvetlenül a koporsó elföldelése után, miután az már nem látható. 2. Évfordulókon, akár a síroknál, akár pedig a templomban tóraolvasás után, Tórával a kézben. 3. Mazkírok alkalmával. 4. Sírkőállítások és általában sírlátogatások alkalmával, ha minjen van jelen. Él mólé ráchámim címszó, in: *Magyar zsidó lexikon*, 222.

hogy a sérült, de még javítható tekercseket helyrehozzák. Az anyagok egy része a tóratekercsekkel együtt ismeretlen körülmények között Szegedre került, ahol a Szegedi Zsidó Hitközségben mai napig őrzött kegytárgyaivá váltak.²²

az állami anyakönyvvezetés, ami azután az addigi egyházi anyakönyvvezetés hitelességét lényegesen lecsökkentette.” A könyv írása során derült ki, hogy a csongrádi anyakönyvek nagy része átkerült a Szegedi Zsidó Hitközségbe.

5. kép: a Csongrádi Zsidó Hitközség születési anyakönyvének utolsó bejegyzése, SzZsH

A csongrádi zsidó közösség dokumentációja is szorosan összefonódik a szegedi hitközség történetével, különösen a helyi anyakönyvek és egyéb írásos emlékek összevetésével. Csongrád vallási és közösségi dokumentációja 1830 körül kezdődött, de a rendszeres anyakönyvvezés csak az 1850-es években alakult meg: „Írásbeli feljegyzések a hitközségről – emlékezetem szerint – csak az 1830-as évekről maradtak fent és pedig egy rendszertelenül egybeállított anyakönyv-féle, ami azonban lehetett talán egy akkori névsor-összeírási jegyzék is, rendszeres anyakönyvvezés csak az 1850-es évektől kezdődőleg van, de az még az akkori helyzetnek megfelelően német nyelvű volt s csak jóval később kezdtek el magyar nyelvű anyakönyvet vezetni, amelynek hitelessége azonban 1895 után lényegesen lecsökkent, miután akkor lépett életbe

Berényi Imre visszaemlékezésének harmadik kiemelt fontosságú eleme a 230 nevet tartalmazó névlista, ahol a deportálások és az üldöztetések során elpusztult csongrádi zsidók emlékére készülő emlékművön szereplő listát egészítette ki emlékezetből az áldozatok zsidó neveivel. Az emlékmű felállítása a helyi hitközség kezdeményezésére indult és 1949-ben készült el, majd a csongrádi zsidó temetőben állították fel, ahol nagy részvét mellett avatták fel. A megemlékezés központi eleme a márványba vésett névsor volt, amelyet Berényi – később Amerikából – fényképek és a teljes lista alapján héber nevekkal egészített ki. A csongrádi hitközség dokumentumainak Szegedre kerülése egy történeti ív lezárásaként is értelmezhető. A fennmaradt anyakönyvek és iratok a jelenben fontos forrásul szolgáltak a helyi emlékművek névlistáinak kiegészítéséhez. E dokumentumok révén a csongrádi zsidóság története részben a szegedi közösségi emlékezetbe ágyazódott be. Az áthozott tárgyak és dokumentumok nemcsak

²² Ezek részletes leírásához lásd: Bányai Viktória – Katkó-Bagi Éva – Pataricza Dóra: A Szegedi Zsidó Hitközség zsinagógai textiltárgyainak katalógusa. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged, 2024, 237–283. A csongrádi textilek leírása a 240., 256., 260. és 262. oldalakon olvasható.

az egyéni vagy családi történetek hordozói, hanem a megsemmisült csongrádi közösség emlékezetének hordozói is lettek, amelyek a szegedi hitközség keretei között kaptak új – még ha csak részleges – kontextust.

Összefoglalás

Az Oppidum Csongrád Alapítvány és a Csongrádi Levéltár 2022-ben elhatározta, hogy egy emlékkötetet jelentet meg a csongrádi holokauszt áldozatainak tiszteletére. A projektben részt vettek a Batsányi János Gimnázium diákjai is, akiket Széll Gábor kutatótanár irányított. A fiatalok aktív közreműködése nemcsak a kutatást

segítette, hanem a történelmi ismereteiket és társadalmi érzékenységüket is fejlesztette. A csongrádi zsidó közösség emlékének ápolásában a helyi Kabbala Egyesület is kiemelkedő szerepet játszik. Ők gondoskodtak a temető és a ravatalozó épületének felújításáról, valamint az állandó kiállítás létrehozásáról. Az egyesület elnöke, Rév András lehetőséget biztosított arra, hogy a kötet az évfordulós megemlékezés részeként bemutatásra kerüljön. A kiadvány a csongrádi zsidóság történetét mutatja be a 18. századtól napjainkig, részletesen feltárva a holokauszt csongrádi áldozatainak sorsát. A kötet a deportálás, a munkaszolgálat és a túlélők csoportos bemutatása mellett személyes visszaemlékezéseket és levéltári dokumentumokat is tartalmaz.

In search of memories: The joint work of the Batsányi Grammar School in Csongrád, the local archive and the Szeged Jewish Community in exploring the history of Csongrád's Jews

Ildikó Georgiádes – Dóra Pataricza – Gábor Széll – Roland Tanczos

In the autumn of 2024, on the 80th anniversary of the Hungarian deportations, the Csongrád branch of the Hungarian National Archives, the Batsányi High School in Csongrád, and the Archive of the Szeged Jewish Community jointly published a volume on the victims of the Holocaust in Csongrád. Compiled with the active participation of local high school students, the book aims to provide a comprehensive

exploration of the lives of the Jewish population deported from Csongrád, highlighting the significance of original archival records, local historical documents, and cemetery research. Our study seeks to demonstrate how students from a local high school, in collaboration with the archives and the Jewish community, can actively contribute to in-depth historical research.

Adatok Szeged város hangszergyártáshoz és zenei életéhez

Tóth István

A város történetét vizsgáló és feltáró tanulmányok, kötetek kevesebb figyelmet fordítanak Szeged zenei múltjára, mely alatt nem csak a zenekari és zeneszerzői események, életrajzok értendők, hanem a hangszerkészítés is. 2024-ben elindult egy olyan kezdeményezés, mely a szegedi hangszergyártás történetét kívánja feldolgozni, nagyobb hangsúlyt fektetve a Szegedi Hangszergyár történetére. Ezen kívül ugyanezen évben lett száz esztendőös Fígedy-Fichtner Sándor: Shvoy-indulója, mely szintén fontos momentum a szegedi zenei életnek. Ezek az impulzusok késztettek arra, hogy az eddig is érdeklődésem alatt álló témából közreadjam azon adataimat, melyek újdonságként hathatnak a kérdéskörben.

Sokszor felmerül a kérdés, hogy az emberiség történetében mely hangszer készülhetett a legkorábban? Itt két fajta keletkezési értelmezést kell megvizsgálni. Az első a mitologikus, hiszen a mondákban is szó esik hangszerekről, zeneszerekről. A görög mitológiában találkozhatunk Hermésszel – a rómaiban Merkúr –, akinek a nevéhez két hangszer is fűződik. Az egyik a líra, amit egy teknősbéka páncéljából készített, melyre húrként egy marha beleit feszítette ki. Ezt adta Apollónnak – ki teljesen beleszeretett a hangszerbe – cserébe azért, mert ellopta tőle a marhacsordáját. A másik a síp, melyet a jószá-gok terelgetésére alkotott meg. (Tótfalusi 1993, 105; Pallas 1895, 115; Sachs 1940, 25) Egy másik történet szerint viszont Hermész fiához, Pánhoz kapcsolódik a hangszer megalkotása, a pánsíp. Ezt akkor alkotta meg, mikor Szürnixet üldözte szerelmével, aki egy folyóparthoz érve arra kérte nővéreit, hogy változtassák nádszállá, ezzel elrejtőzve Pán elől. Mikor Pán odaért, a nádak panaszos hangokat adtak, ezért levágta őket,

összekötözte, méhviasszal összeragasztotta őket és megalkotta a pánsípot, melyet szürnixnek is neveztek. (Tótfalusi 1993, 190; Pallas 1896, 761; Sachs 1940, 25) A Biblia Ótestamentumában, a Teremtés könyvében is megjelenik a zene és a hangszerek eredete. Ezt Jubalhoz köthető, aki Kain leszármazottja, illetve a muzsikuskok ősatya.¹ (Sachs 1940, 25) A hangszerkeletkezés másik iránya a historikus vonal. Azt megtudni, hogy mi volt az első készített hangszer, talán soha nem fogjuk megtudni. Azonban feltételezhetjük, hogy először a vadászatokhoz, illetve rituálékhoz használtak különböző zajkeltő, hangutánzó eszközöket, például csörgőket. Ellenben megfigyelünk arról, hogy a legősibb hangszer nem más, mint az emberi test maga, hiszen képes hangadásra és különböző hangmagasságokra a hangszálak megrezgetésével, a test különböző pontjainak megütésével. (Sachs 1940, 25-27) A hangszerismerttel, hangszertörténettel az organológia foglalkozik, mely tudományág segít bennünket abban, hogy a legendák által elterjedt tévhiteket a helyes mederbe tereljük.

¹ A Szent Biblia, Ótestamentum, Teremtés könyve, 4;21. A muzsikuskok ősatya kifejezés nem szerepel a szentírásban, én kívánom használni, hiszen a különböző fordításokban más-más értelmezése van ennek a résznek. A Káldi-Neovulgáta féle: „...Jubálnak hívták: ez lett a lantosok és a furulyások atyja.”; a Szent István Társulat fordításában: „...Jubálnak hívták, ő lett az ősatya azoknak, akik gitáron és fuvalán játszanak.”; Magyar Bibliatársulat újfordításában: „...Júbál volt a neve. Ő lett minden citerás és fuvalás ősatya.”; Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat fordításában (itt Mózes 1. könyve): „...neve pedig Júvol; ez volt atyja minden hárfásnak és fuvalásnak.”; A Károli Gáspár féle revidiált fordításban: „...Az ő atyjafiának pedig Jubál vala neve: ez volt atyja minden lantosnak és síposnak.”; illetve a Káldi féle fordításban (itt is Mózes 1. könyve): „...neve Jubal, ez atyjok volt a cziparán és hárfán játszóknak.”

Maradva a fentebb említett példánál, a líra az ókori görög kultúrában számos formában megjelenik a mondavilágon kívül, például edényeken, illetve Homérosz Iliászában és Odüsszeiában is. Valószínűsíthetnék, hogy a líra görög eredetű hangszer, ám ez nem így van. A kutatások arra mutatnak rá, hogy a jelenleg ismert legkorábbi líra ábrázolások Mezopotámiahoz köthetők. Találtak egy Kr.e. 2650-ből származó hengerpecsétet, melyen egy líra látható, illetve Ur városában² több ábrázolás és hangszerlelet is napvilágra került. (Bauer-Benke 2018, 211-212)

Szeged tekintetében nem tudni pontosan, hogy mikori lehet a legkorábbi hangszer. Ami biztos, hogy a Móra Ferenc Múzeum régészeti gyűjteményében található két csonteszköz, melyek feltételezhetően hangszertörödékek. Az egyik egy szarmata-kori csonteszközök törödékeiben található csontdarab, melynek az egyik végén függőlegesre csiszolt, másik végén szilánkosan törött csontszopóka vagy hangszer törödéke Kujáni Yvett és Paluch Tibor feltételezése szerint, igaz ez a lelet Apátfalváról való.³ A másik Szőreg-Homokbányáról való és korai Árpád-korból származik. Juh *femur*jából készült, törödékes, felületén megmunkált csonttárgy. A juhcsontot középen kettévágták, a kiszélesedő vége alatt lyukat fúrtak az egyik oldalon. Bálint Csanád szerint síp, vagy fuvalához hasonló hangszer része lehetett.⁴

A középkorból tudjuk, hogy Jagelló Zsigmond herceg, II. Ulászló öccse 1500-ban Szegedre látogatott, mivel elkísérte bátyját a délvidéki török ellenes portyáira. November 21-én érkezik a városunkba, s másnap szálláshelyén reggeli után megjelent egy hegedűs, hogy játékaival szórakoztassa őt. Tudjuk, hogy 1/4 forinttal jutalmazta a művészt. (Zolnay 1975, 6) Az 1522. évi tizedlajstromban is találunk adatokat, mely a szegedi zenei élethez fűződik. A benne található személynevekből következtethetünk arra, hogy a városban a zenével foglalkozók tábora nem volt elenyésző. 5 Sípos, 4 Lantos, 4 Dobos, 2 Citerás, 2 Kántor, 1 Hegedűs, 1 Trombitás vezetéknevekkel találkozhatunk. (Bálint 1963, 21-46; Reizner III.

1900, 400; Reizner IV. 1900, 97-128) A török hódoltság időszakából nem rendelkezünk adatokkal, de feltehetően a megszálló seregek hozták magukkal zenészeiket. A következő fontos állomás számunkra a XVIII. század eleje. A visszafoglalás és a szabad királyi városi jogállás visszaszerzését követően az egyházi zene határozta meg Szeged zenei életét. Mindegyik templomban működött orgona, alkalmaztak kántorokat. 1722-től a város zenészeket alkalmazott egyházi-templomi célokra. Később ezekből a muzsikusból alakult meg a városi zenekar, mely a város ünnepélyein rendszeresen részt vett, s a templomi helyett a városi szolgálat vált számukra elsődlegessé. Ez az együttes általában 6-11 fő között mozgott, amit a tanácsi jegyzőkönyvek kiválóan igazolnak.⁵ (2. Táblázat) Az 1790-es években ez az együttes szolgáltatta a város által szervezett bálokon a muzsikát, mellyel az egyházas zenekar világiassá fejlődése teljességgel megvalósult. (Gergely 1985, 627; Reizner III. 1900, 400) Az 1760. évi – rendezett – tiszti fizetések tábláján megjelenik a városi zenekar is – ahol zárójelesen megjegyzik, hogy egyházi –, melyből kiderül, hogy az adott időszakban 8 fő vel működtek, illetve a zenekar éves fizetése 487 forint volt. (Kovács 1900, 93) (1. Táblázat) A zenekar első vezetője Leffler Jakab volt 1722-1731 között, aki mellett még három zenész szolgált. Őt követte a Pestről Szegedre települt Hammer Sebestyén György, kinek az 1733-1750 közti regnálásának idején ez a szám kilencre ugrott. Hammer zeneoktatást is végzett a városban, hiszen 40 Ft fizetségért és lakástámogatásért cserébe kezdte meg az ifjúság zenére való tanítását. (Gergely 1985, 627; Reizner III. 1900, 401) Érdekesség, hogy Kovács János művében idézi az 1741. évi városi tisztújítás eredményeit, ahol Stetinger Józsefet írják karmesternek. (Kovács 1900, 93) Ez ütközik az előzőekben közölt Hammer féle időszakkal. A félreértés tisztázására további kutatások szükségeltetnek. Szeged városának polgárlajstroma is tartogat érdekességeket számunkra a téma

² Napjainkban Tell el- Mukaj jar, Irak

³ Móra Ferenc Múzeum, Régészeti Tárgyak, 2013.3.3034.1.

⁴ Uo., 2000.9.22.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Központi Levéltára (továbbiakban: MNL-CSCSVML-KL) IV.A.1003.a. Tanácsi jegyzőkönyvek 8, 9, 10. k.; A táblázatban a nevek közölve vannak. Vezetékneveiket betűhíven közlöm.

kapcsán. A XVIII. század második felétől kezdve vannak pontos adataink arról, hogy szabad királyi városunkba zenészek és hangszerkészítők vándoroltak, kik itt polgárjogot nyertek. E lajstromból tudjuk, hogy Majorossy/Majoroszy Jakab zenész, ki a Szepes megyei Csütörtökhelyről érkezett Szegedre, 1759-ben nyert polgárjogot. A privilegizált státusszal bíró hangszerészek cseh és német származású trombitakészítők voltak. 1767-ban Csasztká János (Fodor 1947, 148), 1777-ben Klewächter/Klewechter Antal, 1822-ben Vonke József, 1827-ben Hesz János.⁶ Egyedül Klewächter/Klewechter Antaltól tudjuk, hogy a szudéta-vidéki Horzenz⁷-ről származott, Hesz és Vonke esetében csak a 'germanus' és 'moravus' megjelöléseket találhatjuk, Csasztkáról csak Fodor János műve tud beszámolni, mivel a szegedi levéltárban nem maradt fent az 1767. évre vonatkozó összeírás.

A városi zenekar játszott az új városháza 1800. évi avatásakor is, ezen felül farsangi multságokon is zenélt a főként német és cseh származású zenészekből álló együttes. (Gergely 1985a, 706) A zenekar fejlődése azt is magával vonta, hogy legyen egy intézményesült zeneiskola a városban, ahol – főként – a fiatal polgárfiúk zenei oktatásban részesülhetnek. (Gergely 1985a, 707-708) A város az 1790-es évektől kezdődően törekedett egy felsőoktatási intézmény létesítésére. 1826-ban a város tanácsa kérvényezte, hogy ha a működő jogakadémiák egyikét nem helyeznék át Szegedre, akkor a város saját erejéből felállítana egy ilyen intézményt, melynek az épületében elhelyeznék a leányiskolát, illetve a zeneiskolát. Erre válaszként az udvari kamara kért egy költségvetést és mellé egy fenntartási alapot, melyből az éves terheket finanszírozni tudják. Az épület, melyet a Templom térre – mai Dóm tér – szántak, 94,376 Ft 44 kr-ba került volna, éves költsége pedig 12,840 Ft lett volna, ami a kisteleki adó és a tiszai hajóhíd díjából befolyó 23,450 Ft 19 kr fedezett volna. Ez a törekvés elhalt a város anyagi helyzetének romlása – és egy állítólagos polgári érdektelenség – miatt. (Reizner

III. 1900, 317-318) Ellenben 1835-ben a város polgárai Hangászati Egyesületet szerveztek, hogy gyermekeik zenei nevelését lehetővé tegyék. Ebből valósult meg a zeneiskola – Hangászati Oskola – 1838-ra, melynek zenekara is lett. Ez az együttes alakult át a polgárőrség zenekarává is, akik a hadgyakorlatokon is aktívan részt vettek. A zeneoktatás az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc leverése után megszűnt, melynek feléledésére egészen 1865-ig kellett várni. (Gergely 1985a, 706-707; Maczelka 2017, 1-2; Reizner III. 1900, 114)

Városunk komoly, meghatározó szerepet töltött be a magyar fúvós-, katonazenéi életben. Tudjuk, hogy a várban állomásozó császári alakulat rendelkezett fúvószzenekarral már a XVIII. században. Szeged két katonazenekar is működött, az egyik a császári és királyi 46. gyalogezred zenekara, illetve a magyar királyi 5. honvéd gyalogezred együttese. A 46-osok számára 1853 óta volt Szeged a toborzási kerülete, de csak a Nagyárvíz után kerültek állandó jelleggel a városba. (Schulhof 1907, 44-61) Az 5. honvéd gyalogezred zenekar 1896-ban létesült, mikor a honvédség is létesíthetett katonazenekarokat, ám nem gyalogezredekként, hanem honvédkerületekként. A II. honvédkerület székhelye Szeged volt⁸, így az együttes városunkban került megszervezésre. (Marosi 1994, 122-123) Olyan karmesterek tevékenykedtek Szegeden, kiknek nevei napjainkban is ismertek a fúvós- és más komolyzenei műfajokban. Ki rövidebb, ki hosszabb ideig állomásozott Szegeden, viszont elmondható mindannyiukról, hogy a város zenei életének meghatározó alakjai voltak, akik nem csak karmesteri tudásukkal, hanem szerzeményeikkel is gazdagították a magyar és szegedi zeneirodalmat. A 46. gyalogezred zenekarában tevékenykedett Müller János, aki 1890 és 1895 között tevékenykedett Szegeden és nevéhez köthető a gyalogezred indulójának, a Fejérváry-induló megkomponálása, melyet az ezredtulajdonos, báró Fejérváry Géza tiszteletére írt. (Marosi 1994, 189, 219) Igaz nem karmesterként, hanem ezreddobosként és zeneszerzőként

6 MNL-CSCSVML-KL. XV. 8.d. Ö.24-26.

7 Napjainkban a település beolvadt és városrésze a csehországi Libčevés-nek. Bővebben: Břetislav Chromec: Místopisný slovník Československé republiky

8 A 1868. évi XLI. törvénycikk 7.§ létrehozta a honvédkerületeket, melyet az 1871. évi III. törvénycikk módosít és a II. kerület központja Szeged lett.

tevékenykedett Kraul Antal, kinek az életrajza mind a mai napig feldolgozatlan. Tudjuk róla, hogy 1772. december 17-én született Vaskúton⁹ és ugyanott kötött házasságot 1898. szeptember 14-én, ahol foglalkozásaként a következőt tüntetik fel: zenész őrmester a 46. számú gyalogezrednél.¹⁰ Érdekes ellentmondást mutatnak az Szegedi Állami Felsőkereskedelmi Iskola értesítői, ahol az 5. honvéd gyalogezred művészeként tüntetik fel.¹¹ Ezen különbség megoldásához további kutatások szükségeltetnek. Nem mehetünk el Wöber Ottokár mellett, aki igen fontos személye volt a szegedi zenei életnek a katonai szolgálatán kívül. A városi komolyzenei, hangverseny játszás fejlődéséhez ő is hozzájárult – nevezhetjük meg-honosítójának is –, jó kapcsolatot ápolt Figedy-Fichtner Sándorral, illetve feltehetően Király-König Péterrel is, hiszen darabjait játszotta. (Marosi 1994, 113-114) 1898 és 1907 között volt a 46. gyalogezred karmestere, aki saját maga kérte nyugdíjazását egészségi állapotárahivatkozva.¹² Nem élvezhette hosszasan nyugállományát. Tirolba költözött, hogy a hegyi levegő segítsen rajta, ám sajnálatos módon 1907. január 31-én eltávozott az élők sorából.¹³ (Marosi 1994, 198) A honvéddzenekar első karmestere Feix Adolf volt, aki 1896 és 1900 között vezényelte az együttest. Fellépet Nagyszentmiklóson, Temesváron és Józsefvárosban is zenekarával. (Marosi 1994, 126) Őt követte Kerner Jenő, aki 1900-1903 közt volt a honvédegyüttes dirigense és egy botrány miatt kellett távoznia pozíciójából. (Marosi 1994, 126-127). Az ő utódja lett Figedy-Fichtner Sándor, aki a Nagy Háborút követő átalakulások során a 9. Hunyadi János gyalogezred zenekarának lett a karmestere. Ezen pozícióban Fricsay Ferenc követte őt. (Marosi 1994, 127-128, 158-162) Országos viszonylatban mindegyik felsorolt

karmester ismert volt, közülük Fricsay az, aki világhírnévre is szert tett. A következőkben az utóbbi két karmester munkásságához, életéhez szeretnék újabb adalékokat adni bővebben.

Figedy-Fichtner Sándor 1878. június 15-én született a Vas megyei Uraiújfaluban Fichtner József és Poós Kornélia elsőszülött gyermekeként.¹⁴ A soproni líceumban végezte tanulmányait, s ezen intézmény falain belül kezdett el foglalkozni a zenével is. A líceum diákorgonistája, illetve a soproni Zeneegyesület könyvtárosa volt. Már diákévei alatt elkezdett komponálni magyar dalokat, orgona prelűdöket. 1897-ben zongora capriccio szerzeményével pályadíjat nyert, majd 1898-ban ugyanezen művével jelentkezett a Zeneakadémiára, ahová felvették és rögvést a II. évfolyamba helyezték. Klapkanyitányát 1901. március 15-én mutatták be a Vígszínházban. 1902-ben jelentkezett katonai szolgálatra a soproni cs. és kir. 48. gyalogezredhez, ahol egy éves szolgálati ideje alatt tiszti vizsgát tett, illetve indulókat komponált. 1903 őszén pályázott - Kerner Jenő menesztését követően - a II. honvédkerület 5. szegedi honvéddyalogezred karmesteri állására, ahol 63 jelentkező közül ő kapta meg a pozíciót. (Apró 2018, 221-23; Marosi 1994, 127; Schöpflin 1929, 38-39) Apró Ferenc úgy írja, hogy Fichtner édesapja adta be a pályázatot az éppen gyakorlaton lévő fia helyett. (Apró 2018, 222) Az új pozíció betöltésének megkezdése körül több adatunk is van, amelyek ellentmondanak egymásnak. Lugosi Döme úgy írja, hogy már 1903. október 9-én megkezdte működését Szegeden. (Lugosi 1929, 47) Marosi László úgy fogalmaz, hogy október 9-én meghívják a zenekar élére – tehát közlik vele, hogy az ő pályázatát választották –, és október 23-i dátummal kezd el dolgozni a zenekar élén a szolgálati lapja szerint. (Marosi 1994, 127) Ám a *Szeged és Vidéke* c. újság november 7-i számában megjelent – nevét helytelenül közölve, mint Fichtner Jenő -, hogy aznap foglalta el állását.¹⁵

9 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YS-JQ-1DS?view=index&personArk=%2Far-k%3A%2F61903%2F1%3A1%3AXZL8-LR4&action=view&cc=1743180&lang=hu>

10 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GP6H-3FC?view=index&action=view&cc=1452460&lang=hu>

11 Szegedi Állami Felsőkereskedelmi Iskola értesítője. Szeged, 1900. 110.; Szegedi Állami Felsőkereskedelmi Iskola értesítője. Szeged, 1902. 90.

12 Szeged és Vidéke, 1907. január 11. 5.

13 Uo., 1907. február 5. 5.

14 „Hungary, Church Books, 1624-1950”, FamilySearch (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:6NSL-37DC> : Fri Mar 08 06:55:25 UTC 2024), Entry for Fichtner Sándor and Fichtner József, 22 Jun 1878.

15 Szeged és Vidéke, 1903. november 7. 7.

Úgy vélem, hogy nem probléma, ha nem tudjuk meg mikor is kezdett pontosan, hiszen sokat mond az is, hogy 1903 őszétől három évtizeden át, 1934 májusáig tevékenykedett Szegeden, mely 37 éves szolgálatának abszolút, 1946-ban bekövetkezett haláláig életének többsége. Az itt töltött 30 évét összefoglalni igen nagy kísérlet, mely nem is férne bele a folyóirat terjedelmi korlátjaiba.¹⁶ Már működésének elején megkezdte a filharmonikus zenei élet szervezését Szegeden. Ennek eredménye, az 1918-ban megalakult Szegedi Filharmonikusok Egyesülete, melynek zenekara profi és amatőr zenészekből állt össze, javarészt a honvéddzenekar muzsikusaiból. Fichtner a város köztisztviselőjében álló alakja lett, ki minden kulturális eseményen jelen volt, esetenként közre is működött kísérőként. A mester kapcsán nem találunk negatív kritikákat, mind emberileg, mind szakmailag tisztelték. Egy alkalommal, mikor a világhírű zongoraművész, Liszt Ferenc tanítványa, Thomán István városunkban adott Liszt-hangversenyt, a zenekari összpóba alkalmával felkelt zongorájától és így nyilatkozott: *„Fölösleges itt az összpóba velem, ott kiváló dirigenssel és jeles zenekarral, mit most hallok, bátran próba nélkül is a zongorához ülhetek, nem kell félnem, hogy felfordulunk.”*¹⁷ Szegedi évei alatt több tucat művet szerzett, legyen szimfonikus szerzemény, énekkari mű, vagy fúvószenekari induló. Műveit külföldön is játszották, mint például Lengyelország, Németország, Olaszország, Csehszlovákia, vagy éppen az Egyesült Államok. A Fodor utca – ma Juhász Gyula – 8. szám alatti ház földszintjén lakott. Nevét 1932-ben magyarosította Fichtnerről Figedyre. Egy 1932 márciusi interjúból kiderül, hogy legújabb művének partitúráján már a Figedy-Fichtner név áll. Ekkor a karmester még úgy nyilatkozott, hogy ezt még művésznévként használja, de be fogja adni a névváltoztatási kérvényét és formálisan a Figedy nevet fogja használni.¹⁸ A Figedy-Fichtner verzió terjedt el – a legjobban, így magam is ezt használom, mint ahogyan a zeneirodalom

is. (Apró 2018, 221-223) Névmagyarosítását a következőképp indokolta: „Nem akarom, hogy akár itthon, akár a külföldön a Fichtner név alatt német emberre gondoljanak. Édesanyám ősi magyar nemes család sarja volt, melynek rokonságához tartozott Petőfi Sándor is, élő rokonai közül pedig a honvédelmi miniszter tartozik. Ugyanis édesanyám is Gömbös lány volt.”¹⁹ Úgy gondolom, hogy egy vizsgálódást mindenképp megérhet majd a jövőben, hogy ezen állítások igazak-e. Német származását nem tagadhatta volna le, hiszen apja révén a család Salzburgból származott. (Apró 2018, 221) A Nagy Háború évei alatt is Szegeden tartózkodott, aktívan részt vett a város zenei életében. A háborút követően az újonnan megalakuló 9. Hunyadi János gyalogezred zenekarának a karmestere lett, mely pozíciót később Fricsay Ferenc vett át tőle, mivel ő felkerült a székesfővárosba a Mária Terézia 1. honvéddyalogezred zenekarának élére. (Marosi 1994, 127, 160) Érdekesség, hogy id. Fricsay Richárd ekkor vonult nyugállományba a pesti zenekar éléről, helyét Figedy-Fichtner vette át, kinek szegedi pozícióját a nyugalmazott karmester fia, Fricsay Ferenc nyerte el. Áttételesen mondhatjuk, hogy Ferenc apja helyére került.

Figedy-Fichtner Sándor tollából származik egy igazán szegedi induló, mely a Shvoy címet viseli. A mű névadója az nem más, mint Vitéz dr. Shvoy Kálmán, ki a 20. századi Szeged egyik legközismertebb és legmegosztóbb személye volt. 1924 év május 12-én kinevezték a 9. Hunyadi János gyalogezred parancsokává. (Marjanucz 1983, 85-91; Szakály 2012, 82-99; Szolnoki 2022, 25-40) Azért nevezhetjük igazi szegedi indulónak, mivel a mű keletkezésének helye, szerzője, ideje és témája is városunkhoz köthető. 1924. június 29-én, vasárnap mutatták be a Széchenyi téren a katonazenekar által tartott szokásos térzene alkalmával. A sajtó így számolt be az eseményről: *„Premier a korzón. A vasárnap déli sétálók, mint mindig, úgy a múlt vasárnapon is nagy élvezettel hallgatták a honvéddzenekar fúvósainak művészi nívón álló térzenéjét. Nem lévén publikáltműsor, nem is gondolhatták, hogy egy igen érdekes és értékes zenei újdonság első előadásának színhelye*

16 Jelenleg a legjobb életrajzot Apró Ferenc: Barangolás Szeged zenei múltjában c. kiadványában találhatjuk, így magam csak kiemelem legfontosabb mérföldköveit, illetve kiegészítéseket teszek.

17 Délmagyarország, 1914. március 15. 6.

18 Szegedi Friss Ujság, 1932. március 27. 2.

19 Uo.

*a vasárnapi korzó. Fichtner Sándor, a katonazenekar kiváló karnagya a szegedi ezred újparancsnokának, a rendkívül népszerű Shvoy Kálmán ezredesnek ajánlva, formailag tökéletes, invencióban gazdag indulót komponált, ami remélhetőleg rövidesen az összes katonazenekarok kedvenc műsordarabja lesz. Az új indulót Shvoy ezredes jelenlétében vasárnap mutatták be és úgy ő, mint az ott megjelent magasrangú katonatisztek és műértő muzikusok melegen gratuláltak a népszerű zeneszerzőnek új munkájához.”*²⁰ Jól kivehető, hogy az induló elnyerte mindenki tetszését. A mű komponálásának apropója nem volt más, mint Shvoy Kálmán május 12-i, a 9. gyalogezred parancsokává való kinevezése. Igen valószínű, hogy Fichtner így kívánt tisztelni új vezetője előtt. Sajnos nincs több adatunk a keletkezés körülményeiről. Shvoy naplójában nem is említi az eseményt. (Perneki 1983, 96-97) Sőt, Figedy-Fichtner neve említésre sem kerül benne, nincs feljegyzés arról, hogy a tiszteletére valaha indulót szereztek volna. Viszont egy dolog elmondható, hogy a mű kiállta az idők próbáját. A korabeli sajtó hasábjain rendszeresen feltűnik műsorközléskor, illetve olyan jeles események híradásában, ahol maga Shvoy Kálmán is jelen volt, s e művel tisztelgetek előtte. Az induló bekerült a Dohos László által szerkesztett, Szabó Ferenc keze által hangszerelt indulókönyv gyűjteménybe 33. számmal, mely könyvet a magyar fúvószenekarok többsége használ. Sajnálatos módon w-vel írott verzióban, tehát „Shvoy indulóként” került be a Dohos-Szabó féle gyűjteménybe. A név írásán több vita is folyik, ám úgy gondolom Kálmán esetében mindenképp a Shvoy a megfelelő alak, hiszen aláírásai, igazolványai, bizonyítványai is ezt mutatják, igazolják.

Fricsay Ferenc 1914. augusztus 9-én született Budapesten. Ahogyan ő mondta, apja még cseh anyanyelvű volt, de ő maga már magyarnak született. Édesapja, id. Fricsay Richárd 1897-ben települt át Székesfehérvárra Csehországból. Igazi zenész dinasztíának nevezhető a család, hiszen apai nagyapja az olomouci püspökség tenoristája volt. (Marosi 1994, 133, 158; Tóth 1989, 15) Fricsay Ferenc 1934-ben került Szegedre, ahol Figedy-Fichtner Sándor megüresedett helyét

töltötte be a katonazenekar élén. Érdekesség, hogy egyúttal megpályázta szintén az elődje által üresen hagyott karmesteri posztot a szegedi filharmonikus zenekarnál, melyet – 53 pályázó közül – meg is kapott. Fontos megjegyezni, hogy ekkor még 20 esztendő sem volt, mikor a városba érkezett és ezen pozíciókat megnyerte. (Marosi 1994, 159-160; Tóth 1989, 19) Nem került könnyű helyzetbe a fiatal Ferenc, hiszen Figedy-Fichtner igen komoly alapokat teremtett a szegedi zenei életben, ahol a személye is közkedvelt volt.. Ám Fricsay igen hamar beilleszkedett, megcsillogtatta tudását, illetve híre is leérkezett Szegedre, hogy milyen tehetséges is ő, miként szerepelt a Zeneakadémián. Nagyon fontos, hogy az elődje által megkezdett utat folytatta, sőt, tovább is fejlesztette. A színházban és a szabadtéri játékokon is rendszeresen vezényelt. Bauer Lilla Buday Györgyhöz írott leveleiben így vélekedett róla: „Fricsay elég kellemes csalódás számomra! A zenék nem kellemetlenek, sőt vannak jó momentumok, és úgy látom, hogy hangszerelésben is jók lehetnek. Lehet mozogni a kíséretükkel. Örülök ennek legalább.”²¹; „Fricsay zenéje igen kellemes meglepetés. Egyáltalán, az egész emberke az. Vérbeli és tehetséges zenész. Még fiatal és vad és kicsit elrontotta, hogy oly könnyen megy neki minden.”²² Városszerte igen nagy tiszteletnek örvendett. Mi sem mutatja jobban, mint az 1938. évi szabadtéri játékok alkalmával történt botrány. Ekkor Fricsayt mellőzték az aktuális évad programjából, melyre válaszként ő lemondott a szimfonikus zenekari tisztségéről.²³ Ez a lépés hatalmas elégedetlenséget, felháborodást szült Szegeden a játékok és a filharmonia vezetésével szemben. Dr. Pálffy József polgármester – aki a filharmonikusok elnöke volt – nem fogadta el Fricsay lemondását.²⁴ Később egy küldöttség szerveződött, melyet a társelnök, az ekkor már Nobel-díjas Dr. Szent-Györgyi Albert vezetett és volt szónoka, aki arra kérte a polgármestert, hogy valamilyen megoldást találjanak Fricsay

21 Móra Ferenc Múzeum, Irodalomtörténeti dokumentumok, 2004.88.47.

22 Uo., 2004.88.78.

23 Délmagyarország, 1938. január 20. 8, Szegedi Friss Ujság, 1938. január 19. 3.

24 Szegedi Friss Ujság, 1938. január 19. 3, Szegedi Napló, 1938. január 21. 3.

20 Szeged, 1924. július 1. 5.

ügyében, hiszen „a karnagy elhatározása nagy veszélyt jelent Szeged kultúréletére.”²⁵ Nem szabad megfeledkeznünk a katonazenekarban végzett munkájáról sem. Figedy-Fichtner időszakától fogva játszottak katonazenészek is a szimfonikus zenekarban, sőt, sokáig a legnagyobb részét tették ki az együttesnek. Fricsay is követte ezt a példát, ám nagy hangsúlyt fektetett a katonazenészek zenei fejlesztésére. Ekkor még nem kapott minden zenekari tag rendes zeneiskolai képesítést, az együttest főként az ezred újoncozásakor kikerülő amatőr zenészek alkották. Fricsay Ferenc alkalmas volt a fejlesztésükre, hiszen minden hangszercsoporthoz értett valamennyit. 13-14 éves korára már tudott zongorázni, hegedülni, klarinétozni, harsonázni, illetve az ütőhangszerek világába is belekóstolt. (Marosi 1994, 159) Platthy Pál egyszer felkereste a zenekar tanulótermét, ahol megtapasztalta miként is oktat a még mindig huszonéves karmester. Járált a muzsikások között, hallgatva őket. Ha valahol, valami nem volt a helyén, akkor megállt, leült a delikvens mellé és magyarázta a légzésvételt, száj- és kéztechnikát. Ezután ismét lehetett játszani, de Fricsay füttyülése, dalolása, tapsolása és lábdobogása mellett. 2-3 taktust tízszer-hússzor is eljátszatott. Ha még ekkor sem volt jó, akkor a karnagy elvette a hangszert, kezébe vette, maga mutatta meg, hogyan is kell játszani az adott részt. Félórát töltött így egy-egy zenésznél, melynek meg is lett az eredménye. Úgy tartják, annyira rászokott a dobogásra, hogy komolyabb zenekarok vezénylésekor is alkalmazta ezt a technikát. (Platthy 1982, 109)

Szegedi tartózkodásának végét az 1944. március 18-19-i német megszállás hozta el. Nyílt antifasiszta mivolta miatt, illetve izraelita zenészek alkalmazása miatt bujkálni kényszerült családjával együtt, elhagyva a Dózsa György és Kazinczy utcák sarkán lévő lakhelyüket – Fricsay Ferenc emléktáblája mind a mai napig ott található –. Vakmerőségéről is tanúbizonyságot tett, 1944 nyarának végén a Fricsay család a Hungária szálloda egyik padlásszobájában lelt menedékre.

Itt különböző megbeszéléseket is szervezett. Egyik alkalommal megpróbálták őket lehallgatni egy fiatalember által. Fricsay észrevette és odaugrott elé majd kiabálni kezdett neki: „Mit leselkedik utánunk, maga rohadt spicli? Hordja el magát vagy úgy szájon vágom, hogy megeszi a fene!” (Platthy 1982, 112) A család a hotelban sem maradhatott, hiszen visszavonuló SS alakulatok elfoglalták az épületet, s nekik menekülniük kellett. Nagy nehézségek árán Budapestre szöktek, ahol átérték a város ostromát. A szegedi időszak vége valaminek a kezdete is volt, hiszen innentől indul meg nemzetközi menetelése, mely világhírűvé tette.

Visszatérve a szegedi hangszerkészítéshez meg kell említeni, hogy a város hangszergyártó ipara a – témában – kevésbé adatolt XVIII. századhoz képest a XIX. század második felében fejlettnek volt mondható. Mindenképp ki kell emelni az orgona és zongorakészítő mestereket. Szegeden a 1800-as években és a XX. század első felét felölelő időszakban összesen hat ilyen mester dolgozott a városban. Kováts István, Ifj. Kováts István, Kovács János, Soukenik János, Rukovina János, Andresz Frigyes. Mindenképp kiemelendő a Kováts család, akiknek köszönhetően nevezhetjük működésük időszakát a szegedi orgonakészítés aranykorának. Kováts István Csongrádon született, ott is tanulta az asztalosmesterséget. 1814. évi tanoncságából való felszabadulása után vándorútra indult és 1816-ban Triesztben találjuk. Itt ismerkedett meg az orgonakészítés művészetével, melyet ki akar tanulni. Ennek fényében vándorol tovább a krajnai Laibach – ma Ljubljana – városába. Itt talált egy mester, kivel sikeresen megállapodtak és négy év alatt elsajátította a szakma fortélyait. Ezután ismét vándorútra tért német területekre, ahonnan 1823-ban tért vissza Csongrádra, majd 1826-ban Hódmezővásárhelyre költözött, s végül 1827-ben érkezett Szegedre. Orgonáiról a hazai tudósítók is hírt adtak. Az ipart fia, az ifjabb István vette át, aki az orgona mellett zongorákkal is foglalkozott.²⁶ (Szigeti 1982,

25 Délmagyarország, 1938. január 26. 5, Szegedi Napló, 1938. január 26. 3, Szegedi Új Nemzedék, 1938. január 26. 3.

26 Az orgonák pontos szakmai leírásai és jellemzőik Szigeti Kilián idézet művében olvashatók az érdeklődők számára.

47-98; Zombori 1988, 272) Ifj. Kovács István segéddel és két tanonccal dolgozó zongora- és orgonakészítő üzeme már az 1870-es években meghaladta a kisipari kereteket. (Kápolnai 1991, 455) A két világháború közti időszakban a hangszerészek száma stabil, nem nagyon változik, 9-10 fő, melyet az ipartestület adatai alátámasztanak. (Réti 1994, 176) (4. Táblázat) Az 1925. évi ipartestületi jelentésből megtudjuk, hogy ki az a kilenc mester, aki éppen a városban dolgozik.²⁷ (3. Táblázat)

A második világhéget követően a szegedi hangszerkészítést teljesen átalakult, hiszen az egyéni műhelyek helyét átvette az 1953-folyamán alapított Szegedi Hangszergyár, mely 2003-ig működött a Hétvezér utca 9. szám alatt, mely egykoron munkásotthonként üzemelt.²⁸ (Nagy 1960, 86) Alapítási határozatában benne van, hogy, a hangszerkészítése és javítása a vállalat fő profilja., ám tudjuk, hogy a '60-as évekig foglalkoztak bútorgyártással, kárpitos-munkával, kirakatrendezéssel is, mint afféle vegyes profilú kereskedés.²⁹ A gyár fő profilja a vonóhangszerek készítése volt, azon belül is a hegedűk – iskolahegedűk –, ám a *beat* korszakban többféle gitárt is gyártottak, emellett megjelent a palettán a citerák, dobverők és egyéb ütőhangszeres csörgőhangszerek is. Az 1960-as években annyira népszerű lett az elektromos gitárokon való játszás, hogy a szegedi gyár is nagy mennyiségben kezdte előállítani.³⁰ Olyannyira nagy volt rájuk a kereslet, hogy 1965-ben húrhiány következtében nem tudott szállítani 400.000 Ft értékben gitárokat egy amerikai megrendelő részére.³¹ Egy volt hangszergyári dolgozó beszámolója szerint – melyet már több szájból hallottam a városban – készült egy olyan széria gitár, melynek a minősége silány volt,

ezért – elkerülve a gyár leszerpeltetését – az üzem udvarán égetéssel megsemmisítették. Ezt az információt megerősítette egy másik munkás, aki hozzátette, az információ hibás, nem az udvaron történt, hanem eltűztek a gyárban fűtőanyagok, hogy mégis legyen valamekkora haszna a hangszereknek.³² Voltak mások is, akik nemtetszésüket fejezték ki a szegedi termékek iránt. A Hajdú-Bihari Napló a gyár vonóira panaszkodik, hogy nem csak esztétikailag és iparilag kell megfelelnie a vonóknak, hanem szakmailag is, hogy játszani lehessen velük.³³ Ezen felül a csellók minőségére is érkezett panasz, mivel elérhető áron belföldre is gyárt a vállalat csellókat, viszont hangzásukban és minőségben alsó fokon sem nyújtják azt a hangzást, melyet várnak tőlük. A gyár egyik vezetőjének nyilatkozata szerint: „Ezért a pénzért ezt tudjuk nyújtani. Nyugaton ezt is megveszik, így hát exportáljuk!”³⁴ Jól kivehető, hogy az üzem nem csak Magyarországra gyártott hangszereket, hanem az Egyesült Államokba, Angliába, Olaszországba, Franciaországba, Szovjetunióba és a Németországi Szövetségi Köztársaságba is. A *Szegedi Napló* arról számol be, hogy a külföldi piacra való exportálás azután kezdődött meg, hogy a város eladta a gyárat a Konsumex számára 1987-ben, s annak leányvállalataként működött tovább.³⁵ Ezt cáfolják azon híradások, melyeket már az előbb felsoroltam, illetve alátámasztják, hogy már az 1960-as években is voltak megrendeléseik külföldről és az óceán túlról.³⁶ Sőt, sokszor a vállalat szemére is hányták, hogy inkább exportra termelnek, mint a belföldi piacra.³⁷ Több kiállításon is bemutatották termékeiket úgy, mint a Szegedi Ipari Vásárokon, illetve a frankfurti Musikmesse-n.³⁸ A Szegedi Hangszergyár végét a 2000-s évek elején megváltozó gazdasági helyzet és a berobbanó kínai piac okozta a végét, mellyel

27 Szeged szabad királyi város Ipartestületének jelentése. Az Ipartestület 1925. évi működéséről és a magyar kézműiparosság kívánalmairól. 61; Móra Ferenc Múzeum, Történeti dokumentumok, 86.1.63.

28 Móra Ferenc Múzeum, Történeti gyűjtemény, Gyarapodási szám 1680.

29 Uo. ; Népszabadság, 1965. március 12. 6.

30 Szabad Föld, 1961. december 10. 9.

31 Móra Ferenc Múzeum, Történeti gyűjtemény, Gyarapodási szám 1680; Csongrád Megyei Hírlap, 1964. március 6. 5; Pest Megyei Hírlap, 1964. március 1. 7; Délmagyarország, 1965. március 7. 1.

32 Mind a kettő dolgozó a névtelenségét kérte.

33 Hajdú-Bihari Napló, 1964. december 31. 3.

34 Muzsika, 1984. május 1. 5.

35 Szegedi Napló, 1991. február 25. 1.

36 Délmagyarország, 1965. március 7. 1; Népszabadság, 1965. március 12. 6; Muzsika, 1984. május 1. 5.

37 Megyei Hírlap Képes Melléklete, 1983. szeptember 3. 9.

38 Móra Ferenc Múzeum, Történeti gyűjtemény, Gyarapodási szám 1680.

a gyár elvesztette felvásárlópiacát, s 2003-ban felszámolták a vállalatot.³⁹ A megszűnés után a Csermák hangszerüzlet is megpróbálkozott gyártással, ám ez rövid ideig tartott. Napjainkban Zsibók István, aki a hangszergyárban dolgozott, tovább folytatja a szegedi hangszerkészítés hagyományait vonós mesterhangszereivel. A Szegedi Hangszergyár története jelenleg feldolgozatlan, kezdeti fázisait napjainkra érte el, kiváló témalehetőség a kutatók számára.

Összefoglalva úgy gondolom, hogy az általam felvázoltak újdonságként hatnak a város zenei életét ismerő és szerető embereknek, ezenfelül kiváló támpont lehet a kutatók számára. Véleményem szerint a tanulmány jól tükrözi azt, hogy Szeged városa jelentős zenei és hangszerkészítési múlttal rendelkezik. Jelen tanulmány egy nagyon aprócska szelete Szeged muzikális történetének, hiszen több híres művészt, alkotót fel sem soroltam, így a téma kutatására lehetőség és igény még bőven adatik.

39 Délmagyar Podcast. Emléket állít az iparkamara a Szegedi Hangszergyárnak. Beszélgetés Romák Györggyel és Zsibók Istvánnal. <https://www.delmagyar.hu/helyi-gazdasag/2024/11/emleket-allit-az-iparkamara-a-szegedi-hangszergyarnak>

Források

A Szent Biblia	Móra Ferenc Múzeum, Történeti dokumentumok
Csongrád Megyei Hírlap	Móra Ferenc Múzeum, Történeti gyűjtemény
Délmagyarország	Muzsika
Délmagyar Podcast.	Népszabadság
Family Search	Pest Megyei Hírlap
Hajdú-Bihari Napló	Szabad Föld
Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád	Szeged
Vármegyei Levéltár Központi Levéltára,	Szegedi Állami Felsőkereskedelmi Iskola értesítője
Szeged, IV.A.1003.a. Tanácsijegyzőkönyvek	Szegedi Friss Ujság
Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád	Szegedi Napló
Vármegyei Levéltár Központi Levéltára,	Szeged szabad királyi város Ipartestületének
Szeged, XV. Feudális kori összeírások	jelentése. Az Ipartestület 1925. évi mű-
Megyei Hírlap Képes Melléklete	ködéséről és a magyar kézműiparosság
Móra Ferenc Múzeum, Régészeti tárgyak	kívánalmairól.
Móra Ferenc Múzeum, Irodalomtörténeti	Szegedi Uj Nemzedék
dokumentumok	Szeged és Vidéke

Irodalom

- APRÓ 2018 Apró Ferenc: *Barangolás Szeged zenei múltjában*. Szeged, 2018.
- BÁLINT 1963 Bálint Sándor: *Az 1522. évi tizedlajstrom vezetéknevei*. In: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 105. szám, Budapest, 1963.
- BAUER-BENKE 2018 Bauer-Benke József: *A hangszerikonográfiai adatok organológiai elemzése*. In: Magyar Zene, LVI. évfolyam, 2. szám, Budapest, 2018.
- FODOR 1947 Fodor János: *Adatok Szeged népessé-gének történetéhez*. Doktori disszertáció. Szeged, 1947.
- GERGELY 1985 Gergely András: *Egyházi és világi muzsika*. In: Szeged története 2. Szerk. Farkas József, Szeged, 1985.
- GERGELY 1985a Gergely András: *A zenei élet kialakulása*. In: Szeged története 2. Szerk. Farkas József, Szeged, 1985.
- KÁPOLNAI 1991 Kápolnai Iván: *Közép- és nagyipar. Gép-, műszer- és villamossági ipar*. In: Szerk: Gaál Endre: Szeged története 3/1. Szeged, 1991.
- KOVÁCS 1900 Kovács János: *Szeged és népe*. Szeged, 1901.
- LUGOSI 1929 Lugosi Döme: *A szegedi zenekultúra története*. In.: Muzsika. Zeneművészeti, zenetudományi és zenekritikai folyóirat. 11. szám. 1929.
- MACZELKA 2017 Maczelka Noémi: *A szegedi iskolarendszerű zeneoktatás története 1995-ig*. In: Parlando. Zenepedagógiai folyóirat. 6. szám, 2017. https://www.parlando.hu/2017/2017-6/Maczelka_Noemi.pdf
- MARJANUCZ 1983 Marjanucz László: *Shvoy Kálmán élete a hagyaték tükrében*. In: Szerk.: Juhász Antal: Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1983.
- MAROSI 1994 Marosi László: *Két évszázad katonazenéje Magyarországon*. Zrínyi kiadó, Budapest, 1994.
- NAGY 1960 Nagy Dezső: *A szegedi Munkásszínpad története. 1919-1959*. In: Szerk.: Gerelyes Ede és Lengyel István: A Legújabbkori Történeti Múzeum Évkönyve, II. évfolyam, Budapest, 1960.
- A Pallas nagy lexikona*. 9. kötet. Budapest, 1895.
- A Pallas nagy lexikona*. 13. kötet. Budapest, 1896.
- PERNEKI 1983 Perneki Mihály: *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékiratai 1918-1945*. Kossuth kiadó, Budapest, 1983.
- PLATTHY 1982 Platthy Pál: *Fricsay Ferenc, a katona*. In: Szerk.: Péter László: Somogyi-könyvtári műhely, 82/3. Szeged, 1982.
- REIZNER III. 1900 Reizner János: *Szeged története III*. Szeged, 1900.
- REIZNER IV. 1900 Reizner János: *Szeged története IV*. Szeged, 1900.
- RÉTI 1994 Réti László: *Az ipar*. In: Szerk: Serfőző Lajos: Szeged története 4. Szeged, 1994.
- SACHS 1940 Sachs, Curt: *The history of musical instruments*. New York, 1940.
- SCHLUHOF 1907 A báró Fejérváry nevét viselő cs. és kir. 46. gyalogezred érdemkönyve. Schulhof Károly műintézete, Szeged, 1907.
- SCHÖPFLIN 1929 Színművészeti Lexikon. II. kötet. Szerk.: Schöpflin Aladár, Budapest, 1929.
- SZAKÁLY 2012 Szakály Sándor: *Napló, naplószerű emlékirat, emlékirat? Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945 nyomán a naplóíró felelősségéről és a forráskritika fontosságáról*. In: Szerk.: Horváth Jenő – Pritz Pál: Emlékirat és történelem. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2012.
- SZIGETI 1982 Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák – Szeged*. Zeneműkiadó, Budapest, 1982.
- SZOLNOKI 2022 Szolnoki Zoltán: *Shvoy Kálmánhoz fűződő műtárgyak a szegedi Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében*. In: Veritatis Imago, 2022/1-2. Szeged, 2022.
- TÓTFALUSI 1993 Tótfalusi István: *Ki kicsoda az antik mítoszokban*. Móra könyvkiadó, 1993
- TÓTH 1989 Tóth Ferencné: *Fricsay Ferenc emlékezete*. Szeged, 1989.

ZOLNAY 1975 Zolnay László: *Szeged-környék néhány művelődéstörténeti emléke 1500 őszéről*. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974—75/1, Szeged, 1975.

ZOMBORI 1988 Zombori István: *Az orgonakészítő Kováts István (1797–1843) önéletírása*. In: Szerk.: Juhász Antal: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1987-1. Szeged, 1988.

Data on the musical instrument production and musical life of the city of Szeged

István Tóth

In connection with Szeged, historical science mostly focuses on economic and social changes, and less on cultural, including musical processes. Yet our city has very serious traditions in this area as well, and in fact, at the turn of the century it was one of the most decisive cores of the country, from which several musical talents emerged who gained national or world fame. The study aims to provide data from the turn of the century to the end of the 20th century in a single volume, in which it includes previously neglected, sometimes untouched topics and connections - not touching on folk music - that

have not been included in a Szeged monograph or smaller study volume on the subject of music. The importance of military music life is highlighted, as are the blessed work of József Müller, Antal Kraul, Sándor Figedy-Fichtner, and Ferenc Fricsey, and previously unseen data, plans, and images related to musical instrument manufacturing in Szeged are brought to light, highlighting the predecessors of the musical instrument factory that started in the 1950s in the city. In addition to bibliographical sources, the work is based on materials from the Szeged archives and museum.

1. kép: Figedy-Fichtner Sándor tablóképe egy azonosítatlan szegedi tablóról.
Móra Ferenc Múzeum, Történeti dokumentumok, 82.94.1. részlete

2. kép: Vonuló katonák és katonazenekar 1928-ban a Széchenyi tér és Kárász utca sarkán,
a Kiss Dávid palotánál (napjainkban egy bank üzemel a divatáruház helyén).
Móra Ferenc Múzeum, Történeti negatívok, 5484. Készítő: Liebmann Béla.

3. kép: A magyar királyi 9. Hunyadi János gyalogezred zenekarának csoportképe, mely Rákosi Miklós ezreddobos 30 éves katonai szolgálatának emlékére készült. 1937. május 12.

4. kép: Katonazenekar vonulása. Rákosi Miklós alhadnagy, ezreddobos, tamburmajor mögött csákóban Fricsay Ferenc. É.n. Móra Ferenc Múzeum, Történeti negatívok, 3830. Készítő: Liebmann Béla.

5. kép: Fricsay Ferenc vezényel katonaruhában, feltehetően rádiófelvétel az alkalom.
É.n. Móra Ferenc Múzeum, Történeti negatívok, 3809. Készítő: Liebmann Béla.

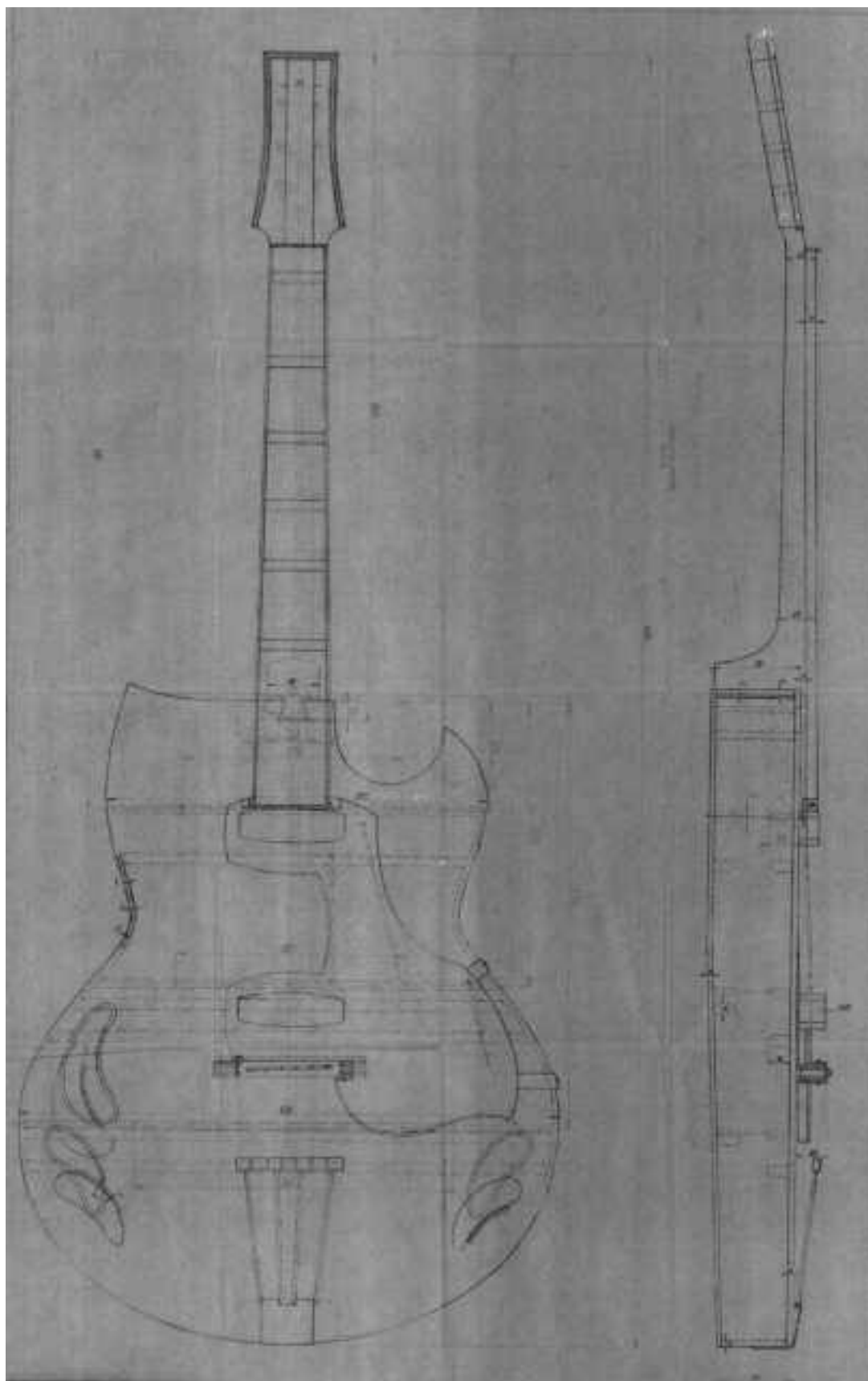
6. kép: Szent-Györgyi Albert, Desiré Defauw belga karmester,
a brüsszeli királyi zeneakadémia igazgatója, a belga filharmónia főigazgatója
és Fricsay Ferenc karmester az 1937. november 3-i filharmóniai koncert után.
Móra Ferenc Múzeum, Történeti negatívok, 3759. Készítő: Liebmann Béla.

7. kép: „Moni” solo lapgitár a munkapadon Lángi Józsefné kezei alatt a Szegedi Hangszergyárban. A gitár elviekben a Csibész becenevet kapta. 1969. augusztus. Móra Ferenc Múzeum, Történeti negatívok, 28981. Készítő: Liebmann Béla.

8. kép: Bőgő a munkapadon. Fogas Géza szemléli a nagybőgő húrlábának illeszkedését a hangszertest hasára a Szegedi Hangszergyárban. 1969. augusztus. Móra Ferenc Múzeum, Történeti negatívok, 28981. Készítő: Liebmann Béla.

9. kép: 1963. évi beépített tranzisztoros erősítésű solo gitár tervrajza. 1963 szeptembere.
Móra Ferenc Múzeum, Történelmi gyűjtemény, Gyarapodási szám 1680.

10. kép: 1963. évi beépített tranzisztoros erősítésű solo gitár termékfotó. 1963.
Móra Ferenc Múzeum, Történelmi gyűjtemény, Gyűjtési szám 1680.

Táblázatok

1. táblázat

A városi zenekar (egyházi) tagjainak fizetése az 1760. évben (forintban):

• 2 klarinétos (egyenként 75 Ft) . . . 150 –	• 1 altista 60 –
• 1 orgonista 100 –	• 1 discantista (szoprán) 60 –
• 1 orgonista basszista 60 –	• 1 dobos 15 –
• 1 tenorista 45 –	

2. Táblázat

A városi muzsikuskok névsora 1763-1770 között:

A város zenészei 1763-ban:

- Karmester: Purger Mátyás
- Tirringer János
- Verner Rókus
- Ruprecht György
- Pusz Tamás
- Heller György
- Hapeller Ferenc
- Pospis Vencel
- Pellérd György
- Dobos: Hann Miklós

A város zenészei 1764-ban:

- Karmester: Purger Mátyás
- Tirringer János
- Verner Rókus
- Ruprecht György
- Pusz Tamás
- Heller György
- Hapeller Ferenc
- Pospischil Vencel
- Bohnel György
- Dobos: Hann Miklós

A város zenészei 1765-ban:

- Karmester: Purger Mátyás
- Tirringer János
- Verner Rókus
- Ruprecht György
- Pusz Tamás

- Keller György
- Kapeller Ferenc
- Pospischil Vencel
- Bohnnet György

A város zenészei 1766-ban:

- Karmester: Purger Mátyás
- Tirringer János
- Verner Rókus
- Ruprecht György
- Pusz Tamás
- Keller György
- Kapeller Ferenc
- Pospis. Vencel
- Bohnell György
- Kinigh József
- Szoprán: Haim György

A város zenészei 1767-ban:

- Karmester: Purger Mátyás
- Tirringer János
- Verner Rókus
- Rupert György
- Pusz Tamás
- Keller György
- Hapeller Ferenc
- Pospis Vencel
- Bohnel György
- Khinig József
- Szoprán: Havner György

A város zenészei 1768-ban:

- Karmester: Purger Mátyás
- Tirringer János
- Verner Rókus
- Rupert György
- Puss Tamás
- Keller György
- Kapeller Ferenc
- Pospis Vencel
- Bochnel György
- Khenig József
- Szoprán: Benner György

- Keller György
- Kapeller Ferenc
- Pospisll Vencel
- Bochnell György
- Khenigh József
- Szoprán: Benner György

A város zenészei 1770-ban:

A város zenészei 1769-ban:

- Karmester: Purger Mátyás
- Tirringer János
- Verner Rókus
- Ruprecht György
- Puss Tamás

- Karmester: Purger Mátyás
- Rupert György
- Puz Tamás
- Keller György
- Kapeller Ferenc
- Diringer János
- Pospis Vencel
- Szanhup József
- Boda András János
- Szoprán: Jaszniczky János

3. Táblázat

Az 1925-ben Szegeden működő hangszerészek az ipartestület jelenése alapján

- Andresz Frigyes, Kecskeméti utca 25.
- Babós Sándor, Oskola utca 8.
- Berger Lipót, Bajza utca 4.
- Braun Mihály, Somogyi utca 15.
- Engel Izidor, Takaréktár utca 8.
- Kovács Sándor, Kossuth Lajos sugárút 6.
- Klier Antal, Béke utca 6.
- Rukovina János Boldogasszony sugárút 25.
- Voratsek Vencel, Templom tér 6.

4. Táblázat

A Szegedi Ipartestület hangszerészekre vonatkozó létszámadatai 1927-1942

	Létszámadatok											
Szakma	1927	1929	1930	1935	1938			1939			1940	1942
					mester	segéd	tanonc	mester	segéd	tanonc		
Hangszerkészítő	9	10	9	9	9	1	—	9	1	—	9	10

Természettudomány

Tenebrionoidea fajok a Móra Ferenc Múzeum bogárgyűjteményében I.

Hólyaghúzófélek családja (Meloidae)

Csehó Gábor – Szalóki Dezső

Bevezetés

A Móra Ferenc Múzeum Természettudományi Osztályán 1974 óta folyik Csongrád-Csanád vármegye és az azzal határos területek szisztematikus bogárfaunisztikai felmérése. Ezt a munkát dr. Gaskó Béla kezdte el, majd 1985-től csatlakozott hozzá Tóth László. 1974-től 1985-ig Gaskó Béla kapta meg a hódmezővásárhelyi Növényvédelmi és Agrokémiai Állomás fénycsapdával gyűjtött teljes Csongrád megyei anyagát. Ebben számos ritka fajra bukkantak, ami arra buzdította a szakembereket, hogy három, saját üzemeltetésű készüléket is felállítsanak Körtvélyesen, Ásotthalmon és az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark területén. Ezek közül legtovább az ópusztaszeri üzemelt, 1989-ig. 1974-től 1985-ig a múzeumi vizsgálatok a Szeged környéki területeket célozták meg, így a Körtöltést, a Tisza, illetve a Maros hullámtereit, a kiskundorozsma-szatymazi szikes kismencedence-komplexeket. Ugyanakkor egyéb, a városhoz közeli területek bogárvilágát is tanulmányozták, mint például a Zsombói-láperdőt, Ópusztaszer, Ásotthalom, Újszentiván, Tiszasziget, Hódmezővásárhely és Makó környékét, valamint Mártélyt.

Az intézményben 1987-től vált általánossá a xylofág bogarak tápnövényből történő kinevelése. A vivárium méreteit a Salgó polcokhoz igazították, átlagosan 85 × 45 × 75 cm-esek voltak, a vázuk és a hátlapjuk fából készült, rövid

oldalukat tüllhálóval borították be, hogy jól levegőzzenek, az elejére pedig kétszárnyú üvegezett ajtókat szereltek. A kinevelések 2012-ig, Gaskó Béla nyugállományba vonulásáig folytatódtak.

1985-től 2012-ig a bogarak feltérképezése két irányban, egymást kiegészítve zajlott. Egyrészt egyes referenciataxonok szisztematikus felmérése zajlott, másrészt területekre koncentrált felmérések történtek. Esetünkben az utóbbiról érdemes egy pár szót említeni. A területekre koncentrált felmérések színtere a Maros-vidék, a Tisza és a Maros folyó egykor közös árterülete, a nagymágocsi és a derekegyházi erdők, az M5-ös autópálya Csongrád-Csanád vármegyei nyomvonala, továbbá azon élőhelyek, amelyekről védettségi javaslat is készült. A terepi kutatásokban kezdetben Tóth László raktárkezelő segédkezett, majd 1989-től Antal Tamás és Varga András is bekapcsolódott a munkálatokba. Külsősként Rudner József és 1996-tól Csehó Gábor is segítette a felméréseket (GASKÓ 2003, 125–129). Gaskó Béla elévülhetetlen érdeme, hogy munkatársaival együtt 40 év alatt a vidék legnagyobb bogárgyűjteményét hozta létre. Csehó Gábor több nemzeti park igazgatóság felkérésére átfogó bogárfaunisztikai felméréseket is végzett, amelyek dokumentatív példányai szintén a Móra Ferenc Múzeum bogárgyűjteményében találhatók.

Anyag és módszer

A faunajegyzékben szereplő bogarak felmérése több módszerrel történt. A talajszinten mozgó bogarak gyűjtése a zoológiában közismert és széles körben alkalmazott Barber-csapdával történt. A talajba 2 dl-es műanyag poharak kerültek, mivel ezek könnyűek és korlátlan ideig használhatóak. A módszer előnye, hogy napszaktól, időjárástól viszonylag függetlenül és teljesen mechanikusan működik. A csalogatóanyag 1/3 sör és 2/3 arányú víz sóval telített keverékéből állt. A kiválasztott társulásban egy vonal mentén általában 20 db Barber-csapda működött, amelyek egymástól 5 méter távolságra helyezkedtek el. Az ürítés és az újratöltés kétheti rendszerességgel történt.

Számos (szapro)xilofág elem feltérképezésénél az egyik legcélravezetőbb módszer a palack-csapdázás. A 1,5 literes pillepalack felső részén 5–6 cm átmérőjű ablakon át juthattak be a bogarak. A csalogatóanyag 3 dl száraz fehérbor volt, mivel a vörösbor hosszabb távon elszíneződéseket okozhat a bogáron. A módszer előnyei hasonlóak az előzőekben említettekhez. A flakonok a fák lombkoronaszintjében (3–5 méter magasságban) részben a törzshöz közel, részben külső ágakon helyezkedtek el. Egy csapdatelep általában 15 palackból állt. Ezeket kéthetenkénti ürítéssel működtek. A másik a már a bevezetésben említett kinevelés.

A fényre jól repülő fajok UV sugárzást is kibocsátó higanygőzgővel eredményesen csalogathatóak. Ez a berendezés HONDA típusú aggregátorral működött. A leszálló felületet az izzó mögötti állványra szerelt fehér lepedő biztosította, ami a talajon benyúlt a fényforrás alá is. A másik módszer a bevezetésben már tárgyalt fénycsapdázás volt.

A hagyományos terepmunka alapja az egyelő módszer, ami a mozdítható tereptárgyak alóli gyűjtést, a kérgezést, a szippantózást, a fűhálózást és a kézzel való megfogást foglalja magában.

Jelen írásunk a Móra Ferenc Múzeum bogárgyűjteményében található Tenebrionoidea családsorozatba tartozó, 2024. december 31-ig preparált példányok gyűjtési adatait tartalmazza. A bogarak azonosítását Szalóki Dezső végezte.

A gyűjteményben szereplő példányok gyűjtési adatai

Magyarországon eddig 42 hólyaghúzófélékhez tartozó fajt mutattak ki, a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében 24 faj található meg. A hazai 15 védett faj közül hét, a kis hólyaghúzó (*Hycleus tenerus*), a ráncos nünüke (*Meloe rugosus*), az érdes nünüke (*Meloe scabriusculus*), a pompás nünüke (*Meloe variegatus*), az óriás-nünüke (*Meloe cicatricosus*), a csinos nünüke (*Meloe decorus*) és a pannon hólyaghúzó (*Mylabris pannonica*) példányai találhatóak a kollekcióban.

Alosimus syriacus austiacus (Schränk, 1781) – osztrák hólyaghúzó

Magyarország, Bács-Kiskun vármegye: Tompa, Tanács erdő, egyelés, 2011.VI.1., 1 pld., leg. Gaskó Béla. – Csongrád-Csanád vármegye: Királyhegyes, Csikópuszta, egyelés, 1989.V.31., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Maty-ér felé, országút szélén, egyelés, 1937.V.20., 2 pld., leg. Czögler Kálmán; Szeged, egyelés, 1974.V.1., 7 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, egyelés, 1974.VI.14., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Kiskundorozsma, egyelés, 1977.V.18., 12 pld., leg. Gaskó Béla.

A faj Kelet-Európában és a mediterráneum keleti felében honos, hazánkban leginkább az Alföldön és a dombvidéken nagyobb vizek közelében találkozhatunk vele (KASZAB 1956, 20). Elég ritkán kerül elő, akkor is elsősorban keresztesvirágúakon (*Brassicales*) gyűjtötték (MERKL – VIG 2009, 343).

Cerocoma (Cerocoma) muehlfeldi Gylienhal, 1817 – hókás torzcsápúbogár

Magyarország, Bács-Kiskun vármegye: Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 1997.VI.22., 1 pld., leg. Csehó Gábor. – Békés vármegye: Battonya, egyelés, 1995.VI.15., 1 pld., leg. Gaskó Béla. – Csongrád-Csanád vármegye: Derekegyház, Ördögös puszta, egyelés, 1994.V.30., 7 pld., leg. Gaskó Béla; Deszk, Deszki puszta, egyelés, 1996.IV.20., 16 pld., leg. Gaskó Béla; Királyhegyes, Csikópuszta, egyelés, 1992.VI.10., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Királyhegyes, Csikópuszta, egyelés, 1996.VI.4., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Királyhegyes, Csikópuszta, egyelés, 1999.

VI.8., 7 pld., leg. Gaskó Béla; Magyarcsanád–Bökény, egyelés, 1996.VII.4., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, egyelés, 1986.VI.13., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, egyelés, 1992.V.21., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, egyelés, 1999.V.25., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Makó–Rákosszentmihály, egyelés, 1992.V.25., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Nagytőke, egyelés, 2012.V.21., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Pitvaros, egyelés, 1990.VI.20., 45 pld., leg. Gaskó Béla; Pitvaros, egyelés, 2000.V.25., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1988.V.27., 26 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1988.VI.9., 21 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1988.VI.16., 16 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1992.VI.8., 8 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, Büdösszék, egyelés, 1996.VII.3., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szegvár, egyelés, 1990.VI.6., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Székkutas, egyelés, 1990.VI.14., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Székkutas, egyelés, 1991.VI.19., 6 pld., leg. Gaskó Béla.

A faj Kis-Ázsiában, valamint a Balkán-félszigettől egészen Magyarorszáig fordul elő. Hazánkban leginkább délen és a Dunától keletre gyakori. A kifejtett állat leginkább ernyős- (Apiales), valamint fészkesvirágzatúak (Asterales) virágában a nektárt nyalogatja. Lárvája a kaparódarazsak fészkébe hurcolt sáskákkal táplálkozik (KASZAB 1956, 13–14). A múzeumi példányok leginkább a szikes rétekről, valamint homokpusztáról kerültek elő, ahol virágokon gyűjtötték.

Cerocoma (Metacerocoma) schreberi Fabricius, 1781 – nagy torzcápabogár

Magyarország, Bács-Kiskun vármegye: Zsana, egyelés, 1993.VI.30., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Zsana, Eresztő, talajcsapda, 1993.VII.22–VIII.10., 1 pld., leg. Gaskó Béla. – Csongrád-Csanád vármegye: Ásotthalom, tőzegbánya, egyelés, 2008.VI.25., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Csongrád-Bokros, egyelés, 1996.VII.8., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Hódmezővásárhely, egyelés, 1992.VII.23., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Kistelek, egyelés, 1997.VII.16., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1988.VI.9., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1996.VII.3., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1990.VII.6., 10 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1990.VII.9., 7 pld., leg. Gaskó

Béla; Sándorfalva, egyelés, 1988.VII.14., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged-Kiskundorozsma, Nagyszék, egyelés, 2001.VII.2., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged-Kiskundorozsma, Rózsálaposdűlő, egyelés, 2001.VII.3., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Zsombó, egyelés, 1995.VI.16., 1 pld., leg. Gaskó Béla. – Pest vármegye: Bugyi, Kecskeméti dűlő, egyelés, 2018.VI.2., 5 pld., leg. Csehó Gábor. – Veszprém vármegye: Badacsony, Szent György-hegy, egyelés, 1977.VII., leg. Czákó Mihály.

A faj Spanyolországtól Szibériáig, valamint Kis-Ázsiában honos. Nálunk sík és dombvidékeken egyaránt találkozhatunk vele. Ez a leggyakoribb *Cerocoma*-faj. Életmódja megegyezik az előző fajnál leírtakkal (KASZAB 1956, 13). Múzeumi példányai elsősorban homoki gyepekből vadmurokról (*Daucus carota*) és mezei iringóról (*Eryngium campestre*) kerültek elő, hasonlóan, mint a kiskunsági kutatásokkor (SZALÓKI 1986, 183).

Epicauta rufidorsum (Goeze, 1777) – hollóbogár

Magyarország, Bács-Kiskun vármegye: Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 1994.VII.13., 1 pld., leg. Csehó Gábor; Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 2003.VI.3., 1 pld., leg. Csehó Gábor. – Csongrád-Csanád vármegye: Balástya, Kapitányság, egyelés, 1998.VII.27., 65 pld., leg. Gaskó Béla; Csengele, egyelés, 1992.VI.18., 5 pld., leg. Gaskó Béla; Csengele, egyelés, 1992.VII.2., 19 pld., leg. Gaskó Béla; Csengele, egyelés, 1993.V.26., 22 pld., leg. Gaskó Béla; Dóc, egyelés, 1997.VII.10., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Dóc, egyelés, 2003.VI.22., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Királyhegyes, Csikópuszta, egyelés, 1996.VI.4., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Magyarcsanád–Bökény, egyelés, 1996.VII.4., 13 pld., leg. Gaskó Béla; Ópusztaszer, Pitricsomi-legelő, egyelés, 1995.VI.13., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1998.VI.29., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, Büdösszék, egyelés, 1996.VII.3., 75 pld., leg. Gaskó Béla; Sándorfalva, egyelés, 1988.VI.13., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Fehér-tó, 1988.VII.11., 29 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1995.VI.9., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged-Kiskundorozsma, egyelés, 1980.VII.9., 5 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged-Kiskundorozsma, Kettőshatár, 1998.VI.25., 95 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged-Kiskundorozsma,

Rózsalaposdűlő, egyelés, 2000.VI.6., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Szőreg, egyelés, 1988.VII.1., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Székkutas, egyelés, 1993.VIII.25., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Zsombó, egyelés, 1980.VIII.4., 31 pld., leg. Gaskó Béla.

A faj Közép- és Dél-Európában honos. Magyarországon az Alföldön és a dombvidéken gyakori. Az imágó érési táplálkozást folytat. Tápnövényei között gazdaságilag jelentős fajok is szerepelnek, mint például a burgonya, a répa, a lucerna, a bab, a paradicsom és a tök, amelyeknek a leveleit fogyasztja. A nőstény 150–200 tojást rak le a talajba a sáskák tojáscsomóinak közelében. A lárvája az Orthoptera-fajok talajba sülyesztett tojásaival táplálkozik. A kifejlett lárva a talajban telel át (KASZAB 1956, 16; SÁRINGER 1990, 151–152). Múzeumi példányai elsősorban szikes területekről származnak, ahol virágokon gyűjtötték. A Kiskunságban is hasonló élőhelyekről került elő (SZALÓKI 1986, 183).

Hycleus polymorphus (Pallas, 1771) – változó hólyaghúzó

Albánia, Berat megye [Qarku i Beratit]: Tomorhegység [Mal i Tomorrit], fűhálózás, 2019.VIII.1., 1 pld., leg. Csehó Gábor.

A faj Dél-Európában, Kis-Ázsiában és Szibériában fordul elő. Faunaterületünkön a hegységekben és a dombságokon gyakori (KASZAB 1956, 27). A példányt egy hegyi patak melletti üde réten aszatról (*Cirsium sp.*) sikerült fűhálózni.

Hycleus tenerus (Germar, 1834) – kis hólyaghúzó

Magyarország, Bács-Kiskun vármegye: Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 1992.VII.8., 1 pld., leg. Csehó Gábor; Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 1997.VI.22., 1 pld., leg. Csehó Gábor; Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 1998.VII.1., 2 pld., leg. Csehó Gábor; Kisszállás, Kápolnai út melletti kaszáló, talajcsapdázás, 2003.V.31–VI.14., 1 pld., leg. Csehó Gábor; Tiszaalpár, egyelés, 1991.VII.17., 1 pld., leg. Gaskó Béla. – Csongrád-Csanád vármegye: Ásotthalom, egyelés, 1991.VII.24., 5 pld., leg. Gaskó Béla; Baks, egyelés, 1992.V.14., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Balástya, szikes gye, egyelés, 1998.VI.19., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Balástya, Kapitányság, egyelés, 1998.VII.27., 1

pld., leg. Gaskó Béla; Csengele, egyelés, 1992.VII.2., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Csengele, egyelés, 1993.V.26., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Csengele, egyelés, 2002.V.31., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Csongrád-Bokros, egyelés, 1996.VI.18., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Dóc, egyelés, 1983.VI.1., 13 pld., leg. Gaskó Béla; Dóc, egyelés, 1985.VIII.5., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ferencszállás, egyelés, 1992.VI.5., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Hódmezővásárhely, egyelés, 1991.VII.17., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Kistelek, egyelés, 1992.VII.2., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Kiszombor, Maros hullámtér, egyelés, 2007.VI.7., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Királyhegyes, Csikópuszta, egyelés, 1992.VI.10., 7 pld., leg. Gaskó Béla; Magyarcsanak-Bökény, egyelés, 1991.VII.12., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Mórahalom, Tanaszi-semlyék, egyelés, 1996.VI.20., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Nagyér, Kispusztá, talajcsapdázás, 1992.VII.10–VIII.11., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ópusztaszer, egyelés, 1989.VII.21., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Ópusztaszer, Pitricsomilegelő, egyelés, 1995.VI.14., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Pitvaros, egyelés, 1990.VI.20., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1988.VI.9., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1988.VI.25., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1988.VI.25., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1988.VI.29., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1988.VII.15., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1989.VI.12., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1990.VII.6., 27 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1990.VII.9., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1992.VI.25., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Sándorfalva, egyelés, 1988.VII.4., 52 pld., leg. Gaskó Béla; Sándorfalva, egyelés, 1992.VI.29., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Fehér-tó, egyelés, 1980.VI.18., 28 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Fehér-tó, egyelés, 1988.VII.11., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Hattyas, egyelés, 1991.VIII.2., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Kamara-töltés, egyelés, 1996.VI.26., 6 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Kiskundorozsma, Kettőshatár, egyelés, 1998.VI.25., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Kiskundorozsma, Nagyszék, egyelés, 1985.VIII.2., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Szőreg, egyelés, 1988.VII.1., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Zsombó, egyelés, 1980.VIII.4., 5 pld., leg. Gaskó Béla.

A faj a Nagyalföld és a környező dombvidékek lakója, de a homokos területeken gyakoribb (KASZAB 1956, 26). A Kiskunságban sztyeppréteken különböző virágokon találták (SZALÓKI 1986, 184). A múzeumi gyűjtések legnagyobb része homokpusztán növő virágokon történt.

Lydus trimaculatus (Fabricius, 1775) – három-foltos hólyaghúzó

Magyarország, Csongrád-Csanád vármegye: Klárafalva, egyelés, 1989.VI.26., 10 pld., leg. Gaskó Béla; Klárafalva, egyelés, 1989.VI.29., 7 pld., leg. Gaskó Béla; Klárafalva, egyelés, 1989.VII.13., 6 pld., leg. Gaskó Béla; Klárafalva, egyelés, 1990.VII.12., 7 pld., leg. Gaskó Béla; Nagylak, egyelés, 1988.VII.6., 1 pld., leg. Gaskó Béla.

A fajjal a Balkán-félszigeten, Olaszországban, valamint a Kárpát-medencében találkozhatunk. Nálunk az Alföld és dombvidék pusztáin ritkán kerül elő (KASZAB 1956, 18). A felsorolt példányok üde réten virító virágokról származnak.

Lytta vesicatoria (Linnaeus, 1758) – kőrisbogár

Magyarország, Bács-Kiskun vármegye: Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 1998.VII.11., 1 pld., leg. Csehó Gábor; Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 2009.VII.4., 1 pld., leg. Csehó Gábor. – Békés vármegye: Mezőhegyes, egyelés, 1991.VI.14., 9 pld., leg. Gaskó Béla; Mezőhegyes, 4-es erdő, egyelés, 2012.V.24., 1 pld., leg. Gaskó Béla. – Csongrád-Csanád vármegye: Ásotthalom, egyelés, 1977.VI.20., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Baks, Tisza-part, egyelés, 2001.V.3., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Földeák, Kornel-erdő, egyelés, 2003.VI.25., 36 pld., leg. Gaskó Béla; Magyarcsanak-Bökény, egyelés, 1990.V.30., 52 pld., leg. Gaskó Béla; Magyarcsanak-Bökény, egyelés, 1997.VI.10., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, egyelés, 1985.VI.5., 14 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, egyelés, 1985.VI.10., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, egyelés, 1985.VI.12., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, egyelés, 1986.VI.10., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, egyelés, 1986.VII.10., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, egyelés, 1987.VI.18., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, Landor, egyelés, 1988.VI.21., 23 pld., leg. Gaskó Béla; Nagylak, egyelés, 1990.V.30., 38 pld., leg. Gaskó Béla; Röske, egyelés, 2003.VI.4., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Sas-ér, egyelés, 1959. leg. Csongor Győző; Szeged, belváros, egyelés, 2005.

VI.30., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Újszeged, Tisza-part, egyelés, 1994.VII.13., 1 pld., leg. Csehó Gábor; Szeged–Kiskundorozsma, egyelés, 1974.V., 2 pld., leg. Czakó Mihály; Szeged–Kiskundorozsma, Sziksósfürdő, egyelés, 2002.VI.18., 12 pld., leg. Gaskó Béla; Tiszasziget, egyelés, 1990.VII.11., 5 pld., leg. Gaskó Béla.

Nyugat-, Közép- és Dél-Európában előforduló faj, nálunk országszerte közönséges. A kifejlett bogár érési táplálkozása során elsősorban a kőris (*Fraxinus sp.*), a vesszős fagyal (*Ligustrum vulgare*), a közönséges orgona (*Syringa vulgaris*), a juhar (*Acer sp.*) és a nyár (*Populus sp.*) leveleit fogyasztja, ahol a csúcshajtásokat részesíti előnyben. Jellegzetes, kellemetlen szaga jól árulkodik jelenlétéről. Tojásait a talajba rakja. A kikelt lárvák elsősorban a fészekvirágzatúak virágába másznak fel, ahol a földiméhek testére kapaszkodnak fel, de a talajban önállóan is felkeresik a vadméhek fészkeit. A méhfészkekben elsősorban mézzel táplálkoznak. Lárvaalakban telel át. Régen a térdizületnél kicsurgó védekező, kantaridint tartalmazó váladékot vizelethajtóként, bőrre kenve sebfakasztónak használták. A bogarakat össze is gyűjtötték, majd szárítás után megőrölték és gyógyszerként árulták. Az erős mérgező hatás miatt gyógyászati célú alkalmazását abbahagyták. A férfiaknál hosszan tartó, de fájdalmas merevedést idéz elő, ezért afrodiziákumként is használták (KASZAB 1956, 22–23; MERKL – VIG 2009, 343–344; SÁRINGER 1990, 152–154).

Meloe (Eurymeloe) rugosus Marsham, 1802 – ráncos nünüke

Románia, Krassó-Szörény megye [Județul Caraș-Severin]: Herkulesfürdő [Băile Herculane], Domogled, egyelés, 2000.III.15., 1 pld., leg. Rudner József.

A faj az egész mediterráneumban megtalálható egészen Turkesztánig. Faunaterületünkön elsősorban a hegy- és dombvidékek meleg és száraz területeit kedveli (KASZAB 1956, 35). A bogárral meleg őszi napokon is találkozhatunk, így ősszel is imágóvá alakulhat. A kifejlett bogár érési táplálkozást folytat, friss, zöld hajtásokat fogyaszt. Száraz, napos helyen a nőstény a tojásait, ami akár 2000–4000 is lehet, földbe

kapart gödröcskébe rakja. A kikelt lárvák virágokra másznak fel, ahol a méhekbe kapaszkodva bevitetik magukat a fészekbe. A lárvá frissen lerakott tojást tartalmazó sejtet keres, amit el is fogyaszt, majd feléli a sejtben felhalmozott mézet és virágport is. A lárvák pusztulási aránya igen magas, ezért kell a nőténynek nagyszámú tojást raknia (KASZAB 1956, 29; MERKL – VIG 2009, 342). Ez az életmód az összes nünükére jellemző.

Meloe (Eurymeloe) scabriusculus Brandt et Erichson, 1832 – érdes nünüke

Románia, Kolozs megye [Județul Cluj]: Kolozsvár [Cluj-Napoca], Szénafüvek [Fânațele Clujului], legelő, egyelés, 1996.IV.23., 1 pld., leg. Markó Bálint.

Közép- és Kelet-Európában előforduló faj. Nálunk az Alföldön és a dombvidéken mindenütt előfordul, hazánkban ez a leggyakoribb nünükéfaj (KASZAB 1956, 34). A fenti adatsor ezt a tényt nem támasztja alá.

Meloe (Lampromeloe) variegatus Donovan, 1776 – pompás nünüke

Magyarország, Csongrád-Csanád vármegye: Apátfalva, Maros töltés, egyelés, 2004.IV.4., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Baks, Dong-éri-főcsatorna töltése, egyelés, 2004.IV.2., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Baks, Tisza töltés, egyelés, 2004.III.31., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Baks, Tisza töltés, egyelés, 2010.III.29., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Kiszombor, Maros töltés, egyelés, 2004.IV.16., 2 pld. leg. Gaskó Béla; Klárafalva, egyelés, 1990.III.22., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, Landor, egyelés, 1991.III.22., 5 pld., leg. Gaskó Béla; Maroslele, egyelés, 2020.IV.28., 1 pld., leg. Paulovics Péter; Szeged, Körtöltés, erdőszáv, egyelés, 1937.V.12., 1 pld., leg. Czögler Kálmán; Szeged, Körtöltés, Lencsés-tónál, egyelés, 1996.IV.10., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Körtöltés, egyelés, 2004.IV.18., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1989.IV.14., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1990.III.21., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1990.IV.4., 7 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1991.IV.13., 9 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Gyálarét, egyelés, 1995.III.25., 1 pld. leg. Csehó Gábor; Szeged–Gyálarét, egyelés, 1995.III.28., 1 pld.

leg. Gaskó Béla; Szegvár, I. körzet, Tisza töltés, egyelés, 2004.III.18., 2 pld., leg. Gaskó Béla.

Palearktikus elterjedésű faj, amely hazánkban az Alföldön és a dombvidéken a füves területeket kedveli (KASZAB 1956, 31). Korábban löszgyepekben sokfelé előfordult, mára száma erőteljesen lecsökkent elsősorban az élőhelyének művelésbe vonása miatt (MERKL – VIG 2009, 346). A gyűjteményi példányok szinte kivétel nélkül töltésekről származnak, amelyeket löszgyep borít. A meleg, napsütéses tavaszi napokon töltéstetőn mászkáló, gödröt ásó, vagy párzó példányai kerültek a gyűjteménybe.

Meloe (Meloe) proscarabaeus Linnaeus, 1758 – közönséges nünüke

Románia, Krassó-Szörény megye [Județul Caraș-Severin]: Herkulesfürdő [Băile Herculane], Domogled alja, egyelés, 2000.III.15., 1 pld., leg. Rudner József.

Magyarország, Bács-Kiskun vármegye: Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 2002.III.31., 1 pld., leg. Csehó Gábor; Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 2003.IV.19., 6 pld., leg. Csehó Gábor; Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 2016.III.26., 2 pld., leg. Csehó Gábor. – Baranya vármegye: Nagyharsány, Szársomlyó, egyelés, 1996.IV.19., 1 pld., leg. Csehó Gábor. – Békés vármegye: Szarvas, Arborétum, egyelés, 2000.V.3., 1 pld., leg. Gaskó Béla. – Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye: Aggtelek, egyelés, 2004.V.26., 1 pld., leg. Csehó Gábor. – Csongrád-Csanád vármegye: Algyő, Tisza töltés, egyelés, 2004.IV.7., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Apátfalva, Maros töltés, egyelés, 2004.IV.4., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Ásotthalom, egyelés, 1984.IV.11., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ásotthalom, egyelés, 1999.IV.30., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ásotthalom, Bogárzó, egyelés, 1999.IV.30., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Baks, Dong-éri-főcsatorna töltése, egyelés, 2004.IV.2., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Baks, Tisza töltés, egyelés, 2004.III.31., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Baks, Tisza töltés, egyelés, 2010.III.29., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Derekegyház, Kéktói-erdő, egyelés, 2004.V.4., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Deszk, egyelés, 1985.IV.25., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Deszk, egyelés, 1985.IV.29., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Dóc, egyelés, 1984.IV.8., 13 pld., leg. Csehó Gábor; Dóc, egyelés, 1984.IV.15., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Dóc, egyelés, 1985.IV.4., 7 pld.,

leg. Gaskó Béla; Dóc, egyelés, 1985.V.4., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Dóc, egyelés, 1987.V.11., 15 pld., leg. Gaskó Béla; Dóc, nyári gát, egyelés, 2010.III.18., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ferencszállás, egyelés, 1992.II.28., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ferencszállás, Maros töltés, egyelés, 2004.V.3., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Hódmezővásárhely, Vajhát, tölgyes, egyelés, 2010.IV.27., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Kiszombor, Maros töltés, egyelés, 2004.IV.16., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Klárafalva, egyelés, 1990.III.22., 6 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, Landor, egyelés, 1991.III.22., 16 pld., leg. Gaskó Béla; Mindszent, egyelés, 1997.IV.11., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Mórahalom, Tanaszi-semlyék, egyelés, 1993.IV.5., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Nagytőke, Szeder-dűlő, Hármaskörös töltés, egyelés, 2010.IV.29., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 2001.V.3., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1995.V.8., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, egyelés, 1975.IV.28., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, belváros, egyelés, 2004.III.12., 5 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, belváros, egyelés, 2004.III.16., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Boszorkány-sziget, egyelés, 2004.III.16., 8 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Boszorkány-sziget, egyelés, 2004.IV.22., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Fűvészkert, egyelés, 2005.II.23., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Körtöltés, egyelés, 1994.IV.2., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Körtöltés, egyelés, 1996.IV.12., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Körtöltés, egyelés, 2004.IV.18., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1974.V.22., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1989.IV.14., 6 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1990.III.21., 5 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1990.IV.4., 10 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1991.IV.10., 7 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1991.IV.13., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged-Kiskundorozsma, Nagy-szék egyelés, 1974.V.22., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged-Szentmihály, egyelés, 1995.IV.1., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged-Szőreg, egyelés, 1990.III.23., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szentcsanak, Tisza töltés, egyelés, 2004.IV.15., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Tiszasziget, egyelés, 1990.III.12., 1 pld., leg. Gaskó Béla.

Európa egész területén előfordul, keleten Szibériáig találkozhatunk vele. Nálunk mindenütt

közönséges, csak a zárt erdőségeket és a magas hegyeinket kerüli el (KASZAB 1956, 30). Egyedei csupasz talajfelszínről kerültek elő.

Meloe (Meloe) violaceus Marsham, 1802 – kék nünüke

Románia, Harghita megye [Județul Harghita]: Hargitafürdő [Harghita-Băi], egyelés, 1995.VI.6., 1 pld., leg. Rudner József; Hunyad megye [Județul Hunedoara]: Retyezát-hegység [Munții Retezat], egyelés, 2008.V.17., 1 pld., leg. Antal Tamás.

Magyarország, Pest vármegye: Nagybörzsöny, Kisirtáspuszta, egyelés, 1994.V.7., 4 pld., leg. Csehó Gábor.

Ezzel a palearktikus elterjedésű fajjal Magyarországon erdőszegélyekben és erdei tisztásokon gyakran találkozhatunk (KASZAB 1956, 30). Pékányi erdei tisztásokról kerültek elő.

Meloe (Meloegonius) cicatricosus Leach, 1815 – óriásnünüke

Magyarország, Bács-Kiskun vármegye: Kunszentmiklós, Lapos rét, egyelés, 2018.V.1., 1 pld., leg. Csehó Gábor. – Csongrád-Csanád vármegye: Dóc, egyelés, 1984.IV.15., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Dóc, egyelés, 1987.V.11., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Klárafalva, egyelés, 1990.III.22., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Nagytőke, egyelés, 2010.IV.29., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 2001.V.3., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 2001.V.3., 1 pld., leg. Csehó Gábor; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1990.IV.4., 1 pld., leg. Gaskó Béla.

A faj előfordulási területe Közép- és Dél-Európa. Hazánkban a síkság és a dombvidék lakója, ahol a nyílt, füves területeket kedveli (KASZAB 1956, 31). Az egyedei csupasz talajfelszínről kerültek elő.

Meloe (Micromeloe) decorus Brandt et Erichson, 1832 – csinos nünüke

Magyarország, Csongrád-Csanád vármegye: Apátfalva, Maros töltés, egyelés, 2004.IV.4., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Apátfalva, Száraz-ér töltése, egyelés, 2010.III.19., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Baks, Dong-éri-főcsatorna töltése, egyelés, 2004.IV.2., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Baks, Tisza töltés, egyelés, 2004.III.31., 9 pld., leg. Gaskó Béla; Baks, Tisza

töltés, egyelés, 2010.III.29., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Deszk, egyelés, 1977.III.31., 15 pld., leg. Gaskó Béla; Deszk, egyelés, 1985.IV.25., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Dóc, nyári gát, egyelés, 2010.III.18., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Kiszombor, Maros töltés, egyelés, 2004.IV.16., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Klárafalva, egyelés, 1990.III.22., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, strand, egyelés, 1995.III.10., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, Landor, egyelés, 1991.III.22., 5 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Atkai-Holt-Tisza, egyelés, 2010.III.30., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, belváros, egyelés, 2004.III.16., 132 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Boszorkány-sziget, egyelés, 1995.III.2., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Boszorkány-sziget, Tisza töltés, egyelés, 1996.IV.12., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Boszorkány-sziget, egyelés, 2004.III.16., 5 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1977.III.14., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1984.IV.5., 7 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1990.III.21., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1990.IV.4., 9 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1991.IV.13., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged-Tápé, Tisza hullámtéri füzes, egyelés, 1928.IV.28., 1 pld., leg. Czögler Kálmán; Szegvár, I. körzet, Tisza töltés, egyelés, 2004.III.18., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szentes, Tisza töltés, egyelés, 2004.IV.15., 4 pld., leg. Gaskó Béla.

Nyugat- és Délnyugat-Európában szórványosan fordul elő. Nálunk az Alföld és a dombvidék lakója, de a Déli-Kárpátokban nagyobb magasságokban is megtalálható. Elég ritkán kerül az ember szeme elé (KASZAB 1956, 33). A löszös talajú területeket kedveli, példányai elsősorban töltéstetőről kerültek elő. 2004-ben hatalmas rajzása volt megfigyelhető Szeged belvárosban a Korányi fasor mentén, mely terület a Tisza töltéséhez kapcsolódik. Néhány egymást követő ármentes év után a nünükék megjelentek a hullámtéri belső tisztásokon és a szélesebb utak mentén, követve a vadméhek fészkeit (GASKÓ 1999, 197).

Mylabris (Eumylabris) crocata (Pallas, 1781) – pettyes hólyaghúzó

Magyarország, Bács-Kiskun vármegye: Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 1994.VII.13., 7 pld., leg. Csehó Gábor; Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 1997.

VI.22., 1 pld., leg. Csehó Gábor. – Csongrád-Csanád vármegye: Ásotthalom, egyelés, 1976.VII.22., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Ásotthalom, egyelés, 1976.VIII.3., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ásotthalom, Csodarét, egyelés, 1995.VII.26., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Ásotthalom, tőzgebánya, egyelés, 2008.VI.25., 6 pld., leg. Gaskó Béla; Csongrád-Bokros, egyelés, 1996.VII.8., 9 pld., leg. Gaskó Béla; Csengele, egyelés, 1992.VII.2., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Kistelek, egyelés, 1992.VII.2., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Mórahalom, Tanaszi-semlyék, egyelés, 1994.VI.16., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Ópusztaszer, Pitricsomi-legelő, egyelés, 1995.VI.13., 11 pld., leg. Gaskó Béla; Ópusztaszer, Pitricsomi-legelő, egyelés, 1995.VI.14., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Ópusztaszer, Pitricsomi-legelő, egyelés, 1996.VII.8., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Öttömös, Baromjárás, egyelés, 1996.VII.31., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1988.VI.29., 25 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1988.VII.15., 14 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1989.VI.12., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1990.VI.7., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1990.VII.6., 25 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1990.VII.9., 27 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1992.VII.25., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1995.VII.26., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Sándorfalva, egyelés, 1988.VII.28., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Sándorfalva, egyelés, 1992.VI.29., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, egyelés, 1978.VII.15., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged-Kiskundorozsma, Subasahegy, egyelés, 1993.VI.20., 2 pld., leg. Gaskó Béla.

A faj Szibériától Magyarorszáig fordul elő. Nálunk az Alföld homokos területein helyenként gyakori (KASZAB 1956, 28). A hólyaghúzó fajok élénk színézete méreganyagtartalmukra hívja fel a figyelmet (MERKL – VIG 2009, 344). Az imágó viráglátogató, a gyűjtések homoki gyepeken ernaősvirágzatúakról (*Apiales*) történtek.

Mylabris (Micrabris) pannonica Kaszab, 1956 – pannon hólyaghúzó

Magyarország, Bács-Kiskun vármegye: Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 1997.VI.22., 4 pld., leg. Csehó Gábor; Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 2001.VII.13., 1 pld., leg. Csehó Gábor; Kömpöc, egyelés, 2003.VII.10., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Kunszentmiklós,

Lapos-rét, 2018.VI.3., 16 pld., leg. Csehó Gábor. – Csongrád-Csanád vármegye: Ásotthalom, egyelés, 1991.VII.24., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Ásotthalom, egyelés, 1995.VII.26., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Ásotthalom, tőzegbánya, egyelés, 1991.VIII.22., 5 pld., leg. Gaskó Béla; Balástya, szikes gye, egyelés, 1998.VI.19., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Balástya, Kapitányság, egyelés, 1998.VII.27., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Csengele, egyelés, 1998.VI.8., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Csongrád-Bokros, egyelés, 1996.VI.18., 8 pld., leg. Gaskó Béla; Csongrád-Bokros, egyelés, 1996.VII.8., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Dóc, egyelés, 1983.VI.1., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Kistelek, egyelés, 1988.VII.17., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Kistelek, egyelés, 1992.VII.16., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Klárafalva, egyelés, 1990.VII.12., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Magyarcsanád-Bökény, egyelés, 1996.VII.4., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Mórahalom, egyelés, 1989.VI.14., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Mórahalom, Csipak-semlyék, talajcsapdázás, 1991.IX.6–25., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Mórahalom, Tanaszi-semlyék, egyelés, 1996.VI.20., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Mórahalom, Tanaszi-semlyék, egyelés, 1996.VII.9., 6 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1988.VI.16., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1988.VI.29., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1995.VII.26., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, 21-es kilométerkő, egyelés, 1996.VII.2., 6 pld., leg. Gaskó Béla; Sándorfalva, egyelés, 1988.VII.14., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Sándorfalva, egyelés, 1988.VII.15., 9 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Kamaratöltés, egyelés, 1996.VI.26., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Kiskundorozsma, egyelés, 1981.VIII.2., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Kiskundorozsma, talajcsapdázás, 1998.VII.22–VIII.10., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Kiskundorozsma, Kettőshatár, egyelés, 1998.VI.25., 6 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Kiskundorozsma, Nagy-szék, egyelés, 1986.VII.3., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Kiskundorozsma, Nagy-szék, egyelés, 2001.VII.2., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Kiskundorozsma, Öreghegydűlő, egyelés, 1991.VIII.9., 7 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Kiskundorozsma, Rózsálaposdűlő, egyelés, 2000.VI.7., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Szőreg, egyelés, 1988.VII.1., 58 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Szőreg, egyelés, 1992.VII.6., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Szentes–Magyartés, egyelés, 2015.

VI.30., 1 pld., leg. Csehó Gábor; Tiszasziget, egyelés, 1990.VII.13., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Zákányszék, egyelés, 1993.VI.23., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Zákányszék, egyelés, 1998.VI.15., 1 pld., leg. Gaskó Béla. – Hajdú-Bihar vármegye: Püspökladány, Arborétum, talajcsapdázás, 2002.VI.11–15., 9 pld., leg. Csehó Gábor. – Pest vármegye: Apaj, Apajpuszta, zonáció 2., talajcsapdázás, 2023.VII.2–16., 1 pld., leg. Csehó Gábor.

A faj kizárólag Magyarország területéről ismert, ahol egyedei az Alföldön és a dombvidéken fordulnak elő. Szikes területeken közönséges (KASZAB 1956, 26). A cikk 1956-os megjelenése óta a fajt már több környező országból is kimutatták. A múzeumi kollekcióban szikesekről és homokpusztagyepekről származó, virágokról gyűjtött példányok találhatók.

Mylabris (Mylabris) variabilis (Pallas, 1782) – szalagos hólyaghúzó

Magyarország, Bács-Kiskun vármegye: Balotaszállás, pusztas, talajcsapdázás, 1993.VI.30–VII.12., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 1994.VII.13., 2 pld., leg. Csehó Gábor; Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 1997.VI.22., 15 pld., leg. Csehó Gábor; Bugac, Bugacpuszta, egyelés, 1998.VII.11., 11 pld., leg. Csehó Gábor; Zsana, talajcsapdázás, 1993.VII.22–VIII.10., 2 pld., leg. Gaskó Béla. – Békés vármegye: Battonya, egyelés, 1995.VI.15., 1 pld., leg. Gaskó Béla. – Csongrád-Csanád vármegye: Ásotthalom, Baromjárás, egyelés, 1994.VI.9., 5 pld., leg. Gaskó Béla; Ásotthalom, Csodarét, egyelés, 1995.VII.26., 11 pld., leg. Gaskó Béla; Ásotthalom, Rívó, egyelés, 1995.VII.26., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ásotthalom, tőzegbánya, egyelés, 1991.VIII.22., 7 pld., leg. Gaskó Béla; Baks, egyelés, 1995.VI.23., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Balástya, szikes gye, egyelés, 1998.VI.19., 6 pld., leg. Gaskó Béla; Balástya, Kapitányság, egyelés, 1998.VII.27., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Csengele, egyelés, 1992.VII.2., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Csengele, egyelés, 1993.V.26., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Csongrád-Bokros, egyelés, 1996.VI.8., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Csongrád-Bokros, egyelés, 1996.VI.18., 11 pld., leg. Gaskó Béla; Deszk, egyelés, 1996.VI.20., 43 pld., leg. Gaskó Béla; Deszk, egyelés, 1996.VI.25., 1 pld., leg. Gaskó

Béla; Deszk, Deszki puszta egyelés, 1996.VI.20., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Domaszék, egyelés, 1997.VI.17., 4 pld., leg. Gaskó Béla; Kistelek, egyelés, 1992.VII.2., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Kistelek, Percelitanyák, egyelés, 1998.VI.5., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Kistelek, Percelitanyák, egyelés, 1998.VII.17., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Klárafalva, egyelés, 1989.VI.26., 25 pld., leg. Gaskó Béla; Klárafalva, egyelés, 1989.VI.29., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Klárafalva, egyelés, 1990.VII.12., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Klárafalva, egyelés, 1995.VI.15., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Magyarcsanád–Bökény, egyelés, 1996.VII.4., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Mórahalom, Tanaszi-semlyék, egyelés, 1994.VI.16., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Mórahalom, Tanaszi-semlyék, szikes, talajcsapdázás, 1994.VI.30–VII.12., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ópusztaszer, Pitricsomi-legelő, egyelés, 1995.VI.13., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Ópusztaszer, Pitricsomi-legelő, egyelés, 1995.VI.14., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, egyelés, 1988.VI.16., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Pusztaszer, Büdös-szék, egyelés, 1996.VII.3., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1989.VI.5., 8 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1989.VI.12., 105 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1990.VI.6., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1990.VI.7., 30 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1990.VII.6., 7 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1992.VI.25., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, talajcsapdázás, 1992.VI.25–VII.12., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, egyelés, 1995.VII.26., 11 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, 21-es kilométerkő, egyelés, 1996.II.2., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Ruzsa, Laposdűlő, egyelés, 2012.VI.13., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szatymaz, egyelés, 1998.VI.22., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Kamara-töltés, egyelés, 1996.VI.26., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Maty-ér, Hieracium, egyelés, 1993.VIII.1., 1 pld., leg. Czógler Kálmán; Szeged–Kiskundorozsma, Kettőshatár, egyelés, 1998.VI.25., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Kiskundorozsma, Kettőshatár, egyelés, 1998.VI.25., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Kiskundorozsma, Rózsálaposdűlő, egyelés, 2001.VII.3., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Kiskundorozsma, Subasahegy, egyelés, 1993.VI.20., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Szőreg, egyelés, 1988.VII.1., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Szőreg, egyelés, 1992.VII.6., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Szőreg, temesvári

vasútvonal töltése, egyelés, 1996.VI.25., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Zsombó, egyelés, 1995.VI.16., 1 pld., leg. Gaskó Béla. – Jász-Nagykun-Szolnok vármegye: Kunszentmárton, gátórház, farakás, palackcsapdázás, 2012.VI.25–VII.9., 2 pld., leg. Gaskó Béla.

A faj Közép-Európától Mandzsúriáig előfordul. Nálunk a síkságon és a dombvidéken gyakran találkozhatunk vele (KASZAB 1956, 28).

Oenas crassicornis (Illiger, 1800) – vastagsápú hólyaghúzó

Magyarország, Csongrád-Csanád vármegye: Csongrád–Bokros, egyelés, 1996.VII.8., 15 pld., leg. Gaskó Béla; Deszk, egyelés, 1982.VI.21., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Dóc, egyelés, 1997.VII.10., 8 pld., leg. Gaskó Béla; Ferencszállás, egyelés, 1992.VII.15., 8 pld., leg. Gaskó Béla; Kiszombor, egyelés, 1991.VII.19., 50 pld., leg. Gaskó Béla; Kiszombor, egyelés, 1992.VII.13., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Kiszombor, Maros töltés, egyelés, 1996.VII.17., 30 pld., leg. Gaskó Béla; Kiszombor, Maros töltés, talajcsapdázás, 1996.VII.4–17., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Kiszombor, Óbélai út, egyelés, 2000.VI.30., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Klárafalva, egyelés, 1990.VII.12., 41 pld., leg. Gaskó Béla; Klárafalva, egyelés, 1991.VI. 27., 6 pld., leg. Gaskó Béla; Magyarcsanád–Bökény, egyelés, 1991.VII.12., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Magyarcsanád–Bökény, egyelés, 1996.VII.4., 28 pld., leg. Gaskó Béla; Magyarcsanád–Bökény, egyelés, 2006.VII.7., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, egyelés, 1991.VII.19., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Sándorfalva, egyelés, 1998.VII.28., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Kamara-töltés, egyelés, 1996.VI.26., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Újszeged, egyelés, 1974.VII.20., 5 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1976.VII.8., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Kiskundorozsma, egyelés, 1991.VIII.2., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Kiskundorozsma, Nagyszék, egyelés, 1981.VIII.2., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Szőreg, egyelés, 1988.VII.1., 9 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Szőreg, egyelés, 1988.VII.20., 17 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged–Szőreg, egyelés, 1992.VII.6., 5 pld., leg. Gaskó Béla; Tiszasziget, egyelés, 1990.VII.13., 4 pld., leg. Gaskó Béla.

Előfordulási területe a Balkán-félszigettől Kis-Ázsiáig terjed. Nálunk az Alföldön és a dombvidéken

nagyobb kiterjedésű vizes területek közelében gyakori. Előszeretettel tartózkodik a vadmurom (Daucus carota) virágán (KASZAB 1956, 22). A Kiskunságban is nedves rétekről került elő (SZALÓKI 1986, 183). Múzeumi példányai között szikesről és töltésgyepből származók is akadnak.

Apalus bimaculatus (Linnaeus, 1760) – kétfoltos élősdibogár

Magyarország, Csongrád-Csanád vármegye: Algyő, egyelés, 1992.III.10., 11 pld., leg. Gaskó Béla; Dóc, nyári gát, egyelés, 2010.III.18., 6 pld., leg. Gaskó Béla; Ferencszállás, egyelés, 1992.II.28., 20 pld., leg. Gaskó Béla; Hódmezővásárhely, belváros, egyelés, 2022.II.12., 1 pld., leg. Csehó Gábor; Makó, egyelés, 1992.III.11., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, Landor, egyelés, 1991.III.13., 53 pld., leg. Gaskó Béla; Makó, Landor, egyelés, 1991.III.22., 64 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, belváros, egyelés, 2007.II.22., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, belváros, egyelés, 2007.II.22., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, belváros, egyelés, 2010.III.19., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, belváros, egyelés, 2017.III.12., 1 pld., leg. Csehó Gábor; Szeged, Boszorkány-sziget, egyelés, 2004.III.16., 14 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Várkert, egyelés, 2012.III.14., 3 pld., leg. Csehó Gábor; Szeged, belváros, egyelés, 2017.III.12., 1 pld., leg. Csehó Gábor; Szeged, Vesszős, egyelés, 1992.III.10., 106 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Újszeged, kiskertek, egyelés, 1995.II.23., 1 pld., leg. Csehó Gábor; Tiszasziget, egyelés, 1991.III.5., 2 pld., leg. Gaskó Béla.

A faj Franciaországtól Japánig fordul elő. Hazánkban az Alföldön és a dombvidéken csak ritkán találkozhatunk vele. A kifejlett bogár kora tavasszal rajzik, viráglátogató, szájszerve a nektár felnyalogatására módosult. A lárvák fejlődése méhfészkekben zajlik (KASZAB 1956, 40; MERKL – VIG 2009, 348). A múzeumi példányok gyér növényzetű, csupasz talajfelszínről kerültek elő. Egyes években tömeges rajzása is megfigyelhető volt.

Euzonitis quadrimaculata (Pallas, 1782) – barnaszőrű élősdibogár

Magyarország, Csongrád-Csanád vármegye: Szeged, egyelés, 1978.VII.15., 1 pld., leg. Gaskó Béla.

A faj Délkelet-Európától egészen Kis-Ázsiáig fordul elő. Hazánk alföldi és dombvidéki száraz, meleg területein ritka. A kifejlett bogár virág-lakó, a szájszerve is a nektár felnyalogatására módosult. Lárva méhfélék fészkeiben fejlődik (KASZAB 1956, 38-39).

Sitaris muralis (Förster, 1771) – pirosvállú méhbogár

Magyarország, Csongrád-Csanád vármegye: Szeged, belváros, egyelés, 2010.VIII.15., 1 pld., leg. Csehó Gábor.

Közép- és Dél-Európában honos faj. Nálunk a síkság és a dombvidék ritka lakója. Az imágó a tojásait csomókban a földbe rakja. A kikelt lárva virágokra mászik fel, ahol viráglátogató bundasméhre (*Anthophora sp.*) kapaszkodva jut be a föld alatti fészkekbe. Ott egy méhsejtben friss méhtojással táplálkozik, majd a mézet és a virágport is megeszi. Lárvaalakban telél át (KASZAB 1956, 42-43; MERKL – VIG 2009, 349). Szeged belvárosában járdán mászkálva gyűjtötték.

Zonitis flava Fabricius, 1775 – rőt élősdibogár

Románia, Kovászna megye [Județul Covasna]: Sepsiszentgyörgy [Sfântu Gheorghe], belváros, egyelés, 1997.VII.13., 1 pld., leg. Rudner József.

Magyarország, Csongrád-Csanád vármegye: Algyő, egyelés, 1995.VII.3., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Algyő, egyelés, 1995.VII.3., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ásotthalom, egyelés, 1983.VII.2., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ásotthalom, egyelés, 1985.VII.19., 7 pld., leg. Gaskó Béla; Ásotthalom, egyelés, 1996.VII.24., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Ferencszállás, egyelés, 1992.VII.15., 7 pld., leg. Gaskó Béla; Kiszombor, Maros töltés, egyelés, 1996.VII.17., 2 pld., leg. Gaskó Béla; Klárafalva, Hajdova, egyelés, 2008.VII.16., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Magyarcsanak-Bökény, egyelés, 1996.VII.4., 15 pld., leg. Gaskó Béla; Magyarcsanak-Bökény, egyelés, 2006.VII.7., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Kamara-töltés, egyelés, 1996.VI.26., 3 pld., leg. Gaskó Béla; Szeged, Vetyehát, egyelés, 1985.VII.22., 1 pld., leg. Gaskó Béla; Tiszasziget, egyelés, 1990.VII.11., 12 pld., leg. Gaskó Béla; Tiszasziget, egyelés, 1990.VII.13., 7 pld., leg. Gaskó Béla; Tiszasziget, egyelés, 1990.VII.18., 18 pld., leg. Gaskó Béla.

A faj az egész mediterráneumban, valamint Kelet-Európától Turkesztánig honos. Hazánkban az Alföldön és a dombvidéken a leggyakoribb *Zonitis*-faj. Életmódja teljes mértékben megegyezik az *Euzonitis quadrimaculata* fajnál leírtakkal (KASZAB 1956, 37). Az egyedeket ernyősvirágzatúakról (*Apiales*) gyűjtötték.

Teratolytta dives (Brullé, 1832)

Albánia, Berat megye [Qarku i Beratit]: Tomor-hegység [Mal i Tomorrit], fűhálózás, 2019.VIII.11., 1 pld., leg. Csehó Gábor.

A faj a Balkán-félszigeten és Kis-Ázsiában fordul elő (KASZAB 1956, 22). Ezt a példányt egy hegyi patak melletti üde réten sikerült fűhálózni.

Köszönetnyilvánítás

A lelőhelyadatok pontosításánál Tóth László nyújtott nélkülözhetetlen segítséget.

Irodalom

- GASKÓ 1999 Gaskó Béla: *Csongrád megye természetes és természetközeli élőhelyeinek védelméről III: Adatok a Maros folyó alsó szakaszának élővilágához*. MFMÉ–StudNat 2 (1999).
- GASKÓ 2003 Gaskó Béla: *A szegedi múzeum természettudományi részlegének története*. MFMÉ–StudNat 3 (2003).
- KASZAB 1971 Kaszab Zoltán: *Felemás lábfejű bogarak III. – Heteromera III.* FaunHung 15 (1956), Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MERKL – VIG 2009 Merkl Ottó – Vig Károly: *Bogarak a Pannon régióban*. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága – B. K. L. Kiadó – Magyar Természettudományi Múzeum, 2009.
- SÁRINGER 1990 Sáringer Gyula: *Család: Nünükék vagy hólyaghúzó bogarak – Meloidae*. In: A növényvédelmi állattan kézikönyve 3/A. Szerk. Jermy Tibor – Balázs Klára, Budapest, 1990, 150–154.
- SZALÓKI 1986 Szalóki Dezső: *Colydiidae, Heteromera (partim) of the Kiskunság National Park (Coleoptera)*. In: The Fauna of the Kiskunság National Park I. Ed. Mahunka Sándor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986, 179–186. CÍM

Tenebrionoidea species in the beetle collection of the Móra Ferenc Museum I. Blister beetles family (Meloidae)

Gábor Csehó – Dezső Szalóki

Since 1974, a systematic beetle fauna survey has been conducted in Csongrád-Csanád County and its bordering areas at the Natural Science Department of the Móra Ferenc Museum. This study contains the collection data of specimens belonging to the family Meloidae (*blister beetles*) from the Tenebrionoidea species that have been prepared up to December 31, 2024. So far, 42 species of blister beetles have been recorded in Hungary, with 24 species found in the collection of the Móra Ferenc Museum. Among the 15 protected species in the country, seven are

represented in the collection: the small blister beetle (*Hycleus tenerus*), the wrinkled blister beetle (*Meloe rugosus*), the rough blister beetle (*Meloe scabriusculus*), the magnificent blister beetle (*Meloe variegatus*), the giant blister beetle (*Meloe cicatricosus*), the elegant blister beetle (*Meloe decorus*), and the Pannonian blister beetle (*Mylabris pannonica*). The publication also discusses the ecological needs of beetle species, as this information is necessary for preparing conservation management plans.

Művészettörténet

Egy Dürer-metszet Szegeden „A négy boszorkány”

Szabó Tamás

Bevezető

2014-ben a Móra Ferenc Múzeum munkatársai leltározást végeztek a Zsótér Andor (1824–1906) régiséggyűjtő által 1899-ben adományozott késő reneszánsz és barokk kori grafikagyűjteményben.¹ Az ellenőrzés során kiderült, hogy az 1955-ben megnyitott új nyilvántartás összeállításakor tévesen sorolták Albrecht Dürer (1471–1528) „A négy boszorkány” (1497) című rézmetszetét a Zsótér-féle kollekcióhoz, amit valójában csak jóval később, 1920-ban adományoztak az intézmény jogelődje, a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum részére.² (lásd 1. kép) A mester egyik leghíresebb és legkorábbi datált rézmetszet nyomtatát egy ismeretlen fővárosi gyűjtő ajándékozta Szegednek, aki ezen kívül négy biedermeier kori akvarellt is átadott. (Ezek reprodukciói a Kisfaludy Károly által szerkesztett *Auróra* (1822) című almanach 1827-es és 1829-es kiadványában jelentek meg.)³

A múzeumi revízió arra is rávilágított, hogy a hajdani kettős intézmény összes mélynyomásos metszete, rézkarca és a különféle technikákkal készült grafikái a korábbinál alaposabb kutatást és újrafeldolgozást érdemelnének (SZELESI 1980–81, 363–385). Fontos lenne már a kezdetektől tisztázni a felgyülemlett adományok pontos származását, a vásárlások időpontját, a grafikai anyagok provenienciáját. Ezen túlmenően szükség volna a több száz leltározatlan nyomat felmérésére és művészettörténeti elemzésére is.⁴

Sajnálatos módon az új műtárgyadatlap elkészítésekor a Dürer-nyomat státuszához újabb pontatlan információkat kapcsoltak. A ’sajátos’ címadáson túl megkérdőjelezték az alkotó nevét és a grafika létrejöttének időpontját is – az eredeti reneszánsz metszetet későbbi „másolatként” és „tus” technikával készített műnek tüntették fel. Ezek a meghatározások alighanem a metszetkészítés ismeretének hiányából fakadhattak:

„A. Dürer ? [sic]: Aktkompozíció [sic]. XVI. sz. másolat ? [sic]

Törzsanyag. Zsótér Andor gyűjteményéből [sic]. 300.-Ft. Papír. Tus [sic]. Szakadozott [sérült],

1 *Beszerezések és adományok Naplója*. Sk., 1888–1905. 1899., 27/II. 243. o.; MNL CsCsVL Szeged Város tan. iktató iratai: 8797/1899. aug. 8.; 31415/1899; 3215/1899. szept. 7. – Az 1899 augusztusában adományozott Zsótér-féle grafikai gyűjtemény alapját 16. századi, elsőrangú, szakrális témájú itáliai és németalföldi metszetek, valamint rézkarcok alkotják. Emellett barokk kori oltártervek, grafit-, lavírozott toll- és vöröskréta rajzok, valamint tus- és szénvázlatok is gazdagítják a gyűjteményt. (MFM, Szeged Városi Múzeum Szépművészeti Osztályának katonjai, 1952/1955., 42 db, ltsz.: 55. 406–55.447) — A gyűjtemény tartalmaz továbbá litográfiákat és más mesterek alkotásairól készített másolatokat is (SZABÓ / SEBŐ 2018, 275–276).

2 Sk., *Könyvtári Járulék Napló*, 1917–1921. (1920. máj.); MNL CsCsVL, ik. sz.: 1514/1920. sz.; Sk. irattár: 168/1920. V. 14.

3 MNL CsCsVL, iktató. sz.: 1611/1920. sz. — A vízfestmények *Johann Ender* (1793–1854) munkái, melyeket *Michael Hoffmann* 1797–1867) metszett lemezre (ZIBOLEN 1973, 44–45, 59, 65; RIDOVICS 2020). A négy akvarellből napjainkra három

található meg a Képzőművészeti gyűjtemény leltározatlan anyagában: *Eprész leány*, *Szilágyi és Hajmász*, *Szirmay Ilona*.

4 2015-ben először adódott volna alkalom arra, hogy a Móra-múzeumban és a Somogyi-könyvtárban évtizedek óta tárolt, leltározatlan régi metszeteket és rézkarcokat – egy átfogó grafikai gyűjteményi felülvizsgálat keretében – szakmailag feldolgozzák. Sajnálatos módon a lehetőség személyi okok miatt meghiúsult, és a Magyar Tudományos Akadémia által a szegedi múzeum programjára megítélt közel hárommillió forintos támogatás végül más vidéki múzeumokban hasznosult. Szegeden azóta ez a feladat továbbra is várat magára. — MTA Titkársága, Kutató Intézeti Főosztály. Értesítés a Bader kutatási támogatás kuratóriumának döntéséről. Budapest, lk. sz. 23/9/2015/KIF. <https://mta.hu/hatteranyagok/a-tudomany-mecenasai-105536> (Letöltve 2024. nov. 10.)

18.9×12.4 cm. Egy szűk kőpadlós csarnokban négy meztelen nő áll. Kettő szemben, kettő meg háttal. Testüket gótikus redőzetű drapériákkal fedik. [A lábuknál emberi csont és koponya]. A bal oldali nyitott ajtó mögött [mögül] lángok csapnak ki és egy szörny feje látható. Jelzés közepén, lent »A D« [és fent, a gömbön: 1 4 9 7 – O·G·H].⁵ (lásd 2. kép)

Az évszázadok során a rongypapírból készített metszet több helyen megsérült.⁶ Megfigyelhető az is, hogy a nyomólap széleit az ábrázolásig lenyírták, ami a kompozíciót jobbról kissé megcsontkította. (lásd 3. kép) A 2000-es évek elején Pál László (*1954) szakrestaurátor a tárgyon tisztítást, kiegészítést és toll-retusálást végzett, továbbá hátoldáról a papírt meg is erősítette. (lásd 6. kép) A kasírozás előtt a grafika hátulján még észlelhetőek voltak a régi ragasztóanyag foltjainak kiterjedései, valamint egy korábbi ún. alátámasztó papírlap maradványai, apró faszilánkok és újságpapír-foszlányok.⁷ (lásd 5. kép)

A rézmetszetet – a múzeumba érkezése körülményeinek kutatásán túl – Budapesten tudományos szakértői vizsgálatnak is alávetettük a hitelesség és az azonosítás érdekében. A fővárosi tárgyszemle és a művészettörténész állásfoglalása után a papírlapról többféle fotótechnikai felvétel készült. A nagyfelbontású fényképek elemzését a Szépművészeti Múzeum Restaurátor főosztályának akkori vezetője, Fáy András (*1959) végezte.⁸ (Olvasható a „Fotótechnikai vizsgálatok és képi összehasonlítások” című mellékletben.) (lásd 7–8., 10–12. kép)

A mikro-tanulmányozások megerősítették a korábbi feltételezést, hogy a sokszorosított metszetlap a Dürer által vezetett műhely időszakához köthető, és valószínűleg a 15. század végéről származik. Ezt alátámasztja az a felfedezés

is, amely az átvilágított papíron látható: a kompozíció két női figurájának kontúrvonalán átlukasztási pontok követik egymást. Ezek az ún. *poncif* másolási módszer nyomai, amely során felhasználták a Dürer-metszet formai ábrázolását, lehetővé téve annak pontos átrajzolását, például egy táblaképre. (lásd 9. kép) Az eljárás arra utal, hogy a metszet egy korai levonat.

Noha „A négy boszorkány” metszet sérült és eltakart rajta a vízjel, mégis különleges kultúrtörténeti értéket képvisel, mivel a magyarországi vidéki múzeumok grafikai gyűjteményeiben ez az egyetlen ilyen művészeti emlék.⁹ Hazánkban a Szépművészeti Múzeum őriz még egy jobb állapotú, vízjeles metszetlapot, amely egyike az 1497 és 1560 között nyolc alkalommal préselt sorozatoknak. (lásd 4. kép) Az összehasonlító elemzések alapján a több mint 500 éves Szegeden őrzött metszetlap a korábbi szériapéldányok egyike lehet. — Az első sokszorosítások Dürer saját kezű, még életében készült ún. „lifetime” lenyomatokat jelentik. Ezek ép állapotban fennmaradt darabjai különösen értékesek, mivel mélyebben préseltek és kontrasztosabb rajzolatúak (Leonard 2021).

A 15–16. században a metszeteket nem előre meghatározott, limitált példányszámban nyomtatták; inkább addig sokszorosították, préselték őket, amíg a puha dúc-rézlemez használható, azaz koptatlan állapotban volt, vagy amíg a lapokra kereslet mutatkozott. Ez azt is jelentheti, hogy az 1497-es „boszorkányos” metszetről Dürer akár több sorozatnyi lenyomatot is készíthetett, de a pontos szám nem ismert (METCALF 2022). Az eddig felbukkant metszetek alapján az feltételezhető, hogy a mester utáni időkből 1560-ig két-három szériányi lapot nyomtattak (METCALF 2022). Ezek közül több fennmaradt, és a múzeumok grafikai gyűjteményeinek kiemelkedő darabjai közé tartoznak. Világszerte 26 közgyűjteményben található „A négy boszorkány” metszet – a hitelesített szegedi Dürer-lap ebbe a sorba illeszkedik.¹⁰

5 MFM, Szeged Városi Múzeum Szépművészeti osztályának nyilvántartó kartonlapja, 1952/1955. Ltsz: 55.437.1 — Dr. Szelesi Zoltán (1920–1985) művészettörténész felmérése.

6 Az 1920-as dokumentumok a papíryanag állapotára vonatkozóan nem tartalmazzak utalást.

7 Köszönöm Pál László restaurátorművésznek az elektronikus levélben küldött tájékoztatást és fotódokumentációt, 2024. aug. 7.

8 A szerző és a szegedi múzeumvezetés ezúton mond köszönetet Fáy András restaurátorművész szakmai segítségéért és az ábrázolás értelmezésében nyújtott megállapításaiért, 2025. márc. 5.

9 Külön köszönet az információkért a vidéki közgyűjteményi múzeumok vezetőinek és szakmunkatársainak, 2025. jan. 23.

10 Többek között a metszetet az alábbi intézmények őrzik: Amsterdam, Rijks Museum (RP-P-OB-1238); Bécs, Albertina

A háttérben

Elsőként érdemes megemlíteni, hogy már 1909-ben bekerült állami letétként Dürer két fametszetének fotólitográfiája a Tömörkény István által vezetett városi könyvtár-múzeum „szépművészeti” gyűjteményébe, további tizenhét, ugyanezzel a technikával sokszorosított és bekeretezett nyomattal együtt.¹¹ Ezeket az ún. Arundel-féle színes reprodukciós albumlapokat a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége a Szépművészeti Múzeum igazgatójának közvetítésével juttatta el Szegedre. Ekkoriban a modern kori sokszorosítások közgyűjteményi terítése – nem lévén még tömegturizmus – jelentős szerepet játszott az európai egyetemes művészeti örökség megismertetésében.¹²

1920-ra, a Dürer-lap ajándékozása idejére, az intézmény grafikai anyaga már közel ezer darabot számlált. Ez a gyarapodás a korábbi igazgatók, Reizner János (1847–1904) és Tömörkény István (1866–1917), valamint az új könyvtárvezető, Móra Ferenc (1879–1934) törekvéseinek, továbbá a Szegedi Múzeumbarátok Egyesülete (1920) támogatásainak volt köszönhető.

(DG1930/1415); Boston, Museum of Fine Arts (64.2182); Brescia, Civici Musei di Arte e Storia – Pinacoteca (D0080-02875); Cleveland, USA, Cleveland Museum of Art (1990.85); Edinburgh, Scottish National Gallery of Modern Art (P 15); Frankfurt am Main, Städel Museum (SMF 31389 D); London, Victoria and Albert Museum (E.632-1940); Melbourne, National Gallery of Victoria (3488-4); New York, The Metropolitan Museum of Art (17.37.29); Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum (StN2127); Párizs, Musée du Louvre (575 LR/ Recto); Washington DC, National Gallery of Art (1943.3.3462).

11 A két Dürer-reprodukciós lapon Szt. Péter, Szt. János és Szt. Márk evangéliumi apostolok, valamint a „tizenharmadik” apostol, Szt. Pál ábrázolása volt látható. – „Régi műremekek megküldött másolatainak (Arundel lapok) jegyzékét küldi Kammerer [Ernő] orsz. [országos] felügyelő.” – Sk., Irattár: 293/1909, 310/1909; MFM, Régi leltárkönyv, *Szeged Városi Múzeum Szépművészeti Osztályának Lajstroma*, 1892/1902–1952., 51. o. – Leltári bejegyzés: 1909. nov. 14., ltsz.: 156–175, (173–174. sz. reprodukciós másolatok.)

12 Az album elnevezése az angol Arundel Társaság (Arundel Society, 1849) és a 16. századi Anglia egyik jelentős műgyűjtője és mecénása, Sir Thomas Howard (1585–1646), Arundel 21. grófja nevéhez kötődik (MICHAELIS 1878, 5). A 19. század közepén alakult társaság, amely 1897-ben szűnt meg, azzal a céllal jött létre, hogy kiadványaikkal megismertessék a közvéleményt régi olasz, flamand és más európai mesterek alkotásaival, valamint felhívják a figyelmet a modern kori nyomtatott kiadására.

Ekkoriban bővült az intézmény a 16. századi flamand, főként ótestamentumi jeleneteket ábrázoló metszetegyüttessel.¹³ További értékes szerzemény volt idősebb Paul Decker (1677–1713) német építész által 1711-ben készített, több mint 40 darabot felölelő fantáziadús palotaépítészeti mintaterve, ezenkívül Franz A. Danne (1700–1767) udvari színházi festő 1740-es oltárépítészeti dekorációs tervlapjai és a francia François Godefroy (1743–1819) egy-egy díszletterve.¹⁴ Mindezek mellett a bibliotékában megtalálhatók voltak 17. századi német nyelvű albumok portré ábrázolásai és a különböző történeti munkákhoz készült 18. századi könyvillusztrációk is (SEBŐ 2017). A gazdagodó anyagból az intézményvezetés akkori tervei szerint külön metszetgyűjteményt kívánt kialakítani.¹⁵

A ’30-as évek közepéig tartó kisebb-nagyobb gyűjteményi gyarapodásokat a világháború megakasztotta. Az 1950-es közintézményi szétválasztás és szétosztás után a könyvtári nyilvántartásában főként grafikai reprodukciók és képes könyvalbumok maradtak. A bibliotéka őrizte tovább a 18. századi városképi metszetlapokat tartalmazó köteteket, a 19. század eleji nemzeti viseleteket metszeten bemutató könyvsorozatot, valamint a 19. századi német és francia szentképek metszetgyűjteményének reprodukcióit (SEBŐ 2017).

Emellett a könyvtár birtokában maradt néhány lap az említett Zsótér-féle németalföldi késő reneszánsz rézmetszetből, illetve a Letzter Lázár (1832–1899) szegedi fényképész által gyűjtött kora barokk francia rézkarcokból is. Ezeken felül hátramaradt néhány barokk kori tollrajz is a Johann Lucas Kracker (1717–1779)

13 „Cock-féle metszetgyűjteményről jelentés a tanácsnak.” – Sk., Könyvtári Járulék Napló, 1917–1921. 169/1920. V. 14. — A vételt már 1920. IV. 21-én, az 1514. számon bejegyezték a naplóba.

14 A lapok többsége Decker Fürstlicher Baumeister oder Architectura civilis (1711) című, Augsburgban kiadott kötetéből származik. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/decker1711/0051/image,info,thumbs> — Köszönet dr. Jávornak Anna (*1953) művészettörténész szíves szakvéleményéért, 2024. aug. 22.

15 Az elgondolás megvalósítását meghiúsította a II. világháborús időszak, majd az 1945 utáni átszervezés.

készítette grafikákból (Szabó 2018, 240, 295; Jávor 2021, 40–41, 44).¹⁶

Kifejtés

„A négy boszorkány” grafikát ajándékozó gyűjtő titoktartást kért, nevét Móra nem hozhatta nyilvánosságra, a kiléte 1920 után is homályban maradt. A legutóbbi kutatások során sem sikerült azonosítani az adományozót, ám egy érdekesség kiderült: öt évvel a metszet beérkezése után, Móra Ferenc szépírói munkásságában megjelent a világhírű mester neve. Az író, a Tom Okain című karcolatában (1925) bizonyára stiláris poénként egy reprodukált Dürer-lapot említ, amit a város Széchenyi téri paprikapiacának kofaasszonya „történetébe” helyez.¹⁷

Móra 1920. május 17-én jelentette Somogyi Szilveszter (1872–1934) polgármesternek, hogy egy nagylelkű budapesti műgyűjtő az intézménynek adományozott egy 1497-ben készült Dürer-metszetet és négy régebbi magyar akvarellt. (Az ajándékozás különleges célja valószínűleg az lehetett, hogy a 18. századi boszorkányperekről elhíresült Szeged város könyvtára és múzeuma egy „boszorkányos” metszetet birtokolhasson.) Különös, hogy az ajándékozást Móra részben olasz nyelven vezette be a könyvtári részleg

naplójába.¹⁸ A metszetlapot 1000 korona, a négy vízfestményt egyenként 100 korona értékben vette vagyoneletárba – vagyis a metszetnek tízszeres becsértéket tulajdonított.¹⁹ A városvezetés május 25-én bízta meg az intézményvezetőt, hogy tolmácsolja a Dürer-lapért az adományozónak a tanács köszönetét.²⁰

Az ajándékozás bejelentésekor Móra arról is tájékoztatta a várost, hogy az egyik korábbi hivatalos budapesti útja során 8000 koronáért megvásárolta Szegedi Múzeumbarátok Egyesülete támogatásával egy 16. századi, a Hieronymus Cock-nyomda által megjelentetett németalföldi rézmetszetgyűjteményt.²¹ (A volt tulajdonos kiléte ebben az esetben is ismeretlen maradt.) A kollekciót előzetesen a Szépművészeti Múzeum szakértője értékelt, és a 183 darabból álló gyűjteményt 30 ezer koronára becsülte.²² A tanács jóváhagyta a vásárlást, és a műlapok értékének egyenkénti 200 koronás megállapítását.²³

A németalföldi metszetsorozat Hieronymus Cock (1518–1570), az egyik legfontosabb antwerpeni kiadót vezető flamand festő és rézkarcoló nyomdája adta ki. Az egyes kompozíciókat Maarten van Heemskerck (1498–1574), a Rómában tanult kiváló holland festőmester képei alapján, Philips Galle (1537–1612) haarlemi rézmetsző metszette ki. (Manapság a Cock-féle nyomatok

16 A Zsótér-gyűjteménybe jutott művek többsége idővel egyértelműen Krackernek, az Egerben letelepedett morvaországi barokk mester munkájának bizonyultak. Közülük számos rajz és grafika szolgált előképként az általa Kelet-Európa-szerte készített oltárképekhez. Az adomány részeként a mintegy 42 darabból álló, közép-európai viszonylatban egyedülálló barokk rajzokat a Magyar Nemzeti Galéria mutatta be egy Kracker-émlékkiállításon 1979 decemberében (SZELESI 1979, 5). Az egykor Egerben őrzött grafikai együttes Zsótér-gyűjteménybe való kerülésében fontos szerepet játszhatott Joó Ferenc (1821–1880) szegedi festő és unokabátyja, Joó János Mátyás (1807–1874), a szintén szegedi születésű egri rajztanár (SZABÓ 2018, 239–240).

17 Köszönet illeti dr. Kürti Béla (*1948) nyugalmazott régész-muzeológust, Móra Ferenc életútjának kutatóját az irodalomtörténeti vonatkozás jelzéséért, 2024. aug. 29. – Móra Tom Okain című írása a Világ című lapban jelent meg (1925. júl. 5., 5. o.), ahol Dürer neve az anekdotikus elbeszélésben mellékszálként szerepel, míg a néhai író-barát, Tömörkény családneve „Tom Okain” alakban a történet csattanójaként szolgál.

18 Sk., *Könyvtári Járulék Napló*, 1917–1921. 1920. V. 14. – *Le quattro streghe di Alb. Dürero*; I. m.: 1611/1920. sz.

19 Sk. irattár: 168/1920 és I. m.: 1611/1920. sz.

20 MNL CsCsVL, ik. sz.: 15132/1920. máj. 25., nyilv.sz.: 2763/920. (sortározott); Sk. irattár, 199/1920. V. 31. — A könyvtárvezető alighanem a hivatalos és magánlevelezésében is tiszteletben tartotta a titoktartás iránti kérést, mert nem hozott eredményt az adományozó kilétének legutóbbi kutatása, az eddig ismert Móra-levelezés átvizsgálása ellenére sem.

21 I. m.: 169/1920; I. m.: 1514/1920. sz.

22 Nem található dokumentáció a metszetgyűjtemény felméréséről a Szépművészeti Múzeum-Magyar Nemzeti Galéria irattárában – tájékoztattott dr. Nagy László, a fővárosi intézmény-együttes adattáros munkatársa 2024. augusztus 22-én. – Feltételezhető, hogy 1920-ban két művészettörténész véleményét is kérhették – jelezte a galéria grafikai osztályáról Zsákovics Ferenc művészettörténész. Az egyik megkeresett szakember valószínűleg Hoffmann Edith (1888–1945) lehetett, aki 1913 és 1921 között dolgozott a grafikai gyűjtemény őreként. A másik, valószínűbb véleményadásra felkért metszet-szakértő Térey Gábor (1864–1927) jöhet számításba, mivel még a századfordulón ő állította össze a régi metszetek katalógusát.

23 Sk. irattár: 169/1920. V. 14.; MNL CsCsVL, ik. sz.: 15131/1920. sz. – A kedvező áron történt vásárlás Móra értékelismerő képességét bizonyította.

több világszinten jelentős múzeum, mint például a British Museum, a Portland Art Museum és a Metropolitan Museum of Art gyűjteményében is megtalálhatóak.)

A múzeumi részleg az 1922-ig felhalmozott grafikai munkákból reprezentatív kiállítást rendezett. A tárlat anyagát Cs. Sebestyén Károly (1876–1956), a korábbi rajztanár, Móra Ferenc bizalmi munkatársa válogatta. A kiállítás a reneszánsztól a 20. század elejéig mutatta be a régi európai és a modern magyar alkotók változatos technikákkal készített műveit, érzékeltetve a sokszorosító grafikai eljárás és a rajzművészet fejlődését.

A Zsótér-adományból természetesen szerepeltek a Heemskerck–Galle-féle metszetek, és kiállították a gyűjteményi anyag kiemelkedő művészeti és művészettörténeti értékű – akkoriban még szerzői névvel (Kracker) nem azonosított – oltárkép-vázlatait, toll- és ceruzarajzait is. Emellett a modern magyar művészek közül, például Tardos Taussig Ármin (1874–1936) munkái is láthatók voltak. Értékes darabként mutatták be „A négy boszorkány”-t, bár a helyi újság tévesen Móra ajándékaként tüntette fel. Ez volt a grafika utolsó nyilvános szereplése.²⁴

A kartonra 1952-ben bejegyzett kérdőjelek, a téves részadatok és megállapítások miatt a metszetet többé nem mutatták be, és kiállításra sem kölcsönözték. Ezért sem meglepő, hogy a végül 1984-ben megjelent A szegedi múzeum rajzművészeti gyűjteménye című tanulmányban a Dürer-lap említetlen maradt. (Szelesi 1980–81, 363–385).

1969-ben egy összefoglaló könyvtári jelentés ugyan említette a Dürer-nyomat ajándékozását és a németalföldi metszetgyűjtemény megvásárlását, de ekkor sem került sor az adományozó és a megszerzés körülményeinek felderítésére.²⁵ A jelentés több pontatlanságot tartalmazott, és átvette az 1922-es újságcikk téves megjegyzését is Móra szerepéről. A hibás adatokat később,

a *Somogyi-könyvtár száz éve* című könyv (1984) „A kolduskodás éve” fejezete korrigálta.²⁶

Kitekintés

Már a 14. századtól kezdve a festők és szobrászok mintarajzlapokat használtak munkájuk során. A grafikai kollekciók kialakulásának egyik alapját tehát azok a mintakönyvek jelentették, amelyeket a művészműhelyek mesterei gyűjtöttek egybe. Az esetükben a ’gyűjtés’ motivációja és célja természetesen az alkotási folyamat segítése volt. Az itáliai reneszánsz híres művészei, Mantegnától Michelangelón át egészen a manieristákig, mint Parmigianino és Vasari, szintén számos rajzot, grafikai vázlatot és metszetet halmoztak fel a műveik megtervezéséhez (Grant 2023, 9–98).

A barokk alkotó, Rembrandt (1606–1669), szintén elsőrangú gyűjteményt alakított ki. A 18. századtól már a műkedvelő rajzgyűjtés az arisztokrata körökből, a nemesség közvetítésével elterjedt a polgárság körében is, és híres gyűjtemények létrejöttéhez vezetett, mint az 1700-as évek elején a Crozat-gyűjtemény.²⁷ A bécsi Albertina-gyűjteményt – amely később állami közgyűjteménnyé vált – Albert Kázmér (1738–1822) királyi herceg hozta létre (Wurzbach 1874, 32–39). A grafikai műveken gyakran megjelenő tulajdonosi jelzések lehetővé teszik az alkotások korábbi tulajdonosainak azonosítását, és elősegítik annak a folyamatnak a feltérképezését, amely során a metszet végül egy közműgyűjtemény részévé válik.

Hazánkban régi katalógusok alapján azonosították a Szépművészeti Múzeum (1906) számos metszetét és rajzát, amelyek értékes főúri magángyűjteményekből származtak. Ide tartoznak többek között a Vasari- és a Praun-gyűjteményekből származó darabok is (Hoffmann 1935, 223–224). Szeged vonatkozásában érdemes

24 Művészet – Régi és új metszetek és rajzok. – Délm., 1922. jún. 25., 7. o.

25 Bezerédy István: *Négy jelentés* (1917/1918/1919/1920). In: *Somogyi-könyvtári Híradó – Képzőművészeti gyűjtemény*. Szeged, 1969. márc., 8. évf., 2. sz., 76. o.

26 Péter László (szerk.): *A Somogyi-könyvtár száz éve*. — *A kolduskodás éve*. – Somogyi-könyvtár, 1984., 105. o.

27 A francia Antoine Crozat (1655–1738) márki grafikai anyagának nagy része végül II. (Nagy) Katalin (1729–1796) orosz cárnő birtokába került, és ma az Ermitázs gyűjteményének része (LECLAIR 1996, 208–210).

megemlíteni Letzter Lázár fényképész egykori különleges metszetgyűjteményének fennmaradt francia barokk lapjait, amelyek közül néhány Zsótér Andor, az említett filantróp és könyvkedvelő gyűjteményébe került át.²⁸

A rézmetszet

Albrecht Dürer „A négy boszorkány” („Die vier Hexen” / „Vier nackte Frauen”) grafikáján a meztelen női testeket egyedi és feltűnő módon ábrázolta, kiemelve a testtípusok és testtartások változatosságát.²⁹ Művét már 1493-tól kezdődően megelőzte a női alakok életből vett hosszas tanulmányozása, ami során számos előkészítő aktvázlatot készített, mint például a „Fürdőző nő” és „A női fürdő” című tusrajzok. Ezek az előtanulmányok igazolják, hogy Dürer alaposan felkészült az 1497-es kompozícióra.

A metszet négy, gyakorlatilag ruhátlan női alakot ábrázol, akik egy szűk belső térben, valószínűleg egy közösségi fürdőházban csoportosulnak. A kompozíció bal oldalán egy bejárat, vele szemben egy nyitott gótikus kőablak vehető ki. A leírások szerint az erotikus töltéssel bíró jelenetben az ajtónyílásnál a lángok közül kilelkeskedő, szarvakkal ábrázolt Ördög a kísértő Sátán szellemét jelképezi. Karmos mancsában – néhány kutató hibás értelmezése szerint – vadászatra alkalmas eszközt tart. A jobb oldali

ablaknyílást több elemző a 'Halál kapujának' tartja, mivel a közelében a földön egy emberi koponya és csont hever.

„A négy boszorkány” metszet értelmezéséről először Karel van Mander (1548–1606), a „németalföldiek Vasarijaként” emlegetett holland festő, illusztrátor és író nyitott vitát (Mander 1604, 35–40). A diskurzust később Joachim von Sandrart (1606–1688), a német rézmetsző és művészeti életrajzíró folytatta. 1808-ban Bartsch, a régi mesternyomatok elismert szakértője, a tárgyilagosabb és pontosabb meghatározás érdekében Dürer nyomtatának „A négy meztelen nő” címet adta.

A téma újszerű művészeti megközelítésével nemcsak a nürnbergi nyomdák és a helyi vásárok közönsége ismerkedhetett meg, hanem távoli német és itáliai városok polgársága is. Ezeken a területeken Dürer nyomatai különösen nagy hatást gyakoroltak mind a rézmetszőkre, mind a nyomdászokra (HINZ 1993, 218, 222; REIF 2021). Noha a fürdőző nők meztelenségének és testformáinak megjelenítésére a német Edmund Schilling (1888–1974) művészettörténész és gyűjtő több előképet is említ, az egyik korai elemzésében elutasította annak lehetőségét, hogy Dürer „mozdulat-mintái” visszavezethetők lennének az itáliai kortárs és barát, Jacopo de'Barbari (1460–1516) rézmetszetére, a „Victoria és Fama” (1495/1500) ábrázolásra (SCHILLING 1919, 129–132). (lásd 15. kép) Szerinte „A négy meztelen nő” metszet testisége inkább természeti megfigyelés eredménye, nem pedig antik akttanulmányoké, így jelentősen eltér a klasszikus szépségideáltól. Mások viszont kitartanak amellett – vitatható módon –, hogy Barbari művei szorosan összefüggésbe hozhatók Dürer metszetével (WEISBACH 1906, 43–46; HAENDCKE 1898, 152–162).

Nürnbergben a 15. század végén a 26 éves Dürer már elismert mesterként tevékenykedett, aki sikeres vállalkozást indított, és hamarosan a város legtehetősebb polgárai közé emelkedett. Első útja Itáliába 1494-től egy éven át tartott. Ez az utazás jelentős hatással volt művészi stílusának fejlődésére, mivel lehetőséget kapott, hogy megismerkedjen az itáliai reneszánsz művészet irányzataival, és hírneves mestereinek, köztük

28 A fennmaradt, egytucatnyi néhai Letzter-kollekció egyik leltározatlan, tulajdonosi pecséttel ellátott ritkasága a „Jónás kiszabadul a cet gyomrából” (1577/1578) című Valentin Lefebvre (1637–1677) által metszett rézkarc (183×269 mm), amely Jacopo Tintoretto (1518–1594) egyik nagyméretű mennyezeti – a velencei Scuola Grande di San Rocco palota nagytermében látható – vászonképéről készült. Egy másik gyűjtői jelzettel ellátott ritka darab a „Puttók, ledöntött hermával” című rézkarc (155×389 mm), amelyet idősebb Louis Ferdinand Elle (1612–1689) készített Louis Testelin (1615–1655) festő munkája alapján, körülbelül 1650-ben. — Feltételezhető, hogy a többi Letzter-lap, mint például az „Ősz”, a „Tavaszi”, a „Pluton”, a „Prométheusz”, a „Bacchus”, a „Silenus I.”, a „Silenus II.”, az „Athleta” és a „Meleagrosz a farönkkel” című rézkarcok is a Zsótér-gyűjtemény részévé váltak.

29 Az Albertinában őrzött eredeti és csonkítatlan rézmetszet mérete: 192×136 mm, szignált: AD; a gömbön felirat: 1497, alatta: O · G · H. — A nyomtat nyilvántartási jelzete: BARTSCH 75; MEDER 69.

Leonardo da Vinci, Michelangelo és Raphael munkáival (SCHWERTFEGER 2014). 1497-ben kötött először megállapodást Konrad Schweitzer és Georg Colert kereskedőkkel, akik vállalták, hogy metszeteit városról városra, országról országra szállítják, azokat mindig a legjobb áron értékesítve (PELLÉ 2022, 11).

Ekképpen Dürer művészetének e talányos, de rendkívül népszerű darabja elsőként Itáliába jutott el, majd hírnévre tett szert egész Európában (PELLÉ 2022, 31–34). Nem meglepő, hogy a kompozíciós jelenet értelmezése már Dürer kortársainak is komoly kihívást jelentett, és a nyomtatovábbra is az egyik legtitokzatosabb alkotás maradt (PRESTEL 2001, 64). Érdekes módon, maga a ’boszorkány’ kifejezés a grafikával kapcsolatban először csak a 18. századi magyarázatokban jelenik meg (AREND 1728, 35; HÜSGEN 1778, 91).

A metszet jelentését számos szakirodalom taglalta, így különféle címekkel említik, mint például „A négy meztelen nő”, „A négy varázslónő” vagy „Jelenet egy bordélyban” (BRION 1960, 129; HUTCHISON 2000, 241; STUMPEL 2003, 143). Korábban a szakértők többsége gyakorta az ősi művészeti témákhoz kapcsolta a kompozíciót, így olyan címekkel kísérleteztek, mint a „Szibillák”, „A három grácia” vagy a – szintén problematikus – „Paris ítélete”. Ez utóbbi igen elterjedt magyarázat szerint a négy nő közül a háttérben mintha Erisz állna, aki a görög mitológiában a viszály istennője; míg a többi három előtérbeli alak a római Venus, Minerva és Iuno volna. Dürer az utóbbi alak arcát félig csuklyával eltakarva ábrázolta, így feltételezték, hogy a házasság ősi védelmező papnőjét látjuk. Több értelmezés szerint a grafika a „Paris ítélete” témával társítható, mint a buja vágyra való figyelmeztetés, amely pokoli kínokhoz vezethet (PRESTEL 2001, 61). — Rudolf Bergau (1836–1905) német művészettörténész ugyan az utóbbi megközelítést elfogadta, de megjegyezte, hogy a látvány értelmezése eltérő is lehet, mivel Dürer a hármas csoporthoz egy negyedik, különösen titokzatos alakot is hozzákapcsolt (BERGAU 1871, 595–596).

Manapság azonban inkább „A négy boszorkány” megnevezést használják, ahogyan azt a PRESTEL Verlag gondozásában megjelent

hármas Dürer-könyvsorozat szerzői – Rainer Schoch, Matthias Mende és Anna Scherbaum – is megjegyzik (PRESTEL 2001, 61). Ezek a tudományos szakkönyvek Dürer grafikáinak első teljes körűen katalogizált kritikai katalógusai, részletesen bemutatják a szakértői értekezéseket, tükrözik és újraértelmezik a nemzetközi Dürer-kutatások eredményeit.

A szakirodalomban egyetértenek abban, hogy Dürer korábbi művei között nem találhatók ilyen provokatív példák az érzékiség ábrázolására, mint „A négy boszorkány”, amely látszólag szembe kerül a korabeli keresztény erkölcsi felfogással. Az elemzők szerint a metszet témaválasztása rejtvénytűszerű elemekkel van átszőve, ami határesetnek tekinthető. A grafika keletkezési dátuma ugyanis a 15. század végére esik, mely akkoriban a világvége várásával megterhelt időszak volt, és ez a művészetekben különösen megmutatkozik.

A tanító jellege abban tűnik ki, hogy a szemlélőt óvatosságra inti a kísértésekkel és a démoni hatásokkal szemben. Figyelmeztet, hogy ezek a csábítások különösen az apokalipszis előtt jelennek meg intenzíven, megpróbálva az embereket megtéveszteni. A vonzó, meztelen nőalakok ábrázolása arra is szolgálhat, hogy emlékeztessen: a látszólagos dolgok mögött veszélyes erők és romboló szándékok húzódnak meg. A jelenetben ugyanis a nők egy sötét és szűk helyiségben csak a tekintetükkel fonódnak egymáshoz. A szemlélő számára rejtett marad, hogy valójában mi köti össze őket, és miért nyúlnak kinyújtott karjaikkal a központi tér, illetve egymás ágyéka felé – ezzel többszörös zavart keltve. A figurákat elsősorban a fejedőik, az arckifejezéseik és a testtartásuk különböztetik meg egymástól (PRESTEL 2001, 61).

A metszet bal oldalán egy matróna termetű, részben hátulról ábrázolt asszony látható, aki a kor divatos, ernyőszerű fátylát viseli, ami arra utal – mint jeleztük –, hogy férjezett lehet. Elgondolkodó tekintetével a mellé álló, fiatalabb szomszédját nézi. Ezt a második nőalakot a kép középpontjában teljesen hátulról látjuk, mintegy kívülről lép be a körbe; befönt haját levélkoszorú díszíti, és loknijai oldalirányban szállnak. Mellette jobbról, egy szemből ábrázolt nő egy lépcsőszinttel lentebb áll; szeméremtestét

hosszú drapéria takarja, miközben aggódó pillantást vet társaira. A negyedik, szinte rejtve álló fiatal nő gyanakvó tekintettel néz társai fölé (PRESTEL 2001, 63).

A nyomaton a Sátán hátborzongató módon leselkedik ki az ajtónyílás sötét üregéből, mintha a pokol rémisztő tüze lobogna mögötte, ami sejtelmes mélységet, az elmúlásra is utaló tartalmat ad a jelenetnek. Ezt a hatást tovább fokozza a nők lábfeje mellett a kövön elhelyezkedő emberi koponya és csontmaradvány látványa. A kompozíció titokzatosságát megkoronázza a nők fölött függő gömbön olvasható három, misztikus jelentésű, nyomtatott nagybetű (O • G • H). Ezek rejtélyes üzenete évszázadok óta foglalkoztatja a művészettörténészeket és a műkedvelő gyűjtőket egyaránt. A gömb alsó felén szerepel az 1497-es évszám, ez a művész metszet-munkássága során feltüntetett legkorábbi keltezés. Úgy tűnik, a hármast betűfelirat Dürer tudatos szándékából ered, feladványt állítva a szemlélő számára, amit soha nem sikerül kielégítően megfejteni (HIND 1938, 27, 98).

Értelmezések

A hármaskönyv szerzői számos magyarázatot gyűjtöttek össze Dürer e legrejtélyesebb metszetének értelmezéséhez, beleértve a boszorkány- vagy bordélyjelenet ábrázolásának elméletét is. A feltevések között – mint említettük – szerepel a mitológiai *Paris ítélete* jelenet, a *Szerelmi varázslat* (HARTLAUB 1940, 195), a *Vénusz és a három grácia* (RUPPRICH 1930, 65, 76), továbbá *Perszeponé és az Erünniszek (Fúriák)* (ANZELEWSKY 1983, 29–44),³⁰ valamint *Discordia és a három sorsistennő (a Hórák)* ábrázolásának feltételezése is (DWYER 1971, 456–473; Wirth 1979, 75).³¹ Az egyéb azonosítási kísérletek között felmerült

még a *Négy évszak* és a *Négy életkor* megjelenítése (ALLIHN 1871, 53–56; KOEHLER 1897, 14–15), valamint az ókori tanításon alapuló *Négy temperamentum* vagy *Négy vérmérséklet* nőalakokon keresztüli allegorikus megismerés is. A jelenetet magyarázták a középkori keresztény erkölcstan értelmezése alapján is, mint az emberi bűnök – például a kétségbeesés, gyávaság, kéjvágy és fősvénység – szimbolikus alakjainak ábrázolását (ALLIHN 1871, 53–56; SCHUSTER 1991, 264–268).

Mivel egyik javasolt értelmezés sem bizonyult minden tekintetben meggyőzőnek, a kutatók gyakran kétértelmű meghatározásokhoz folyamodtak. A legösszetettebb és legkétértelműbb értelmezést Eugene J. Dwyer (*1943), amerikai régész és ikonográfus professzor 1971-ben dolgozta ki. A német művészettörténész, Fedja Anzelewsky (1919–2010), a Dürerről szóló monográfiájában pedig egy további új elemmel bővítve mutatta be az indokolási kísérletek összefoglalását.

A jelenet akttfigurái antik művekre emlékeztetnek, amelyek mitológiai értelmezést sugallanak, hozzájárulva a vélemények sokrétegűségéhez. Itáliában Dürer bizonyosan tanulmányozhatott olyan alkotásokat, mint a „Medici Vénusz”³² és „A három grácia”,³³ amelyek hatással lehettek a metszetének megszületésére. Ám a fent említett megközelítések közül egyik sem kínál minden szempontot figyelembe vevő és meggyőző magyarázatot. Ezért az elemzők gyakran próbálják indokolni a többféle értelmezés lehetőségét, miközben megkísérlik megmagyarázni a három nagybetű jelentését (PRESTEL 2001, 63).

A Dürer-metszet értelmezése során több kutató – művészettörténész, nyomdász és gyűjtő – az ábrázolást a 15. század végén egyre inkább elterjedő boszorkányüldözések kontextusába helyezte.³⁴

30 Erinnüszök – A görög mitológiában a bosszúállás véres istennői.

31 Diszkordia – a káosz és a zűrzavar démoni istennője az iráni mitológiában. Ahol megjelenik, ott ellentét támad az emberek között, amely akár a családi rokonság egymás közti megvádolásához, megöléséhez, sőt, testvérharchoz és általános háborúhoz vezet.

32 A „Medici-Venus”, a „Szemérmes Aphrodité” néven is ismert görög szobor római másolat vásárlás útján, a 16. század végén jutott a névadó Medici család birtokába.

33 A szoborcsoport a görög hellenisztikus időszakból származó eredeti alkotás 4. századi másolata, amelyet 1460-ban találtak Rómában; napjainkban a sienai székesegyházban látható.

34 1484-ben VIII. Ince pápa kiadott egy bullát a boszorkányság ellen. A többféleképpen értelmezett pápai pátens mindenekelőtt részletesen felsorolta, hogy a boszorkányok miféle ártalmas gonoszítottak elkövetői. A bullakibocsátás célja volt, hogy a keresztény embereket szembefordítsa a természeti vallások követőivel. Így az ördögábrázolások a középkorban

Ezt az összefüggést hangsúlyozta Joachim von Sandrart, Heinrich Hüsken (1745–1807), Moritz Thausing (1838–1884), Heinrich Wölfflin svájci (1864–1945) és Walter L. Strauss (1922–1988) is. Elemzéseikben kiemelték, hogy Dürer 1497-es művében, „A négy boszorkány” metszetén megjelenő fiatal és szép női boszorkák, valamint az 1505 körül készült „Boszorkány, aki hátrafelé lovagol egy kecskén” című ábrázolásnak öreg és csúnya banyája, több mint harminc évvel előzték meg a boszorkánysággal és varázslással vádoltak európai üldöztetésének kezdetét.

A szakemberek elemezték a korabeli boszorkányüldözések társadalmi és kulturális hatásait, amik hatással lehettek Dürer metszetének értelmezésére (HÜSGEN 1778, 91; THAUSING 1876, 162–165; WÖLFFLIN 1905, 88; STRAUSS 1972, 19). Elsőként 1943-ban Erwin Panofsky (1892–1968), a német ikonográfus fedezett fel egy megkerülhetetlen szövegrészletet a „Malleus Maleficarum” című kézikönyvben, amelyet Jakob Sprenger és Heinrich Kramer dominikánus inkvizítorok a boszorkányüldöző pápai bulla (1484) megjelenését követően 1487-ben adtak ki Nürnbergben. A németül „Hexenhammer”, magyarul „Boszorkányok pörölye” néven is ismert kiadvány útmutatót nyújt a perek lefolytatásához és összegzi a boszorkánysággal kapcsolatos akkori nézeteket (MAXWELL-STUART 2024).

E hírhedt kiadvány összefüggésbe hozható Dürer metszetének „boszorkányos” értelmezésével. A szerzetesi füzet harmadik, kibővített kiadása (1496) már három boszorkány praktikáit említi, akik egy szűk kamrában egy terhes nőt kezelnek, megérintik a nő hasát, és különféle átkokkal próbálják elpusztítani a magzatot. Panofsky szerint ez a jelenet az emberi embrió szándékos elveszejtésének legelső jelképszerű ábrázolása (PANOFSKY 1943, 182).

A kutatók szerint nem zárják ki egymást az ellentmondásos szövegösszefüggések eltérő jelentései a késő középkor és a humanista újkor gondolatvilágában, és Dürer valószínűleg felismerte ezt a sokrétűséget. Ezért a legmeggyőzőbb

értelmezések azok, amelyek figyelembe veszik a középkori mitográfusok, vagyis a mítoszok, mondák és misztériumok történetíróinak fennmaradt képi és szöveghagyományait. Ezek az elemek együtt alakították ki a metszet összetett jelentés rétegeit (PRESTEL 2001, 63).

A „Vénusz és a három grácia” értelmezést Dürer metszetére 1964-ben Jessie Jean Poesch (1922–2011) amerikai művészettörténész javasolta. A meghatározást egy 1484-ben Bruges-ben megjelent nürnbergi szöveg alapján dolgozta ki, ahol Vénusz három női kísérőjét három főbűn allegóriájával azonosította: *Luxuria* (bujaság, mértéktelenség), *Superbia* (kevélység) és *Avaritia* (zsugoriság, fősვნყნყყყ) szimbólumaiként (POESCH 1964, 78–86).

Kapcsolódik „A négy boszorkány” metszethez egy 1500-ban készített, azzal csak fő vonalakban egybevágó, tükörképes másolat is. Az utánzat Nicoletto da Modena (1490–1569), a modenai születésű rézmetsző munkája, amely Dürer-metszetének csupán látszólagos magyarázatát vetíti a szemlélő elé (PANOFSKY 1948 II., 43). Ezen a Modena-féle „Paris ítélete” másolaton a művész jelzete lent, a bal és jobb oldalon római kapitális betűkkel olvasható: *OPUS NICOLETI – MODENENSIS ROSEX*. — Hasonlítva Dürer munkájához, itt a gömbön – mint a viszály ’aranyalmáján’, az évszám felett – már nem a három nagy kezdőbetű látható, hanem a következő felirat: *DETUR PULC[H]RIOR[I] 1500 [= LEGYEN A LEGSZEBBÉ]* (PANOFSKY 1948 II., 43) (lásd 13. kép)

Ez egyértelműen a görög mitológiai eseményekre utal, amikor Paris trójai királyfi ítéletet hozott. Erisz, a viszály istennője, egy aranyalmát gurított a vetélkedő istennők, Héra, Aphrodité és Pallasz Athénéé közé. Paris végül Aphroditének ítélte az almát, megkapva így a megígért legszebb földi nő, Szép Heléna szerelmét, elindítva ezzel a görög-trójai háborút (TÜRK 1902, 1580–1638).

A metszetet a 19. században még Dürer művének tartották, és így szerepelt Bartsch listáján is. Az átdolgozott kompozícióban azonban megfigyelhető egy jelentős, az utókor számára már megmagyarázhatatlan változtatás is: az itáliai mester önkényesen eltávolította a jelenetből a Sátán figuráját és a csontok ábrázolását. Az aranyalma és Paris szerepét Simon P. Oakes

megrémítették az európai keresztény közösségeket. A pápai végzés azt állította, hogy a boszorkányok ártó varázslatokat folytatnak, szövetséget kötöttek az ördöggel, megtagadták Istent, és az ördögre esküsznek, ami által elveszítik az örök üdvösségüket. (HUIZINGA 1976).

amerikai művészettörténész újraértelmezte, hogy új megvilágításba helyezhesse a három fő istennő karakterét és személyiségét (PRESTEL 2001, 63). A meglátása szerint a bal oldali matróna Iuno, mellette Minerva, hajában az olajág-koszorúval, a jobb oldalon a félénk testtartású Vénusz. A háttérben a negyedik nőalak Discordia, a viszály istennője. Oakes szerint a gömb három betűje azt jelentené: „*O(bsidium) G(eneris) H(umani)*” = „Gyűlölt Emberi Faj” (OAKES 2002, 3–10).

A három nagy kezdőbetű múlt századi különböző értelmezéseit az osztrák Josep Mender (1857–1934), az Albertina igazgatója gyűjtötte egybe (Meder 1932, 69). Szerinte elfogadható Sandrart javaslata az „*O Gott Hüte*” / „Oh, Isten, oltalmaz [a boszorkányoktól]” (SANDRART 1675, 63). Moritz Thausing ugyancsak a kissé önkényes megoldásként az „*Obsidium generis humani*”-t ajánlotta (THAUSING 1876, 162–165). Míg két újabb feltételezés, nevezetesen Wolfgang Bühler 1927-es javaslata az „*Offenes Gäste Haus*”, azaz a „Nyílt Vendégház” [Bordélyház] (BÜHLER 1927, 38–42), végül pedig az 1943-as „*Ordo Gratiarum Horarumque*” / „Kegyelmekek és Órák Rendje” ajánlás, már egyértelműen az abszurd megfélemlítések közé tartoznak (PANOFKY 1943, 71).

Következtetés

Függetlenül attól, hogy az ábrázoláson látható meztelen női alakok ősi istennők, prostituáltak vagy boszorkányok, a figurák mozdulatai negatív társítást tükröznek. Így a magyarázatok – az irodalmi forrásokon és írott dokumentumokon túl – a meztelenséget a bűn és halál tematikájára összpontosítják, amelyek gyakori motívumai voltak a 15–16. századi művészetnek. Ahogy megfigyelhető volt, a jelenet azonosítására irányuló kísérletek során lényegében mindig maradtak kétségek, akár ismert történelmi, akár kortárs ikonográfiával próbálták párosítani.

Ezáltal tűnik valószínűbbnek a nők boszorkányokként való értelmezése, amit a bal oldalon látható Sátán alakja, azonkívül a padlón fekvő emberi koponya és lábszárcsont ábrázolása

is alátámaszt. — Ezt erősíti meg a legújabb képi értelmezés is, miszerint a Sátán inkább hegedűvonót fog a markában, miközben a nem látható másik mancsában valószínűleg hegedűt tart. A hangszer, illetve annak a vonójával kiváltott cincogó hang alapvetően a Halálra utal: a középkori ikonológiában ez gyakran a bűnös lelkek megkísértését, az azokért való eljövetelet szimbolizálja.³⁵

Másolatok – variációk

Dürer maradandó nyomot hagyott „A négy boszorkány” metszetének aktábrázolásával a 15. század utáni európai művészetben. A téma és kompozíció jelentős érdeklődést váltott ki a kortársak és a későbbi évszázadok művészei körében is, amit jól példáz számos kópia és variáció. — A mester maga is gyakran szembesült azzal a jelenséggel, hogy népszerű munkáiról másoltak vagy új formaváltozatokat készítettek más művészek. Jogosan aggasztották az utánpótlás, hiszen az olcsó plágiumok elterjedése nemcsak az „AD” márkanévét ásta alá, hanem anyagi veszteséget is okozott számára. A kortársai legtöbbször ’természetesen’ az üzleti siker reményében sajátították ki Dürer egy-egy megvalósított elképzelését, kihasználva a mester munkái iránti érdeklődést (SCHWERDTFEGER 2014).

Hasonlóan járt el a már említett Nicoletto da Modena-n kívül a német ifjabb Israhel van Meckenem (kb. 1445–1503), a svájci Urs Graf (1485–1528), az itáliai Marcantonio Raimondi (kb. 1480–1534), valamint 1515-ben a velencei Agostino Veneziano (1490–1540) is. A német Sebald Beham (1500–1550) ugyancsak foglalkozott Dürer munkáinak másolásával, feldolgozásával. Beham különösen merészen értelmezte újra Dürer számos híres nyomtatását, gyakran jelentős

35 Ez a tárgyi attribútumon alapuló új megközelítés Dürer metszetének magyarázatához kiegészítő értelmezést kínál, mivel összevethető ifjabb Holbein (1497–1543) *Haláltánc* (1523/1526) fametszet-sorozatának „A hercegnő” jelenetében látható hegedűlő csontváz-alakjával. Ebből kitűnik, hogy az ekkortájt már Bázisban dolgozó Holbein jól ismerte a nürnbergi mester jelképrendszerének tartalmát, és Dürer híres metszeteinek számos eleme hatást gyakorolt rá.

ikonográfiai változtatásokat eszközölve rajtuk (LEVIN 1975, 71; HINZ 1994, 228). (lásd 14. kép) Az inspirációs hatás, illetve a hírnév kiaknázása Dürer halála után is folytatódott. Először a flamand Hieronymus Wierix (1551–1619) és a holland Pieter Maes (1560–1591), majd a német Johann Gottlieb Prestel (1739–1808), végül az osztrák Adam von Bartsch (1757–1821) is elkészítette a maga Dürer-adaptációját (PASSAVANT 1863, 226; Mauquoy-Hendrickx 1978, 117–224).

Végül a fenti összefüggésben érdemes megemlíteni egy másik, ugyancsak Szegeden őrzött nyomatot is, amelyet tévesen Dürer eredeti munkaként tartottak számon. A Szeged-Csanádi Egyházmegye Püspöki Hivatala egyik irodájában kifüggesztett grafikán e tanulmány szerzője vizsgálatot végzett. Első pillantásra valóban úgy tűnt, mintha Dürer 1514-es keltezésű „A táncoló parasztpár” („Das tanzende Bauernpaar”) című metszetét látnánk. Fel is jegyezték a keretezett

nyomat paszpartujának hátoldalára: *Dürer eredeti* [sic!].

Azonban már a papíryanag szakvizsgálata nélkül is kiderült, hogy a nyomat valójában a szintén közismert Dürer-grafika kései, tükörképes másolata. Ez feltűnően látszott a két táncoló alak lábtartásán: míg a püspökségi képen balra, addig az eredeti munkán jobbra mozdulnak. — A nyomat valójában az említett Johann Gottlieb Prestel barokk kori munkája a 18. századi végéről, aki kópiáit általában rézkarc formában alakította át (DEBRE-VOGEL 2008, 224).³⁶ Noha a művész e munkáján is feltüntette a híres nürnbergi mester jellegzetes szignóját („AD”), a saját monogramját („GP”) nagyobb méretben helyezte el. Habár nem saját ötleteit dolgozta fel, munkáinak színvonala okán Gottlieb Prestel a „reprodukciós grafika” egyik kismesterének tekinthető (RISSEL 2001, 32–49), aki a késői alkotói korszakában is szívesen utánozott vagy készített másolatokat híres festményekről, rajzokról.

Rövidítések:	
aug. = augusztus	MFM = Móra Ferenc Múzeum
cm = centiméter	MFMÉ = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
dec. = december	MNL CsCsVL = Magyar Nemzeti Levéltár
Délm. = Délmagyarország	Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára
évf. = évfolyam	MTA = Magyar Tudományos Akadémia
I. m. / i. m. = (az) idézett mű	nov. = november
Ik. sz. = iktatott szám	o. = oldal
In: = (az adott műben)	Sk. = Somogyi-könyvtár (Szeged Városi Könyvtár és Múzeum)
jan. = január	sz. = számú
júl. = július	sz. kir. = szabad királyi
jún. = június	szerk. = szerkesztette
ltsz. = leltári szám	Szt. = Szent
máj. = május	u. = után
márc. = március	ún. = úgynevezett

36 A megállapítást a Szépművészeti Múzeum szakértője 2014. augusztus 29-i elektronikus válaszában megerősítette: „[...] Mivel a darabot személyesen nem láttam, ezek az adatok csak korlátozottan érvényesek, mert a papírt is meg kellene vizsgálni. A Püspökség metszete 18. század végi tükörképes másolat Dürer „Das tanzende Bauernpaar” című, 1514-es datálású rézmetszete után. A másolat készítője Johann Gottlieb Prestel. A másolat nem ritka, a Szépművészeti Múzeumban is van egy példány belőle.”

Irodalom

- ALLIHN 1871 Allihn, Max: *Dürer-Studien. Versuch einer Erklärung schwer zu deutender Kupferstiche A. Dürers von culturhistorischem Standpunkte*. Leipzig, 1871.
- ANZELEWSKY 1983 Anzelewsky, Fedja: *Dürer-Studien. Deutscher Vlg. f. Kunstw.*, Berlin, 1983.
- AREND 1728 Arend, Heinrich: *Das gedechtniß der ehren eines derer vollkom[m]nester künstler seiner und aller nachfolgenden zeiten, Albrecht Dürers*. Goslar, 1728.
- BARTSCH 1808 von Bartsch, Adam: *Le peintre graveur*. Vienne, 1808.
- BERGAU 1871 Bergau, Rudolf: *Albrecht Dürers Einfluss auf die Kunstgewerbe* [Vortrag gehalten bei der Feier des 400 jährigen Geburtstags Dürers...]. Nünberg, 1871.
- BRION 1960 Brion, Marcel: *Dürer*. Thames and Hudson, London, 1960.
- DEBRE-VOGEL 2008, Debre-Kiermeier, Joseph – Vogel, Fritz Franz: *Kunst kommt von Prestel. Das Künstlerehepaar Johann Gottlieb und Maria Katharina Prestel*. (Werkkatalog der Kunsthalle Memmingen.) Böhlau, Köln, 2008.
- DWYER 1971 Dwyer, Eugene J.: *The subject of Dürer's four witches*. – In: *Art quarterly*, 34 (Winter), Heidelberg, 1971. 456–473.
- GRANT 2023 Grant, Lewis: *Review of Giorgio Vasari's Drawings*. – In: *Apollo*, vol. 197, January. London, 2023. 9–98.
- GREGORY 1884 Sir Gregory, William Henry: *The Arundel Society – The Nineteenth Century*. Henry S. King & Company, London, 1884.
- HAENDCKE 1898 Haendcke, Berthold: *Ueber Entwürfe und Studien zu ausgeführten Werken Alb. Dürers*. Düsseldorf, 1898.
- HARTLAUB 1940 Hartlaub, Gustav Friedrich: *Albrecht Dürers'Aberglaube'*. – *Zeitschrift des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft*, VII. Berlin, 1940.
- HIND 1938 Hind, Arthur M.: *Early Italian Engraving – Critical catalogue...* – British Museum, Department of Prints & Drawings, London, 1938.
- HINZ 1994 Hinz, Berthold: *Nackt-Akt - Dürer und der „Prozess der Zivilisation“* – In: *Städel-Jahrbuch Ser. NF*, vol. 14., Prestel Verlag, München, 1994. 228.
- HOFFMANN 1935 Hoffmann Edith: *A Szépművészeti Múzeum rajzgyűjteménye*. – In: *Nyugat*. Budapest, 1935. 28. évf., 3. sz., 223–224.
- HUIZINGA 1976 Huizinga, Johan: *A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században*. (Ford.: Szerb Antal és mások.) Magyar Helikon, Budapest, 1976.
- HUTCHISON 2000 Hutchison, Jane Campbell: *Albrecht Durer – A Guide to Research*. Garland, New York, 2000.
- HÜSGEN 1778 Hüsken, Heinrich: *Raisonnirendes Verzeichnis aller Kupfer- und Eisenstiche, so durch die geschickte Hand Albrecht Dürers selbst gefertigt worden*. Frankfurt, 1778.
- JÁVOR 2021 Jávora Anna: *Johann Lucas Kracker – Új kutatási eredmények*. – In: *Művészettörténeti Értesítő*, 14., 2021. 40–41, 44.
- KOEHLER 1897 Koehler, Sylvester Rosa: *A Chronological Catalogue of the Engravings, Dry-Points and Etchings of Albert Dürer*. The Grolier Club, New York, 1897.
- LECLAIR 1996 Leclair, Anne: *Crozat family*. – In: *The Dictionary of Art* (34 vols.), edited by Jane Turner, New York, 1996. 208–210.
- LEONARD 2021 Leonard, Anne (curator): *Dürer & after exhibition at The Clark Art Institute presents a fresh look at the printmaker's brilliance and influence on later artists*. <https://www.clarkart.edu/about/press-room/press-room-archives/2021-archives/durer-after#:~:text=Imitations> (Letöltve 2025. márc. 10.)

- LEVIN 1975 Levin, William R.: *Images of Love and Death In Late Medieval and Renaissance Art*. – In: The University of Michigan Museum of Art, Ann Arbor, 1975. 71.
- MANDER 1604 [1987], van Mander, Karel: *Het Schilder-Boeck. (Het Leven der Doorluchtighe Nederlandtsche, hu Hooghduytsche Schilders)*. Haarlem, 1604. Ford.: Szondi Béla/Weöres Sándor szerk.: Végh János: *Hírneves né-metalföldi és német festők élete*. Helikon, Budapest, 1987. 35–40.
- MAUQUOY–HENDRICKX 1978, Marie Mauquoy-Hendrickx: *Les Estampes des Wierix conservées au Cahinet des Estampes de la Bibliotheque Royale Albert ler*. Bibliotheque Royale Albert ler, Brussels 1978–83.
- MEDER 1932 Meder, Joseph: *Albrecht Dürer – ein Handbuch über Albrecht Dürers Stiche, Radierungen, Holzschnitte, deren Zustände, Ausgaben und Wasserzeichen*. Gilhofer & Ranschburg, Wien, 1932.
- METCALF 2022 Metcalf, Harry: *Regarding Dürer Once More*. – February 4, 2022 Paintings, Drawings and Prints. <https://conservation.fitzmuseum.cam.ac.uk/regarding-durer-once-more/#:~:text=I%20previously%20mentioned%20the%20sometimes,impression%20from%20a%20worn%20plate> (Letöltve 2025. márc. 14.)
- MICHAELIS 1878 Michaelis, Adolf: *Entstehen und Vergehen einer Antikensammlung*. – In: „Im neuen Reich”, Nr. 24. und 25., S. Hirzel, Leipzig, 1878. 5.
- MAXWELL-STUART 2024 Maxwell-Stuart, Peter: *The Malleus Maleficarum*. Manchester University Press, Manchester, 2024.
- OAKES 2002 Oakes, Simon P.: *A new proposal for Dürer's drawing of 'a house in Venice'*. – In: Apollo vol. 155, 481, London, 2002. 3–10.
- PANOFSKY 1943 Panofsky, Erwin: *The Life and Art of Albrecht Dürer*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1943.
- PANOFSKY 1948 Panofsky, Erwin: *Albrecht Dürer*. Princeton University Press, New Jersey 1948. II. (átdolgozott kiadás)
- PASSAVANT 1863 Passavant, Johann David: *Le Peintre-graveur*. Leipzig, 1863.
- PELLÉ 2022 Pellé, Anne-Sophie: *Le rayonnement culturel de Nuremberg en Europe à l'aube de l'année 1500*. In: Albrecht Dürer – Gravure et Renaissance. Bibliothèque nationale de France, Chateau de Chantilly, 2022. 11, 31–34.
- POESCH 1964 Poesch, Jessie J.: *Sources for Two Dürer Enigmas – The Four Naked Women or The Chonice of Paris*. In: The Art Bulletin, Vol. 46, No. 1, 1964. 78–86.
- PRESTEL 2001 [= Prestel Verlag/Prestel kiadó], Rainer Schoch–Matthias Mende–Anna Scherbaum: *DÜRER. Das druckgraphische Werk, Band 1. – Kupferstiche, Eisenradierungen und Kaltnadelblätter. [DÜRER. Nyomtatott grafikai művek. Rézmetszetek, rézkarcok és hidegtű lapok.]* Prestel Verlag, Nürnberg 2001.
- REIF 2021 Reif, Ruth Renée: *Albrecht Dürer – „Nackete Bilder“*. <https://crescendo.de/albrecht-duerer-550-geburtstag/> (Letöltve 2024. nov. 20.)
- RIDOVICS 2020 Ridovics Anna: *Dohányzástörténeti szippantások a 19. század első évtizedeiből: Irodalmi illusztrációk pipaszáron és sétaboton („Eredeti magyar elmeszülemények” a nemzeti romantika szellemében.)*, Budapest, 2020. <https://iti.abtk.hu/hu/lendulet/nyimi1770-1820/publikaciok>
- RISSEL 2001 Rissel, Heribert: *Johann Gottlieb Prestel aus Grönenbach – Ein vergessener Meister der Reproduktionsgraphik*. – In: Allgäuer Geschichtsfreund, Kempten (Allgäu), Nürnberg, 2001. 32–49.
- RUPPRICH 1930 Rupprich, Hans: *Wilibald Pirckheimer und die erste Reise Dürers nach Italien. W. Pirckheimer*, Wien, 1930.
- SANDRART 1675 von Sandrart, Joachim: *Albrecht Dürer, Mahler, Bildhauer, Kupferstecher und Baumeister von Nürnberg*. – In: Akademie der Bau-, Bild- und Malerey-Künste von 1675. München, 1925. 63.
- SCHILLING 1919 Schilling, Edmund: *Dürers graphische Anfänge – Die Herleitung und Entwicklung ihrer Ausdrucksformen*. [Disszertáció], Kiel, 1919.
- SCHUSTER 1991 Schuster, Peter-Klaus: *Melencolia I. Dürers Denkbild*. Berlin, 1991.

- SCHWERDTFEGER 2014 Schwerdtfeger, Paula: *Marke AD.* – Städel Museum, Frankfurt am Main, 2014. <https://stories.staedel-museum.de/de/marke-ad-der-unternehmerische-geist-albrecht-durers> (Letöltve 2024. nov. 20.)
- SEBŐ 2017 Sebő Judit: *Régi metszetek magyarországi köz- és egyházi gyűjteményekben.* (Kézirat) – MTA, Isabel és Alfred Bader Művészettörténeti Kutatási Támogatás alapján. Budapest 2017. márc.
- SEBŐ 2018 Sebő Judit: *A Zsótér-metszetgyűjtemény (1899).* – In: A MFMÉ. Új folyam 5., Szeged, 2018.
- STRAUSS 1975 Strauss, Walter L.: *Albrecht Durer – Intaglio Prints, Engravings, Etchings and Drypoints.* – Kennedy Galleries, USA, New York, 1975.
- STUMPEL 2003 Stumpel, Jeroen: *The Foul Fowler Found out: On a Key Motif in Dürer's "Four Witches".* – In: Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art. Volume 30, No. 3/4., Utrecht, 2003. 143.
- SZABÓ 2018 Szabó Tamás: *Joó Ferenc legjelesebb alkotása – Zsótér Andor portréja 1846-ból. Új adatok fényében a Joó család és a szegedi múzeum mecénása.* – In: A MFMÉ. Új folyam 5., Szeged, 2018. 239–240, 295.
- SZELESI 1979 Szelesi Zoltán: *Krakker-rajzok Szegeden.* Délm., 1979. dec. 1., 5.
- SZELESI 1980–81 Szelesi Zoltán: *A szegedi múzeum rajzművészeti gyűjteménye.* – In: MFMÉ, 1980–81/1., Szeged, 1984. 363–385.
- THAUSING 1876 Thausing, Moritz: *Dürer – Geschichte seines Lebens und seiner Kunst.* Leipzig, 1876.
- THAUSING 1884 Thausing, Moritz: *Wiener Kunstbriefe,* Leipzig, 1884.
- TÜRK 1902 Türk, Gustav: *Paris.* – In: Wilhelm Heinrich Roscher (szerk.): *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie.* 3.1. kötet, Leipzig, 1902. 1580–1638.
- VAYERNÉ ZIBOLEN 1967 Vayerné Zibolen Ágnes: *Kisfaludy Károly az Aurora képszerkesztője és illusztrátora.* – In: Művészettörténeti Értesítő, 16. évf. 3. sz., Budapest, 1967. 151–156.
- VAYERNÉ ZIBOLEN 1973 Vayerné Zibolen Ágnes: *Kisfaludy Károly – A művészeti romantika kezdetei Magyarországon.* Budapest, Akadémiai Kiadó, Művészettörténeti füzetek 5., 1973.
- WEISBACH 1906 Weisbach, Werner: *Der junge Dürer: drei Studien.* Leipzig, 1906.
- WIRTH 1979 Wirth, Jean: *La jeune fille et la mort: recherches sur les thèmes macabres dans l'art germanique de la Renaissance.* Genf, Droz, 1979.
- WÖLFFLIN 1905 Wölfflin, Heinrich: *Die Kunst Albrecht Dürers.* München, 1905.
- WURZBACH 1874 von Wurzbach, Constantin: *Sachsen-Teschen, Albert Kasimir Herzog.* – In: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 28. Theil. Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei. Wien 1874. 32–39.

A Dürer engraving from Szeged The “Four Witches” in the Móra Museum

Tamás Szabó

This famous and well-known work of Dürer is the master's first dated (1497) engraving. The study reveals, first of all, that when the new museum department was established (1950) – that is, when the former Szeged city dual institution (library-museum) was separated – the authenticity of the graphic was unfortunately questioned and classified as a 16th-century copy created using the ink technique. In addition to the misidentification, the engraving was reclassified to the Zsótér collection that had already been in the museum (1899). The research proves the authenticity of the engraving, the time of its inclusion (1920) and the circumstances with documents and examination results – it highlights how the incomplete use of archival sources can lead to misunderstandings in the management of a historical collection. It also

briefly discusses the expansion of the city's graphic collection with works from the 16th–19th centuries.

In the following, the essay describes in detail the sometimes concurring and often divergent views of the most important international researchers on the meaning of the depiction, and in addition, the artist introduced the topic of the naked female body to the public in a somewhat provocative way – after several years of study. Above the scene, the year and the letters “O • G • H” can be seen on a sphere, but its authentic explanation has not been deciphered to this day. The publication and enthusiastic reception of the “Four Witches” engraving prompted the artist's contemporaries to make copies and create new variants. All this can be seen as an international recognition of Dürer's artistic work.

1. kép: „A négy boszorkány” – A szegeden őrzött nyomat legkorábbi monokróm felvétele, 1952 körül

Fotóreprodukció (leltári kartonlapról)

Rézmetset, rongypapír (sérült, csonkított), 189×124 mm

Jelzet lent, középen: AD és fent, a gömbön: 1497 – O•G•H

Móra Ferenc Múzeum (törzsanyag), ltsz: 55.437.1

Ajándék, 1920

2. kép: **Tisztítás és kasírozás előtt – színes állapot felvétel, 2000**

A nyomaton jól kivehetők az enyv és a korrózió okozta foltosodás és barnulás, az egyenetlen elszíneződések, a hiányok és sérülések (csonkolás, kopás, szakadás, töredékesség), valamint a korábbi javítások nyomai.

3. kép: Jelenlegi állapot – normál, színes lapszkenneres digitalizálás, 2014

A 2000-ben elvégzett tisztítás és javítás után.

Megfigyelhető a papír rostjaiban megmaradt barnulások nyoma; továbbá a csonkítás, az ázás, a felületi kopások és a sérülések nyomvonala. Emellett szembetűnő a részleges javítások és kiegészítések helye. Habár nem fedezhető fel vízjel a szegedi metszeten – ellentétben a budapesti levonattal –, a széleken több részlet kivehető. Ilyen például a gömb szárának vége, továbbá a monogram alatt a kompozíciót lezáró egyenes vonal, amely látszik a bal alsó sarokban és a Gonosz üregénél is.

4. kép: A Szépművészeti Múzeum Dürer-nyomata, 1497

Rézmetszet, papír, 185×126 mm, ltsz: 1900-514

© Szépművészeti Múzeum 2025

A jobb szélén itt sem látható az a keskeny, függőleges falsíkelem, amelyet az idők során a szege-di változatról is lemetszettek. Itt jól látható a nőalakok feje feletti gömbön az 1497-es évszám, amit a szegedi metszet egyik 'javítása' idején 1494-re módosítottak.

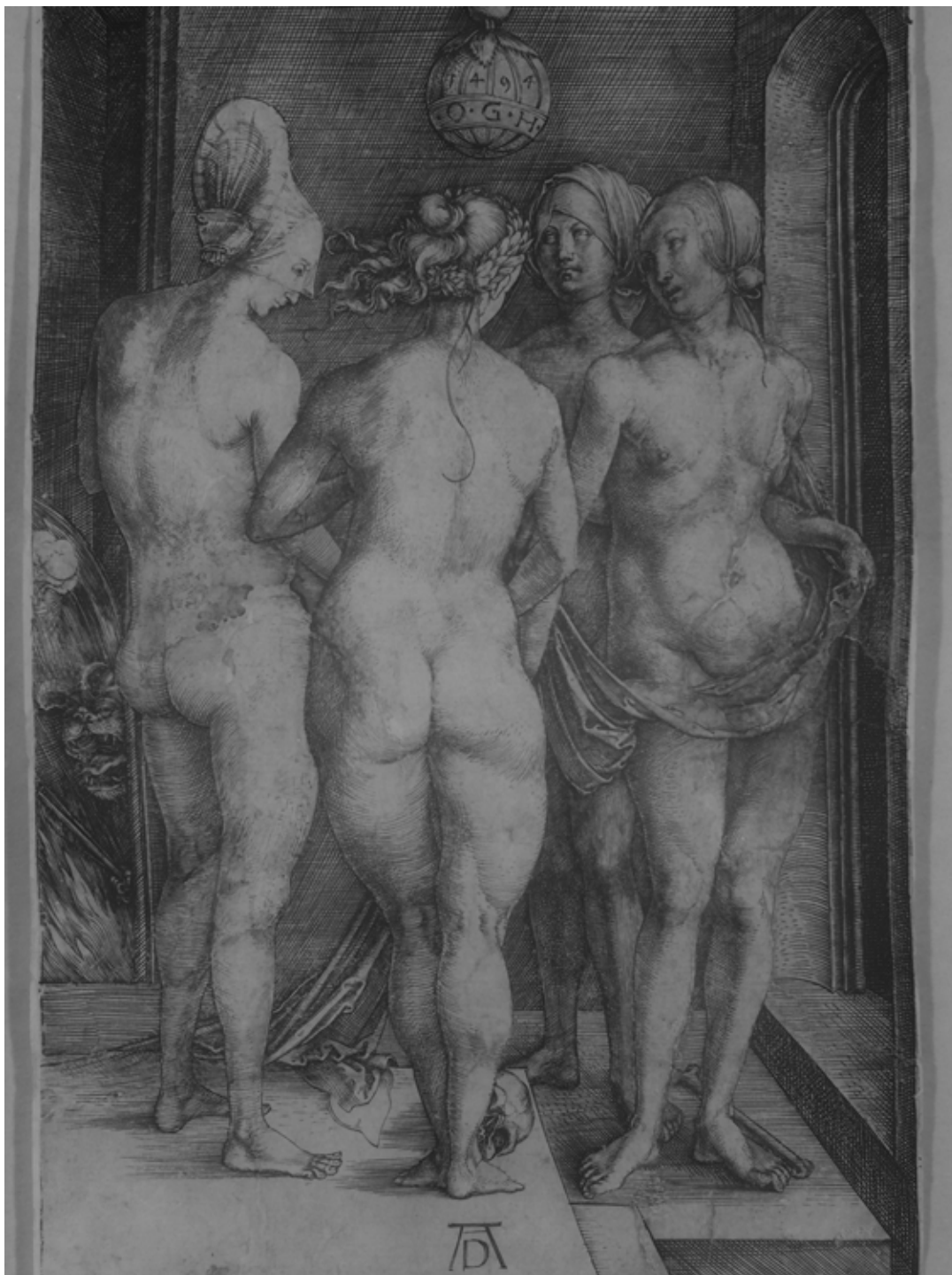
5. kép: **A hátoldal színes felvétele a javítások megkezdése előtt, 2000**

A kasírozás előtt a metszet hátoldalán még feltűnő volt a régi ragasztóanyag kiterjedése, valamint a megerősítést célzó feliratos papírmарadványok, apró faszilánkok és újságpapír-fosz-lányok. Jól kivehető volt továbbá, hogy a metszetről valamikor másolatot készítettek, mivel egy-egy alak kontúrvonalát átlyuggatták.

6. kép: A hátoldal színes felvétele a javítások és a felkasírozás után, 2000

A surlófényben még jobban észlelhetők a deformációk és a javítások nyomai, valamint az anyag szerkezete, miközben összképet ad a szövegről, amelyet számtalan apró és szabálytalan alakú, zúzott pamutszál alkot.

7. kép: **A szegedi metszet infravörös monokrómfelvétele, 2014**
(1100 nanométeren szűrve)

A nyomat felületén megjelenő korábbi sérülést, hiányt és javítást dokumentálja. A pótlásokat papírpéppel végezték, amelyek különösen nőalakok derekánál és medencéjénél figyelhetők meg. Emellett a papír felszínén régi kopások és horzsolódások is kivehetők, például a vállon és felkaron, combon, térdén és lábszáron.

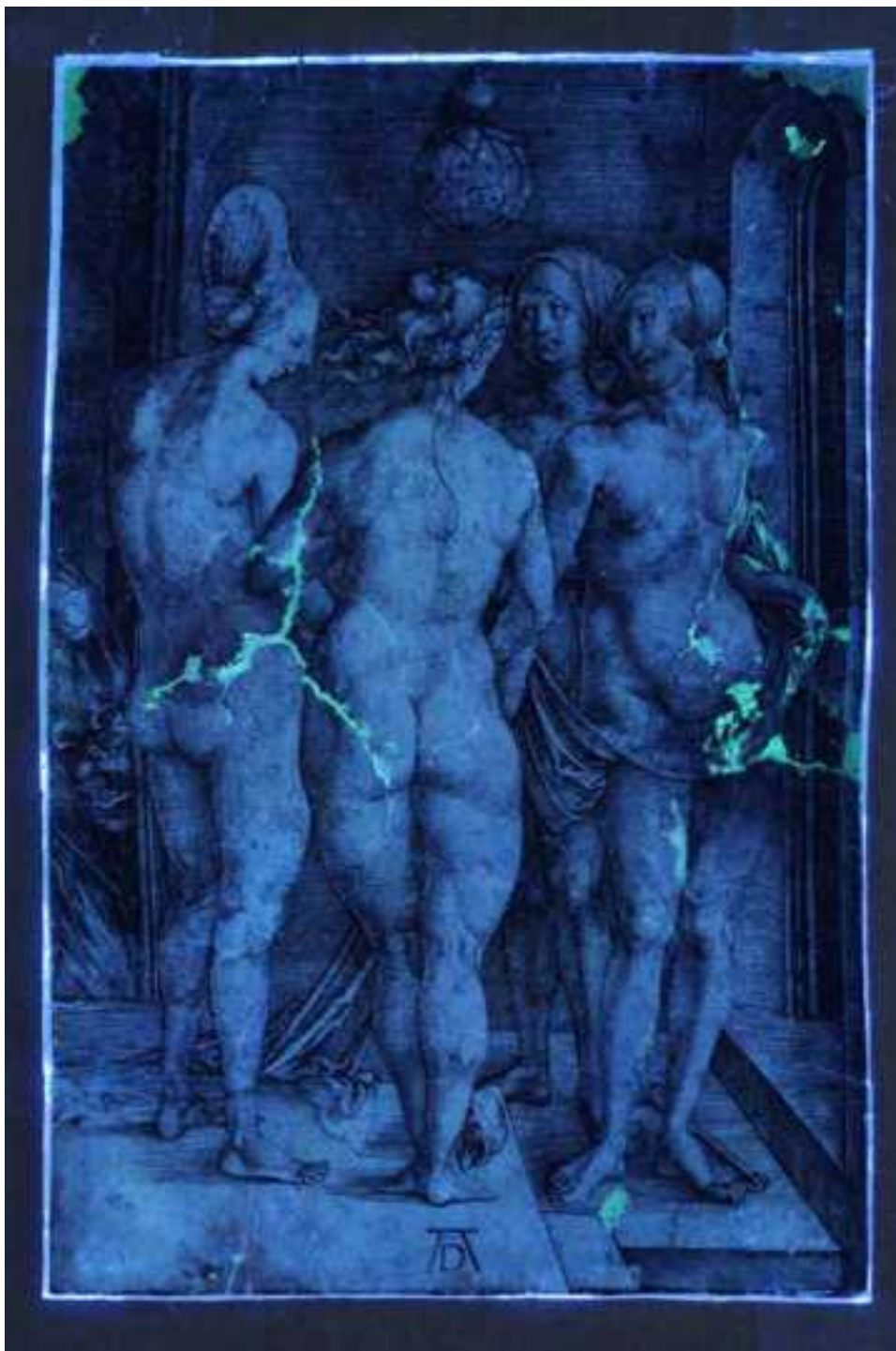
8. kép: A grafika egyszerre átmenő és ráeső fényben (derítéssel) készített színes felvétele, 2014

A kétirányú meg- és átvilágítási eljárás látványosan különbséget tesz az eredeti, sértetlen részek és a későbbi beavatkozások között, amelyek máskülönben nem lennének észlelhetők. A fénykép mutatja a papír kiterjedt törésvonalait, valamint azt, hogy hol és milyen módon pótolták a sérült és hiányos területeket.

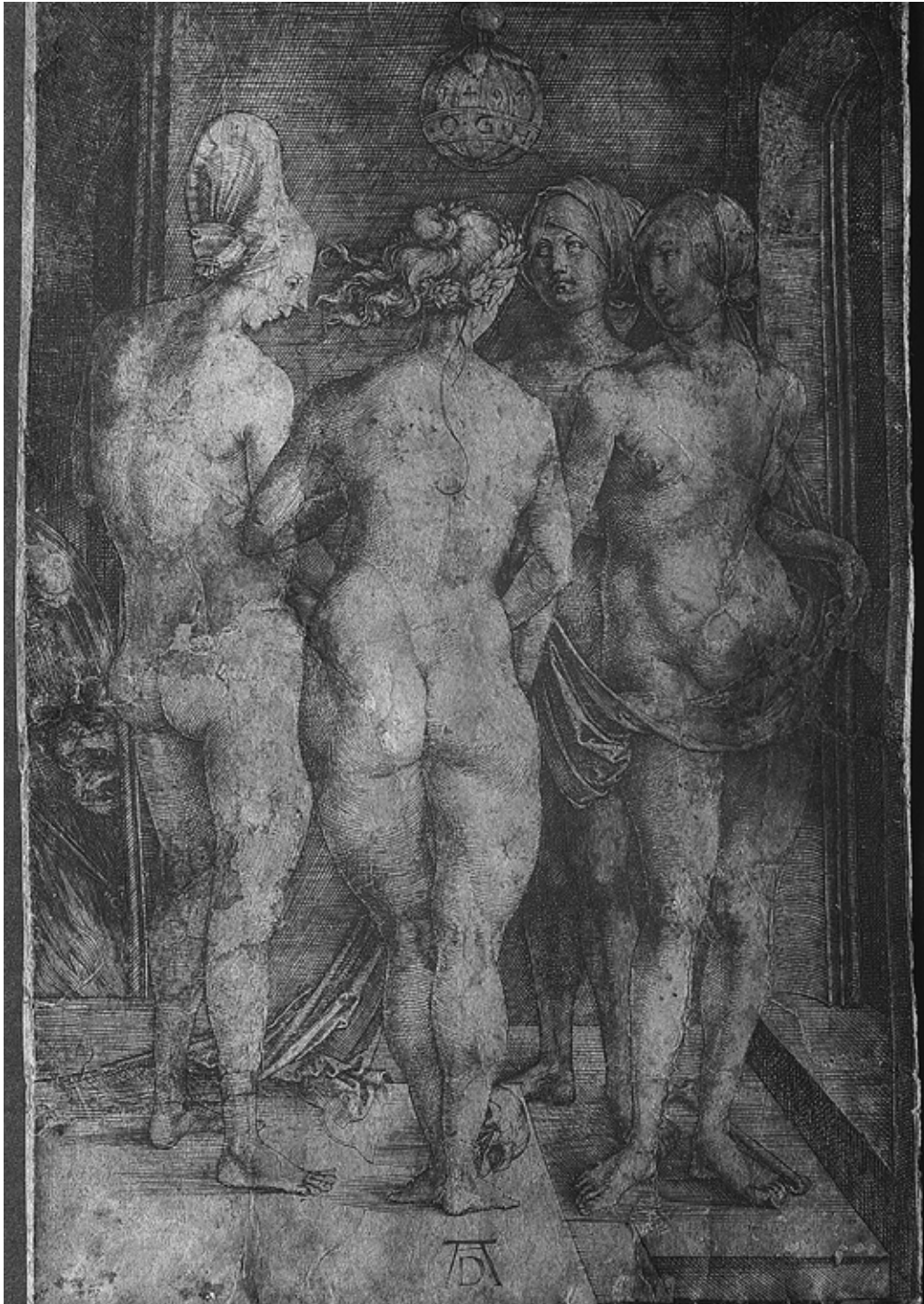
9. kép: Hátoldal felőli, átmenő fényben készített színes felvétel, 2014

Az eljárás gyakorlatilag egy „röntgenkép”, amely mélységében tárja fel a papírhordozó állapotát, beleértve annak megviseltségét, rongálódását, valamint a javítást, ragasztást és a matricaszerű alábélelést. Feltűnő kontrasztjával látványos mutatja meg, hogyan oszlik el a papírrostok között egy korábbi megerősítésnél egyenetlenül felvitt ragasztóanyag (csontenyv), amely áttetsző vagy átlátszatlan barnás-vörös foltokban jelentkezik. Kivehető az is, hogy az alakok körvonalait valamikor régen pontszerűen és sűrűn átluggatták, lehetővé téve, hogy azokon szénport préselhessenek át, és így átmásolhassák ezeket a körvonalakat. (Például, egy krétával alapozott fatáblára vagy vászonra.) Ez a másolási módszer az ún. *poncif* technika.

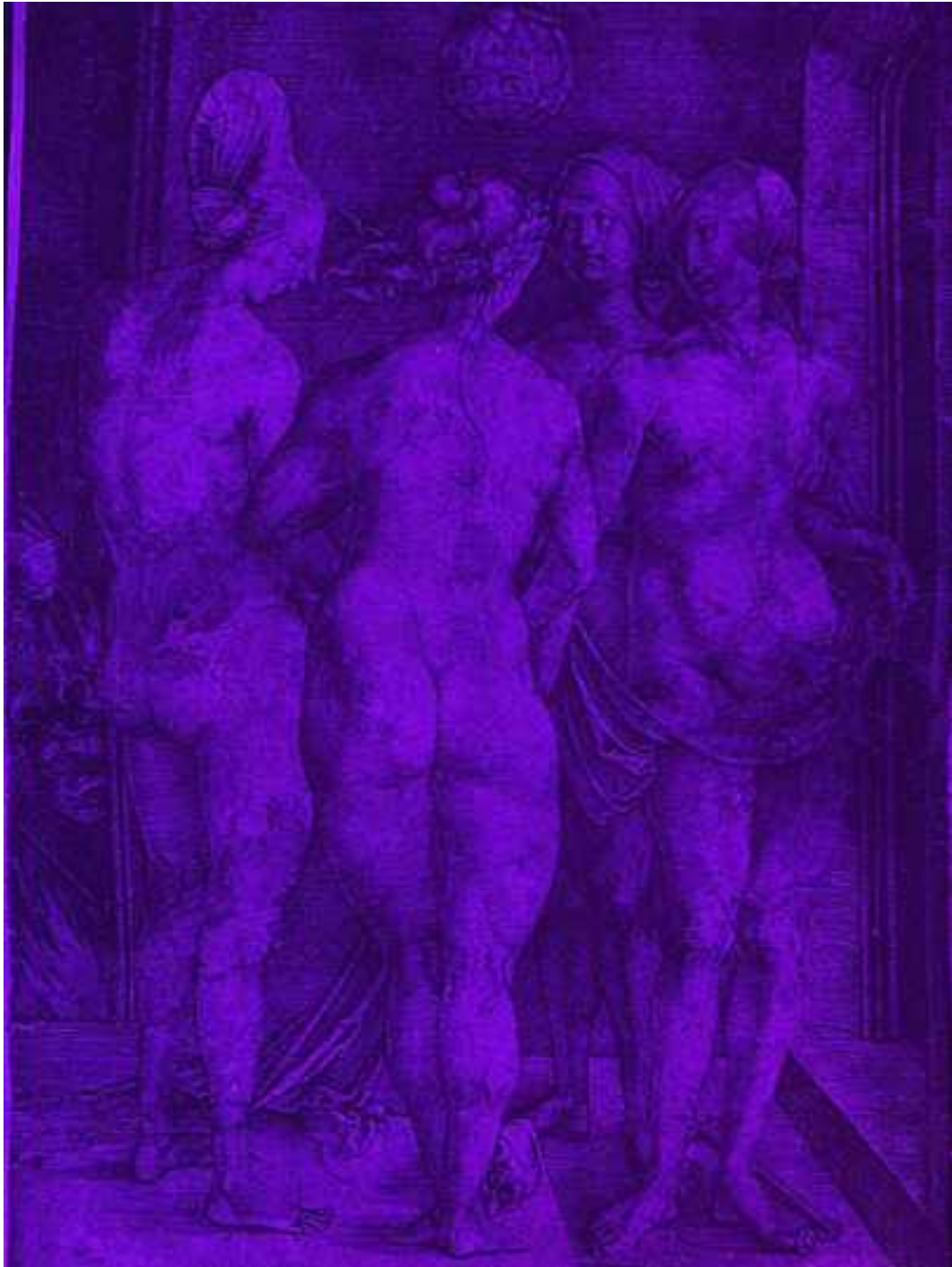
10. kép: **Ultraviola (UV) lumineszcens színes felvétel, 2014**

A rövid hullámhosszú besugárzással szűrőzött felvétel látványos részletességgel tárja fel a metszet sérült területein végzett régebbi és legutóbbi (2000-ben) retusálások javításait. Ezáltal segítve a ma restaurátorát abban, hogy pontosabb képet kapjon a tárgyról és annak festék-összetevőiről. Az UV fény hatására a cinkfehér (ZnO) tartalmú akvarell vagy tempera pigment, különösen erőteljesen reagál, zöldesfehér lumineszcenciával szinte világít. Ezzel szemben a régebbi, ólomfehért (PbO) tartalmazó festék-retusok enyhébb fakulást mutatnak.

11. kép: **Ultraviola reflex eljárással készített – felül exponálás nélküli – monokróm felvétel, 2014**

A fotón látható rostos papíryanag szemcsézettsége, valamint a nyers és durva felszíni jellege arra utal, hogy a metszet korabeli, és a papírt valószínűleg a datáláshoz (1497) közeli időszakban gyártották. (A vízjel hiánya miatt azonban lehetetlen pontosan meghatározni a papír készítésének idejét és helyét.) A felvétel nagyításával térképszerűen kirajzolódik, hogy mely részek alkotják az eredeti papíryanagot, és melyek a későbbi kiegészítések.

12. kép: **UV-reflexes, hosszú megvilágítású színes felvétel, szoftveres élesítéssel, 2014**
A tárgyról az ultraviola (UG-1) szűrőn keresztül egy sötét lilás, bíbor árnyalatú kép rögzíthető.
Bár a felvétel erőteljes színzajjal és szemcsézettséggel jár, mégis kontrasztosan kivehetők a
metszeten végzett javítások kiterjedései, a töredezettség és a rongáltság jelei.

13. kép: Nicoletto da Modena: *Paris ítélete* – Dürer metszete nyomán, 1500

Rézmetset, papír, 169×120 mm (tükörképes másolat)

Jelzet: *Opus Nicoleti Modenensis Rosex és Detur pulchrior 1500*

© British Museum, London (1845, 0825, 663)

14. kép: **Sebald Beham: *Halál és három meztelen nő* – Dürer-adaptáció, 1520/1550**

Rézmetszet, papír, 770×540 mm, jelzet: *HSB*

© Washington DC, National Gallery of Art

15. kép: **Jacopo de'Barbari: *Victoria és Fama*, 1495/1500 körül**
Rézmetszet, papír, 496×335 mm
© Rijks Museum, Amszterdam

Forrás

Talpai Emil: A szegedi papucs c. kéziratáról

Bárkányi Ildikó

Talpai Emil (1911–1996) Szegeden született, iparos család fiaként. Apja, Talpai Mihály foglalkozása borbély (fodrász) volt,¹ édesanyja, született Schusztér Magdolna virágkereskedést tartott fenn, üzletében az élővirágok mellett saját készítésű selyemvirágokat is árusított.² Felnőttkorában szenvedélyes műgyűjtő lett, aki a festmények és az iparművészeti alkotások mellett a régi mesterségek remekei iránt is érdeklődött. A Műgyűjtő c. folyóirat 1974. évi egyik számában terjedelmes cikket szenteltek a feleségével, Budai Gizellával létrehozott, országosan elismert magángyűjtemény bemutatásának.³ A cikk szerzője kiemelte, hogy Talpai Emil „az »elmúlásra ítélt« mesterségek kutatója, őrzője és feldolgozója. Épp most fejezi be a híres szegedi papucskészítő mesterség monográfiába kíváncsózó történetét, összegyűjtve hozzá nemcsak a tárgyi anyagot: fonaltól a szerszámgig, kaptafától a kész »fordítóspapucsig«, hanem az ide szervesen kapcsolódó tudományágak: néprajz, ipar-, képzőművészet, zene-, viselettörténet stb. adatait is”. Egy évvel később, a Képes Újság riportérének így nyilatkozott: „Nyugdíjas éveimben kezdtem el a gyűjtést, 2-3 év alatt sikerült összeszednem a magyarországi papucskészítés történetének tárgyi emlékeit. A gyűjtést befejeztem”. A néhány éves munka eredménye látványos volt. Közel 50 papucs került az akkor még működő műhelyek termékeiből Talpai Emil birtokába, ezen felül közel száz papucsfe-

justra, valamint egy szegedi mester: Karácsonyi István műhelyének szerszámai.⁴ A gyűjteményt 1975-ben bemutatták Szegeden a Móra Ferenc Múzeumban, a tárlatot Juhász Antal néprajzkutató nyitotta meg.⁵ 1976-77 körül a Bőr-, Cipő- és Bőripari Tudományos Egyesület vásárolta meg,⁶ majd a szombathelyi Sabaria Cipőgyár cipőmúzeumába került,⁷ végül a körmendi Batthyány-Strattmann László Múzeum cipőtörténeti kiállításában talált végleges helyére.⁸

A gyűjtőmunka során Talpai Emil megfordult a legtöbb, még működő papucsos műhelyben:

- 1 Szegedi Iparkamara választójoggal bírók névjegyzéke 1931. Kézirat. Móra Ferenc Múzeum Helytörténeti Gyűjtemény.
- 2 Köszönöm dr. Apró Ferenc helytörténeti kutatónak, hogy felhívta erre a figyelmemet. Bálint Sándor *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete* című, háromkötetes munkájában a művirágkészítés több évszázados mesteriségét a szerző édesanyjának munkáján keresztül írta le. [Csináltvirágkészítők. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976/77–2. Szeged, 1977. 401–406.] Talpai Mihályné Schusztér Magdolna selyemvirágainak gazdag kollekcióját a Móra Ferenc Múzeum Néprajzi gyűjteményében őrzik.
- 3 Pataki Zoltán: *A Talpai-Budai gyűjtemény*. [Műgyűjtő 1974 (6. évf.) 3. szám, 22–25.]

- 4 Halász Miklós: *Szegedi pillangós*. [Képes Újság 1975 (16. évf.) 48. szám, 616.] Uő: *Páratlanok*. [Délmagyarország 1975 (65. évf.) 246. sz. 129.]
- 5 *Papucskeresmek kiállítása*. [Délmagyarország 1975 (65. évf.) 276. szám, 166.]; és *Papucs-tárlat*. A „Papucsművesség” című kiállítást Juhász Antal nyitotta meg. [Szolnok Megyei Hírlap 1975. (26. évf.) 276. szám 164. A tárlaton a Talpai-gyűjtemény darabjai mellett a múzeumban őrzött papucsek is láthatók voltak.
- 6 1977-ig Budapesten, a Magyar Televízió épületében tekinthették meg az érdeklődők. [Vas Népe 2007 (52. évf.) 150. szám, 427.]
- 7 „Papucsgyűjteménnyel gazdagodott az ország egyetlen cipőmúzeuma, amely a Sabaria Cipőgyárban látható Szombathelyen. Dr. Talpai Emil szegedi gyűjtő anyaga került a múzeum birtokába. *Cipőmúzeum. Üvegből készült csizma*. [Amerikai Magyar Ápszava 1979 (80. évf.) 17. szám, 389.] A gyűjtemény átadásáról számos napilap és folyóirat megemlékezett.
- 8 *Egyedi lábbelik az üveg mögött*. [Vas Népe 2007 (52. évf.) 150. szám, 427.] Nagy Zoltán szombathelyi múzeumigazgató nyilatkozata szerint a papucsek, az 1977-ben Szombathelyre került cipőtörténeti gyűjtemény darabjaival együtt először a Savaria Cipőgyárban kerültek elhelyezésre, majd onnan Körömdre, az egykori Cipő Ktsz. épületébe helyezték át. 1993-ban a Batthyány-kastélyban működő Marc cipőgyár boltjában volt helyük, majd 2006-ban, a bolt felszámolásával dobozokba került a kollekció. Méltó helyére végül a körmendi múzeum 2007-ben megnyílt, majd 2019-ben megújított tárlatában talált. Ld. még: *Cipőt a múzeumból! Kis körmendi cipőtörténet*. Kiss Eszter riportja Vargáné Lóránt Andrea történész muzeológussal. https://index.hu/kultur/2019/04/18/cipotortenet_gyujtemeny_kormend_muzeum_boripar/ [Utolsó megtekintés: 2025. 07. 14.] Az eredetileg gondosan adatolt Talpai-gyűjtemény dokumentumai az 1987. évi szombathelyi, a cipőipari ktsz-t is sújtó tűzvésznek áldozatul estek. (Nagy Zoltán múzeumigazgató szíves e-mail közlése, 2017. 08. 15.)

Szegeden kívül Mezőkövesden, Kalocsán, Baján. Feljegyezte a mesterek visszaemlékezéseit, pótolhatatlan tudásanyagot rögzítve. Érdeklődése a mesterség leírásán kívül kiterjedt az anyagok beszerzésére, a munkamegosztásra, munkaszervezésre és az értékesítés módjaira is. Az egyes mesterekkel folytatott beszélgetései során olyan apró részleteket jegyzett fel, amelyek közel hozzák az olvasóhoz az egykori nagyhírű szegedi papucsos világot. Kézirata nélkül nem ismernénk az egykori papucsfej-hímzőket, a papucsosokat kiszolgáló iparosok nevét, a lábbelik számos változatának apró részleteit, a formák és a díszítés íratlan szabályait.

A kézirat 82 gépelt oldal terjedelmű, láthatóan két részletben készült. Az archívumi lapszámozás azonban folyamatos, a dolgozatot egyetlen kéziratként kezelve. Az egyes fejezetek címe sorrendben: *Képzőművészet és a papucs* (1 – 9.); *Papucs népviseleti kialakulása* (9 – 10.); *Piac* (11 – 15.); *A papucsos szerszámai* (15 – 21.); *Papucsos mester társa a feleség* (21 – 29.); *Papucs a kereskedelem I-II.* (29 – 39.); *Dalol, tréfál, regél, mesél a nép* (40 – 46.); *Hogyan készül a papucs?* (47 – 62.); *Felhasznált irodalom* (63); *Papucs a török hódoltság előtt* (folyamatos lapszámozással 64 – 82; önálló kéziratként 4 – 22). Egyes fejezetek, a piacról és a papucsos szerszámairól szólók fekete-fehér fényképekkel vannak illusztrálva, amelyekről csak feltételezzük, hogy a szerző felvételei.

A teljes tanulmány láthatóan monografikus igényrel íródott, az interjúkon alapuló néprajzi leírásokat a szerző igyekezett európai kitekintésű viselettörténeti keretbe foglalni, régészeti, képzőművészeti és történeti szakirodalmi hivatkozások

segítségével. A szerző széles látókörére vall, hogy külön fejezetet szentelt a papucs folklór alkotásokban való megjelenésére. Értelmezési kísérlete számos, megfontolásra érdemes felvetéssel és tanulssággal szolgál, azonban megállapításai alaposabb bizonyítást és részletesebb kifejtést igényelnek.⁹

Fél évszázaddal a kézirat megfogalmazása után elérkezett az idő az egyes fejezetek szerkesztés nélküli közreadására. Úgy véljük, olyan adalékokat örökölt meg a szerző a szegedi papucskészítésre vonatkozóan, amelyek napjainkban, a szegedi papucs újjászületésének idején különleges érdeklődésre tarthatnak számot. Az elmúlt évszázad derekán fénykorát élt mesterek műhelyitkai ma már sem írott forrásokban, sem szóbeli emlékekben nem érhetők el, Talpai Emil azonban képszerűen jeleníti meg a híres mesterség utolsó képviselőinek munkáját és törekvéseit. Az aprólékos leírás indokolja két, a Délmagyarországban megjelent részlet: a mesterfeleségek munkájára és a kisipari kerektek közül történő kitörésre vonatkozó fejezetek ismételt, szerkesztetlen közreadását.

Forrásközlésünkben pusztán a gépeléskor keletkezett elütéseket és kevés számú, véletlen helyesírási hibákat korrigáltuk, illetve az áttekinthetőség kedvéért egyszerűsítettük a szövegformázást. A szövegben jelöltük az eredeti kézirat oldalszámozását.

A mellékelt fekete-fehér fotók egy kivétellel a kéziratból valók, míg a színes felvételek a körmendi Batthyány-Strattmann László Múzeumban őrzött Talpai-gyűjtemény darabjairól készültek.¹⁰

9 A kéziratot a kiadás reményében a szerző eljuttatta Ortutay Gyula néprajzkutatónak, a Magyar Néprajzi Társaság elnökének. Ortutay felkérte Gáborján Alice viseletkutatót, a Néprajzi Múzeum munkatársát a tanulmány lektorálására, aki hasonló véleményt fogalmazott meg. A történeti, viselettörténeti fejezetek végül a Délmagyarország című napilap hasábjain jelentek meg folytatásban. [Délmagyarország 1982. (72. évf.) *A szegedi papucs*. – *Az ősi hőskor* (1.) 07. 20. (168. szám) 144.; – *A későbbi fénykor* (2.) 07. 21. (169. szám) 152.; – *A mester és társa* (3.) 07. 22. (170. szám) 161.; – *És akkor jött a gyáripar* (4.) 07. 23. (171. szám) 168.; – *Szólások és kiszólások* (5.) 07. 24. (172. szám) 181.]

10 Móricz Péter múzeumigazgató felvételei, köszönettel tartozom önzetlen segítségéért.

Talpai Emil: A szegedi papucs

A Néprajzi Múzeum Kéziratgyűjteménye, leltári száma: EA 13583
(Részletek)

A papucs népviseleti kialakulása

A török hódoltság következtében az ország nagyrésze elnéptelenedett, csak néhány nagy város maradt viszonylag lakottan. A néptelenné vált hatalmas területeket a hódoltság után különböző nemzetiségekkel népesítették be. Így épültek be a viseletbe a hosszú török hódoltsági viseleti emlékek mellé a nemzetiségek által magukkal hozott viseleti elemek, a még meglévő magyar öltözködési elemekkel összeolvadva. [...] A bunyevácok és a sokácok a XVII. században költöztek a Duna vonalába, magukkal hozták a török papucs viseletét, ezt a szépen díszíthető lábbeli típust, mely vegyül a szerb papucsviselettel, erősen (9. oldal) érződik rajta a délszláv hatás. A lányok papucsai mintás szövethől, bársonyból készültek, vagy ezüsttel (*Beuillen*) kivarrottak.¹ [...] Szerették, ha nyikorog, ezért felhasított tollat építettek a talpba. A papucs széles, mert nagy és erős a láb. A szerb nemzetiségek a magukkal hozott papucs (*papucse*) viseletben a túldíszített formát kedvelték és honosították meg. Egykori elbeszélők szerint a gazdag bácskai, bánági asszonyok és lányok gyönyörű hímezett, flitterrel kivarrt bársony vagy pillangós papucsot viseltek. Szeged és környéke hatása kiterjedt: Hódmezővásárhelyre – Szabadkára. Egy másik vonal Baja, Kalocsa, Szekszárd tájvonulatában van. Majd a Matyóföld: Mezőkövesd, Szentistván. A Sárköz egyes községeiben ugyancsak hímezett papucsokat hordtak, melyekhez tarka, kötött harisnyát viseltek. Magassarkú volt a szekszárdi

papucsforma, szemben a szabadkai alacsony-sarkú – éksarkú – papucssal. Györffy István kutatásai nyomán ismerjük a Matyóföld viseletét: „Szentistvánon a fiatalok csak úgy hordták a cifra papucsot, mint Kövesden. Ahogy korosodtak, a fehér bársony vagy fekete bőrpapucs került a helyébe. A lányok papucsai régebben színes cérnával, gépen jól ki volt cifrázva, tulipánozva, sőt rézkarikákkal ki is ringlizve. [...] A kalocsai szállásokon ugyancsak (10. oldal) hímezett papucs járta harisnyával. Szeged környéke leginkább őrizte a papucsviseletet.

A piac

(11–15. oldal)

A papucskészítés öreg mesterei: a szegedi **özv. Berényi Gáborné** (1895-ben született) vagy **Szőnyi Lajos**, a kalocsai papucsos mester, ki 1897-ben született. **Özv. Nagy Istvánné** (bajai papucsmester neje), kinek férje 1897-ben született, és férjével együtt dolgozott annak haláláig, és nem utolsó sorban **Nagy István** Népművészet Mestere Mezőkövesdről (szül. 1900-ban) emlékeznek a maguk és elődjeik korára.

Özv. Berényi Gáborné (férje, Berényi Gábor 1885-ben született, tanuló lett 1899-ben, önállóvá vált 1912-ben, mestere volt Gruber András) ütött-kopott sátra még ma is ott áll Szegeden hetipiacos napokon a vásár szélén,³ és csodálatos

1 Finom, spirálisan sodort, hajlékony ezüstsál, amelyet cipők, fejrevalók és ruhák díszítésére használtak.

2 Györffy István: *Matyó népviselet*. Budapest, 1956. 83–85.

3 A kézirat keletkezésének idején a Marx (Mars) téren tartották a hetipiacot.

színes iparművészeti remekművekkel várja a vevőket az idős papucsosné. – Emlékezik a század elejére, a harmincas évekre, mikor a papucs állandó szereplője volt a különböző nemzetközi kiállításoknak és piacoknak úgy belföldön, mint külföldön, és rangos helyet vívott ki magának a maga szépségével, finom kidolgozásával. Iparművészeti rangon mérték. „A piac volt a papucsosok ünnepe. – meséli Berényi néni, a 81 éves papucsosmester. Emlékezik a Széchenyi téri hetipiacos napokra, mikor már hajnalban felverte a tér csendjét a papucsosok, az inasok hangos lármája. Mentek a városháza mögött lévő Páva vendéglő udvarába – hol kocsibeálló is volt –, innen hordták ki a térre a sátrakat. Állították a *kecskébe*: hátul (11. oldal) két rövidebb, elől két hosszabb gerendát áthidalták egy hosszú fával, és az átlós léceket rátették, majd a ponyvát, és kész volt a piaci sátor.

Papucspiac a Marx téren, 1956-ban.
Gregus Pálné felvétele. Móra Ferenc Múzeum
(mfm_td_93.100.8._a)

Jöttek a papucsosnék, ahogy az inasok, legények titulálták „gazdaasszonyok”, „majszternék” – utánuk az inas tolt az egykerektől talicskát, rajta papuccsal megrakott kosarat – ezeket a kosarakat a kosárfonók erre a célra fonták. A kosarak laposak voltak, és elfért bennük 30–40 pár papucs, egymásba csúsztatva.

Kivirágzott a Széchenyi tér a Zsótér-ház előtt, mire 30–40 papucsos kirakodott. Kirakták a kosarakat szépen sorba a földre – később a sátor elöl kapott egy deszkát, mit letakartak és erre rakták a papucsokat –, de jutott papucs még az *átalkós* rúdra és a két kecskére is. Volt itt szebbnél-szebb hímzéssel, különböző színű bőr-, bársony-, selyempapucs. Volt „embőr” papucs, volt „menyeckepapucs”, „jegypapucs”, „asszonypapucs” és „gyerekpapucs”; hímzett, rózsás, gyöngyvirágos és persze kalászos. Na meg lepkés és gyöngyös, de munkára bőr – bajuszos, szarkalábas⁴ –, plüss-, díványpapucs, öregeknek ebalasztinból,⁵ A legrégebbi hímzéssel a pöttyös. Jegypapucsot a vőlegény vett a menyasszonynak, rendszerint pirosat az újasszony tánchoz. De fehér bársony és világoskék, hímzett pillangós és gyöngyös kellett a bálhoz. A szalagokat a vevő – kuncsaft – választotta ki, mit a papucsosné ott helyben varrt fel, „rüssölve”⁶ és zsinórozva. A „Jancsi szögeket”⁷ a sarokba ugyancsak a vevő kívánsága (13. oldal) szerint az inas verte be, hogy ne kopjon. Virágba borult a tér ezen része. A papucsosnék hangosan üdvözölték egymást: – Hogy s mint szomszédasszony, komámasszony? Na, persze ez a nagy szeretet és egyetértés csak addig tartott, míg meg nem indult a piac. Utána bezzeg jól megszidták egymást, mondták: – Így, meg úgy „Te cafra”, a keresztanyjukat és a jó édesanyjukat sem kímélték. Ez is hozzátartozott a piachoz, hisz a következő hétig el is felejtették a sérelmeket, szent volt a béke, míg az újabb *heti* el nem jött. Csábították a vevőket: – „Ide gyűjjön, galambom, öszem a lábinkáját.” – „Ezt nézze meg lelkem, ilyen szépet még úgyse látott! Nem való magának, amit a szomszéd árul, ez finomabb.” – „Az uram egy sonkát övött meg, míg ezt mögcsinálta.” Bizony harcolni kellett a vevőért, különösen, ha kelengyevásárlásban voltak, mert egy-egy kelengyéhez nem egyszer 10–15 pár papucs is tartozott.

4 A bőr papucsfejre színes fonállal, géppel varrt motívumok.

5 Ebalasztin: impregnált, erős, tartós szövet (everlasting).

6 Apró ráncokba szedve.

7 Domború fejű, kárpitszeghez hasonló, papucsosok által használt szeg. Három-három került a papucs sarkára.

Piacos kosár, 1974. Talpai Emil felvétele

Hozzá tartoztak a piachoz a kenyér-, lángos- és túrúslepeny-árusok. Ha a papucsosné megéhezett, volt mit enni. Na, meg át is lehetett szaladni a Páva vendéglőbe egy zónára, Fux néni híres főztjére. Háromkor vége volt a piacnak, és szedelőzködtek.

Ma már ez a színfolt eltűnt Szegedről, hisz maga a mesterség is kihalóban van. Alig van már 3 mester, ki el tudja készíteni a *fordítós*, *egyenes lábas*⁸ papucsot. Az igazi szegedi papucs hegyes orrú, felfelé pördülő fordítós, egylábas papucs volt – szemben a bajai, kalocsai stb. papucsokkal, (14. oldal) ezek kerekorrúak, hosszabb volt a fejük, a sarokrész pedig szélesebb. Nem voltak olyan kecsesek, mint a szegediek. Ezeknek a papucsoknak a szépsége, formavezetése, rendkívül változatos színe és hímzése, díszítésének különleges stilizált virágai több figyelmet érdemel(né)nek. De ugyanígy halnak ki a más vidékek papucsos

mesterei. Az a pár, aki még szereti az iparát, nagyon-nagyon öreg – ezek régi technológia szerint készítik papucsukat. Ez a technológia is már utolsó képviselője a (régi) lábbelikészítésnek, hisz a vargák és a csizmadiák már régen áttértek a szögelt, ragasztott technikára. Ma már csak az igen öreg papucsos mesterek készítik a lábbeliket a fordítós, sok figyelmet, munkát és felkészültséget igénylő eljárással.

A papucsos szerszámai (15–21. oldal)

Kálmány Lajos: *Szeged népe I–III.* (megjelent Arad–Szeged 1881–1891.) gyűjtésében található a „Csizmadia búcsúja a szerszámjától” 13 strófás, minden valószínűség szerint kántor búcsúztató. A derék kántor itt sorba szedi a lábbelikészítés szerszámain, és búcsúztatja tőlük a gazdát. Kezdi az **árral**, folytatja a **tűvel**, majd a **sodró** következik, utána a **kapta** követi, a **musta** és a **bicske**, de nem marad ki a **kerekítő** és a **kármentő** sem. Utána jönnek: **fordító** (sarokdörgölőnek is hívják), keserűen emlékezik a **lábszíjra** és a **szurokra**. Ezeket a szerszámokat használták a lábbelikészítők hosszú századokon keresztül. Hisz már az (15. oldal) Oklevél Szótárban olvasunk a „vargakésről” (1560). Comenius leírásából⁹ ismerjük a műhelyt és a munkaeszközöket, és használják mai is a papucsosok. A felsorolásból azonban kimaradt a **papucsfa** (kapta), a **hovály** és a **csaptató**, na meg a **tömőfa**, a **csuklókés** és a **boler**. A papucsosok maguk készítik a **csirizt** (ez török eredetű szó): felmelegített enyvhez rozslisztet kevertek. Csak később került használatba a dextrin.

A szerszámok és munkaeszközök elkészítését régebben külön szakiparosok végezték. A rohanó ipari fejlődés halálra ítélte ezeket a munkaeszközöket, a meglévők lomok közé kerülnek. Azok,

⁸ A papucsok egy fán készültek, nem volt jobb- és ballábas. Viseléskor cserélni, *fordítani* lehetett, hogy egyformán kopjanak.

⁹ Utalás Ioann Amos Comenii: *Orbis pictus. A' világ lefestve* című, számos kiadást megért művére, amelyben a vargák munkaeszközei és készítményeik is fel vannak sorolva. LVIII. Sutor. A varga. Sárospatak, 1790. 118–119. (https://real-eod.mtak.hu/2793/1/BibliothecaComeniana_01.pdf)

kik apáiktól tanulták a mesterséget, ugyancsak megöregedtek. Új munkaeszközök, új technológia. A régi szerszámok készítői is kihaltak. Volt: papucsfa- (kaptakészítő régiesen), fasarok-készítő, szerszámkészítők. A **papucsfa** kapta különbözik a mai értelemben vett kaptafától. A papucsfa egylábas vagy ahogyan özv. Berényiné mondja: *egyenés lábas* fa. A már hivatkozott Rozália-kápolnai¹⁰ leletek talpformái teljesen azonosak a papucsfa formájával, nagyon hegyes, felfelé pördülők. Kézzel faragták ki a formáját. Egylábas – egyeneslábas – papucsfát már nem igen lehet feltalálni, hisz az újabb papucsok már kétlábasra készülnek, vagyis külön jobb és külön ballábasak. A papucsfákat nagy részben feltűzelték. A papucsfa egy darabból készült, szemben a kaptafával, mely két részből áll. A **hovály** egy nyelvszerű, a papucsfa felső részére illő fa, és a papucsfa bőségét van hivatva fokozni, – amennyiben ez még mindig nem elegendő a (16. oldal) bőséghez, a papucsfa és a hovály közé beszorítják a **csaptatót**, faéket. Sikerült felkutatni két elhunyt papucsfakészítő nevét Szegeden: Papdi József (Szeged, Öthalom utca) és Vörös József (Szeged, Csuka utca). Kalocsán már nem ismerik ezt a mesterséget, hisz a fát, mint a bajai papucsosok is, a szegedi fakészítőktől szerezték be.

A papucsfák számozása, és ennek nyomán a papucsok számozása is eltért más lábbeli méreteitől, számozásától. A nullával jelölt fák voltak a gyermekszámok, vagyis a mai számozás szerinti 22–34-ig. Külön voltak a férfi (embör) papucsok és külön a női papucsok. A férfi (embör) papucs számok 14-nél kezdődtek, ez megfelel a 40-es számnak, a 15-ös pedig a 43-asnak, de volt 18-as is, ez volt a 46-os. A női papucs (asszonypapucs) 10-es számmal kezdődött, ez megfelel a 35-nek, a 11-es a 36-osnak, így tovább egészen 16-ig. A papucsfák – kapták gyertyánfából készültek, teljesen kézi faragással. A mester először a bakra szerelt nagyolókéssel (csuklókés) durván megadta a fa formáját, majd ezt követően kétkézvonó késsel a végleges formát készítette el. Jól látszik a régi fákon a kézimunka. A kész fát csiszolta.

Egy-egy fa garnitúra a nagyság sorozata szerint 12–14 db-ból állott, a legkisebb számtól a legnagyobb számig. Általában háromféle típusú sort készítettek. Volt alacsony. Ennek fekvése olyan volt, hogy alá 2 cm magas sarok került. A félmagas fekvése olyan volt, hogy alá 3 cm magas sarok került. Végül magas, ez (17. oldal) alá a fa alá 4 és ½ cm magas sarok került.

További választék volt még a fák tekintetében a „hegyes”, ez fekvésben megfelelt a magas fának. A „félkerek” fekvésben megfelelt a félmagas fának. Végül a „kerek” fekvésben az alacsony fának felelt meg. A magas és hegyes fák talpa kerekaltalpu volt. A fák készültek váltogatós (egylábas) és kétlábas formában. Egy-egy papucsos műhelyben 15–20 sor is volt a munkások létszámától függően.

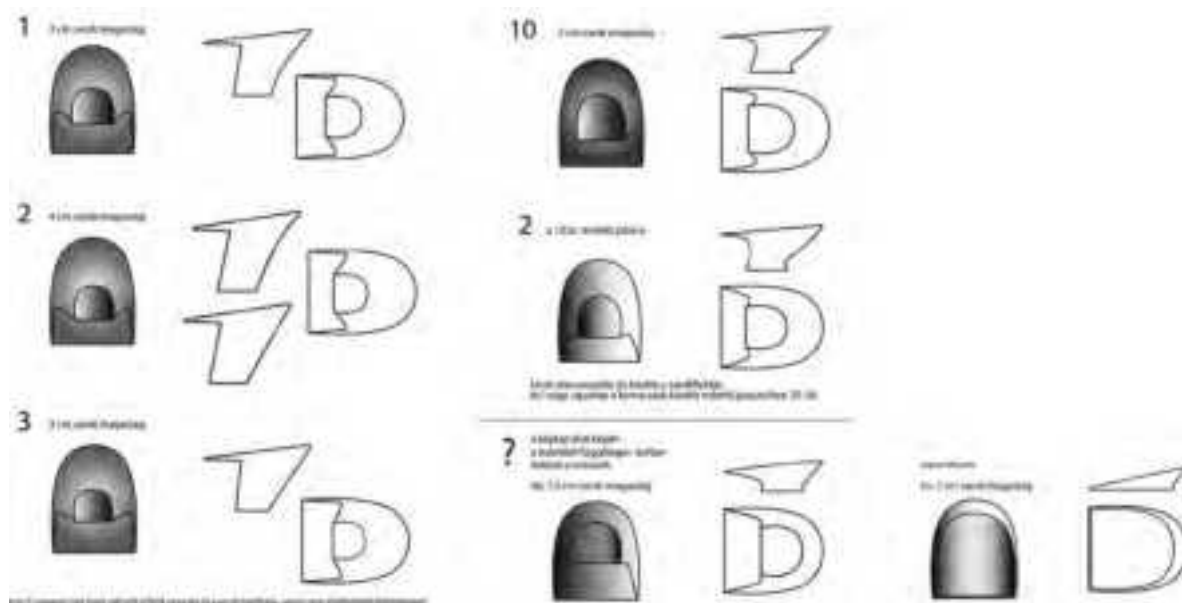
Külön mesterek készítették a papucsokhoz a rendkívül kecses formájú fasarkokat. Volt magas, volt félmagas, menyecskes sarok, jegypapucshoz való, az idősebbeknek az éksarok, sokféle változatban. [...] Ma már csak egy élő papucssarok-készítő mestert tudtam feltalálni, Fekete Ferencet, Kiskundorozsmán. A híres sarokkészítő, Bokor bácsi már régen meghalt, de meghalt Lévai Szilveszter kiskundorozsmai mester is. A papucssarkokat a mester kézzel, mustra után faragta ki, csiszolta és párosával vékony vasszeggel vagy faszeggel erősítette össze, és adta el a papucsosoknak. Ezek kopogós, magas fasarkok formái nagyon régiiek, hisz nem csak a Rozália-kápolna leletei közt találjuk fel, hanem ezt megelőzően a különböző képzőművészeti ábrázolásokon is. A szegedi papucs a hírnevét részben éppen a kopogós, magas fasarkoknak köszönhette. A bajai mesterek felhasított tollat építettek a talpba, hogy csikorogjon. A mezőkövesdi mesterek megpatkolták (19. oldal) a papucsot, a patkón 3 karika csörgött.

A papucssarok anyaga fűz vagy nyárfa volt. Ezek a fák könnyen faraghatók. A mester a legegyszerűbb munkaeszközöket használta a sarok előállításához. A fát a sarokformának megfelelően fűrészszel körül vágta, majd „vájolókéssel” szépen kialakította – megfaragta. Voltak papucsos műhelyek, hol ezt a munkát a papucsos inas végezte el. A mester, mikor megrendelte a sarkokat elvitte az általa használt kaptát –

10 A szerző más helyen is párhuzamot von a leletekkel. Vö. Ember Mária: *Az egri Rozália kápolna cipői*. In: *Folia Archaeologica* XIII. (1961) 251-268.

a sorozatból egyet –, a sarokkészítő ennek megfelelően készítette el a sorozatait. A papucsos mester mikor a sarkot a papucs alá építette, még a csuklókéssel utána igazította a sarokfát. A sarkoknak különböző nevei voltak: voltak az éksarok formák, ezen belül ismerték a **flepper** éksarkot – kizárólagosan női papucs alá építették –, ezek általában 2 cm magasak voltak. A félmagas és magas sarkok formájuk tekintetében voltak **barokk** sarkok és **gavallérsarkok**. A barokk sarkok vonalvezetése szép, kecses ívelésű volt, a sarok alsó része felé töretlen negyed ív megtétele után szépen elkeskenyedett. A gavallér-

sarok ugyanilyen töretlen negyed ív megtétele után a sarok felé keskenyedve ívelt tovább, de közvetlen a sarok vége előtt egy pár milliméterrel hirtelen kiszélesedett. A félmagas sarok magassága 3 cm volt, míg a magassarok magassága általában 4 és ½ cm volt, de külön igényként ennél magasabb sarkokat is készítettek. Az éksarkok közül az általános fajta volt, hogy sarokrész mintegy hat cm hosszan a járó felület alatt (20. oldal) egyenletes volt, utána vékonyodott el. A másik fajtája pedig, mikor a járó felület teljes hosszában megvan, de a beépítés oldalon a végétől az elejéig egyenletesen ékszerűen vékonyodik.

Attalai Zita cipőtervező iparművész rajza a kéziratban található fotók alapján, 2017.

Fa papucssarkak, ún. *steklik*.
Talpai Emil felvétele

Nem kis gondot jelent ma már a szerszám-készítők felkutatása. A különleges szerszámokat ma már egyedül a papucsosok használják. A szerszámokat külön szerszámkészítő mester készítette. A fémszerszámok: a **bicske** (a szó török eredetű), **kerekítő**, **sodró** külön formájukban már nem készülnek, de nem öntik rézből a **mustát** sem (ugyancsak török eredetű szó). Sokan, elfelejtve a rendeltetését dísznek, papíryomónak használják, a gyógyszerészek pedig recept-nyomónak, hisz formája nagyon szép –, a készítőik már nem élnek. Szerszámkészítőt fellelni már nem sikerült, meghaltak a híres készítőik, így: Rapold János és Pilcz Kálmán is.

Papucsos mester társa a feleség¹¹ (21–29. oldal)

A mester megkívánta a segítő kezet, és így a feleség mindig hű társa volt a munkában. Nemzedékeken keresztül rendszerint a papucsos a feleségét papucsos családból vette el. Dinasztiák voltak csaknem mindenhol az országban, hol papucs készült. Szükség is volt két ember harmonikus együttműködésére, hisz az asszony nemcsak a háztartás vezetésében vette ki a részét, hanem nagyban hozzájárult magának a papucsosnak a munkájához, a papucs készítéséhez és értékesítéséhez is. Egy-egy mesternél több inas és legény is volt, ezekre főzni kellett. Céh előírás volt,¹² hogy az inas köteles segédkezni (21. oldal) a mestere háztartásában is.

A papucsosné, ahogy az inasok és legények szólították, majsztterné vagy gazdaasszony, bizony ezen túlmenően vitte a hetipiacra a papucsot. Az országos vásárookra a mester ment, de a hetipiacokra a papucsosné járt. – Egyik-másik híres kofa volt, eladtak azok mindent, még annak is, aki csak nézelődni ment a piacra. Az eladott

papucsra a dísz felvarrást a papucsosné végezte, ami abból állt, hogy egy vagy két sor szalagot – Baján három sort is – *berüssölt* (apró ráncokba szedett, és azt a felső szélénél rávarrta a fejre), a cérnát, amivel a szalagot összeráncolta aranyzsinórral fedte – ez volt a zsinórozás. Az ő keze alól kerültek ki a papucsfej hímzések.

A papucsosné hímezte tele a fejeket szebbnél-szebb stilizált virágokkal. Hogy hol tanulta? Hát már otthon a szülői háztól, mely rendszerint ugyancsak papucsos ház volt. Mikor már nem győzte egymaga a hímzést, kialakult egy külön ipar, a hímzőké vagy ahogy néha nevezték, a papucsvirág-hímzőké. Mezőkövesden a bőrfejekre szűcsök hímeztek, Kalocsán és környékén a fejet először az írőasszony kirajzolta, aztán a hímzőasszony hímezte.

Mezőkövesdi matyó papucs, a Talpai-gyűjteményből. Batthyány-Strattmann László Múzeum. Móricz Péter felvétele, 2024.

A papucs dísz volt ez a hímzés. Ezekből váltak a papucsok annyira kedveltekké, és különösen a fiatalok közt volt nagy igénye a szépen hímzett papucsoknak. Nemcsak a kelengyéhez, vagy ahogyan Kalocsán mondják *letérős hummi*hoz kellett a szépen hímzett papucs, hanem más neves alkalmakhoz is, bálozáshoz, templomozáshoz stb.

Kalocsai papucs a Talpai-gyűjteményből. Batthyány-Strattmann László Múzeum. Móricz Péter felvétele, 2024.

¹¹ *A mester és társa* címmel szerkesztett, rövidített változata megjelent a Délmagyarország 1982. július 22-i, 170. számában.

¹² A papucsosok a csizmadia céh kötelékébe tartoztak. Az ipartestületen belül is csak 1922-ben nyertek önállóságot.

Divatba (22. oldal) jött előbb a sokácok lakta területen, majd később más területen is a *pillangós* papucs, mely különleges hímzést igényelt. – Ismét vissza kell térni az egri Rozália-kápolna leleteihez, hol a hímzések egy része úgynevezett pillangós hímzés volt. Ez a hímzés tulajdonképpen a tűfestés egyik formája, természetesen nemcsak pillangókat hímeztek, ki, hanem egyéb ábrákat is – a gyűjtőnév volt: pillangóhímzés.

Pillangós szegedi papucs a Talpai-gyűjteményből. Batthyány-Strattmann László Múzeum. Móricz Péter felvétele, 2024.

A hímzést még külön díszítették. Használtak hozzá flittert, gyöngyöt és beuillon-t (bujlont). Ez utóbbi lényegében 1-2 mm átmérőjű rugó, melyet akként készítenek, hogy az ezüst szálát egy drótra szorosan felcsavarják és utána a drótot kihúzzák, és így spirál keletkezik, amely formára vezethető és a maga testességével nagyon szép domború hímzés benyomását keltette. Ezt a beuillon-t a művirágoknál is használták kalászdísznek vagy a vőlegényvirághoz, illetve a menyasszonykoszorúhoz, és itt úgy nevezték: *rögző*.

Nyilassy Ferencné, szegedi hímző mondja el: Szegeden az alsóvárosi zárdába járt iskolába, hol abban az időben apácák tanítottak. Itt tanított egy kedves nővér, és szerettette meg a kézimunkázást, és kislány korától kezdve mindig szívesen kézimunkázott, szórakozásból. De Alsóváros Szeged híres paprikás városrésze volt. A lakosság nagyrésze paprikatermeléssel foglalkozott, és már akkor ez belterjes gazdálkodásnak számított, és így ezeknek a termelőknek a jövedelme nagyobb volt, mint a közönséges földműveseknek. Ez a jólét megmutatkozott a ruházkozásukban is. (23. oldal) Sokkal színesebb, gazdagabb volt.

A paprikatermelők szívesen hordták a papucsot úgy munkára, mint más alkalmakra. A paprikaszedés után Szeged-Alsóváros színpompássá vált, a felfűzött paprikafüzéreket a házak végén az ambituson,¹³ vagy éppen a külön épített paprikaszárítókban szárították. A paprikafűzéshez vagy hasításhoz az asszonyok, lányok szebbnél-szebb papucsokban mentek dolgozni. A zárdában tanult szép papucshímzések mindig megmaradtak az emlékezetében, és ezzel a benyomások tovább mélyültek, mikor sógorságba került Szeged híres festőjével, Nyilassy Sándorral, ki nagy előszeretettel festette a paraszti életképeket. Ezek a képeken a lányok lábán szebbnél-szebb papucsok láthatók. Ez a két érintkezés – az utóbbi annál is inkább, mert a sógor, Nyilassy Sándor még rajzolt is *részére*¹⁴ papucsfej hímzés mintákat –, mély benyomást tett, és ez megmaradt. Mikor arra szorult, hogy a gyermekeit saját keresetén tartsa el, ismét előtérbe kerültek ezek az emlékek és a nagy kézimunkaszeretet. Így került a Szegedi Papucsos KTSZ-hez mint hímző, illetve tervező. A papucsfejeket nemcsak hímezte, hanem gyermekkori emlékek és Nyilassy Sándor hatására tervezte a különböző stilizált virágokból álló kompozíciókat, s vitte a papucsfejekre.

Szegeden megrajzolták a sablonpapírra a mintát, ezt a mintát a rajz vonalában sűrűn vékony tűvel átszurkálták, később szűrőgépet használtak. Az így elkészült sablont azután ráfektették az anyagra, és ún. *viserrel* (ami tulajdonképpen (24. oldal) egy ragadós, fehér vagy kék porfesték), a dörzsölő párna (kerek filcpárna) segítségével papíron átdörzsölés nyomán, az átszurkált lyukakon keresztül az anyagra került a sablonon lévő rajznak megfelelő minta. Ezt követően az anyagot denaturált szesszel – spirituszal – lefűjték, és ezzel az anyagon a rajzot rögzítették. Az anyagot hímzőrárára feszítették, és a sablon szerint hímezték. Kalocsán ma is a rajzot az íróasszonyok (pingálóasszonyok) rajzolják az anyagra, és a varróasszony varrja ki a mintát. Ezek az íróasszonyok világszerte

13 Ambitus = a lakóépületnek az udvar felőli, hosszanti oldalán található földemes, nyitott része, más szóval *eresztet, tornác*. [Bálint Sándor: *Szegedi Szótár I-II*. Budapest, 1958.]

14 Áthúzás az eredeti kéziratban.

hírnévnek örvidenek, ott vannak a kiállításon. Mezőkövesd a híres bőrmunkák vidéke, a papucsfejeket a szűcsök hímezték remekbe. Ezek ma éppúgy, mint a kalocsai pingálók, a népművészet mesterei.

A hímzéshez selymet használnak, a színek tiszta színűek – fehér, piros, zöld, kék –; Szegeden a kontúrokat aranyszállal varrják ki. Kalocsa vidékén arany kontúrozást soha nem használtak. A hímzések nevét az abban lévő virágdíszek adták meg. Így volt: kalászos, pipacsos, kamillás, harangvirágos, gyöngyvirágos, Kalocsán: toklászos, papruskás, piri-parás, csöngettyűs, kis bigyós stb. – Nyilassy Ferencné mondja, ma már ez a szakma is kiöregszik. Ő maga is nyugdíjba vonult, de azok is, akik sok tanáccsal és szakmai tudással segítettek, amikor kezdte a papucsfej hímzést, igencsak megritkultak, hisz a híres hímzők közül ma már csak 5-6-an élnek, de ezek sem vállalnak már munkát nagyon.

Hímzett fejű szegedi papucs a Talpai-gyűjteményből. Batthyány-Strattmann László Múzeum. Móricz Péter felvétele, 2024.

Híres hímzők voltak: (25. oldal) Németh Ilona (Szeged, Dugonics u.), Németh Mancika (Szeged-Újszeged), Tóth Anna (Szeged, Debreceni u.), Szász Istvánné (Szeged, Bartók Béla tér), Bárkányi Illésné (Szeged), Ligeti Antalné (Szeged, Római

krt.), Kulhanek Istvánné (Baja, Erzsébet királyné u.), Kiss Istvánné (Kalocsa, Zerge u. 1/a.), Nagy István Népművészet Mestere (Mezőkövesd, Kis Jankó Bori u. 13), András Lajosné íróasszony, kitüntetett népművész (Kalocsa, Béke u. 14.), Pirisi Julis néni, író-pingáló-asszony, Népművészet Mestere (Kalocsa, Béke u.). Minden hímzőnek megvolt a maga sajátos formavilága, és bár a virágok hasonlóak voltak, de mégis mások, ez adta meg azt a gazdagságát a papucsfejeknek, ami annyira kedvelté tette. A hímző saját gyönyörűségére is végezte a munkát, hisz az anyag sokfélesége, színe, a rajzok változatosága a komponálásra nagy lehetőséget adott. Más és más díszítést kívánt a selyem, a bársony és ezen belül a sok alapszín, hogy harmonikus egységet képezzen.

A hímzőknek a mester adta ki az anyagot. A 70 cm széles bársony anyag 24 cm hosszából 5 pár papucsfejet hímezték, ez a fej teljes fej volt, vagyis a szárnyakkal együtt, ha oldalbőrrel látták el a fejet, úgy 7 pár került ki ebből a mennyiségből. Amikor a papucsos elkészíti a papucsot és a vásárló elé teszi, nem szabad elfelejtkezni azokról a névtelen hímzőkről, kik ezt a tökéletesen szép ipari terméket annyira vonzóvá tették. A papucsfej szépsége nagyban hozzájárult a papucs kelendőségéhez, így a mester arra törekedett, hogy (26. oldal) az minél inkább kielégítse a vevő ízlését és megnyerje azt. Miután a papucsvirág hímzők rendszerint ugyanannak a mesternek dolgoztak, minden mesternek megvolt a maga egyéni és megkülönböztető áruja. A hímzők egymás munkáját a piacokon láthatták, így igyekeztek egymást felülmúlni. A papucshímzők munkáját nagyon rosszul fizették, hisz maga a papucs sem volt drága. A '30-as években egy pár hímzés 60 fillér volt, egy hímzőnek a teljesítménye 8–10 pár. Természetesen ez az egyszerű hímzésre érten-dő, hisz a pillangós hímzésből naponta leg-feljebb 2 párat tudott hímezni, igaz, hogy egy pár hímzésért 1 forint 20 fillért kapott. Mester a raktárkészletét állandó szinten tartotta, és mindig a keresetnek megfelelően pótolta. Eszerint adta ki a munkát a hímzőknek. Voltak egyes mesterek, akik több papucshímzőt is foglalkoztattak, ezért tartottak a munka kiadásának megkönnyítésére

mustrát, amely a különböző hímzett mintákat tartalmazta, és eszerint adták fel a rendelést a hiány pótlására. 12 pár pipacsos, margarétás, nefelejcses, gyöngyvirágos vagy éppen *kör kalászos* fejet rendelt. Más mesterek egyszerűen a hímzőknek úgy adták ki a munkát, hogy csak az alapmintát nevezték meg. Például így: pipacsos, rózsás, kalászos – azzal, hogy ezeket a mintákat „tarkítsák”. A tarkítás annyit jelentett, hogy a hímző szabadon tervezte hozzá a megfelelő kísérő virágokat, leveleket, így nefelejccsel, búzavirággal stb. tarkította. Fontos volt annak tisztázása is, hogy a készítendő fej egylábas vagy kétlábas papucsra (27. oldal) kerül-e. A régebbi minták az egyenes lábas papucsra álló fejeket használták. Ezek a fejek teljesen azonos mintázatúak voltak mind a két lábon, és a minták a papucs orra felé szimmetrikusan összecsukódtak. Míg a kétlábas papucshoz, mely tudvalevőleg jobb és ballábas volt, a minta a papucs fej külső oldala felé ágszerűen, fél ívben hajolva került a fejre. A *papucsvirágok* stilizált, kivarrt virágok voltak.

A vásárlói kíváncsnak megfelelően a színek voltak a fontosak. A színeket ennek megfelelően tiszta színekből állították össze. Ezek a tájanként eltérő népcsoportok által kedvelt színek voltak. Egyes vidékeken rikítottak, másutt diszkrétebbek voltak. Maguk a virágok követték a népi hagyományokat, igyekeztek a formákat leegyszerűsíteni, stilizálni. [...] Egyes papucsos mesterek a következő fejeket kedvelték: **Rátkai Sándor**¹⁵: hímzett kalászos, lepkés-pipacsos, pipacsos, nefelejcses, szegfűs, búzavirágos, szegfűs-pipacsos, kalászos-gyöngyvirágos, gyöngyvirágos. **Baranyai – Tuksa**¹⁶: rózsás, búzavirágos, pipacsos, kalászos, gyöngyvirágos, margarétás, nefelejcses-kalászos, két kalászos, rózsás-búzavirágos, kalászos, szegfűs-búzavirágos, vadvirágos, rózsás-nefelejcses. **Karácsonyi István**¹⁷: kalászos, nefelejcses, rózsás, aranykalászos, pipacsos, gyöngy (28. oldal) virágos, pillangós, flitteres, gyöngyös. **Bárkányi István**¹⁸: zöld pöttyös, nefelejcses, virágos, pillangós, gyöngyös. **Berényi**

Gáborné: tűzött bőr, ibolyás, pöttyes, kalászos, pipacsos, kalászos-búzavirágos, gyöngyvirágos, vasvirág, búzavirágos, margarétás, pipacsos, pipacsos-búzavirágos, nefelejcses, tátocskás, kökörscsines. Baján a papucsek még *bujlontos*, főleg pipacsos, flitteres, gyöngyösek voltak.

A papucs a kereskedelemben. I. Karácsonyi István elmondása nyomán (29–33. oldal)

Karácsonyi István (1904-ben született, 1924-től segéd, 1930-tól önálló) nyugdíjas papucsos mester mondja: – Mindig izgatott az a kérdés, hogyan lehet a papucs manuális előállítását mellett akként értékesíteni, hogy a kereskedelem széles hálózatába kerüljön? Vagyis kerestem a megoldást, hogy ne legyen az iparos a vásárlóhoz kötve, és a vevő megtalálhassa a papucset nemcsak Szegeden, hanem az ország más városainak boltjában is. Ismertem jól a mestersegemet és tanulmányoztam a kereskedelmi lehetőséget is. Figyeltem azokat a területeket, ahol viselték és előállították a papucset. Néztam Szabadka, Zenta, Baja, Kalocsa, Mezőkövesd és Hódmezővásárhely termékeit, és ennek nyomán láttam meg a „SZEGED”-i papucs előnyeit. A szegedi papucs jóval könnyebb és kecsesebb volt az összes társainál. Igaz ugyan, hogy a többiek erősebbek, de azok inkább munkapapucsek voltak. Hisz’, ha kézbe vesszük a szegedi papucset és mellé tesszük akár a kalocsai vagy bajai papucset, úgy az első rátekintésre is megláthatjuk a (29. oldal) különbséget. A szegedi kivágása mélyebb, és ezáltal kecsesebb formát ad. A *sárnyak* megnyújtottak, a láb formáját keskenyebbnek mutatják. A szegedi papucs sarka magas, míg a többi vidék papucsainak sarka alacsony. A kalocsai papucsek feje olyan magas, hogy három *rüssölést* is tettek rá, és a sarka is szélesebb. Míg a szegedi papucs fej szegése egy tűzéses sima szegés volt, addig például a szabadkai papucsek szegése két tűzéses, úgynevezett *stircs* (fordítós) volt. Baján a festett bársony, Kalocsán

15 Rátkai Sándor (Szeged, 1914 – Szeged, 2011) Népművészet Mestere (2004).

16 Baranyai István (Kübekháza, 1911 – Szeged, 1979) és Tuksa Pál (Szeged, 1895 – Szeged, 1976).

17 Karácsonyi István (Szeged, 1904 – Szeged, 1985).

18 Bárkányi István (Szeged, 1905 – Szeged, 1966).

a *szemesbársony* volt divatos. Ezzel szemben Szabadka és Zenta környékén a gyöngyös papucs. Ez utóbbit én fel is használtam a későbbiek során az általam előállított papucsek díszítéséül. Nem mintha már Szegeden előttem nem használták volna a gyöngyöt és a flittert. Másik dísz volt, ami nagy segítséget nyújtott terveim megvalósításához, a pillangós hímezés. Nagyon szép volt a kalocsai papucsek fejrészének az a kialakítása, mely elől egy kis spiccet hagyott. 1930-ban önállósítottam magamat. Hozzáláttam a tervem megvalósításához. Szegeden ekkor két nagy mester dolgozott: Kriska, Tuksa. Lényegében uralták a piacot. A két nagy mester mellett 40–50-re volt tehető a kis mesterek száma. Megkísértem betörni piacára, ezért ügynököket szerződtettem, akik vitték az ország különböző városaiba a kollekciómat. Az elképzelésemet siker koronázta, felküzdöttem magamat a másik két nagy mellé.

Szegeden 1936-ban a papucsos segédek szervezett sztrájkot kezdtek az alacsony munkabérek miatt – hisz darabbérben dolgoztak. (30. oldal) Egy papucs munkadíja 60–80 fillér volt eddig. A sztrájk szervezői Laier Dezső, Kocsis József, Engi István és Molnár Soma papucsos segédek voltak. A sztrájk 3 hétig tartott. Eredményre vezetett, mert a munkadíjat 1 Pengő 32 fillérben állapították meg páronként. Továbbá meghatározták a 8 órás munkaidőt is. Ennek a sztrájknak több következménye is lett. Részben a mester haszna páronként, Szegeden a piacon mindössze 20 fillérre csökkent. Természetesen Szegeden kívül értékesített papucs árakat 30–35 %-ban emelték, de Szegeden a sok egyedül dolgozó mester miatt a piaci árakat emelni nem lehetett. Másik következménye az lett, hogy a mesterek igyekeztek minél kevesebb segédet foglalkoztatni és maguk

dolgoztak 16–18 órát is. 1937-ben, hogy elkerüljük az áringadozást, és az egymással szembeni konkurenciát megszüntessük, Tuksa, Kriska¹⁹ és én társultunk és bejegyeztettük magunkat „**Ki-Tu-Ka**” név alatt, mint korlátolt felelősségű társaság a cégjegyzékbe. Alapfeltétel az volt, hogy mindhárman külön-külön 3000–3000 pár papucset vittünk az üzletbe. A társulás értelmi szerzője, és bizonyos fokig finanszírozója is Némethi Kálmán bőrkereskedő volt. A társulás azonban nem volt hosszú életű, mert súlyos ellentétek merültek fel köztünk. Hármunk kapacitására jellemző volt, hogy hetenként én 500 párat, Kriska ugyancsak 500 párat, és végül Tuksa 400 pár papucset állított elő. Természetesen ennek a mennyiségnek az előállításához fejenként húsz-húsz alkalmazottat is kellett foglalkoztatni. Az alkalmazottjaim egy (31. oldal) része tönkrement papucsos volt, kik mint *ziccesek* (bedolgozók) dolgoztak. Amikor önállósítottam 1930-ban magam, egy pár papucs ára 6 forint volt. 1932-ben, a válság nyomán leesett az ára 4 Pengőre. Ekkor Szegeden 10–15 papucsos feladta az iparát. Mindezek ellenére a szegedi papucs már bizonyos nemzetközi hírnévre is szert tett. Ennek köszönhető az a felkérés különböző követelések részéről, hogy mintakollekciót adjak. Ekkor elutaztam Kalocsára, Mezőkövesdre, Bajára, és a legszebb papucsokat megvettem, és oly értelmű megállapodást kötöttem a helyi mesterekkel, hogy amennyiben eredménnyel járna a külföldi piacra való betörés, úgy hajlandók lesznek a megfelelő rendelésnek eleget tenni. A mintapapucsokat elküldtem a felkérő olasz, angol, német, amerikai követtségekre. Sajnos, a háború közbeszólt. A legutóbbi időkig megvoltak a kollekcióból visszamaradt, fél pár darabok. A nemzetközi piacra való betörésre történt egyéb eredményes kezdeményezés is.²⁰ Tuksáéknak tudomásom szerint volt egy rendelése Anglia felé 500 párra.

19 Kriska Péter műhelye a Csendes utca 13. szám alatt volt. Az 1930-as címtárban „speciális papucskészítő mester”-ként szerepel, akinek „egyszerű és díszes szegedi papucskülönlegességei országos hírneűk”. Szeged Sz. Kir. Város Címtára. Szeged, 1930, 273.

20 1931-ben egy meg nem nevezett szegedi papucsos mester a város felhívására 200 pár remekbe készült papucset küldött Amerikába. *Elárverezik Newyorkban (sic) a szegedi papucsokat.* [A Mai Nap 1931. (8. évf. 61. sz.) 03. 15.]

Nekem pedig Amerikából érkezett megrendelem, az ott tartott világkiállításra 10 000 pár papucsra.²¹ Ebből 7000 párat szállítottam le. A szegedi papucsna azonban már a párizsi világkiállításon is nagy sikere volt, hisz Széll István (*Bangó* volt a gúnyneve) aranyérmét nyert. Ez a kiváló szegedi papucsos mester a legnagyobb nyomorban halt meg. Hazai kiállításokon is szerepeltek a papucsok szép sikerrel (32. oldal), hisz Kriska nem egy aranyéremmel, Tuksáék úgyszintén aranyéremmel dicsekedhettek, jómagam is aranyérmes mester voltam.

A papucs a kereskedelemben. II. Özv. Nagy Istvánné (Baja) elbeszélése (33–39. oldal)

Csak részben van igaza Karácsonyi István papucsos mesternek abban, hogy Szeged a papucs hazája – mondja **Özv. Nagy Istvánné** (Baja, Dózsa György u. 52. sz.) papucsos mester. Férjem 1897-ben született, és már 10 éves korában papucsos inas lett. Az apja – Nagy István – sőt a nagyapja is papucsos mesterek voltak. Az apja 1867-ben született Baján, és az akkortájt leghíresebb mestertől, **Gilicze Mátyástól** tanult, de dolgozott a férjem egykori mesterénél, **Dobler József** papucsos mesternél is. Mi férjemmel 1920-ban lettünk önállóak, már előbb, mint említettem a férjem 1907-től a mesterségben volt, de magával hozta a szülői ház tapasztalatait is. Baja volt a másik fővárosa a papucsos iparnak. Baja látta el a nemzetiségi vidékeket, így ott a sokácok, bunyevácok stb. ízlésének megfelelő papucsok készültek. Bajai papucsos mesterek

uralták Kalocsa, Dunapataj, Mohács, Baracska, Mélykút, sőt Siklós piacait is. Ez a soknemzetiségű vidék sokféle igényt támasztott a mesterséggel szemben. Baján a húszas–harmincas években 26–30 papucsos mester működött, tehát igen nagy forgalmat bonyolítottak le. Mi szolgáltuk ki a fent jelzett piacokat. Ezeken a piacokon szegediek nem érvényesültek, hisz egészen más divat igények voltak ezeken a területeken (33. oldal). A sokácok igényelték a gyöngyhímezéseket, a színesebbnél-színesebb bársonypapucsokat. Volt idő, mikor a vásárlóink – fiatal férfiak magasított sarkú, piros bársonypapucsban jártak. A fiatal férfiak részére készült piros préselt bársony, *csigasarkú* papucsok szalagdíszre kék volt. Lakodalmi szokás volt, hogy a meghívottak a menyasszonynak ajándékba egy-egy pár papucsot vittek. Így néha a menyasszony 25–30 pár papucsot is kapott. A papucs sarkok is különböztek a szegedi magas sarkoktól, mi éksarkot vagy „csiga” sarkot (nevét a gyermekjátéktól kapta) használtunk. [...] A sarkon párhuzamosan egymás fölött rovátkák voltak, amikor a fasarkat a saroktokba beépítettük, egy spárgával a rovátkák mélyedéseibe körütekertük, száradás után szépen meglátszottak a mélyedések. A sarkok alacsonyabbak voltak szegedi saroknál. Az általunk használt papucsfa orr része is szélesebb volt, és nem volt annyira felperdülő, mint a szegedieké. A papucsfej magasabb volt, mert 2-3 sor rüssölést is varrtunk rá. A vevő kívánsága szerint ezek a sorok egymástól különböző színűek voltak. Szerették a fehér, piros és lila sorok egymásutániságát. A bőrpapucsok fejét levélmintára luggattuk. A legrégebbi díszek egyike volt a beuillon – ahogy mi neveztük *bujlont* hímezés. Csodálatosan szép fejek készültek (34. oldal) ezzel a technikával. A beuillon vezetése és felvarrása, valamint a gyöngy kombinációjával kialakított fejek rendkívül szépek voltak, és keresettek. Sajnos az eljárás nehézsége és drágasága miatt nagyon kevesen tudták készíteni és megfizetni. A legkiválóbb hímező, ki a fenti eljárást is tudta készíteni, **Kulhonek Istvánné** (Baja, Erzsébet királyné u.) jelenleg már több mint 70 éves. Ez a beuillon technika tulajdonképpen a régi cipő díszítés volt, hisz a nagyon drága úri cipellőket ezüst beuillonnal díszítették gazdagon. [...]

21 A korabeli napilapokban olvashatunk pl. az 1940. évi New Yorki világkiállítás kereskedelmi utóéletéről. Amerikai részről nagy mennyiségű papucsra érkezett Szegedre megrendelés, de a nyersanyaghiány miatt majdnem kudarcba fulladt a szállítás. Dr. Pálffy István szegedi polgármester közbenjárására a szegedi papucsosok végül a háborús körülmények ellenére rendkívüli anyagkiutalást kaptak. *Veszedelemben a híres szegedi papucsipar*. Népszava 1940. 01. 27. (68. évf. 21. sz.); *Megmenekült a pusztulástól a szegedi papucsipar*. Friss Ujság 1940. 02. 01. (45. évf. 25. sz.), 231.

Gyáripár²²

(35–39. oldal)

Bajai papucs a Talpai-gyűjteményből,
fején *bujlontos* díszítéssel.
Batthyány-Strattmann László Múzeum.
Móricz Péter felvétele, 2024.

Ugyancsak nagy igénye volt a gyöngyhímezésnek. Valóban, mint Karácsonyi mondja, Szegedre is innen került a gyöngyhímezés. Nálunk azonban nem csak a gyönggyel történt díszítést követelték meg – ez volt a díszítések zöme – hanem az egész fejnek kizárólag gyönggyel való kivarrását is. Egy-egy fej a hímező remeke volt. Mi a papucsfát nem Szegedről szereztük be, hisz a papucs formája más volt. Nálunk a szélesebb fej volt a divat. Ma is élő mesterség Baján a papucsos ipar, igaz, hogy itt is kiöregszik. A már említett mestereken kívül, kik elhaltak, meg kell említeni: **Fibó György** (Wesselényi utcai), **Nagy Lajos** (Rákóczi utca 12. sz.), **Nuszpli Ferencné** (Hentes utcai) és az elhalt **Szternagy Antalné** (Szt. László utcai) mestereket. Azt nem kell hangsúlyoznom, hogy mi is ugyanolyan technikával készítettük a papucsokat – egyenes lábas, fordítós –, mint (35. oldal) a szegediek. Fasarkakat Kiskunmajsárról, Farkas Mihálytól szereztünk be. A sarkokat az úgynevezett *csuklókéssel* megformálta a mester, és a helyére, a sarkbőrbe az úgynevezett *bolerral* tolta. A papucskellékeket mi Baján szereztük be a Freis Imre- vagy Veidinger-boltból. Ezek a kereskedők természetesen éppen úgy, mint Szegeden, hitelt is nyújtottak.

A papucs alapanyag-ellátását a hazánkban sorra alakuló bőrgyárak, textilgyárak stb. oldják meg. Ezzel megszűnik a lábbelihez szükséges anyag beszerzésének gondja. Az ipar függetlenedik a házi kikészítőktől. Kereskedők nyitnak szaküzleteket, hol minden megtalálható, mi szükséges a lábbeli előállításához. A hitelélet is megindul, és ez megteremti az alapot, hogy az ipar hitelek felhasználásával fellendüljön és versenyben maradjon. A kereskedők szívesen hiteleznek árut a papucsosoknak. A bankhitel is az ipar rendelkezésére áll. Ez a hitelkeret teszi lehetővé, hogy olyan nagy műhelyek működjenek, melyek 20–25 alkalmazottal is dolgoznak és termelnek. Az ingatlantulajdon csaknem létfontosságú volt az iparosnak, mert a bankhitelt – jelzálogjog bejegyzés mellett – csak ingatlanra nyújtották. A tőkeerős iparos pedig előnyösebb helyzetbe került a gyengébb anyagiakkal rendelkezővel szemben, mert készpénzfizetés esetén 5 % rabatot²³ kapott, de ha a hitel lejártá előtt fizetett, még további 5 % *cassa sconto*-t²⁴ is kapott, így már 10 %-kal tudott olcsóbb lenni, (36. oldal) Ha elég tőkeerős volt, úgy módja volt arra is, hogy a nagykereskedő megkerülésével közvetlenül a gyárból szerezze be az anyagot, és így hozzájutott még a nagykereskedői 12 %-os haszonhoz is.

Szegeden **Némethi Kálmán** bőrkereskedő egyik fő ellátója volt a szegedi papucsos mestereknek, anyaggal és hitellel egyaránt. Némethi mondja: – Az üzletembe, mely a szegedi Kígyó utcában volt, a lábbelikészítők megtaláltak mindent. Árusítottam talpbőröket, a papucsosok főleg a marhanyakbőrt vásárolták. Felsőrésztől sertés-, juh-, kecskebőröket különböző színekben. Az úgynevezett aratópapucshoz a legerősebb marhahasbőrt. Ezek a kimondottan munkapapucsok rendkívül erősek és tartósak voltak. Volt bélésbőr;

²² És akkor jött a *gyáripár* címmel szerkesztett változata megjelent a Délmagyarország 1982. július 23-i, 171. számában.

²³ Rabatt = árengedmény, feltételhez kötött mennyiségi kedvezmény.

²⁴ Cassa sconto = fizetési kedvezmény.

illetve köppervászon a béléshez és talpbéléshez. Mikor a papucsfej a divatigénynek megfelelően változott, előtérbe került a bőrfejű papucsok helyett a textilfej. Bevezettem egyes textíliák árusítását is, így árusítottam préselt bársonyt, pettyes bársonyt, a cseh festett bársonyt és fekete sima bársonyt is. Ezeket a bársonyféleségeket a csehországi Richter gyártól szereztem be. A papucsosok más textília-szükségleteiket a különböző textilkereskedőknél szereztek be, így a nagyon drága, 45 cm széles **montír** (kalap-) bársonyt is, melyet a különösen szép, hímzett fejek készítésére használtak. A munkapapucshoz főleg az úgynevezett „díván” plüss használták. Ez azonos minőségű volt az akkoriban divatos, zöld alapon különböző színű virágmintás (37. oldal) vastag plüssel, amit a kárpitosok a díványok behúzására használtak. Az idősebb asszonyok kedvelték az *ebalasztin* papucsot és cipőt. Ez az anyag fekete, nagyon erős, selymes szövet volt. A bőrkereskedésben megvásárolható különböző préselt, pettyes, festett bársonyokat a textilesek, *rőfösök* tartották. Igen fontos méteráru volt a különböző színű, sima bársony és selyem. A préselt bársony különböző színekben volt kapható, főleg a piros bársony volt kelendő. Szerették a jegypapucsot ebből készíteni. A tiszta fehér bársonyt – rendkívül gondot okozott a feldolgozása a színe miatt – főleg az *újasszony*nak nevezett papucsfajtákhoz használták. De nagy színválaszték volt a többi

bársonyféleségből és selyemből is a *rőfösöknél*. Szegeden a legkedveltebb *rőfös* üzlet volt a Vajda Jenő-féle, és még a Kék Csillag.

Hitelre úgy a nagykereskedőknek, mint a kis árutermelőknek szüksége volt. A gyárak a nagykereskedőknek 6–8 hónapi hitelre szállítottak. A nagyon tőkeerős kereskedő nem vette igénybe ezt a hitelkeretet, hisz készpénzfizetés esetén 10–20%-os kassacontó illetve vagy rabatot kapott, vagyis az árut 10–20%-kal olcsóbban kapta. Hitelre természetesen szüksége volt a papucsosoknak is. A kereskedők feléjük nyújtottak 4–5 hónapos hitelt. De rendelkezésre állt a bankhitel is, különösen akkor, ha ingatlana volt, a keretjelzálog telekkönyvi bejegyzése mellett a kereten belül (38. oldal) hitelt nyerhetett. A hitel megszerzéséhez a mesternek hitelképesnek kellett lennie. Nagyon érzékeny valami volt a kereskedelmi hitelképesség, hisz ehhez a szorgalmon kívül rendezett élet és becsületesség kellett, és jaj volt annak a kereskedőnek vagy iparosnak, ki egyszer elvesztette a hitelét, aligha tudott újra talpra állni. A kereskedő egzisztenciája is arra volt alapítva, hogy a pénzét megkapja, és teljesíteni tudjon a gyárak és a nagykereskedők felé. A harmincas évek szörnyű gazdasági válság a kereskedőknek és iparosoknak egész sorát tette fizetéseképtelenné. Tisztes, becsületes munkát szolgált a hitel. Ki nem állta meg a helyét, az elbukott, ahogyan mondták: lehúzhatta a rollót. (39. oldal)

Dr. Emil Talpay: The 'Slipper' Manuscript (source publication)

Ildikó Bárkányi

Dr. Emil Talpay, a lawyer and art collector from Szeged, recorded his knowledge about the history and making of Szeged slippers in 1975. The author conducted careful research among the then-living and practicing slipper masters, during which he not only purchased the most beautiful slippers (currently displayed at the Batthyány-Strattmann László Museum in Körmend) but also documented the knowledge of the masters. The 82-page typewritten paper provides countless valuable historical insights into the handicraft of slipper

making, which is definitely worth publishing. Particularly valuable are the chapters about slipper fairs and regions, slipper tools, slipper makers, the work of women in slipper making, and descriptions of slipper types. The manuscript can be found in the *Manuscript Collection* of the *Ethnological Archive of the Museum of Ethnography*, along with a review by ethnographer Alice Gáborján. With the museum's contribution and proper text editing, we can settle an old debt by publishing the paper.

Krónika

Tapasztalatok a „Régi dolgok – a szögediség fundamentuma” című állandó néprajzi kiállítás rendezése kapcsán

Takács Gergely

1. A pályázati lehetőség és a kezdeti elképzelések

2024 június 12-én megnyílt a „Régi Dolgok – a szögediség fundamentuma” című gyűjteményi állandó néprajzi kiállítás a Móra Ferenc Múzeum második emeletén. Ebben az írásban rövid szubjektív összefoglalót szeretnék adni a kiállítás elkészítésének állomásairól, a koncepció és megvalósítás kihívásairól, a munka tanulságairól.

2021 szeptember 1-jén a Nemzeti Kulturális Alap Magyar Génius Program Ideiglenes Kollégiuma nyílt pályázati felhívást tett közzé.¹ A kiírásban a Kollégium az első pályázati célt a következőképpen határozta meg: „Állandó kiállítás előkészítése, létrehozása (múzeumpedagógiai, tartalomközvetítő és egyéb kommunikációs eszközök alkalmazásával); teljes körű felújítása vagy korszerűsítése.” A múzeum vezetése a 2010 óta álló *Szöged* hírös város című állandó néprajzi kiállítás megújítása mellett döntött. A döntéshozók, összhangban a kiírásban szereplő követelményekkel fontosnak tartották, hogy a helyi identitás-reprezentáció egyik kiemelkedően fontos elemeként a tárlat, a 12 év alatt végbement technológiai változásokat figyelembe véve, korszerűen mutassa be Szeged és

a szegedi nagytáj hagyományos gazdálkodását, életmódját, kisépkeit és folklórját.²

Az előzetes remények szerint a kiállítás létrehozása és az ehhez elnyerni kívánt támogatás az intézmény hosszú távú stratégiai elképzeléseinek megvalósítását, ezzel összhangban infrastrukturális fejlesztését is segítik.

2. A koncepció kiválasztása és a forgatókönyv kidolgozása

Október 1-jén a kiállítás első vázlatának megbeszélésén a Művelődéstörténeti Osztály akkori néprajzos munkatársai (Bárkányi Ildikó, Fodor Ferenc, Glässerné Nagyillés Anikó, Takács Gergely és Vukov Anikó Veronika) teljes létszámmal megjelentek. A kiinduló vázlat, a szakmai egyeztetés és számtalan finomító beszélgetés eredményeképpen Bárkányi Ildikó kurátor megalkotta a pályázathoz benyújtott kiállítási forgatókönyvet, *Szöged* hírös város 2.0 munkacímmel. A pozitív elbírálásról szóló 2022 március 17-i eredményhirdetést követően a koncepció a megvalósítás útjára léphetett.³

A kialakított tematikához a munkatársak különböző nézőpontokból közelítettek, így az egységekben szereplő tartalmakat közös meggyezéssel hagyták jóvá. Bár a forgatókönyv fő

1 <https://nka.hu/kiemelt-kategoriak/archivum/palyazati-felhivasok/ideiglenes-kollegiumok/magyar-geniusz-211206/> (utolsó letöltés: 2025.02.27.)

2 <https://www.magyar-geniusz-program.hu/a-szegedi-seg-fundamentuma/> (utolsó letöltés: 2025.02.27.)

3 A pályázat száma: 650131/00020

irányvonalát a kurátor határozta meg, a részletek kidolgozása során külsős kollégák szaktudása és tapasztalata is beépült a végső anyagba.

A közös gondolkodás nemcsak a tartalmi kérdésekre terjedt ki, hanem a kiállítás vizuális és installációs megoldásaira is. Az interaktív elemek alkalmazásának lehetőségei, a tárgyak prezentációs módjai és befogadást, értelmezést segítő eszközök beépítése mind olyan területek voltak, ahol a lehető legtöbb ember meglátásaira és javaslataira szükség volt. Ez az időszak egyben azt is megmutatta, hogy a kiállítás készítése során a szakmai és a kivitelezési szempontok folyamatos gyakorlati kontrollt és egyeztetést is igényelnek.

Az alapvető tematikai egységek meghatározásában a korábbi kiállítás struktúrája is szerepet játszott, ugyanakkor cél volt, hogy az új tárlatot ne a korábbi egységek változatlan átemelése alkossa. A koncepcióalkotás során több alternatíva is felmerült, az installációs és interpretációs megoldásokkal kapcsolatban. Ezek közül a végső verzió kiválasztása részben szakmai, részben praktikus szempontok alapján történt: a pályázati keretek, a kivitelezhetőség és a rendelkezésre álló technológiai eszközök mind befolyásolták a döntéseket. A forgatókönyv véglegesítése során a tartalmi kérdések mellett az időbeli ütemezés és a kivitelezési logisztika is fontos szerepet kapott.

3. A megvalósítás kihívásai és a kivitelezés folyamata

A koncepció elfogadása után a kiállítás gyakorlati megvalósítása következett. A rendelkezésünkre álló, az épület délnyugati sarkában elhelyezkedő terem nettó 130 négyzetméteres alapterülete kisebb helyet jelentett, mint a korábbi állandó kiállítása. A tárgyak válogatásában nagy szerepet kaptam, célunk az egyes témák teljességre törekvő bemutatása volt, ezért az első tárgylisták „túltervezett” darbszámmal készültek. Rengeteg időt emésztett fel a tárgyak kvázi revíziója, a leltárkönyvi adatok, elsősorban a méretek

pontosítása, hiszen ez mind a terem, a vitrinek berendezésénél, mind a vitrineken kívüli elhelyezésnél lényeges paraméter.

A látványtervezővel való egyeztetés sajnos a rendezés egy pontján már nem volt lehetséges, ezért ránk hárult a térelválasztók, terembútorok és a tárgyak, valamint a feliratok és az IKT-eszközök elhelyezése, illetve a kiállítótér ergonómiájának kialakítása. Fontos megjegyezni, hogy igyekeztünk minél jobban igazodni az kezdeti látványtervhez, még akkor is, ha ez az igazodás az eredeti ötletek erőteljes szűkítésével járt. Mindazonáltal a térelválasztókkal a Tisza hullámain megjelenítő alapot megtartottuk, a témák elhelyezése sem változott jelentősen az alap elképzeléshez képest.

A projekt egyik legnagyobb kihívása az időkeret és az emberi erőforrások szűkössége volt, amely a kivitelezési munkák szoros ütemezését tette szükségessé. A beszerzési és építési folyamatokat több kivitelező és beszállító végezte, kiállításrendezőinket egyéb, párhuzamosan folyó projektek is foglalkoztatták, ami a koordinációt és az egymásra épülő munkafolyamatok szervezését is bonyolította. A múzeum felügyeleti szervének eljárásrendje, az illetékesek legnagyobb segítőkészsége ellenére, komoly stresszfaktort jelentettek a munka során.

A vitrinek és egyéb kiállítási eszközök beérkezése körül támadt logisztikai nehézségek miatt bizonyos installációs döntéseket az hirtelen kellett meghozni. A kiállítási tér kialakítása során az egyik legfontosabb szempont az volt, hogy a látogatói útvonalak logikusak és könnyen bejárhatók legyenek, miközben a tartalmi egységek közötti kapcsolatok is jól érzékelhetőek maradnak. Ez a haladási irány az óramutató járásával ellentétes irány jelenti, amely egy ajánlott logikai sorrendet is ajánl látogatónak: 1. Fogadófal a köszöntőszöveggel, 2. A szögedi nemzet krónikásai (kutatói tablók), 3. Az Ő-ző nyelvjárás (Tombácz János meséi, népdalok - IKT), pihenősarok, 4. A szögedi papucsuknak nincs párja, 5. Barázdában szépen szól a pacirta (gazdálkodás, 6. Interaktív érintőképernyős információs terminál (térképes, bővíthető), 7. Mögérött a paprika, mög (paprikatermesztés, feldolgozás és kereskedelem), 8. Eb a vásár vövő

nélkül (piacok), 9. Boldogasszony oltalma alatt (búcsújárás), 10. Hej, halászsok, halászsok (tisza halászat), 11. Mestersége tudománnyal járt (kocsigyártó, kékfestő, késes), 12. Szöbbs lögyön, mint a szomszédé (napsugaras házoromzatok és házbelső), 13. Gyékénnyel átszőtt évszázadok Tápén (gyékényfeldolgozás), 14. Frissítés (időről időre változó minitárlat).⁴

A kivitelezés során a műszaki és design megoldások folyamatos igazítása is szükségessé vált. A kiállítás grafikai megjelenését és a tárlatvezetést segítő elemeket is a rendelkezésre álló idő és források figyelembevételével kellett optimalizálni.

A tárgyak tisztítása és restaurálása nagyobb fennakadások nélkül történt. Fotó minden elemről készült, ezzel gyarapítva a tárgydigitalizációs bázist, ez a folyamat végigkísérte a rendezés teljes időtartamát

Fentebb említettem, hogy a tárgylisát „túlterveztük”. A kezdeti 300-at jócskán meghaladó számot végül 254 darabra csökkentettük. Utólagos visszajelzések alapján „jó, hogy nem lett túlszűfolt”.

A kiállítás szakmai kritikáját megnyitó beszédében Mód László adta, ezt később a Szeged folyóirat hasábjain is közzétette.⁵

- A folyamatos belső egyeztetések és a projektorientált, hatékonyabb kommunikáció elengedhetetlen a munkafolyamatok gördülékenységét illetően.
- A kiállítás koncepciójának rugalmas alakítása és a kivitelezési korlátokhoz való alkalmazkodás kulcsfontosságú.
- A feladatok elosztása, a felelősségi körök kijelölése és a határok következetes megtartása lényeges elem.
- A személyi és tárgyi erőforrások ismerete a tervezésben, ezek biztosítása a projekt ideje alatt elengedhetetlen.
- A múzeumban párhuzamosan futó munkák és azok személyi követelményeinek összehangolása sem elhanyagolható tényező.

Összességében a projekt nemcsak egy új állandó kiállítást eredményezett, hanem fontos tapasztalatokkal is gazdagította a múzeumi munkát. A jövőbeni tárlatok tervezése során ezek a tapasztalatok hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az intézmény még hatékonyabban reagáljon a szakmai és szervezési kihívásokra. Személyes meglátásként elmondhatom, hogy kezdő muzeológusként egy ekkora projekt kialakításában és koordinálásában részt venni megtisztelő, de stressztől egyáltalán nem mentes tanulási folyamat volt.

4. Tanulságok és következtetések

A kiállítás a kitűzött határidőre megvalósult, azóta látogatható. Az előkészítés és kivitelezés során szerzett tapasztalatok tanulsággal szolgálnak, amelyek a jövőbeni hasonló projektek tervezésénél figyelembe vehetők:

- A pályázati források ugyan lehetőséget teremtenek a fejlesztésekre, de a megvalósítás ütemezését nagyban meghatározza az adminisztratív és a szervezési környezet.

⁴ <https://www.magyar-geniusz-program.hu/a-szogediseg-fundamentuma/> (utolsó letöltés: 2025.02.27.)

⁵ <http://szegedfolyoirat.sk-szeged.hu/2024/10/31/mod-laszlo-regi-dolgok-a-szogediseg-fundamentuma/> (utolsó letöltés: 2025.02.27.)

További tájékozódáshoz:

<https://nka.hu/kiemelt-kategoriak/archivum/palyazati-felhivasok/ideiglenes-kollegiumok/magyar-geniusz-211206/> (utolsó letöltés: 2025.02.27.)

<https://www.magyar-geniuszprogram.hu/a-szogediseg-fundamentuma/> (utolsó letöltés: 2025.02.27.)

<https://www.magyar-geniuszprogram.hu/a-szogediseg-fundamentuma/> (utolsó letöltés: 2025.02.27.)

<http://szegedfolyoirat.sk-szeged.hu/2024/10/31/mod-laszlo-regi-dolgok-a-szogediseg-fundamentuma/> (utolsó letöltés: 2025.02.27.)

Personal Experiences in Developing the Permanent Ethnographic Exhibition “Memories of the Old World – The Foundations of Szeged Identity”

Gergely Takács

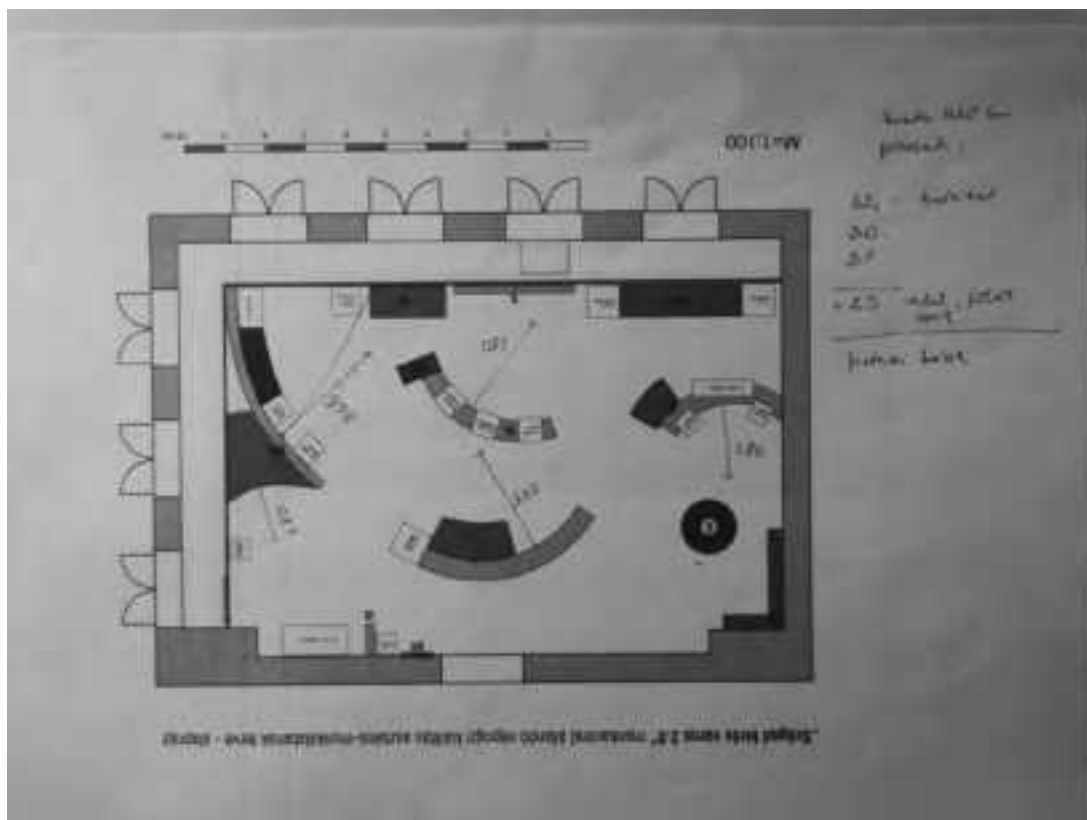
Organizing a permanent exhibition requires significant resources and precise, close cooperation. From the formulation of the concept to welcoming the first visitor, numerous obstacles must be successfully overcome. Thematically, we aimed to provide a historically oriented overview of the ethnography of Szeged and its greater region. We sought to present classical ethnographic topics (agriculture, fishing, crafts, housing culture, the Szeged slipper, bulrush weaving, religiosity) in a novel yet “familiar” way.

In developing the exhibition space available to us, we took into account the characteristics of the

building, adapting the layout and segmentation of the visitor area accordingly, along with the recommended viewing sequence and exhibition path. We strived to achieve a proper balance between displayed objects and other interpretive media, supporting visitors’ engagement by all available means.

To what extent do storage conditions influence the creation or — if necessary — modification of the exhibition concept? What challenges must be addressed when harmonizing creative, academic-professional, and technical solutions?

Néprajz

A homoktövis mint gyógyhatású növény szerepe napjainkban és keresettsége a COVID-19 járvány időszakában

Vukov Anikó Veronika

A kutatás előzményei és keretei

Jelen írás a nyilvános védésre benyújtott doktori dolgozatomhoz kapcsolódó kutatómunka egy részére összpontosít. Disszertációmban a homoktövis hazai térnyerésének nyomon követését és napjaink egészségpiaci kínálatában betöltött szerepét vizsgáltam meg. Annak ellenére, hogy a homoktövis Magyarországon őshonos, fogyasztásra alkalmas növényként csak az elmúlt másfél-két évtizedben vált széles körben ismertté: termőterülete és népszerűsége évről-évre növekszik, magas vitamintartalma, hatásai, sokoldalú felhasználási módjai egyre többször kerülnek említésre, melyek az egészségtudatossággal, a gyógyászzal és a táplálkozással kapcsolatos jelenségek összefonódására irányítják a kutatói figyelmet. A növény egészségre kedvező hatású terméként található meg a piaci kínálatban, ebből kiindulva az orvosi pluralizmus, a komplementer alternatív medicina és az egészségtudatosság fogalmi tereiben helyezhető el. A fogyasztói társadalomban a helyben termelt élelmiszerek keresettsége, összekapcsolódva az ökológiai árutermelő gazdálkodással, a környezettudatosság, valamint az egészségközpontúság szemléletmódjaihoz egyaránt illeszkedik: dolgozatom előfeltevése szerint a hazai homoktövistermesztés e tendenciákkal összefüggésben bontakozott ki.

A legutóbbi évek folyamán a gyógyhatású élelmiszerekre a COVID-19 világjárvány hatására még nagyobb figyelem irányult, amely

a homoktövis keresettségében is megmutatkozott: jelen tanulmányban ennek bemutatására vállalkozom a homoktövistermesztőkkel készített országos interjúk kutatás és a megkérdezettek webes tartalmi alapján. Az interjúkérdések révén két fő területre vonatkozóan kerestem a választ: a homoktövis gyógyhatását illetően az ezzel kapcsolatos vásárlói visszajelzésekre és a járvány kapcsán felmerülő esetleges keresettségére, továbbá a pandémia időszakában a lezárásokat illető termelői tapasztalatokat szintén feltérképezni kívántam.

A kérdésfeltevéseket ismertető, fenti szakasz után a tanulmány elméleti háttérét: az orvosi pluralizmus és a komplementer és alternatív medicina fogalmait és ezek magyarországi recepcióit vázoló fel a következő fejezetben és térek ki az egészséges, illetve a termelői élelmiszerekre vonatkozó hazai kutatásokra. A kutatómunkámat bemutató fejezetben a homoktövis elterjedését rövid vázlatban foglalom össze, majd ismertetem a felhasznált módszertant és a kapott adatokat. Ez utóbbiakat az összegző fejezetben a hasonló problémaköröket elemző társadalomtudományi vizsgálatok eredményeivel vetem össze.

Orvosi pluralizmus, komplementer és alternatív medicina, továbbá az egészséges élelmiszerek fogyasztásának irányzatai

Az orvosi pluralizmus (*medical pluralism*) több gyógyászati rendszer együttélését jelenti, amelyek különböző módszerek szerint kínálnak lehetőségeket az egészség támogatására és betegségek kezelésére (NG ET AL. 2023, 1). Napjainkban a különböző tradíciókból származó elgondolások és gyakorlatok együttélése a gyógyászat területén világszerte megfigyelhető (JANZEN 2002: 234; KHALIKOVA 2021, 5).

Az orvoslás plurális modelljében elkülöníthetők a konvencionális és a nem konvencionális eredetű gyógymódok. A konvencionális gyógyászat (vagy: modern, akadémikus, nyugati, tudományos, bizonyíték-alapú orvoslás, allopatia, biomedicina) rendszerében végzettséggel rendelkező egészségügyi szakemberek dolgoznak, a páciensek tüneteit és betegségeit klinikai keretek között kezelik. Emellett számos nem konvencionális orvosi rendszer létezik, melyek többféle történetiségből, hagyományból és filozófiából fakadnak, gyakorlatok és hiedelmek széles skáláját foglalva magukban (NG ET AL. 2023, 2). A társadalmi elfogadottság és az egyéni gyakorlatok szintjén egyaránt megfigyelhető, hogy a gyógyászati ismeretek kölcsönhatások során és a társadalmi-gazdasági folyamatokra való reakcióik révén folytonosan változnak és alakulnak (KHALIKOVA 2021, 3).

Az elmúlt évtizedek folyamán a kutatók és a szakmai szervezetek nem konvencionális gyógymódokat többféle terminológiával illették, melyek közül a 2000-es évektől a „komplementer és alternatív medicina” (*Complementary and Alternative Medicine* – CAM; a magyar szakirodalomban KAM)¹ szakkifejezés használata terjedt el (NG ET AL. 2023, 3).

A komplementer kifejezés az eljárás biomedicina melletti, azt kiegészítő voltát hangsúlyozza, az alternatív meghatározás ellenben az ide

tartozó gyógymódok önálló rendszerben való megjelenését sugallja (VAMOS 2014, 147).

A komplementer és alternatív gyógymódok többféle gyógyászati hagyományból építkeznek, részei a távol-keleti gyógyászati eljárások, továbbá az európai, 19. századi naturopátia és a korabeli alternatív gyógyászat irányzatai (pl. homeopátia, Bach-virágterápia stb.), továbbá a népi gyógymódok aktualizált formákban (TABISH 2008, 5–6).

A *National Center for Complementary and Integrative Health* definíciója a kezelések eljárásainak figyelembevételével három fő kategóriába sorolta a gyógymódokat: pszichológiai (pl. különböző spirituális gyakorlatok), fizikai (pl. hő- és hidegterápiák, masszázsek) és táplálkozási metódusokra. Ez utóbbiak valamely gyógyhatású élelmiszer köré összpontosulnak mint pl. gyógynövények, vitaminok, ásványi anyagok és étrend-kiegészítők: ezeket a termékeket gyakran reklámozzák, könnyen hozzáférhetőek és hatásaik jellemzően tudományos eredményekkel igazoltak (NG ET AL. 2023, 4).

Az ismeretek megszerzéséből kiindulva a KAM gyógymódjai további két csoportra tagolhatóak: a hétköznapi – vagyis széleskörűen megismerhető, hozzáférhető és használható – tudásra, valamint a specialisták, képzett szakemberek tudására (ANTAL Z. – KOLTAY 2022, 32).

Az elmúlt évtizedekben KAM módszereinek alkalmazását az Egyesült Államokban és Európában több kutatás vizsgálta.² 2022-ben a *PubMed* és a *Scopus* orvosi szakirodalmi adatbázisokban végzett szisztematikus irodalomkutatás a KAM módszerek szakorvosok körében történő elfogadását és használatát vizsgálta a 2002 és 2017 között publikált szakkikkekben. Ennek alapján a KAM általános elfogadottsága 52% arányú a szakorvosok körében és leginkább a háziorvosi gyakorlatban

1 Id. pl. Simon – Berend 2011; Zörgő et al 2016.

2 Fontos figyelembe venni, hogy a KAM szolgáltatások kiválasztását mind-mind befolyásolja a gyógymódok elérhetősége és láthatósága, a beteg lakhelye, betegségeinek állapota, vallása, etnikuma, szubkultúrája, életmódja, családi szocializációja és hivatása. Ebből adódóan az adatok sokszínűek és nehezen összevethetőek, az azonban mindenképpen megállapítható, hogy az Amerikai Egyesült Államokban és Európában egyre többen veszik igénybe az alternatív medicinák által nyújtott terápiákat. – Zörgő et al. 2016: 585.

tekintik elfogadottnak az alternatív módszereket (PHUTRAKOOL – PONGPIRUL 2022, 9–10).

2014-ben az *European Social Survey* 21 országban vizsgálta átfogóan a KAM gyógymódjainak elfogadottságát (Ausztria, Belgium, Csehország, Dánia, Észtország, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Németország, Magyarország, Írország, Izrael, Litvánia, Hollandia, Norvégia, Lengyelország, Portugália, Szlovénia, Spanyolország, Svédország, Svájc). A gyűjtött adatok szerint összesítve a lakosság 25,9%-a használt KAM módszereket az elmúlt 12 hónapban. Jellemzően csak egy kezelést alkalmaztak, és azt leggyakrabban az orvosi terápia kiegészítéseként, nem pedig önálló gyógymódként (KEMPPAINEN ET AL. 2018, 448).

A KAM gyógymódjait igénybevevőket több, korábbi kutatás is a magasabb jövedelemmel és magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében jelölte meg (Pl. ASTIN 1998; BISHOP – LEVITH 2008; WADE ET AL. 2008). Az *European Social Survey* 2014-es adatai szerint ez a két tényező a 45–64 évesek között volt a legjellemzőbb, mindemellett a fogyasztható KAM terápia (pl. táplálékkiegészítők, gyógynövények) esetében az alacsonyabb jövedelműek között is gyakorinak tekinthető azok használata (FJÆR ET AL 2020, 4).

A KAM módszereihez fordulók motivációi között szerepel a konvencionális orvoslás szolgáltatásaival vagy eredményeivel kapcsolatos elégedetlenség, a gyógyszerek, kezelések mellékhatásainak enyhítésére/elkerülésére való törekvés (ZÖRGŐ ET AL. 2016, 587; NG ET AL. 2023, 4). További indítást jelent, mikor a beteg a magyarázó modelljének (világ-, ember-vagy betegségképek) egy elemével/elemeivel közös pontot vél felfedezni valamely KAM terápiaiban vagy kulturális rendszerben. Ilyenkor a KAM betegségképe vagy etiológiája egyezik a beteg előzetes elképzeléseivel, illetve a KAM gyógymód egy elfogadható vagy preferált alternatívát nyújt számára; például gyógyszerellenes diszpozícióval rendelkezik és preferálja a „hagyományos”, „holisztikus” vagy „természetes” módszereket. (ZÖRGŐ ET AL. 2016, 587).

Napjainkban a különböző kezelésmódok kiválasztását nagymértékben meghatározza az egyének, az elgondolások és a módszerek

mobilitása, valamint az internet jelentős befolyása (HÖRBST ET AL. 2017, 8; KHALIKOVA 2021, 14). A KAM szolgáltatások igénybevételéhez vezető tényezőket vizsgáló tanulmány (ZÖRGŐ ET AL. 2016) mutatott rá a globalizáció társjelensége, a globalizáció folyamatának hatására: ennek során a különböző kulturális elemek és rendszerek „átutazzák” a világot, hatnak a helyi (lokális) kultúrára, így a világméretekre, az emberképre és a gyógyászati elképzelésekre is. Az új kulturális jelenségek beépülnek, integrálódnak a helyi kultúrába, illetve a jelenség maga is átalakul a lokális normarendszer értelmezése szerint (ZÖRGŐ ET AL. 2016, 586. A globalitás fogalmáról ld. MEYROWITZ 2005).

Az alternatív módszerek alkalmazását gyakran vezérli az „öngyógyítás” szemlélete, amely a különféle egészségközpontú fogyasztói tendenciák alapjait szintén jelenti a jóléti társadalmakban – ilyen például a *healthism*, a *self-care*, (CRAWFORD 1980, 365–366) a *nutritionism* (SCRINIS 2015, 16) az *immun-táplálkozás* (PERGOLIZZI ET AL. 2021, 1) vagy a LOHAS-konceptió (*Lifestyle of Health and Sustainability*).³ Az utóbbi évtizedekben több kutatás mutatta ki a közép- és kelet-európai, poszt szocialista régióban is a fenti irányzatokhoz illeszthető fogyasztói csoportok megjelenését (pl. HORVÁTH ET AL. 2005; SZAKÁLY ET AL. 2015; GAZDECKI – GORYNSKA-GOLDMANN 2018; PÍCHA – NAVRÁTIL 2019; RADULESCU ET AL. 2021).

A magyar fogyasztói szokások terén a reformtáplálkozás, az ökotudatosság, a „zöld” szemlélet a 1980-as évek második felétől már jelenléttel bírt, majd az egészség- és környezettudatos fogyasztói csoport megjelenése az ezredforduló környékén vált kimutathatóvá (TÖRŐCSIK 2007, 42). Ezen vásárlók döntéseit számos területen, pl. a lakhatásban, a szabadidő eltöltésében és a táplálkozásban is a fenti két szempont határozza meg: a környezetszennyezés, az ipari túltermelés szorongásforrássá váltak, a nagyüzemi előállítású, adalékanyagokat tartalmazó élelmiszerkészítmények mint egészséget fenyegető veszélyforrások jelentek meg (KAPITÁNY Á. – KAPITÁNY G. 2013, 104–105). Felértékelődtek a vegyszermentes, szezonális, termelői, illetve

³ Ld. Natural Marketing Institute: Understanding the LOHAS Market, 2008.

háztáji élelmiszerek, továbbá növekvő számban vásároltak az emberek a biopiacokon, „bár a magyar valóság képéhez az is hozzátartozik, hogy túl nagy arányú vásárlókról nem beszélhetünk (TÖRŐCSIK 2007, 43)”. Törőcsik Mária 2007-es kutatásában a fogyasztói irányzatokra való fogékonyság figyelembevételével különböző életstílus-csoportokat különített el. A „leszakadók” és a „kapaszkodók” csoportjai együtt a magyar népesség 38%-át tették ki, a „társadalmi közép” közel 24%-os volt, míg a trendaffinitás tekintetében a fogékonyabb csoportok összesen 37,5%-ot tettek ki. Becslése szerint ennek alapján az egészség- és környezettudatos attitűd a fogyasztók körülbelül 25-30%-ára gyakorolhat befolyást a vásárlói döntéseikben. (TÖRŐCSIK 2007, 44). Ebben az időszakban jelent meg itthon is a *slow-food* és a *bio-food* koncepciója (TÖRŐCSIK 2007, 43), amelyben közrejátszottak a mindinkább közismertté váló táplálkozás-egészségügyi kutatási eredmények: a vegyszermentes-természetes élelmiszerek piaca jórészt egybeesett az étkezési reformok elkötelezett híveinek körével (BÁTI 2018, 144).

A fogyasztás rendszerességét illetően ebben a Nielsen 2010-es kutatása szerint bioterméket visszatérően minden nyolcadik magyar fogyasztó (13%) vásárolt, míg Nyugat-Európában átlagosan minden harmadik (35%) (GERGELY ET AL. 2014, 28).

A 2010-es évek folyamán a köztudatban a civilizációs betegségek egyre szélesebb körű elterjedésének rizikófaktorai között leginkább a fizikai aktivitás hiánya és a nem megfelelő élelmiszer-fogyasztás került kiemelésre, melyvel összefüggésben a táplálkozásmarketing és a fogyasztói döntések terén az egészséges életmód szempontjai: az egészség megőrzése, a helyes táplálkozás, az életmódváltás kaptak egyre nagyobb hangsúlyt (PETŐ ET AL. 2020, 40). Egy 2016-os felmérés szerint a magyarok 20%-a vásárolta rendszeresen a kedvező egészség fenntartásához szükséges élelmiszereket: ez leginkább a 40 évnél idősebb, felsőfokú végzettségű és városi környezetben élőket jellemezte (PETŐ ET AL. 2020, 42).

Az egészséget támogató készítmények, a táplálékkiegészítők piacát illetően napjainkra a gyors felfutást elsősorban a széles kínálat és a gyógyszerekénél intenzívebb reklám alapozta meg, továbbá jelentős szerepet kap a diverzifikált terjesztés, amely a patikákon kívül számos bolttípusra és az internetre is kiterjed (CSUPOR-SZENDREI 2010, 14). A vény nélkül kapható termékek kínálatának bővülésével a tömegmédiában és a világhálón egyre gyakrabban jelennek meg különféle szakkifejezések, hatóanyagok nevei a készítmények kapcsán (a már „jól ismert” vitaminokon kívül pl. antioxidánsok, nyomelemek, zsírsavak, enzimek, immunerősítők, liposzóma, élőflóra stb.) Olyan típusú termékek száma nőtt rohamosan, melyek ezeket a keresett hatóanyagokat együttesen is tartalmazzák, ennek köszönhetően jelent meg a piacon számos új növényi összetevő (pl. aloe vera, zöldkagyló, shiitake, goji, rózsagyökér, tőzegáfonya, spirulina alga, papaya stb.).⁴

Az elmúlt évek több hazai kutatása kimutatta, hogy a fogyasztók egy rétege számára felértékelődött az élelmiszerek minősége, összetétele mellett a származási helye is: a hagyományos, a helyben termelt és a „kézműves” termékek kereslete növekszik, ezeket egészségesebbnek, jobb minőségűnek és fenntarthatóbbnak tartják. A fogyasztói választás azonban jelentős mértékben függ azok potenciális anyagi lehetőségeitől, tudatosságától, de a mikro- és a makrogazdaság helyzetétől egyaránt (POPOVICS – GARAI-FODOR 2023, 250). A városi kereslet a helyi termékek iránt a „gasztroforradalom”, a környezettudatosság terjedése és más trendek következtében az utóbbi években jelentősen és folyamatosan növekszik (BALOGH ET AL. 2021, 29) a helyi termékek és élelmiszerek gyakran esnek különleges megítélés alá, „bizalmi termékeként” jelennek meg a vásárlók szemében (KÓRÓDI 2016, 200). Az egészségre jótékony hatóanyagokat sokan a hazai helyben termelt zöldség- és gyümölcskínálaton belül (is) keresik, melyekre példa a homoktövis mellett a magyarországi

4 A Dr Chen patika és a Herbária cégek termékkínálataiból. <https://webaruhaz.drchenpatika.com>, <https://webshop.herbaria.hu> 2022-01-23.

termesztésben megjelenő batáta,⁵ a medvehagyma,⁶ továbbá a levendula „reneszánsza” is.

A helyben előállított, termelői áruk értékesítésében nagy szerepet játszanak a rövid élelmiszer-ellátási láncok, melyek között az újszerű formák – a termelői piacok, az internetes értékesítés, a helyi termék adatbázisból történő értékesítés, a házhoz szállítás megrendelésre/ idényjelleggel összeállítva vagy az előfizetéses, állandó vásárlói körnek történő értékesítés – mind növekvő tendenciát mutatnak (KOVÁCS 2021, 49; KÓRÓDI 2016, 200): 2016-ban 237 volt a termelői piacok száma országszerte (SZABÓ 2017, 7) melyek száma. 2019-re már 314-re nőtt (KACZ ET AL. 2022, 33–34).

Komplementer és alternatív gyógy módok a COVID-19 pandémia időszakában

A koronavírus (COVID-19) a megfázáshoz hasonló tünetekkel jelentkező, halálos kimenetelhez is vezető megbetegedés, mely kórokozója a súlyos, akut légzőszervi panaszokat okozó, SARS-CoV-2 (Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2) nevű vírustörzs. A megbetegedést elsőként Wuhanban, Kínában azonosították 2019 decemberében, terjedése pedig ezt követően globális szintű lezárásokhoz vezetett (NG 2020, 2; XIONG ET AL. 2021, 1). A fertőzés kialakulási kockázatának csökkentése érdekében világszerte megelőző intézkedéseket vezettek be melyek közé tartozott a fizikai távolságtartás, a gyakori kézmosás, a maszkviselés, a távmunka biztosítása, a nyilvános események

korlátozása, az intézményi lezárások és a karantén bevezetése is (SOVERI ET AL 2021: 2).

A vírusfertőzés kapcsán a tradicionális, illetve a komplementer és alternatív gyógy módok alkalmazhatósága kapcsán világviszonylatban eltérő állásfoglalások születtek (NG 2020, 1), emellett a közönséges megfázás és influenza kezelésére használatos vitaminkészítmények és gyógynövények státusza országoként szintén eltérő képet mutatott: a COVID-19 kapcsán fogyasztható növényi gyógyszerek esetében a kutatások a kizárólag a megbízható, szabályozottan előállított termékek vásárlására hívták fel a figyelmet (SILVEIRA ET AL. 2020, 27–29). A lezárások időszakában a fogyasztók egyre inkább az öngondoskodás és a személyre szabott orvoslás felé fordultak azért, hogy figyelemmel kísérhessék és kontrollálhassák saját egészségi állapotukat és immunitásukat. Ahogyan a járvány időszakában megnövekedett a fogyasztók figyelme a személyes egészségük és immunitásuk iránt, úgy nőtt a gyógyszer- és étrend-kiegészítő ágazatokban az értékesítés is (VINCHIGUERRA 2022). Az Egyesült Államokban például a táplálékkiegészítők eladási mutatója 5%-os növekedést mutatott 2019-ben, ám a 2020. április 5-ét megelőző hathetes időszakban már 44%-kal (435 millió dollárral) nőtt 2019 azonos időszakához képest (LORDAN ET AL. 2021, 3).

A táplálékkiegészítők, vitaminok fogyasztásának tendenciáit vizsgálta az *Ipsos- European Public Affairs* (EPA) a pandémia időszakát illetően: 2022 márciusában 14 EU tagállamban (Belgium, Ciprus, Csehország, Dánia, Finnország, Hollandia, Lengyelország, Németország, Franciaország, Spanyolország, Svédország, Szlovénia, Olaszország, Románia) készítették 13249 interjút a vizsgálat során.⁷ 10 megkérdezettből 9, vagyis a válaszadók 88%-a fogyasztott már étrendkiegészítőt élete során legalább egyszer. E csoporton belül a válaszadók döntő többsége, 93%-a ezt a kutatást megelőző 12 hónapban tette. Ez utóbbi választ legtöbbször; 96-98%-os arányban a kelet-európai országok (Lengyelország, Románia, Szlovákia, Csehország) lakói adták.

5 A batáta, más néven édesburgonya a szubtrópusi területeken honos növény, amely ásványi anyagokat, vitaminokat tartalmaz és daganatmegelőzőként is említik. Magyarországon elsőként a dél-magyarországi Ásotthalmon kezdődött meg a termelése az 1990-es években. *Fogalommal vált az ásotthalmi batáta.* <https://sokszinuvidék.24.hu/kertunk-portank/2018/10/03/fogalommal-valt-az-asotthalmi-batata/> 2022-02-01.; Kiss 2021.

6 <https://magyarkonyhaonline.hu/alapanyagok/medvehagyma> 2022-02-01.

7 *Consumer survey on food supplements in the EU.* <https://foodsupplementseurope.org/who-takes-food-supplements-and-why/> 2024-09-14.

Az összes megkérdezett körében az elmúlt 12 hónap leggyakrabban szedett étrendkiegészítői a D-vitamin (46%), a C-vitamin (36%) és a magnézium (33%) voltak. Ezután következtek a multivitaminok, illetve ásványianyag komplexek (29%), az omega-3, illetve halolaj kapszulák, a B vitaminok, a vas és a kalcium.

A felmérésben az étrendkiegészítőket fogyasztók 52%-a egészségük általános megőrzése okán, 45%-a pedig immunrendszerük támogatása céljából tette ezt. A legfőbb információforrásnak az orvosok, illetve egészségügyi szakemberek (40%), valamint a gyógyszerészek (31%) kerültek megnevezésre. Az internetes találatokra 25%, a családtagok és az ismerősök tanácsaira 21% támaszkodott. A termékek címkeit 10%, orvosi szakkönyveket és kiadványokat 9%, az alternatív gyógymódok tanácsadóit (pl. fitoterapeuta, életmód-tanácsadó) 8% tekintette mérvadónak.⁸

A koronavírus-járvány hatásaival foglalkozó hazai kutatások eredményei alapján az egészségvédő termékek, továbbá a helyben termelt áruk iránt a járvány időszakában szintén jelentősen növekedett az érdeklődés, ami a termelők számára sikereket jelentett, ugyanakkor a megváltozott körülmények kellő flexibilitást is kívántak pl. az újabb értékesítési módok alkalmazásainak terén.

Az étrend-kiegészítők fogyasztását a NÉBIH a COVID-19 második hullámában, 2020 decemberében 508 főre kiterjedően mérte fel, mely szerint a válaszadók 85%-a napi rendszerességgel szedett ilyen készítményeket. Felmérésük alapján a fogyasztók 60%-a nem, 40%-a viszont több étrend-kiegészítőt vásárolt, mint a járvány előtti időszakban.⁹

A HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézete 2021-es kutatásának keretében az étel-miszerfogyasztással kapcsolatos attitűdöket 0-4 skálán mérték. Az adatok szerint a legfontosabbnak az egészséggel

kapcsolatos vásárlói szempontok voltak: az „egészséges legyen” 3,350 átlagos válaszpontot, a „ne tartalmazzon mesterséges anyagot” 3,195-öt kapott (CSURGÓ – SZABOLCSI 2023, 10).

A COVID-19 időszakában felfutás volt megfigyelhető a helyi termékek iránti kereslet terén (KACZ ET AL. 2022, 35): az élelmiszerek beszerzési helyeit illetően már a veszélyhelyzet elrendelését követő 2-3 hétben kimutatható volt, hogy a nagyobb bevásárlóközpontok helyett a kisebb boltokat, piacokat választottak a fogyasztók nagyobb arányban. Továbbá megnőtt az internetes beszerzési források szerepe, ami új eszközöket adott a kereskedők kezébe, például az egészséges életmóddal kapcsolatos tájékoztatást illetően (Soós 2020, 15). A rövid élelmiszerellátási láncokon keresztül elérhető termékeket biztonságosabban tekintették a vásárlók, ahol minden egyes szereplő ismert és ellenőrizhető. Előnyt jelentett továbbá (különösen a piacok ideiglenes/részleges lezárásának időszakában – ld. BALOGH 2023, 251) hogy – a kiskereskedelmi láncokkal ellentétben – a kistermelők egy része rugalmasabban tudott reagálni a kihívásokra: a személyesebb marketingcsatornák: pl. a háztól értékesítés, a házhozszállítás, az online csatornák használata – beleértve a saját webes felületet vagy más, termelői gyűjtőweboldalakon az online értékesítést – döntő szerepet játszottak a kistermelők eredményességében. (BENEDEK ET AL 2020, 1410.; KACZ ET AL. 2022, 35–36).

A homoktövis mint gyógyhatású növény és szerepe a COVID-19 pandémia időszakában

A következőkben a homoktövis gyógynövényként való interpretációját és a koronavírus-járványhoz kapcsolódó keresettségét a 2021-22-es és a 2024-es interjúk kutatómunkám eredményei és a megkérdezettek ilyen témájú internetes tartalmi alapján mutatom be.

A homoktövist (*Hippophaë rhamnoides*) gyümölcsstermőként, gyógy- és dísnövényként egyaránt számontartják. A szélsőséges éghajlati

8 Consumer survey on food supplements in the EU. <https://foodsupplementseurope.org/who-takes-food-supplements-and-why/> 2024-09-14.

9 Étrend-kiegészítők lakossági megítélése a NÉBIH felmérése alapján. <https://portal.nebih.gov.hu/-/ki-mit-tud-az-etrend-kiegeszitokrol>. Letöltés időpontja: 2024-09-19.

körülményeknek ellenállni képes növény egybefüggő ázsiai élőhelyei mellett Európa óceáni klímájú területein, partvidéki dűnéin, magashegységeiben, illetve főbb folyóvölgyeiben terem meg (LI 2002, 236–237, 393). A Magyarországon őshonos, védett állomány a *Hippophaë rhamnoides subsp. carpatica* alfajt képviseli (GADÓ – KERÉNYI-NAGY 2012, 238–239).

Gyümölcsének bogyótermésében olyan hatóanyagok találhatóak meg együttesen, melyek általában más-más növényekben, külön-külön fordulnak elő: ezek a zsíros olaj, a víz- és zsíroldékony vitaminok, a karotinoidok, a vízben oldódó flavonoidok, a szerves savak és a cukrok. A bioaktív összetevők mennyisége változó a gyümölcs érettségének, méretének, az alfajnak, a földrajzi elhelyezkedésnek, az éghajlatnak és a feldolgozás módjának függvényében (SURYAKUMAR – GUPTA 2011, 270).

Gyógyászati hatásai már az ókortól ismertek az indiai ayurvédikus orvoslásban, a tibeti és a mongol gyógyászati irodalomban (GATLAN – GUTT 2021, 2–3). Tudományos szempontból a homoktövisre mint gyógyhatású növényre az 1920-as években, az oroszországi Altaji Lisavenko Gyümölcstermesztési Kutató Intézet nemesítő munkája kapcsán irányult figyelem, ekkor itt tizenöt, nagy termésbiztonságú fajtát állítottak elő (SOLTÉSZ 1997, 717). Az 1940-es években orosz kutatók tovább vizsgálták a bogyók, a kérgek és a levelek hatóanyagait, majd a homoktövis feldolgozására gyár is létesült: az itt készült élelmiszereket később beillesztették az orosz úrhajósok étrendjébe, a homoktövis alapanyagú krém pedig védelmet nyújtott számukra a kozmikus sugárzás ellen (LI 2002, 393). Németországban 1941-ben kísérletes vizsgálatok mutatták ki a homoktövis bogyótermés természetes C-vitamintartalmát (HÖRMANN 1941), majd az NDK-ban az 1960-as évektől indult meg a homoktövis közétkeztetésbe vonása és a fajtanemesítés. Napjainkra Európa-szerte ez a magas C-vitamin- és karotintartalmú német nemesítésű fajtakör vált a legelterjedtebbé (BERNÁTH 2000, 351). Az európai országokban a homoktövistermesztés – összefüggésben az egészséges élelmiszerek piacának terjeszkedésével – a 2000-es évektől mutat jelentős növekedést (EAGLE 2015, 44).

Napjainkra a kísérleti és klinikai vizsgálatok alapján a homoktövis világszerte ismertté és elfogadottá vált a fitoterápiában (DÖRNYEI J. – DÖRNYEI O. 2008, 109). és az egyik legkeresettebb növény a gyógyhatású termékeket, kozmetikumokat és egészséges élelmiszereket előállító ágazatokban (SURYAKUMAR – GUPTA 2011, 275). A növényt a gyógyszeripar (még) nem használja fel,¹⁰ de feldolgozva különféle termékekben megtalálható a kereskedelmi forgalomban (CSUPOR 2020, 205). Számos funkcionális élelmiszer¹¹ összetevőjeként használja a globális élelmiszeripar: a legelterjedtebb a préselés, a gyümölcslé, a püré és az őrlemény, amelyek további élelmiszerekben (pl. dzsemekben, italokban) szintén megtalálhatóak (CHEN ET AL. 2023, 193–196). A homoktövishől különböző eljárásokkal előállított készítményeket legtöbb esetben a szervezet ellenálló képességének fokozására, a sebek, bőrbetegségek kezelésére, belső szervi gyulladások, továbbá a szív- és érrendszeri betegségek és allergia ellen is alkalmazzák. A daganatos megbetegedések esetén a készítményekben lévő hatóanyagoktól és a kórfolyamat súlyosságától függően a különböző homoktövises termékeket önállóan vagy más terápiák kiegészítéseképpen használják fel (BABULKA 1999, 37; CSUPOR 2020, 206).

Magyarországon a növény 19. század második felében előforduló, szórványos betelepítése homokmegkötő tulajdonságához kapcsolódott (WITSCH 1808–09; RAPAICS 1917, 178). Hazai körülmények között termesztethető, gyógyhatású növényként a szocializmus időszakában

10 „Jóllehet a homoktövis termésének antioxidáns, allergia elleni, sebgyógyító, fekélyellenes aktivitását nagyon sok állatkísérletben vizsgálták, kevés tapasztalattal rendelkezünk az emberi szervezetre kifejtett hatásával kapcsolatban”. – Inotai 2016.

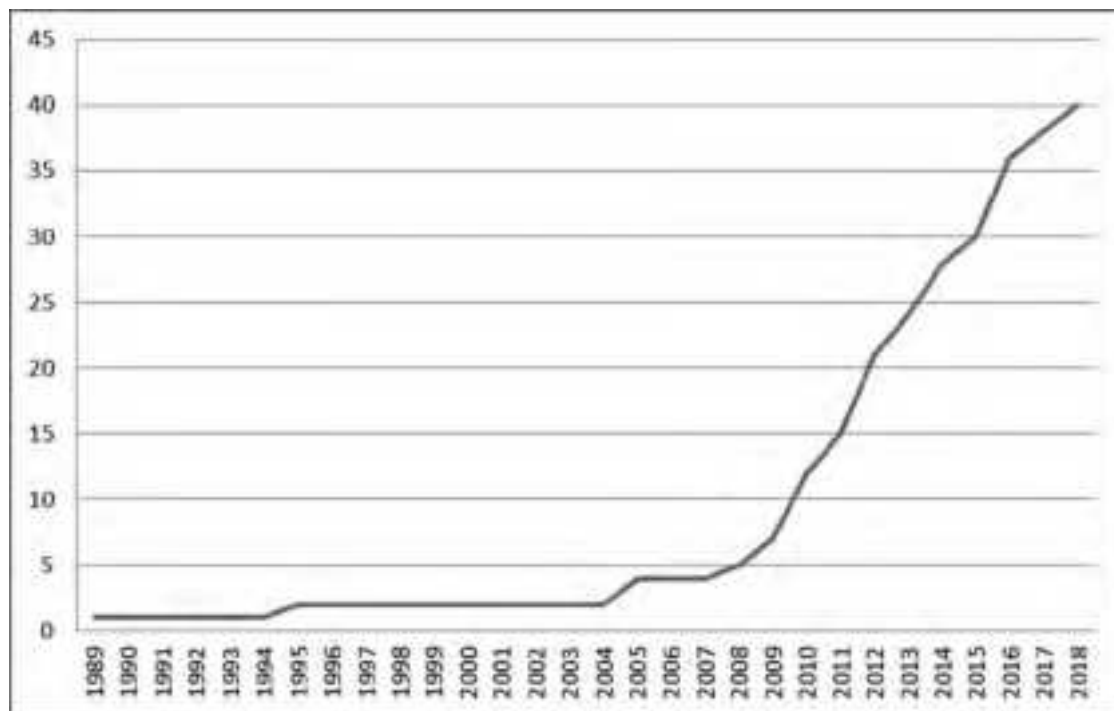
11 Az 1980-as években jelent meg ez a fogalom azon élelmiszerek jelölésére, melyek rendszeres fogyasztása jelentős egészségügyi előnyökkel jár az alapvető tápanyagellátáson felül. Ebbe a kategóriába sokféle élelmiszer tartozik: a minimálisan feldolgozott, teljes értékű élelmiszerek (például hal, bab, szózatlan magvak, teljes kiőrlésű gabonák és diófélék, bogyós gyümölcsök) mellett a vitaminokkal, nyomelemekkel dúsított (fortified/enriched foods) élelmiszerek mind funkcionális élelmiszerek lehetnek – ELLIS 2022.

fordult felé az érdeklődés: már az 1950-es évektől foglalkoztak a szakemberek a homoktövis „nép-élelmezés számára” történő felhasználásával (pl. MOLNÁR ET AL. 1953, 1284; ANGYAL 1955, 4.), hatóanyagairól, gyógyászati alapanyagként való bemutatásáról, telepítési lehetőségeiről a későbbi évtizedekben is többször értekeztek a gyógyszerészet, az agrár- és az élelmiszer-tudományok képviselői (pl. PAPP 1970, 13; SZODFRIDT: 1973, 8; BARANYAI – SZABÓ GY. 1974, 283; RÁPÓTI – ROMVÁRY, 1980, 173). A fajta-kutatás és a nemesített fajták akklimatizációs lehetőségeinek vizsgálata a '70-es évek elején indult meg, majd a homoktövis mint fogyasztásra szánt gyümölcs első hazai üzemi telepítésére 1985-ben, a Dánszentmiklósi és Albertirsai 'Micsurin' Termelőszövetkezetben került sor: 16 hektáros homoktalajú területet ültették be homoktövissel és indult meg finn exportra a növény termesztése, amely a TSZ 1991-es megszűnéséig zajlott (B. Gy. 1987, 3; SOLTÉSZ 1997, 717). A telepítés kapcsán a homoktövis

többször szerepelt mint gyógyhatású növény és élelmiszeralapanyag (pl. BÁLINT 1984, 8; FÁBIÁN 1986, 10.), majd az 1980-as évek végén a Herbária Vállalat jóvoltából gyógyhatású termék formájában is megjelent a hazai piacon. A rendszerváltást követően a termelőszövetkezeti struktúra felszámolásával megszűnt az állami keretek közötti homoktövistermesztés-és feldolgozás, amely ezután a magánszektorban folytatódott: az 1990-es években 3 kft tevékenysége mellett az őstermelői keretek között is megindult a homoktövistermesztés: e téren ugrásszerű növekedést 2008-tól láthatunk, ezt követően minden évben sor került ültetvény telepítésére (2. kép). A 2000-es évektől a homoktövis termesztésére piaci kereslete, hasznosíthatósága, könnyen megvalósítható művelése okán irányult az agrárszektor figyelem, több pályázati kiírásban is megjelent mint támogatott, telepíthető növény (pl. MAGYAR KÖZLÖNY 2000/17. 792–793; MAGYAR KÖZLÖNY 2003/7. 653–654).

1. kép A megkérdezettek gazdaságainak helyszínei: pirossal jelölve a 2021-22-ben és 2024-ben is résztvevők, szürkével jelölve a csak 2021-22-ben megkérdezettek – azóta megszűnt – ültetvényei

2. kép A megkérdezettek ültetvényei számának időbeli változása

A homoktövis napjainkra már több mint 60 étrendkiegészítő összetevőjeként szerepel a hazai piacon.¹² Az országos terjesztésű áruk körében a homoktövis napjainkra az étrendkiegészítőkn kívül élelmiszerekben és kozmetikai cikkekben, import vagy hazai, helyi termelői előállítású készítményekben egyaránt megtalálható. A hazai magánvállalkozások többféle terméktípust állítanak elő, melyek a húsolaj, a magolaj, a sűrítmény, a kapszula, a hús- és magőrlemények, a velő, a lekvár, a présle, a szörp, a nektár és homoktövis szálas kéreg tea.

A homoktövistermesztők körében végzett strukturált interjúk kutatás alapsokaságát a Magyarországon kistermelői/őstermelői keretek között homoktövistermesztéssel és abból termékek előállításával foglalkozók jelentették.¹³

Az alapsokaság kijelölése után két tényező szűkítést alkalmaztam, majd az interjúalanyok körének ilyen módú meghatározása után teljeskörű lekérdezést céloztam meg. A kutatásban való részvételre azokat a homoktövistermelőket és egyben termékek előállítóit kértem fel, akik 2021 márciusa és 2022 januárja között valamilyen felületen jelen voltak a világhálón; pl. termelői adatbázis(ok)ban,¹⁴ saját honlapon, illetve közösségi oldalon. Ez a tényező amelle, hogy felkeresésüket számomra elősegítette, egyúttal olyan csoportot is körülhatárolt, akik a világhálós jelenlétükkel termékeiket bizonyos fokú szélesebb közönség figyelmébe ajánlják, továbbá értékesítési platformjaikon folyamatos jelenlétre törekednek. Ebből adódóan nem szerepelnek a kutatásban a legkisebb léptékben, a háztáji körülmények között termelők, akik

12 Bejelentett étrend-kiegészítők listája (2004–2022) Az Országos Gyógyszerészeti és Élelmezés-egészségügyi Intézet honlapja. https://ogyei.gov.hu/ETREND_LISTA/ 2022-08-11.

13 A hazai, homoktövissel foglalkozó vállalkozások körében a fellelt termelőkön kívül 7 olyan kft. működik, melyek homoktövises termékeinek alapanyagát a saját terményük jelenti. Ezek a társas vállalkozások kisebb létszámúak, illetve családi alapításúak; a további, nagyobb cégek felvásárolt gyümölcsből készítik termékeiket.

14 Az alábbi országos és regionális termelői adatbázisokat tekintettem át:

Nemzeti Élelmiszerbiztonsági Hivatal 'helyi termelő kereső' <https://portal.nebih.gov.hu/termelo-kereso> 2021-09-10.

Nemzeti Agrárgazdasági Kamara 'helyi termelői piac' <https://www.nak.hu/termeloi-piac-kereso> 2021-09-10.

Továbbá: www.egyunkhelyit.hu, www.termelotol.hu, www.gazdapiac.hu, www.nyiregyhazikosar.hu, www.termeloikosar.hu, www.kamra-tura.hu 2021-09-10.

jellemzően csak alkalmanként, maguknak vagy szűk körnek dolgozzák fel (és értékesítik) a homoktövist. Az első lekérdezéskor 40 termelőt értem el, a második megkereséskor – mivel közülük azóta 5 gazdaság megszűnt – 35 termelővel készíthettem újabb interjút (ld. 1. kép).

A két lekérdezés összesen 31 interjúkérdést tartalmazott a növény termesztésére, feldolgozására, értékesítésére és gyógyhatású növényként való interpretációjára vonatkozóan. Jelen tanulmányban csak ez utóbbi területre fókuszálok, demonstrálva az egészségközpontú fogyasztói tendenciák mikroszintű megjelenését, „leszivárgását” a homoktövishez mint gyógyhatású növényhez kapcsolódóan az alábbi kérdésekre kapott válaszok bemutatásával:

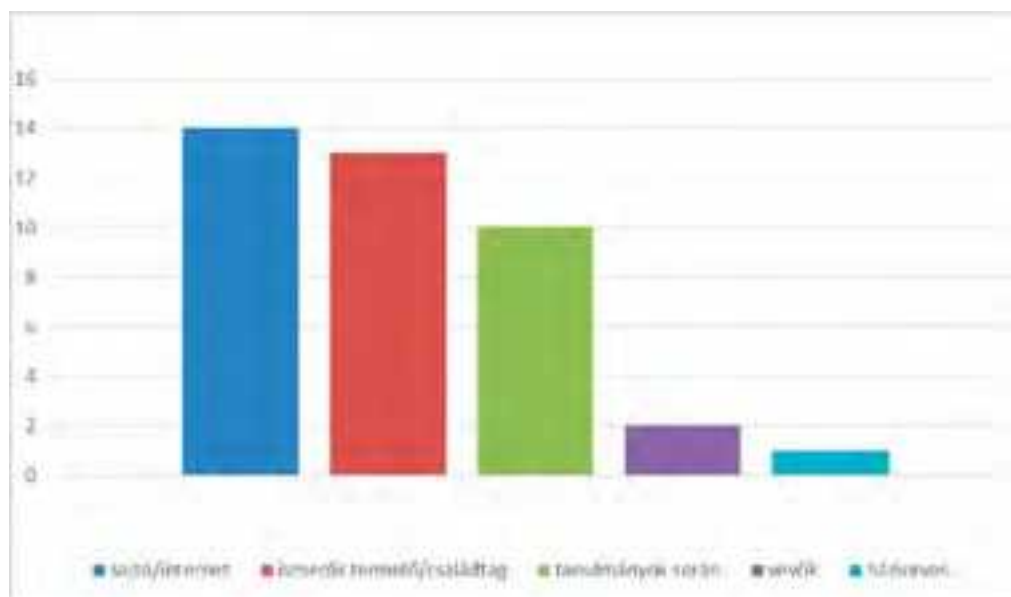
- Honnan hallott, tájékozódott a homoktövisről?
- Hogyan jellemzi, ajánlja vevőinek a homoktövist?
- Kapott-e vásárlói visszajelzéseket? Ha igen, beszámoltak a vevők a homoktövis hatásáról?
- A COVID-19 járványos megbetegedés megjelenése hogyan hatott a homoktövis keresettségére? Keresték-e akkor, illetve azóta ennek kapcsán a homoktövist?
- A pandémia időszakában a lezárások hogyan hatottak a termelői áruk értékesítésére? Jelentett-e ez Önnél valamilyen változást? Hogyan tudta ezt megoldani?

Az interjúk kutatás két fázisban történt: 2021 nyarától 2022 januárjáig, majd 2024 augusztusában. Az újabb lekérdezés alkalmat adott a változások vizsgálatára a termesztés módszerei és a különböző krízisekkel (ökológiai, gazdasági) szemben kialakított stratégiák terén és a COVID-19 pandémia hatásaival kapcsolatban.

A megkérdezettek a legtöbb esetben a médiából, online felületekről és személyes forrásból hallottak, olvastak először a homoktövisről. Tíz szakirányú tanulmányaik (felsőfokú tanulmányok és gyógynövényes OKJ-képzés) alatt szereztek tudomást a róla. Egy későbbi termelő érdeklődését a háziorvosától kapott homoktöviskészítmény keltette fel, ketten vevők érdeklődését követve bővítették gazdaságukat a gyümölcscsel (3. kép).

A saját honlappal rendelkező 20 termelő közül kilencnél található a homoktövisről szóló hosszabb ismertető, 6 esetben forrásmegjelöléssel. A gyümölcsöt történetének áttekintésével és kedvező élettani tulajdonságaival mutatják be, melyek mellett saját megfogalmazásaik is helyet kapnak, például:

„...ez az elixír valóban számtalan bajra orvosság és a természet patikájának egyik legfőbb kincse”.¹⁵

3. kép A tájékoztató források, ahonnan először hallottak a homoktövisről a termelők

¹⁵ <https://biohomoktövis.hu/site/page.php?4> 2024-11-25.

„A homoktövis csodás növény, minden része egészségmegőrző és javító anyagokat tartalmaz”.¹⁶

A közösségi oldalt is működtető 31 termelő közül kilencen készítenek rendszeresen bejegyzést a homoktövis jótékony hatásairól. Ezek többsége szintén a szakirodalomra támaszkodik, melyek mellett népszerűsítik a saját készítményeiket a termelők, például:

„Miért vegyél homoktövist? Ha nem akarsz könnyen megfázni a tél folyamán vagy hamarabb meg szeretnél gyógyulni. Ha szeretnéd, hogy a szervezeted frissebb, fiatalosabb, energikusabb legyen. Ha jobban akarod bírni a mindennapi munkát és a stresszes helyzeteket. Ha természetes vitamin forrást keresel. Ha elegendő van a tartóssítoszerekből és vegyszerekből.

Ajánlom a fogyasztását, próbáld ki”.¹⁷

„Homoktövis termékeinkkel a Dél-Alföldi nap-sütést és gondos munkánk gyümölcsét kínáljuk üvegbe zárva, no és persze mindent, amit ez a hihetetlen gazdag beltartalmú gyógyító gyümölcs...SUPERFOOD adhat!”¹⁸

„A homoktövis remek vitamin forrás és immunerősítő (többek között). A télvége és tavaszelő nagyon jó, természetes segítsége egészségünk megfogyatkozott tartalékainak töltögetéséhez. Szeretettel várunk gazdasági udvarunkban!”¹⁹

„A téli hónapokban kimerült szervezeted erősítsd homoktövissel! Tested meghálálja a törődést!”²⁰

„Nem csodaszer, de egy csodálatos szer.”²¹

„AZ ARANYAT ÉRŐ HOMOKTÖVIS. A homoktövis valóban csodanövény, hisz számos egészségügyi panaszra nyújt gyors, és egyszerű megoldást. Ennek köszönhetően az egyik legértékesebb gyógynövény, melyből érdemes rendszeresen fogyasztani! Széles spektrumon segíti szervezeted gyógyító hatása pedig akár a meleg, akár a hideg időszakban jól jöhet”.²²

A homoktövissel több mint tíz éve foglalkozó gazdálkodó elmondása szerint néhány éve már számos vevő jól ismeri, céltudatosan vásárolja a termékeit, de régebben a szinte teljesen ismeretlen növényt mutatta be a vásárlóknak:

„Az első éveimben nagyon sokat promotáltam és nagyon sokat ismerttettem, hogy mi a homoktövis. Mindenki csak nézte és hallgatta a standomnál állva. Odavitettem az ágat, gyümölcsöt ágastul bogastul és elmondtam.”

(nő, Csongrád-Csanád vármegye, 2021)

Az interjúban a „Hogyan jellemzi, ajánlja vásárlóinak a homoktövist?” kérdésre 6 megkérdezett a vásárlóiknak ilyenkor inkább csak a legáltalánosabb tulajdonságokat említi és a termelői honlapjukra irányítja őket. A megkérdezettek közül vásárlóiknak a homoktövist csak hatóanyagait említve négyen, csak a hatásait kiemelve pedig 15 termelő ajánlja. A legtöbben mindkettőt; tápanyagait és jótékony hatásait együtt említve huszonegyen ajánlják vevőiknek.

A válaszokban 10 hatóanyag került említésre (29. ábra), legtöbbször a C-vitamintartalmat emelték ki.

A tápanyagok közül többféle szerepelt a termelői ajánlásokban; ebben a tájékozási forrásokként említett szakirodalmak és az internet (23 illetve 17 fő említette információs forrásként) játszhattak szerepet.

A homoktövis jótékony tulajdonságait illető megfogalmazások sok esetben voltak azonos jelentésűek, illetve egy szerv vagy betegség köré csoportosíthatóak. Ezeket az ábrán való megjeleníthetőség kedvéért az alábbiak szerint kategorizáltam (5. kép):

- „Immunerősítő”, „megelőzésre jó”, „egészségvédő” = immunrendszer
- „Májvédő”, „májtisztító”, „májregeneráló” = májfunkciók
- „Vitalizál”, „energetizál” = közérzetjavító
- „Emésztést segíti”, „étvágyfokozó” = emésztés
- „Fertőzések kialakulásának kezelésére”, „vírusos, bakteriális fertőzésekben hamarabb gyógyulnak meg”, „gyulladáscsökkentő” = gyógyulást elősegítő
- „Bőrbetegségre”, „kozmetikai hatása jelentős”, „sebgyógyító” = bőrproblémákra

16 <https://szmolifruit.hu/> 2024-11-25.

17 <https://www.facebook.com/szmolifruit> 2024-11-25.

18 <https://www.facebook.com/evkerekorganic> 2024-11-25.

19 <https://www.facebook.com/page/1887750641550938/search/?q=homokt%C3%B6vis> 2024-11-25

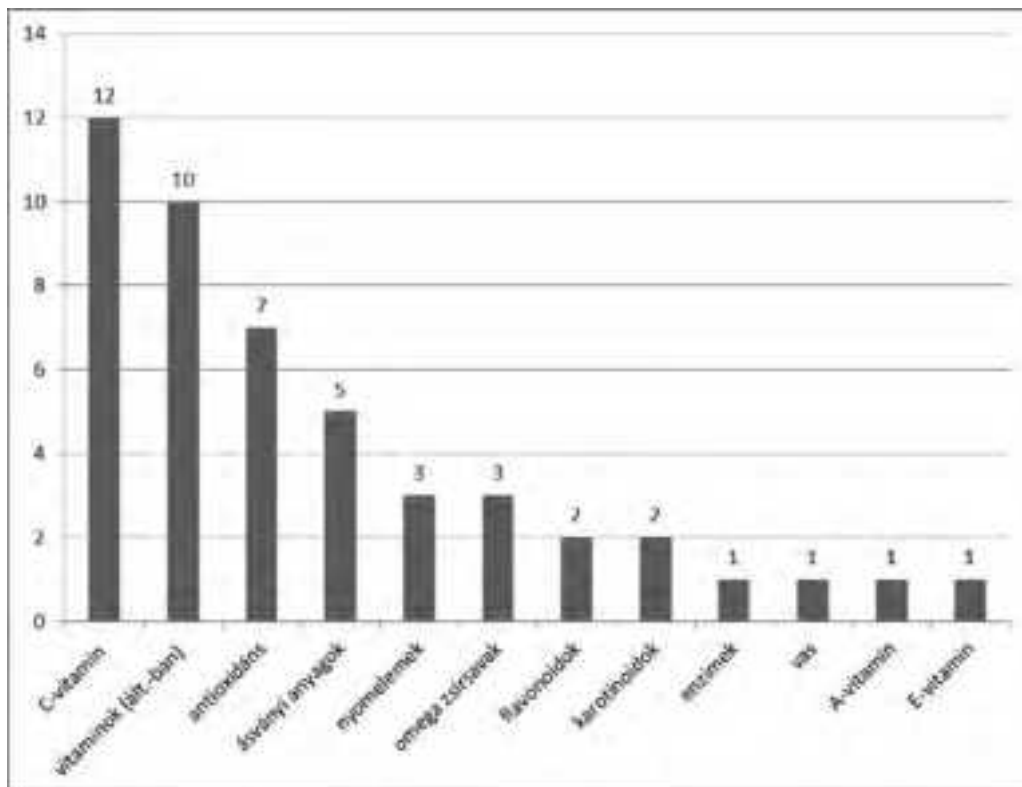
20 <https://www.facebook.com/Angyal-homokt%C3%B6vis-115990523178713> 2024-11-25.

21 <https://www.facebook.com/tovisporta> 2024-11-25.

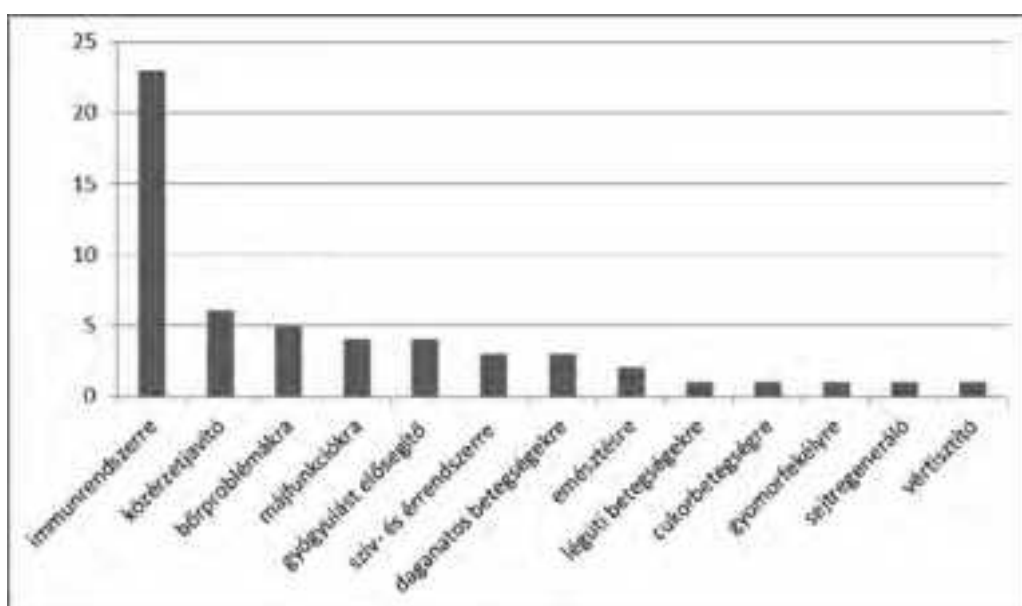
22 <https://www.facebook.com/page/705392176559950/search/?q=homokt%C3%B6vis> 2024-11-25.

- „Szív- és érrendszeri betegségekre”, és ezek megelőzésére, továbbá „értisztító” = szív- és érrendszerre
- „Rákmegelőző”, „tumorpanaszokra” „dagantos műtetek után regeneráló” = dagantos betegségek

A homoktövis hatásai közül az immunerősítés volt a leggyakrabban említett, az ennél kisebb számú említések között megtalálhatóak az ún. „népbetegségek” csoportjai és konkrét panaszok megnevezései egyaránt.

4. kép A termelői ajánlásokban szereplő hatóanyagok és említéseik száma

5. kép Az ajánlásokban szereplő gyógyhatások és említéseik száma

A megkérdezettek közül a homoktövist ajánlva néhányan további gondolatokat is hozzáfűztek:

„Nem verték nagy dobra, de például a csernobili atomkatasztrófa idején nagy dózisban adták az ott dolgozó embereknek, mert radioaktív sugárzás elleni védelme is magas”.²³

(nő, Fejér vármegye, 2021)

„Az egyik legrégebben használt gyógynövény, az egészség tárának is hívják.”

„Nem lehet túlfogyasztani.”

(nő, Veszprém vármegye, 2021)

„Ez egy csodanövény. ez mindenben segít. Csak haszna van, nem árt”.

(nő, Győr-Moson-Sopron vármegye, 2021)

„Sok betegségre gyógyír.” „Minden sejtet regenerál.” „Mindenre jó.”

(nő, Bács-Kiskun vármegye, 2021)

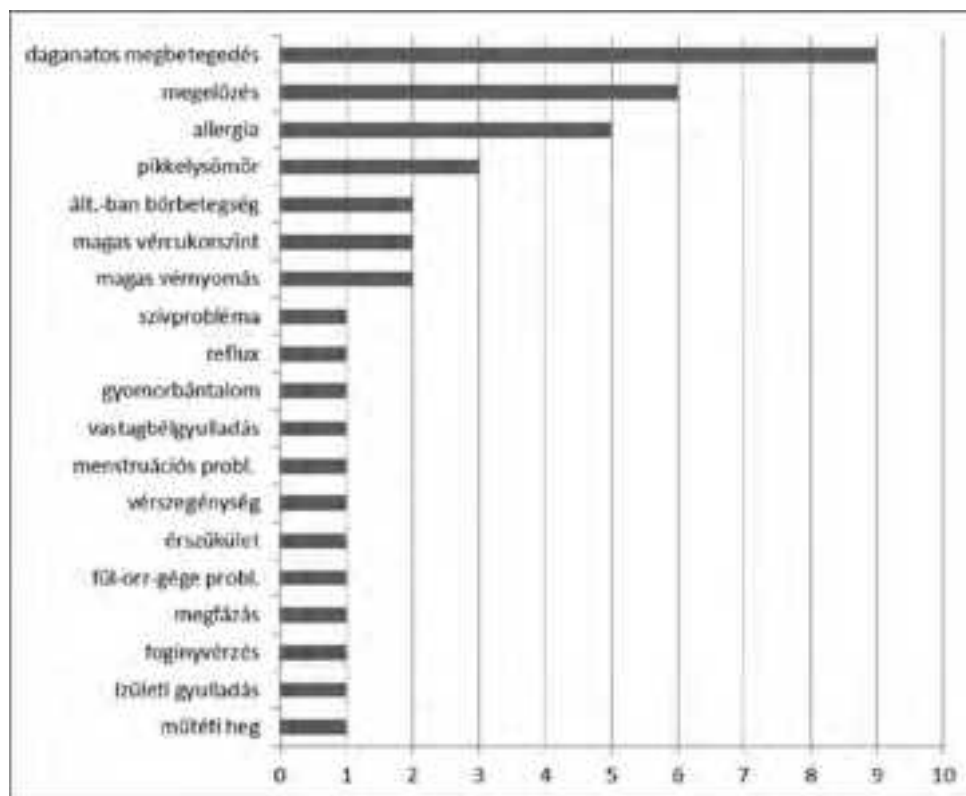
„A homoktövis, az olyan gyakorlatilag, mint egy szkanner, egyszerűen végigmegy a szervezeten, és megnézi, hogy hol kell majd neki valamit aktiválni.”

(nő, Csongrád-Csanád vármegye, 2021)

„Annyit tudok hozzátenni, hogy nyilván, ha már csinálom, akkor én fogyasztom is, hát nem is szedek össze semmi nyavalyát”.

(férfi, Csongrád-Csanád vármegye, 2021)

A vásárlóktól kapott visszajelzések követése, a törzsvevőkkel való kapcsolattartás a megkérdezettek zömére, 86%-ára jellemző. Közülük 21-en, azaz az összes megkérdezett 51%-a számolt be a vásárlóiktól hallott, a homoktövis jótékony hatásához kapcsolódó konkrét tapasztalatokról. Ezekben összesen 19 betegség, probléma került említésre (6. kép):

6. kép A vásárlói visszajelzésekben szereplő betegségek említéseik számával

²³ Hasonlóról számolt be a vele készült riportban az 1994 óta homoktövist (is) termeszto kft. tulajdonos: „A (csernobili) baleset után nálunk is jelentősen megnőtt a radioaktivitás, és idővel a világ tudomást szerzett arról, hogy a szovjetek teljes titokban óriási homoktövis-ültetvényeket hoztak létre, hogy védőített állítsanak elő a radioaktivitásnak kitett embereknek. Kutatók kiderítették, a homoktövis a legkiválóbb szer a radioaktivitás és a rák ellen is”. – N. Vadász 2005, 11.

A daganatos megbetegedés elmúlt évek hazai adatait tekintve a második leggyakoribb halálozási ok.²⁴ A megkérdezettek beszámolóiban ez a betegségtípus került legtöbbször említésre: 4 esetben a felépüléshez járult hozzá a homoktövis fogyasztása, további 5 alkalommal pedig a növénynek a sugárkezelések és a műtét utáni regenerációban játszott szerepe.

A második helyen a homoktövis általánosnak mondható, betegségmegelőző hatása szerepel: ezt 3 esetben a megfázás, „téli betegségek” kapcsán emelték ki. 1-1 válaszadó említette az influenzát és a szív-és érrendszeri betegségeket, ketten pedig a COVID-19-et.

A harmadik helyen álló, 5 említésben szereplő allergia egy esetben került konkretizálásra a parlagfű-allergia kapcsán.

A gyógyulásra és az állapot javulásának időtartamára vonatkozva a termelők saját és vásárlói tapasztalatait is megosztották:

„Vagy pedig vesznek tőlem bogyós gyümölcsöt, elkezdik fogyasztani és másnap jönnek vissza hozzám, hogy már az allergiája jelentősen csökkent.” (férfi, Bács-Kiskun vármegye, 2021)

„Amikor úgy látja, hogy elkezdődik a herpesz, akkor elkezd nagyobb dózisban, és nem is kell a velőt szedni, elég a hús-héj-mag őrlménye. Egyre nagyobb dózisban többször, pár óránként szedni, akkor gyakorlatilag nem teljesedik ki a herpesz.”

(nő, Csongrád-Csanád vármegye, 2022)

A pozitív tapasztalatokról beszámolva 1-1 esetben hangzott el az állapot javulásának időtartama illetve a gyümölcsvelő fogyasztása kapcsán az adagolás:

„Vagy pedig vesznek tőlem bogyós gyümölcsöt, elkezdik fogyasztani és másnap jönnek vissza hozzám, hogy már az allergiája jelentősen csökkent.” (nő, Bács-Kiskun vármegye, 2021)

„De vannak ilyen tapasztalatok, hogy például egy kezdődő betegségnél a napi adag többszöröse az megállíthatja a betegséget.”

(nő, Csongrád-Csanád vármegye, 2022)

A termelők elmondásaiban a 21 vásárlói visszajelzésből 4 olyan elbeszélés került rögzítésre,

melyekben szerepelnek a kezelőorvosi reakciók is. Három esetben ez a homoktövistermék fogyasztásának javaslata volt:

„A gyömrői gyerekorvos kifejezetten ideküldi a betegeket.”

(nő, Pest vármegye, 2022)

„Ő (a háziorvos) a Covidra az echinacia csepemet és a homoktövis termékeimet ajánlja, mert mindkettő felső-légúti problémákra kiváló.”

(nő, Csongrád-Csanád vármegye, 2022)

„Covid-megelőzésre, gyomorbántalomra, daganatos műtét után az orvos ajánlotta a homoktövis szörpöt, aminek én borzasztóan örültem”.

(férfi, Pest vármegye, 2022)

Az orvosok „döbbenete” a betegek eredményei láttán és a homoktövistermék hatékonysága a felírt gyógyszerrel ellentétben szintén megjelent:

„Három hónapos intenzív velő fogyasztás után, érszűkületkor mondta neki (ti. a betegnek) az orvos (...), hogy: tudja milyen jó, hogy beszédte a gyógyszereket? És látja, hogy milyen jó, és akkor ő mondta, hogy igen, látom, de én egy szem gyógyszert nem vettem be. Na, akkor most mitől jobb a nyakába az ér? És akkor elmondta, hogy kipróbáltam a homoktövist.”

(nő, Bács-Kiskun vármegye, 2021)

„Kemoterápia után nagyon hamar jók lettek az eredményei, a kórházban is megdicsérték, hogy: hú, de hamar!”

(férfi, Somogy vármegye, 2021)

„Olyan bőrbetegségből történt gyógyulás (a termelői homoktövises krém használatával), amelyet szteroidos krémmel sem lehetett orvosolni.”

(nő, Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye, 2021)

„A szomszédom, nyugdíjas korú férfi, aki pár hónapja döntött úgy, kipróbálja a natúr homoktövis velőt, megállított a kapuban.

Kérde: Ági! Ez a homoktövis csökkentheti a koleszterinszintet?

Mondtam, van vásárló, aki már beszámolt ilyenről, és a szakirodalom szerint is van rá esély... Mert?

Erre elmondta, tegnap volt a szívével kontrollon, ahol a kardiológus a szívultrahangon teljesen megdöbbsent: klasszisokkal jobb az erek állapota, mint az elmúlt évek során, bármikor, a koleszterinje pedig a szokásos 6,6 helyett 3 alatt van!”

(nő, Győr-Moson-Sopron vármegye, 2021)

24 22.1.1.9. tábla: Halálozások száma és aránya. KSH https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0009.html 2022-11-22.

A COVID-19 kapcsán, a közösségi felületeiken több termelő is ajánlotta a homoktövist (a bejegyzések 2020 márciusa és 2021 márciusa között készültek):

„Felkészültél a Korona vírusra? Hogyan gondoskods a C-vitaminról a hidegebb napokon? A narancs és a citrom nem rossz ötlet, de van náluk is jobb, még hozzá egy itthon is honos növény. Próbáltad már a homoktövist? Érdemes lenne! Csupa C-vitamin!”²⁵

„Erősítsd az immunrendszered Covid19 idején is bio homoktövissel!”²⁶

„Preventív céllal maradjon otthon mindenki, aki teheti. Megelőzőként fontos az immunrendszer támogatása, megerősítése. Ebben segít a bodzabogyó, a homoktövis és a csipkebogyó is”.²⁷

„Ebben az időszakban a nátha és annak szövdményei a leggyakoribb problémáforrások, de idén az erős allergiaszezon, sőt a koronavírus miatt is jobban kell figyelniünk a szokásosnál. (...) Együnk sok finom zöldséget és gyümölcsöt, mert ezek azok a természetes immunerősítők mint pl. a HOMOKTÖVIS is”.²⁸

„A koronavírus idején is fontos, hogy amennyire csak lehetséges figyeljünk oda a megfelelő vitaminbevitelre. Kiegyensúlyozott táplálkozással és ha szükséges, plusz vitaminos készítmények fogyasztásával. Erre a természetes immunerősítők a legalkalmasabbak, mint például a homoktövis.”²⁹

A második interjúban kérdeztem rá kifejezetten a COVID-19 és a homoktövis készítmények kapcsolatára: A COVID járványos megbetegedés megjelenése hogyan hatott a homoktövis keresettségére? Keresték-e akkor, illetve azóta kifejezetten ennek kapcsán a termékeket?

A 2024-ben elért 35 termelő különböző tapasztalatokról számolt be termékeik keresettségével kapcsolatban a járvány időszakában. 7 fő nem észlelt különösebb növekedést, közülük egy fő elmondása szerint a járvány időszakában nem, de annak elmúltával mint immunerősítőt azóta

már többen vásárolják a termékeit. A többiek, vagyis a megkérdezettek 80%-a saját tapasztalatai alapján a homoktövis keresettségének növekedéséről számolt be a járvány időszakában: kisebb mértékű növekedést négyen tapasztaltak, a további 24 fő, vagyis az összes megkérdezett 68,5%-a a jelentős érdeklődésről számolt be:

„Az minden ilyen jellegű terméknek egy fellendülést hozott, én úgy gondolom. Akkor nyitottabbak voltak az emberek erre a jellegű táplálékra.” (férfi, Zala vármegye, 2024)

„A Covidnál egy ilyen érdekes örület volt ezzel kapcsolatban, mert azt hitték, hogy varázsszer. Mi elmondtuk, hogy alapvetően ez csak egy hiánypótló dolog, de sok minden más is kell ahhoz, hogy ez jól működjön. Tehát ez nem egy megoldás mindenre.” (férfi, Győr-Moson-Sopron vármegye, 2024)

A forgalom fellendülését tapasztalók közül 3 termelőnél az új vásárlók nagy része továbbra is a vevőjük maradt:

„Ebben a homoktövis üzletágban jelenleg én azt tapasztalom, hogy pont jókor kerültem piacra, pont a pandémiás időszak előtti időben. A pandémia idején akkor alakult ki egy törzsvásárlói rétegem, aki a mai napig tartja a szokásait, vásárolnak, és egyre több a fiatal, a táplálkozástudatos, egészségtudatos vásárló.” (nő, Bács-Kiskun vármegye, 2024)

Többeknek ezzel ellentétes volt a tapasztalata: 14 fő, vagyis az összes megkérdezett 40%-a számolt be arról, hogy ez a vásárlói érdeklődés náluk járvány visszahúzóódásával és a pandémia feloldásával meg is szűnt. További 11 fő tapasztalata szerint a járvány idején jelentkező vásárlók kisebb hányada maradt csak a vevőjük.

A lezárások időszakát az értékesítés terén a megkérdezettek 66%-a kifejezetten jónak ítélte. Egyikük szerint:

„Az volt a legjobb. Tehát akkor sokkal jobban költötték a pénzt a kistermelői szegmensben az emberek. Aztán, hogy így újra megnyíltak a határok, meg a lehetőségek, így sokkal kevésbé, tehát jelentősen csökkent az értékesítés.” (férfi, Zala vármegye, 2024.)

Közülük 23 termelő nem tapasztalta értékesítési lehetőségei beszűkülését (ők olyan piacok területén árusítottak, amelyeket nem zártak le vagy korlátoztak a járvány időszakában) és forgalmuk

25 <https://www.facebook.com/page/562776930496807/search/?q=homokt%C3%B6vis> 2021-11-25.

26 <https://www.facebook.com/Bio-homokt%C3%B6vis-193438090789143> 2021-11-25.

27 <https://www.facebook.com/page/1011048132288960/search/?q=homokt%C3%B6vis> 2021-11-25.

28 <https://www.facebook.com/kalocsatanya> 2024-11-25.

29 <https://www.facebook.com/tabitovis/> 2024-11-25.

növekedéséről számoltak be. Négyen a piaci árusítóhelyeik lezárása miatt átszervezték az értékesítési módjaikat (többnyire házhoz szállítással, helyben árusítással és webes kapcsolattartással/árusítással) így összességében pozitív mérleggel zárták a pandémia időszakát:

„Az az érdekes, hogy a lehetőségek az értékesítésre beszűkültek, mert nem tudtunk a Bődön piacra menni, tehát az egy nagy kiesés volt, de azért nekünk valamennyire visszasegített az, hogy az emberek egyre jobban keresték ezt az egészségvédő terméket, hogy tudjanak minél gyorsabban gyógyulni, meg erősödni, meg hogy ne kapjanak el mást. Az értékesítésünk meg tudott maradni, csak egy más csatornán volt.”

(nő, Csongrád-Csanád vármegye, 2024.)

7 termelő pedig nem tapasztalt változást sem az értékesítési lehetőségeik, sem a forgalmuk terén.

Összegzés

A tanulmány egy napjainkban népszerűvé vált gyógyhatású növény használatába, mint az orvosi pluralizmus, illetve a komplementer alternatív gyógymódok recens alkalmazásába nyújtott betekintést. A homoktövis használata komplementer és alternatív gyógymódok korábban ismertetett kategóriái közül olyan táplálkozási metódust képvisel, amely hétköznapi tudásként jelenik meg és a bemutatott esetek többségében támaszkodik a növényvel kapcsolatos tudományos eredményekre és ajánlásokra.

Az idézett betegségstörténetek az orvosi pluralizmus gyakorlati példáit villantották fel, melyben többféle önkezelő eljárás jelent meg: előfordult, hogy az említett homoktöviskészítményhez orvosi ajánlás kapcsolódott, illetve a homoktövis „túlszárnyalta” a biomedicina által kínált lehetőségeket. A megkérdezettek által említett tájékozási források, illetve a mód, ahogyan a gyógyhatású növényről tudomást szereztek, tükrözi a média, illetve az online források megnövekedett szerepét az orvosi pluralizmus terébe tartozó információk, ismeretek és termékek terén (HÖRBST ET AL. 2017, 8; Ld.: KHALIKOVA 2021, 14).

COVID-19 járvánnyal kapcsolatos kérdésre adott válaszok összhangban álltak azon kutatások eredményeivel, amelyek az egészségvédő termékek keresettségére világítottak rá a pandémia folyamán globális és hazai szinten egyaránt. A homoktövis ilyen típusú népszerűségének oka jelentős részben az interjúk során magas arányban említett C-vitamin tartalma és immunerősítő tulajdonsága, melyeket a pandémia alatti fogyasztási szokásokat vizsgáló 2022-es nemzetközi kutatás is kiemelt helyen említett.³⁰

Külön vizsgáltam meg a homoktövis mint termelői áru keresettségét a lezárások, illetve korlátozások kapcsán, amely a kutatás tapasztalatai szerint szintén növekvő tendenciát mutatott. A megkérdezettek válaszaik egyaránt tükrözték a helyi termékek, és értékesítési színtérként pedig a termelői piacok és az online csatornák felé forduló érdeklődés növekedését (KACZ ET AL. 2022, 35; Soós 2020, 15; BALOGH 2023, 251). Kifejezetten a rövid élelmiszerellátási láncok felértékelődését és az ezt felismerő termelői adaptációt hangsúlyozó, pandémia alatti kutatások (BENEDEK ET AL 2020, 1410; KACZ ET AL. 2022, 35–36) eredményeihez hasonló adatokkal szolgált a homoktövishez kapcsolódó kutatás is: a megkérdezettek kiemelték az értékesítési lehetőségek beszűkülését, ám a termék iránti keresettség több esetben újfajta árusítási csatornák és módszerek alkalmazására sarkallta őket.

A kutatás a homoktövis, mint Magyarországon a közelmúltban népszerűvé vált növény alkalmazásának eseteit és a COVID-19 világjárvány mint aktuális krízis során megfigyelhető szerepét ismertette: amint a termelői tapasztalatok rámutattak, a növény egészségvédő tulajdonsága és helyben termelt áru mivolta együttesen szerepet játszanak hazai elterjedésében, amelyekre a világjárvány során növekvő vásárlói érdeklődés irányult.

³⁰ Consumer survey on food supplements in the EU. <https://foodsupplementseurope.org/who-takes-food-supplements-and-why/> 2024-09-14.

Források

- A „homokhátsági célprogram” pályázati kiírásai. Magyar Közlöny 2000/17. 792–793.; Magyar Közlöny 2003/7. 653–654.
- B. Gy. 1987 B. Gy.: *Homoktövis Dánszentmiklósról. Gyógyszer és vitamin.* Pest Megyei Hírlap 41 (1987) 3.
- BÁLINT 1984 Bálint Ibolya: *Homoktövis az irsai határban.* Pest Megyei Hírlap 116 (1984) 8.
- Bejelentett étrend-kiegészítők listája (2004–2022) Országos Gyógyszerészeti és Élelmezés-egészségügyi Intézet. https://ogyei.gov.hu/ETREND_LISTA/ 2022-08-11.
- Étrend-kiegészítők lakossági megítélése a NÉBIH felmérése alapján. <https://portal.nebih.gov.hu/-/ki-mit-tud-az-etrend-kiegeszitokrol>. Letöltés időpontja: 2024-09-19.
- FÁBIÁN 1986 Fábián Gyula: *Homokszelídítők.* Képes Újság 51–52 (1986) 10–11.
- Halálozások száma és aránya. 22.1.1.9. tábla. KSH https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0009.html 2022-11-22.
- Natural Marketing Institute (NMI): *Understanding the LOHAS Market; Report; Natural Marketing Institute*, 2008, Harleysville, USA https://www.lohas.se/wp-content/uploads/2015/07/Understanding-the-LOHAS-Consumer-11_LOHAS_Whole_Foods_Version.pdf Letöltés időpontja: 2024-09-22.
- SZODFRIDT 1973 Szodfridt István: *A homoktalajok új növény lehetne.* Petőfi Népe 264 (1973) 8.

Irodalom

- ANGYAL 1955 Angyal György: *A C-vitamin kutatás újabb hazai eredményei.* Magyar Nemzet 11. (1973) 4.
- ANTAL Z. – KOLTAY 2022 Antal Z. László – Koltay Erika: *A természetes gyógymódok szerepe az egészségügyi ellátásban: korlátok és lehetőségek az ellátás sérülékenységeinek csökkentésére.* Egészségtudomány 1, 29–49. DOI: <https://doi.org/10.29179/EgTud.2022.1.29-49>
- ASTIN, 1998 Astin, J. A.: *Why patients use alternative medicine: results of a national study.* Journal of the American Medical Association 141. (19):1548–1553. doi: 10.1001/jama.279.19.1548
- BABULKA 1999 Babulka Péter: *Homoktövis. Komplementer medicina: az integratív medicina szakmai továbbképző folyóirata* 8 (1999), 36–37.
- BALOGH et al 2021 Balogh Pál Géza – Michels Ambrus – Nemes Gusztáv – Szegedyné Fricz Ágnes: *A hiányzó láncszem – termelők és fogyasztók összekötésének dilemmái a rövid élelmiszerláncokban.* Fordulat 29 (2021) 109–147.
- BARANYAI – SZABÓ GY. 1974 Baranyai Aurél – Szabó Gy. László: *A homoktövis (Hippophae rhamnoides L.) gyógyászati felhasználása, növénytani és kémiai jellemzése.* Gyógyszerészet 8 (1974) 281–284.
- BÁTI 2018 Bati Anikó: *Mai menü. Néprajzi tanulmányok a változó táplálkozáskultúráról.* Budapest
- BENEDEK ET AL. 2020 Benedek Zsófia – Balogh Pál Géza – Baráth Lajos – Fertő Imre – Lajos Veronika – Orbán Éva – Szabó G. Gábor – Nemes Gusztáv: *Kistermelői sikerek a COVID-19 járvány első hullámában:*

- a személyesség szerepe az értékesítésben. Statisztikai Szemle 12 (2020) 1398-1415.
- BERNÁTH 2000 Bernáth Jenő (szerk.): *Gyógy- és aromanövények*. Budapest
- BISHOP – LEWIS 2010 Bishop F. L. – Lewis, G.T.: *Who Uses CAM? A Narrative Review of Demographic Characteristics and Health Factors Associated with CAM Use*. Evidence Based Complementary Alternative Medicine 7. (2010) 11-28. doi: 10.1093/ecam/nen023. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2816378/#B1> 2024-09-04.
- CHEN ET AL. 2023 Chen, Aruhan – Feng, Xiaowei – Dorjsurend, Byambasuren – Chimedtsuren, Chimedragchaa – Damdab, Tsend-Ayush – Zhang, Chunhong: *Traditional food, modern food and nutritional value of Sea buckthorn (Hippophae rhamnoides L.): a review*. Journal of Future Foods 3 (2023) 191-205. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2772566923000046> 2024-11-02.
- CRAWFORD 1980 Crawford, Robert: *Healthism and medicalization of everyday life*. International Journal of Health Service 3 (1980) 365-388. <http://ereserve.library.utah.edu/Annual/COMM/5115/Shugart/healthism.pdf> Letöltés időpontja: 2023-05-31.
- CSUPOR 2020 Csupor Dezső: *Pirulakalauz*, Szeged
- CSUPOR – SZENDREI 2010 Csupor Dezső – Szendrei Kálmán: *Gyógynövény-eredetű termékek és jogi szabályozásuk hazánkban és a világ más részein*, Szeged. http://www.hermanottointezet.hu/sites/default/files/Gyogynoveny-eredetu_termekes_es_jogi_szabalyozasuk_hazankban_es_a_vilag_mas_reszein_2.doc. Letöltés időpontja: 2022-06-23.
- CSURGÓ – SZABOLCSI 2023 Csurgó Bernadett – Szabolcsi Zsolt: *Klímaváltozással kapcsolatos attitűdök*. In: *Fenntartható fogyasztás az élelmiszer- és energiaválság árnyékában. NKFIH K138020. 2021.10.01 – 2024.09.30 A survey első eredményei*. Csurgó Bernadett (kutatásvezető): <https://szociologia.tk.hu/fenntarthato-fogyasztasi-mintazatok> Letöltés időpontja: 2024-09-30.
- DÖRNYEI O. – DÖRNYEI J. 2008 Dörnyei Olga – Dörnyei József: *Les propriétés phytothérapeutiques de variétés d'argousier enrichies par sélection*. Phytothérapie 6. (2008) 109-114. DOI 10.1007/s10298-008-0300-8
- EAGLE 2015 Eagle, David: *Are quality standards necessary for sea buckthorn – a business perspective*. In: *Producing Sea Buckthorn of High Quality Proceedings of the 3rd European Workshop on Sea Buckthorn*, Eds. Kauppinen Sanna – Petruneva Ekaterina, Finland, Helsinki, 2015, 44-48.
- ELLIS 2022 Ellis, Esther: *Functional Foods*. *Academy of Nutrition and Dietetics*. <https://www.eatright.org/health/wellness/healthful-habits/functional-foods> 2024-09-15.
- FJÆR ET AL 2020 Fjær, E.L. – Landet, E.R. – McNamara, C.L. – Terje A. Eikemo: *The use of complementary and alternative medicine (CAM) in Europe*. BMC Complementary Medicine and Therapies 108 (2020) <https://doi.org/10.1186/s12906-020-02903-w>
- FÖLDESI – ZÁMBÓ 1997 Földesi Dezső – Zámbo István: *Homoktövis (Hippophae rhamnoides L.) fajtáink és olajuk fiziko-kémiai jellemzői*. Olaj, szappan, kozmetika 5 (1997) 1901-94.
- GADÓ – KERÉNYI-NAGY 2012 Gádó György Pál – Kerényi-Nagy Viktor: *Közönséges homoktövis (Hippophae rhamnoides)*. In: *Magyarország ritka fa- és cserjefajainak atlasza*. Szerk. Bartha Dénes, Budapest, 236-240.
- GAZDECKI – GORYŃSKA-GOLDMANN 2018 Gazdecki, M. – Goryńska-Goldmann, E.: *Relationships on food markets – Consumer's perspective*, Poznan.
- GERGELY ET AL. 2014 Gergely Éva – Szabó Bernadett – Balázs Katalin: *Az egészség- és környezettudatosság, valamint az értékrend hatása a bioélelmiszer-fogyasztásra*. Marketing & Menedzsment 4 (2014) 27-37. DOI: 10.1556/OH.2015.30129
- HOUSEN ET AL. 2021 Houseen, M. – Roman, N. V. – Mthembu, T. G.: *The role of spirituality and spiritual care in complementary and alternative medicine: A scoping review*.

- Bangladesh Journal of Medical Science 4 (2021) 714–724. DOI:10.3329/bjms.v20i4.54125
- HORVÁTH ET AL. 2005 Horváth Ágnes – Kovács Annamária – Fodor Mónika: Az „új fogyasztó” magatartásjellemzői az élelmiszerek piacán – az egészség- és időtudatosság tendenciái. In: Marketingoktatás és kutatás a változó Európai Unióban. Szerk. Józsa László – Varsányi Judit, Széchenyi István Egyetem, Győr. 108–119.
- HÖRMANN 1941 Hörmann, Bernhard (1941) *Die Sanddornbeere: (Hippophae rhamnoides L.) die beste natürliche Vitamin-C-Spenderin; Vorkommen, Anbau und Verwertung*, München
- INOTAI 2016 Inotai Katalin: Egy divatos növény – a homoktövis. *Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Gyógynövény Szakosztály weboldala*. <https://www.gyogynovenylap.hu/egy-divatos-noveny-a-homoktövis/2021-07-20>.
- JANZEN 2002 Janzen, J. M.: *The social fabric of health. An introduction to medical anthropology*, Boston
- KACZ ET AL. 2022 Kacz Károly – Miklósné Varga Anita – Troján Szabolcs: *A helyi termelői piacok és a termelők helyzete a rövid élelmiszer-ellátási láncokban*. *Gazdaság & Társadalom* 1 (2022) 24–46. DOI: <https://doi.org/10.21637/GT.2022.2.02>
- KAPITÁNY Á. – KAPITÁNY G. 2013 Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón – és utána*, Budapest
- KEMPPAINEN ET AL. 2018 Kemppainen, L. M. – Kemppainen, T.T. – Reippainen, J.A. – Salmenniemi, S.T. – Vuolanto, P. H.: *Use of complementary and alternative medicine in Europe: Health-related and sociodemographic determinants*. *Scandinavian Journal of Public Health* 4 (2018) 448–455. DOI: 10.1177/1403494817733869.
- KHALIKOVA 2021 Khalikova, Venera: *Medical pluralism..* In: *Open Encyclopedia of Anthropology*, Ed. Felix Stein. <http://doi.org/10.29164/21medplural>
- KOMISZÁR 1989 Komiszár Lajos: *Nemesített vadgyümölcsök*. *Természet Világa* 8 (1989) 344–348.
- KOVÁCS 2020 Kovács Gábor: *A helyi élelmiszerekkel kapcsolatos fogyasztói attitűd vizsgálata*. In: „Kizökkent világ” – Szokatlan és különleges élethelyzetek: a nem-konvencionális, nem “normális”, nem kiszámítható jelenségek korszaka? Szerk. Makkos Anikó, Győr, 61–68.
- KÓRÓDI 2016 Kóródi Márta: *Miért és hogyanok a helyi termékek forgalmazásáról – különös tekintettel a turisztikai hasznosításra — Három ország öt településének példája alapján*. *Gradus* 2 (2016) 196–207.
- LORDAN ET AL. 2021 Lordan, Ronan – Rando, Halie M. – Greene, Casey S.: *Dietary Supplements and Nutraceuticals under Investigation for COVID-19 Prevention and Treatment*. *mSystems* (2021) 6:10.1128/msystems.00122-21. <https://doi.org/10.1128/msystems.00122-21>
- LI 2002 Li, Thomas S.C.: *Product Development of Sea Buckthorn*. In *Trends in new crops and new uses*. Eds. Janick, J. – Whipkey, A. Alexandria, VA. 393–398.
- MEYROWITZ 2005 Meyrowitz, Joshua: *A globalitás hajnala: A hely és önazonosság új élménye a globális faluban*. *Világosság* 5 (2005) 29–36.
- MOLNÁR ET AL. 1953 Molnár Margit – Jávorka Sándor – Resofszki Pál: *Mozgó hadsereg C-vitamin ellátása*. *Katonaorvosi Szemle* 12 (1953) 1275–1285.
- NG 2020 Ng, Y., J.: *Global research trends at the intersection of coronavirus disease 2019 (COVID-19) and traditional, integrative, and complementary and alternative medicine: a bibliometric analysis*. *BMC Complementary Medicine and Therapies* 20:353. (2020) <https://doi.org/10.1186/s12906-020-03151-8>
- NG ET AL. 2023 Ng, Y., J. – Dhawan, T. – Fajardo, R-G. – A.H. Masood – Sunderji, S. – Wieland, S. – Moher, D.: *The brief history of complementary, alternative, and integrative medicine terminology and the development and creation of an operational definition*.

- Integrative Medicine Research 12 (2023) 1–7. DOI: 10.1016/j.imr.2023.100978
- PAPP 1970: Látogatás az Altáji Kertészeti Kutatóintézetben. Kertészmérnök 6 (1970) 12–13.
- PERGOLIZZI 2021 Pergolizzi, Joseph V. – LeQuang, Jo Ann – Magnusson, Peter – Varrassi, Giustino: *Traditional, Complementary and Integrative Medicine Approaches to COVID-19: A Narrative Review*. OBM Integrative and Complementary Medicine 3 (2021) DOI:10.21926/obm.icm.2103021 <https://www.lidsen.com/journals/icm/icm-06-03-021> Letöltés időpontja: 2024-09-10.
- PETŐ ET AL. 2020 Pető Dorka – Fehér András – Szakály Zoltán: *Az egészségvédő termékekkel kapcsolatos fogyasztói attitűdök vizsgálata*. Táplálkozásmarketing 1 (2020) 38–55. DOI: <https://doi.org/10.20494/TM/7/1/3>
- PÍCHA – NAVRÁTIL 2019 Pícha, K. – Navrátil, J.: *The factors of Lifestyle of Health and Sustainability influencing pro-environmental buying behaviour*. Journal of Cleaner Production 2 (2019) 233–241. DOI:10.1016/j.jclepro.2019.06.072
- PHUTRAKOOL – PONGPIRUL 2022 Phutrakool, P – Pongpirul, K.: *Acceptance and use of complementary and alternative medicine among medical specialists: a 15-year systematic review and data synthesis*. Systematic Review 10 (2022) 1–14. doi: 10.1186/s13643-021-01882-4. PMID: 35027078; PMCID: PMC8759198. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8759198/> Letöltés időpontja: 2024-09-03.
- POPOVICS – GARAI-FODOR 2023 Popovics Anett – Garai-Fodor Mónika: *Vásárlási szokások elemzése a magyar élelmiszerek esetében*. In: Kihívások és lehetőségek a gazdaság eltérő szegmenseinél interdiszciplináris megközelítésben. Szerk. Varga János – Csizsárik-Kocsir Ágnes – Garai-Fodor Mónika, Bp. 250–259.
- RADULESCU ET AL. 2021 Radulescu, V. – Iuliana Cetina, I – Cruceru, A. F. – Godbach, D.: *Consumers' Attitude and Intention towards Organic Fruits and Vegetables: Empirical Study on Romanian Consumers*. Sustainability 16 (2021) 9440; <https://doi.org/10.3390/su13169440>
- RAPAICS 1917 Rapaics Rajmund: A Debreceni Gazdasági Akadémia arborétuma. Erdészeti Kísérletek 3-4 (1917) 173–182.
- RÁK 2000 Rák Kálmán: *A homeopátia kritikája*. Természet Világa: természettudományi közlöny 1 (2000) 76–79.
- RÁPÓTI – ROMVÁRY 1980 Rápóti Jenő – Romváry Vilmos: *Gyógyító növények*, Bp.
- SCRINIS 2015 Scrinis, Gyorgy: *Nutritionism: The Science and Policy of Dietary Advice*, New York,
- SILVEIRA ET AL. 2020 Silveira, D. – Prieto-Garcia, J-M. – Boylan, F. – Estrada, O. – Fonseca-Bazzo, Y. M. – Jamal, C. M. – Magalhães, P. O. – Pereira, E. O. – Tomczyk, M. – Michael Heinrich, M.: *COVID-19: Is There Evidence for the Use of Herbal Medicines as Adjuvant Symptomatic Therapy?* Frontiers in Pharmacology 11:581840 (2020) doi: 10.3389/fphar.2020.581840
- SIMON – BEREND 2011 Simon Judit – Berend Dóra Ágnes: *Komplementer és alternatív gyógymódok*. Fogyasztóvédelmi Szemle 2 (2011) 69–78.
- SOLTÉSZ 1997 Soltész Miklós: *Integrált gyűmölcsstermesztés*, Bp.
- SOÓS 2020 Soós Gabriella: *Az élelmiszerfogyasztói szokások változása a COVID-19 vírus megjelenéséhez kapcsolódóan Magyarországon*. Marketing & Menedzsment 3 (2020) 15–27.
- SOVERI ET AL. 2021 Soveri, A. – Karlsson, L. C. – Antfolk, J. – Lindfelt, M. – Lewandowsky, S.: *Unwillingness to engage in behaviors that protect against COVID-19: the role of conspiracy beliefs, trust, and endorsement of complementary and alternative medicine*. BMC Public Health 21:684 (2021) <https://doi.org/10.1186/s12889-021-10643-w>
- SURYAKUMAR – GUPTA 2011 Suryakumar, Geetha – Gupta, Asheesh: *Medicinal and therapeutic potential of Sea buckthorn (Hippophae rhamnoides L.)* Journal of Ethnopharmacology 138. (2011) 268–278. DOI: 10.1016/j.jep.2011.09.024

- SZABÓ 2017 Szabó Dorottya: A termelői piacok piacszervezői, termelői és fogyasztói szempontú vizsgálata. PhD értekezés. Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola, Gödöllő
- SZAKÁLY ET AL. 2015 Szakály Zoltán – Pető Károly – Popp József – Jasák Helga: A LOHAS szegmens mérete és jellemzői Magyarországon. Táplálkozásmarketing 2 (2015) 11-30. <https://doi.org/10.20494/TM/2/1/2>
- TABISH 2008 Tabish, Syed Amin: *Complementary and Alternative Healthcare: Is it Evidence-based?* International Journal of Health Sciences, Qassim University 1 (2008) 5–9. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3068720/> Letöltés időpontja: 2024-09-02.
- TÖRŐCSIK 2007 Törőcsik Mária: *A tudatos fogyasztást és az egészséget preferáló új fogyasztói trendcsoport. A LOHAS (Life-style of Health and Sustainability) csoport megjelenése Magyarországon.* Élelmiszer, Táplálkozás és Marketing 1 (2007) 41–45.
- VAN WOLPUTTE, 2004 Van Wolputte, S.: *Hang on to your self: of bodies, embodiment and selves.* Annual Review of Anthropology 12 (2004) 251–269. DOI:10.1146/annurev.anthro.33.070203.143749
- VÁMOS 2014 Vámos Gabriella: *A népi orvoslás és az alternatív gyógymódok kapcsolata.* Kaleidoscope 8 (2014) 143–154.
- VINCHIGUERRA 2022 Vinchiguerra, Maria Chiara: *Nutrition in a pill: Europeans' attitudes towards food supplements.* <https://www.ipsos.com/en/nutrition-pill-europeans-attitudes-towards-food-supplements>. 2024-09-14.
- WADE ET AL. 2008 Wade, C. – Chao, M. – Kronenberg, F. – Cushman, L. – Kalmuss, D.: *Medical Pluralism among American Women: Results of a National Survey.* Journal of Women's Health 5 (2008) 829–840.
- WITSCH 1808 Witsch, Rudolf: *Vorschlag wie das auf dem Reichstage 1807 zu Ofen im zwanzigsten Artikel sancionirte gesetz, die Urbarmachung des Flugsandes in Ingarn betreffend, leichter realisirt werden könnte,* Wien
- WITSCH 1809 Witsch Rudolf: *Útmutatás hogy vehetni munkába legkönnyebb móddal a' Budán 1807ben tartatott Ország Gyűlésének 20dik törvényzikkelyét mely A' Magyar Országgi homokos puszták haszonra fordíttatását sürgeti,* Buda
- XIONG ET AL. 2021 Xiong, Y. – Gao, M. – van Duijn, B. – Choi, H. – van Horssen, F. – Wang, M.: *International policies and challenges on the legalization of traditional medicine/herbal medicines in the fight against COVID-19.* Pharmacological Research 166. 105472 (2021) <https://doi.org/10.1016/j.phrs.2021.105472> <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1043661821000566> Letöltés időpontja: 2024-09-19.
- ZÖRGŐ ET AL. 2016 Zörgő Szilvia – Purebl György – Zana Ágnes: *A komplementer és alternatív medicina felé orientálódó terápiaválasztást meghatározó tényezők.* Orvosi Hetilap 15 (2016) 584–592.

On the spread of sea buckthorn in Hungary

Anikó Veronika Vukov

My doctoral dissertation examines the domestic spread of sea buckthorn as a medicinal plant using several methods, in the context of various global consumer trends. The aim of this study is to provide insight into the research results, for which I will

review the historical process of the fruit becoming popular, and then, by incorporating the results of interview research, I will demonstrate the role of health-focused and sustainability-oriented consumer trends in the fruit becoming known.

Szívgyárda a kulisszák mögött

Gläserné Nagyillés Anikó

A 19. századtól kezdődően az egyház szerepének megváltozásával, a katolicizmus felekezetté válásával a hívek újfajta, hatékonyabb megszólítására volt szükség. Ennek egyik fóruma a sajtó volt, amely az alfabetizáció növekedésével egyre fontosabb szerepet kapott a véleményformálásban. Ennek előzményeként Gárdonyi Máté szerint a 17–18. században új vallási igények jelentek meg, amely a társadalmi változásokkal, főként a városi polgárság fellépésével és a városok újjászületésével volt összefüggésben. Gárdonyi szerint ez az elvárás főként a magasabb hívőszám, illetve az intellektuálisabb és elmélyültebb vallásosság támasztotta követelményben jelent meg, amelynek a lekipásztori struktúra nem tudott megfelelni (GÁRDONYI 2006, 151). Annak ellenére, hogy a hagyományos és a modern gondolkodás eltérő volt, a vallás jelentőségének 19. századi csökkenése nem volt új jelenség. Kósa László szerint a történeti egyházaktól való távolodás hosszú történeti folyamat volt, amelynek voltak mérsékelt és intenzív periódusai, illetve olyan szakaszai, amikor a vallásosság megerősödött. „A 19. és a 20. században a szekularizáció [...] a vallási válságok és megújulási mozgalmak ciklikus hullámmozgását követte.” – írta (KÓSA 2002, 250). Emellett fontos az is, hogy a szekularizáció nem a vallásosság és az egyház megszűnéséhez, hanem funkcióváltáshoz vezetett (ALTERMATT 2001, 15). A vallás világmagyarázó szerepe ugyanis, különösen a városokban, az iskolázottabb polgári rétegeknél fokozatosan háttérbe szorult, az élet különféle problémáira egyre inkább világi válaszokat adtak. A szekularizáció ugyanakkor „kétirányú folyamat volt: egyrészt valóban megszűnt a vallásosság társadalomszervező ereje, azonban ezzel párhuzamosan megjelentek a vallásos világnézetet és az egyházak érdekeit képviselő erők is” (KLESTENITZ 2013, 21). Az 1890-es évektől

kibontakozó „vallási reneszánsz” a hívők közösségének újjászervezését és a katolikus identitás megerősítését célozta (KLESTENITZ 2013, 21).

A *Jézus Szíve Szövetség* és benne a *Szívgyárda*¹ a híveket a nyomtatott sajtón és könyveken keresztül történő megszólítására tett törekvése is ebben a keretben értelmezhető. Az etikai értékrend formálását, a helyesnek tartott viselkedés felmutatását évszázadokon keresztül a *Biblia* és az imakönyv töltötte be, amely a legtöbb háztartásban megtalálható volt.² A 19. század második felétől az alfabetizációban és az olvasás kultúrában pozitív változás következett be, amely magában foglalta az olvasóközönség kiszélesedését, illetve a nyomtatott termékek tömegessé válását. A klérus egyre inkább felismerte az egyházi kiadású nyomtatott termékekben az újfajta pasztoráció lehetőségét, amelyre a katolikus sajtó és az egyháztörténet kutatói egyaránt rámutattak. A sajtó termékeit alapvetően károsnak tartották, ezért fontossá váltak a katolikus egyház értékrendjével összeegyeztethető tartalommal bíró olvasmányok létrehozása, amelyek az olvasóik világképét, értékrendjét alapjaiban határozzák meg. Emellett fontosnak tartották a katolikus szellemiségű sajtótermékek létrehozását. Erre azért is volt szükség, mert a világi sajtó egyre inkább meghatározó szerepet töltött be a véleményformálásban. Az 1880-as évek a magyar politikai napi sajtó virágkorának számított. Ekkor már a színesebb, sokoldalúbb, üzleti szempontokat szem előtt tartó és az olvasói igényeket figyelembe vevő lapok voltak különösebb népszerűek (LIPTÁK 2002, 36). XIII. Leó

1 Jézus Szíve tisztelethez kötődő, 6 és 14 éves gyermekeket összefogó vallásos gyermekegyesület a két világháború között.

2 Frauhammer Krisztina párhuzamos lelkiismereti irodalommal kapcsolatos kutatásait lásd: FRAUHAMMER 2017, FRAUHAMMER 2018.

pápa felismerve a sajtó jelentőségét, megfelelő sajtó támogatására, új orgánumok indítására, a régiók javítására buzdított. A magyar püspöki karhoz küldött levelében felszólította őket a katolikus sajtó előre mozdítására (DERSI 1973, 11-12). A Katolikus Szemlében megjelent írás a pápa szavaira reflektált, és jól szemléltette, hogy milyen szerepet szántak a katolikus sajtónak és olvasmányoknak: „Negyven-ötven éve annak, hogy a katolikusok is kezdik jobban megbecsülni a nyomtatott betű hatalmát. Látják a rombolást, melyet a nyomtatott betű véghezvitt, – ezt a rombolást ugyanazzal akarják ellensúlyozni. Belátták, hogy a méregellenmérget kíván. Ma már nem elég a theologia és a prédikáció: azzal az emberek nem törődnek, ezt nem igen hallgatják. Manapság olvasnak az emberek. [...] S ha ez a sok olvasmány – reggeltől estig, napról napra – a katolikus világnézettel, meggyőződéssel és hittel ellentétes: lehetetlen, hogy az olvasók is ne legyenek ilyenekké. Ezt a nagy veszélyt akarják most ellensúlyozni a buzgó katolikusok. Újságokat, tudományos társulatokat és folyóiratokat alapítanak, foglalkoznak a szépirodalommal, gondoskodnak szórakoztató olvasmányokról, hogy a kath. ember olvasás-vágyát kielégíthesse világnézetének megmérgezése nélkül.” (MIHÁLYFI 1892, 7-8).

A hívek, különösen a fiatalok vallási szempontból kifogástalan irodalommal történő ellátása, illetve a sajtó útján történő pasztoráció nem csak a katolikusokhoz kötődött. A többi felekezet is szembesült ezekkel a kihívásokkal, amelyekre hasonló válaszokat adtak. Ez csak a keresztényekre, hanem a zsidókra is igaz volt (GLÄSSER 2014, 174). A fő kérdés az volt, hogy „hogyan lehet a vallási tanítások/hagyomány szellemében nevelni az ifjúságot azon modern eszközök bevonásával, amelyekre igényt tartanak, és amelyek révén más, versengő világnézetek is már megszólították őket.” (GLÄSSER 2014, 217)

2. Blaskó Mária szerepvállalása

Blaskó Mária tanítónő és a Bíró Ferenc jezsuita páter által létrehozott *A Szív* újság belső munkatársa volt. A lap gyermekrovatának szerkesztése mellett számtalan regényt, naptárt, imakönyvet készített gyermekek számára, illetve szerepet vállalt a szívgyárda vezetőinek tartott továbbképzéseken, az úgynevezett *Szívheteken* is. Hozzá kötődik a *Szívgyárda*, illetve szívgyárdista kifejezés bevezetése³, illetve az általa *A Szívben* írt szívgyárdista-történetek jelentették a tényleges szívgyárda csapatok létrejöttének előzményét.

Emellett elvállalta a *Szívgyárdaközpont* által 1926 és 1944 között kiadott *Gárdavezető* szerkesztését, amely a szívgyárda vezetői számára nyújtott segítséget a csapatok vezetésében. A vizsgált *Gárdavezetők* Budapesten jelentek meg,⁴ 1938 és 1939 között, ugyanakkor a lap ugyanilyen címmel Szatmárnémetiben és Brassóban is megjelent, segítve az ottani közösségek munkáját.⁵

3. A Gárdavezető szerepe

A *Gárdavezetőben* az olvasók megismerhették a *Szívhéten* elhangzott, fontosabbnak tartott írásokat, tájékozódhatnak a kiadványokról, ünnepekről, programokról. Emellett egy olyan „fórum” volt, ahol a gárdavezetők, hitoktatók leírhatták, megoszthatták egymással ötleteiket, tapasztalataikat. A különféle alkalomra írt darabok, a gárdagyűlésekre készült mintabeszédek a gárdavezetésben gyakorlatlan oktatókat is bőségesen elláttak segédanyagokkal, kiegészítve a *Szívhéten* elhangzottakat. Erre azért is szükség volt, mert olyan tanítókat is

3 Más országokban a Jézus Szíve Szövetség elnevezése egységesen Imaapostolság.

4 Negyedévenként, majd kéthavonta megjelenő értesítő és anyagtár a Szívgyárdák részére. Budapest, 1926–1944. Szerkesztő és kiadó: Blaskó Mária.

5 Szatmárnémetiben 1929–1935, Brassóban 1930–1935, Kolozsváron 1929–1930 között jelent meg értesítőként, kézirat gyanánt és anyagtárként gárdavezetőknek, a Szívgyárdák részére.

felkérték a gyerekek vezetésére, akiknek ezen a téren kevés vagy semmilyen tapasztalatuk nem volt. *Szívgyárdavezető* képzés egy-egy alkalmat leszámítva tudomásom szerint nem volt.

Bíró Ferenc a gyárdavezetéssel kapcsolatban csak elveket adott meg, nem határozott meg szigorú szabályokat. Az elméleti oktatás helyett a gyakorlati vallásos életre, Krisztus hétköznapi életben történő „utánzására”, mélyebb lelkiiségre helyezte a hangsúlyt. Ezáltal az egyesület tag keretek között tudott mozogni, a vezető mindig az adott csapatra, annak lehetőségeihez tudta igazítani a szívgyárdisták irányítását. Ez azért is volt lényeges, mert a *Szívgyárda* tömegmozgalom volt, ahova nagyon eltérő anyagi lehetőségű és neveltetésű gyermekek jártak, illetve az adott település közösségeinek is változó helyzetük volt. Az újságban megjelent szövegek is csak javaslatok voltak és nem szigorúan betartandó feladatok.

A gyermekpasztoráció és a Gárdavezető

A *Gárdavezetőben* az elmélkedésekben, az előadás vázlatokban a szerzők megfogalmazták a szívgyárdistákra vonatkozó megfelelő viselkedést. Ezek az elvek megfelelnek a más forrásokban lévő intelmeknek (pl. katolikus újság, regény, elméleti munkák és a *Krónikában* leírt visszaemlékezéseknek). Sajnos forrás híján az nem vizsgálható, hogy ezeket a szövegeket a szívgyárdavezetők milyen mértékben építették be a foglalkozásaikba.

A gyermekek pasztorálásánál nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy ne csak a fő imákat ismerjék és a Jézus Szíve tisztelet alapfogalmait tanulják meg, hanem Bíró Ferenc elveit követve Jézust „utánozzák” a mindennapi életben. Zsíros Ferenc jezsuita atya szavaival: „A *Szívgyárdában* tehát a hitbuzgalmi működés alapja az igazi Jézus Szíve tisztelet. A hit ismeretét, a hittan tudását feltételezzük, de a hit szerint való életet sürgetjük, vagyis a hittevékenységre akarjuk serkenteni a buzgóság által.” (ZSÍROS 1938, 2)

Fontosnak tartották a gyakori gyónást, szentáldozást, az otthoni apostolkodást, szorgalmat, szófogadást. Arra törekedtek, hogy a felnőttekhez hasonlóan a gyermekek is részt vegyenek az egyház munkájában, akár pl. sajtóapostolkodás⁶ formájában vagy a nagyobb ünnepekbe, évfordulókba való bekapcsolódással. A gyerekek apostolkodása hozzátartozott a szívgyárdista kötelességeihez. (DOMBRÁDI 1938, 29-30) A gyerekekről, mint kis apostolokról való gondolkodás háttérében az *Actio Catholica* (röviden AC, magyarul Katolikus Akció) törekvése állt, amely értelmében minden hívő embernek kötelessége apostolnak lenni, vagyis aktívan részt vállalni az egyház munkájában, az emberek Krisztushoz és a valláshoz való visszavezetésében (MIHALOVICS 1942, 6-10). Emellett mélyen vallásos, de a mindennapi életben a helyét megálló felnőtteket igyekeztek nevelni.

Az 1930-as, 1940-es években több Árpád-házi szent halálának évfordulóját ünnepelték: 1930-ban Szent Imre halálának 900., 1931-ben Szent Erzsébet halálának 700., 1942-ben Szent László szentté avatásának 750. és Boldog Margit születésének 700. évfordulóját (CSÍKY 2012, 135). Ezek sorába illeszkedett az 1938-ban, Szent István király halálának 900. évfordulóján tartott *Eucharisztikus Világkongresszus*, amelynek ebben az évben Magyarország adott otthont. Ezek az évfordulók nemcsak vallási ünnepek voltak, hanem politikai jelentőséggel is rendelkeztek. A jubileum a nemzeti öntudat megerősítése szempontjából is jelentős volt, illetve meghatározó volt a hazánkról külföldön kialakult kép szempontjából is. Az ünnepségsorozatok a vallási tartalom túl alkalmasak voltak az ország eredményeinek, sikereinek felmutatására is (CSÍKY 2012.136). Mint minden fontosabb alkalmon, a szívgyárdisták ezeknek az emlék-éveknek a megünneplésében is részt vettek. Legfontosabb alkalom természetesen az 1938-ban tartott *Eucharisztikus Kongresszus* volt.

⁶ A gyerekek a sajtóapostolkodás keretében egy-egy adott katolikus sajtó olvasottságát igyekeztek növelni rikkancsként vagy a családon belül (például *A Szív* újságét).

Újítások és bevált módszerek – két példa

Az újságban helyet adtak minden olyan kezdeményezésnek, amelyek gárdavezetésben hasznos módszer lehetett. A Szívgyárdaközpont kérésére Faragó József diósgyőrvasgyári hitoktató például bemutatta a *szívgyárdista-kartotékot*, amelyet már évek óta használt (FARAGÓ 1938, 4). A kartoték egyrészt egy jutalmazási forma volt, élve a gyermekek versenyszellemével. A szentáldozáshoz való járulás, a szentmisehallgatás, a hitoktatásban való részvétel, szívgyárda aktivitás, helyes magaviselet és szorgalom mentén kaphatott a gyermek pontokat. Minden hónapban össze-számolták ezeket és a nyertesek bekerültek a legjobb szívgyárdisták közé, a legtöbb pontot szerző pedig „aranycsillagos” szívgyárdista lett. A következő hónapban újrakezdték a versenyt⁷, esélyt adva a többieknek is. A kartoték másik fele a gyermek családi helyzetére vonatkozó adatokat tartalmazta, amelyet figyelembe vettek a pontozás során, illetve, ha gyakran változtak a hitoktatók vagy nem ismerték még a gyerekeket, akkor is hasznukra váltak az információk.

Az újság sok színpadi előadást tartalmazott a különböző ünnepségekhez biztosítva szervezői háttéranyagot.⁸ A többnyire vidám, rövid párbeszédből álló, vallásos értékrendet közvetítő történetek az ünnepségre való készüléten túl szintén a gyermekek játékos módon történő tanítását szolgálták. Hasonló feladatot láttak el

a gárdagyűlésen elmondott tanmesék is, amelyeket külön a kisebb és nagyobb gyerekeknek szánva szintén megtalálhatóak voltak a Gárdavezetőben. A szünidei összejövetelekre ugyancsak mesékkel készültek, amelyeknek tanulságát megbeszélték a gyerekekkel.

A gárdagyűlés többnyire egy „komolyabb” részből és a játékból állt. Az elején imádkoztak, meghallgatták és megbeszélték a heti parancsot, amely többnyire egy mondatos feladat volt (pl. többet segíték otthon), a csoportvezetők felsorolták a hiányzókat, esetleg időnként új parancsnokot választottak maguk közül. Ezt követte az aktuális eseményről való beszélgetés, egy mese, történet és annak tanulsága. A „komoly” részt játék követte, amely lehetett rejtvény, bábozás, csapatjáték. A végét imádság, ének zárta. Ez a felépítés nagyjából hasonló volt mindenütt, de alapvetően a gárdavezetőre volt bízva.

A második példa Pap Irén igazgatónő írása volt a *Szentévi Emlék-tábla* hasznáról és a sajtóapostolkodás fontosságáról. (PAPP 1939, 1-2) A Szív újság népszerűsítése, illetve a vallási értékrendnek megfelelő sajtó olvasása volt a célja. Emellett természetesen emléket is állítottak az adott osztály apostolkodásáról, amely része volt a Szentévre való készülődésnek. Az apostolkodás egyébként is feladata volt a szívgyárdistáknak, amelynek célja a felnőttek megnyerése volt szentmisén való részvételre, vallási sajtó olvasására. Emellett az igazgatónő által foglalkoztatott gyermekek maguk is olvasták A Szív újságot, pontosabban valószínűleg a gyermek rovatát. A Szív újságot máshol is olvasták a gyermekek, itt azonban számon is tartották, a tábla segítségével be is osztották azt. Járathatták egyedül, illetve kettős vagy ötös csoportban is. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy noha ez egy viszonylag olcsó újságnak számított, ezzel a módszerrel a szerény anyagi helyzetűek is hozzájuthattak. A második ábrán lévő papírcsík segítségével osztották be, hogy melyik nap ki olvassa, majd az tarthatta meg az újságot, aki utolsónak kapta el. Azért, hogy ez igazságosan történjen, mindig más sorrendben adták oda az újságot. Ennek számontartására készült ez a bekeretezett, deszkára felerősített, nyitható

7 A mellékletben található, kartotékról készült képen a „sz., o., n., stb. betűk a hónapokat jelölik: szeptember, október, november, stb.

8 Ennek előképei a 19. század végéről jól ismertek, például Srevizer Lajos (szerk.): *Ezer esztendő. A millenniumi ünnepség anyaga a népiskolákban*. Dobrowsky és Franke, Budapest. [é.n.]. Hevesi József: I. Ferenc József 1830–1910. Ő Felsége 80-ik születésnapja alkalmából az iskolai ifjúság részére. Budapest, 1910. Elemzésüket lásd: Földvári József: „Hajnali órákban kelve, hogy országait naggyá, népeit boldoggá tegye” Ferenc József és az uralkodócsalád az iskolai füzetek, értesítők, olvasmányok tükrében. In: Glässer Norbert, Zima András, Nagyillés Anikó (szerk.): *„A királyhűség jól bevált útján...” : Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között*. Szegedi Tudományegyetem BTK, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. Szeged, 2016. pp. 279–296.

tábla. A második ábrán lévő, hét napjait mutató kis kartonlap csúsztatható, a 3. ábrán lévő kis kártyákat felvarrták a felnőtt olvasók részéhez. Ennek az is lehetett a célja, hogy az otthon tartott újságba (ami így nem jelentett anyagi terhelést a családnak) valószínűleg a felnőttek is beleolvastak, ezáltal a vallási üzenet hozzájuk is eljutott. Az emléktábla egyike azoknak a megoldásoknak, amellyel a gyermekeket a nagyobb egyházi ünnepekbe, évfordulókba igyekeztek bevonni.

4. Tanulságok

A gyermekek foglalkoztatásához szükséges segédletek mellett a *Gárdavezetőben* szívgyárda-vezetők tájékoztatását, imaszándékokat, programokat tartalmazó írások is vannak. Emellett megtalálhatóak a hasznos könyvek, füzetek, illetve a gárdafelszerelések listája is. Az utóbbiak azért is érdekesek, mert ezáltal teljesebb képet kapunk a szívgyárdisták egyenruhájáról, annak kiegészítőiről, felvételkor, családfelajánlaskor használt emléklapokról. Ezek a gyakorlatban

csak részlegesen kerültek megrendelésre, használatba, hiszen a szülők anyagi helyzete ezt nem tette lehetővé. Ebből adódóan más forrásokban kevesebb szó esik, vagy nem is esik szó ezekről. Az olvasmányok esetében főként Blaskó Mária (Mária néni) művei vannak felsorolva. Ezek a művek a szerkesztő saját művei. A regények ilyen formában történő használata nem csak a katolikusok gyermekpasztorációjának volt a része. A többi felekezetről is megfigyelhető volt.

Az újság első felében olyan szövegek találhatók, amelyek a gárdavezetés problémáit, feladatait tartalmazzák. Ezek a *Szívhéten* elhangzott előadások leírt változatai, az egyes szívgyárda-csapatok vezetőinek beszámolója a tapasztalatairól, módszereiről, illetve a *Gárdaközpont* által tapasztalt problémák, vagy évfordulókra, ünnepekre írt elmélkedések. Ezek egy része szintén a gyerekek neveléséről, annak problémáiról szól. A felnőttek esetében is a gyakorlati vallásos élet fontosságát, a mindennapok megszentelését hangsúlyozták. Az *Actio Catholica* elveire hivatkozva Zsíros Ferenc fontosnak tartotta mind a gyerekek, mind a felnőttek esetében a szervezetbe (jelen esetben a *Szívgyárda* majd a *Jézus Szíve Szövetség*) való tömörülést is.

Irodalom

- ALTERMATT 2001 Altermatt, Urs: *A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom-és kultúrtörténete*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- CSÍKY 2012 Csíky Balázs: Jubileumi esztendő és katolikus megújulás a Horthy-korszakban. In: *A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai*. Tanulmányok a pécsi egyházmegye 20. századi történetéből. Szerk. Bánkuti Gábor–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár, Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2012, 135–157.
- DERSI 1973 Dersi Tamás: *A századvég katolikus sajtója*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.
- FRAUHAMMER 2017 Frauhammer Krisztina: Olvasva imádkozni, imádkozva olvasni. Alfabetizáció és olvasástörténeti adalékok az imakönyv műfaja kapcsán. In: *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. Szerk. Jakab Albert Zsolt – Vajda András, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2017, 705–715.
- FRAUHAMMER 2018 Frauhammer Krisztina: Erényvirágok. Az imakönyv műfaja mint a nevelés eszköze a 19-20. század fordulóján. In: *Arezzói Guidótól a tabletig – Tíz évszázad oktatási-nevelési problémái*. Szerk. G. Molnár Péter, Budapest, L' Harmattan Kft., 2018, 93–104.
- GÁRDONYI 2006 Gárdonyi Máté: *Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe*. Budapest, JEL Könyvkiadó, 2006.
- GLÄSSER 2014 Glässer Norbert: Az opera tündérei vagy a sábesz angyalai? Nosztalgikus vagy normatív vidéki zsidó élet képe a budapesti magyar nyelvű orthodox sajtóban. In: *A család egykor és ma*. Szerk. Barna, Gábor, Kiss, Endre, Gyöngyössi, Orsolya, Szeged–Budapest, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék – OR-ZSE Kaufmann Dávid Zsidó Kultúratudományi Kutatócsoport, 2014, 166–178.
- GLÄSSER 2014 Glässer Norbert: Orthodox kóser tömegirodalom? Sajtóviták a zsidó ifjúsági irodalom orthodox és neológ értelmezései körül. In: *Hagyományláncolat és modernitás*. Szerk. Glässer Norbert – Zima András, Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2014, 217–229.
- KLESTENITZ 2013 Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex Kiadó, 2013.
- KÓSA 2002 Kósa László: A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a XIX. században. In: *Magyarország társadalomtörténete I/2. A reformkortól az első világháborúig*. Szerk. Szilágyi Ágnes – Kövér György – Palóty Mária – Kovács I. Gábor. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002, 250–267.
- LIPTÁK 2002 Lipták Dorottya: Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága. Budapest, L' Harmattan, 2002.

Források

- DOMBRÁDI 1938 Dombrádi Anna: *Szegedi Nagy Misszió és a szívgyárdisták*. A Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgyárda-csoportjának Krónikája. I. kötet. 1937–1938. tanév. Kézirat, 1938, 29–30.
- FARAGÓ 1938 Faragó József: *Szívgyárdista-kartoték*. Gárdavezető, 1938. XIII. évf. 1.sz., 4.
- MIHALOVICS 1942 Mihalovics Zsigmond: *A világi apostolkodás kézikönyve*. Budapest, Szent István Társulat, 1942.
- MIHÁLYFI 1892 Dr. Mihályfi Ákos: *A sajtó és a katolikusok*. In: *Katholikus Szemle VI. kötet*. Szerk. Dr. Mihályfi Ákos. Budapest, Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, 1892, 3–15.
- PAPP 1939 Pap Irén: *Szentévi Emlék*. Gárdavezető, 1939. XIV. évf. 1.sz., 1–2.
- ZSÍROS 1938 Zsíros Ferenc: *Hitbuzgalmi működés a Szívgyárdában*. Gárdavezető, 1938. XIII. évf. 2.sz. 2.

Szívgyárda (Apostleship of Prayer) behind the scenes

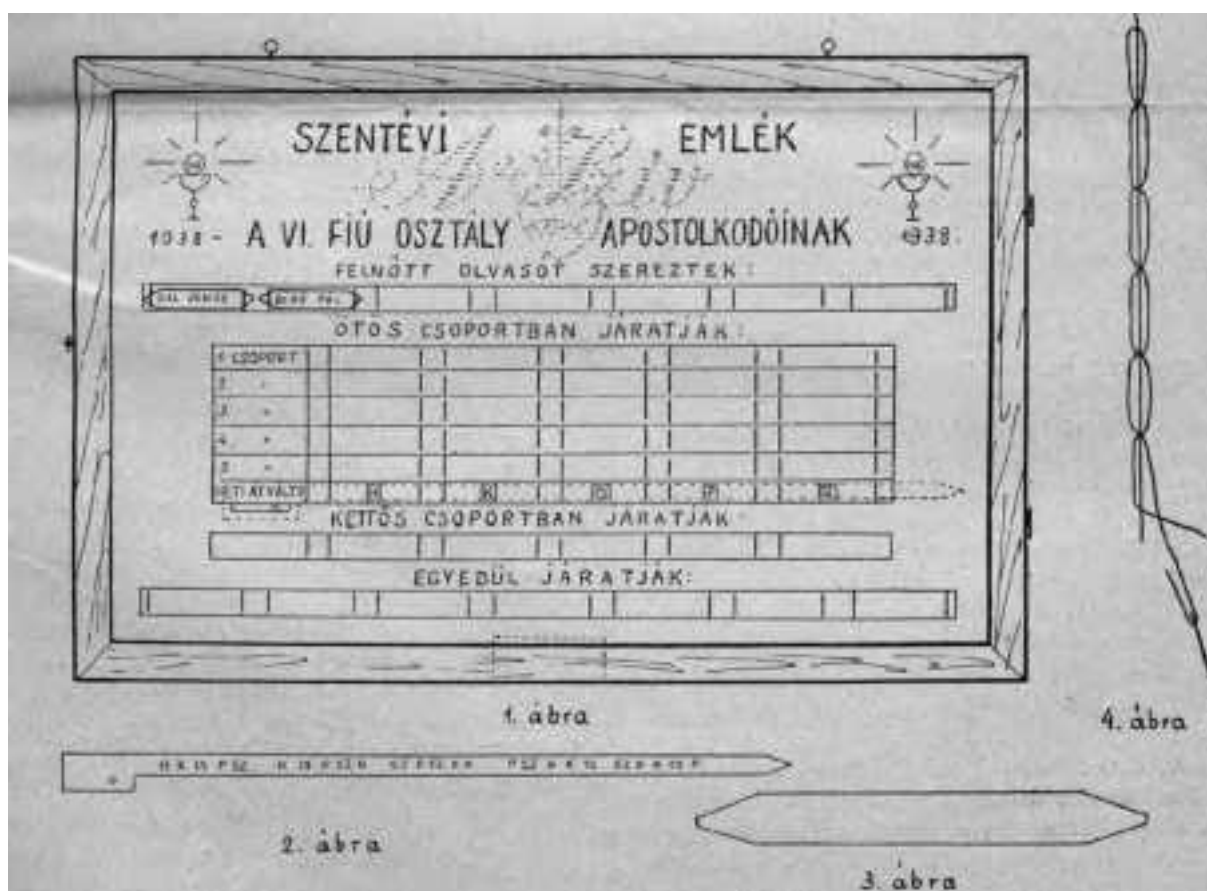
Anikó Gläserné Nagyillés

The Guard Leader newsletter was published and edited by Mária Blaskó. It was intended as a quarterly newsletter and manuscript to help Szívgyárda leaders lead Szívgyárda teams and prepare for the holidays. The Szívgyárda Leader also contains specific pedagogical exercises and solutions, giving us an insight into a practice that dates back more than 80 years. The materials also show how the leaders viewed the children they pastored, how they adapted religious teachings to the particular age groups and social classes.

The 1938-1939 issues also coincided with the time of the Eucharistic Congress, so this event was prominently featured. In addition to theoretical material, the authors also described their concrete experiences. How can the pastoral care of children be examined in the light of these? What was considered important in the religious education of children and, through them, in the pastoral care of families? How does it reflect the social situation of the time? In my study I explore these questions, which are set within the context of the history of the religious renaissance and religious indifference.

[illegible]

1. kép Szívgárdista-kartoték (Gárdavezető,1938. XIII. évf. 1.sz.)

2. kép Szentévi Emlék (Gárdavezető, 1939. XIV. évf. 1.sz.)

A Móra Ferenc Múzeum és kiállítóhelyeinek új állandó és időszakos kiállításai – 2024

Szerkesztette: Hegedűs Anita

ÚJ ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁS

Móra Ferenc Múzeum

„Régi dolgok – A szögediség fundamentuma”

Megnyitó: 2024. 06. 12.

„Régi dolgok – A szögediség fundamentuma” címmel nyílt új néprajzi állandó kiállítás a Móra Ferenc Múzeumban. A 130 négyzetméter alapterületű tárlaton mintegy 200 tárgyat láthat a nagyközönség, melyek mindegyike egy-egy régi mesterséget vagy néphagyományt elevenít fel különböző audiovizuális eszközök segítségével.

A kiállításon bepillantást kaphatunk az egykori piacok nyüzsgő világába, a papucsos és késes mesterség mindennapjaiba, a szőlő- és paprikatermesztés fortélyaiba. Emellett kiderül, miért volt kiemelkedő jelentőségű Szegeden a kékfestés vagy a kocsigyártás, illetve a látogatók megtudhatják, mit is jelképeztek az egykori parasztházak napsugárdíszes oromzatai.

Fontosnak tartottuk a modern, interaktív elemek használatát is a tárlaton. Így például az ö-ző nyelvjárást népdalok, mesék segítségével mutatjuk be: a látogatók meghallgathatnak egy tündérmesét a Bálint Sándor által felfedezett zsombói mesemondó, Tombácz János repertoárjából, egy Rózsa Sándor mondát szintén az ő történetei közül, valamint öt szegedi népdalt is. A szegedi nagytáj, a szegedi nemzet határait egy nagyméretű, interaktív képernyő szemlélteti, amelyen különböző keresőpontok kínálják az információkat.

Kurátor: Bárkányi Ildikó

Társkurátorok: Fodor Ferenc, Glässerné Nagyillés Anikó, Mód László, Takács Gergely, Vukov Anikó Veronika

ÚJ IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSOK

Móra Ferenc Múzeum

Ádám Jenő Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola – Diákrajz-kiállítás

2024.02.12. – 2024.03.10.

A kiállításon az Ádám Jenő Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola tehetséges diákjainak munkáiból válogattunk.

Kurátorok: az Ádám Jenő Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola pedagógusai

1848-as megemlékező múzeumpedagógiai tér – Huszár játszóház

2024.03.14. – 2024.04.11.

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc emlékére egy múzeumpedagógiai élménytérrel várta a látogatókat a Móra Ferenc Múzeum. Az érdeklődők huszár egyenruha-másolatokat öltözhettek és különböző kézműves foglalkozásokon vehettek részt.

Koordinátor: Wilhelm Adél

SZTE Juhász Gyula Gyakorló Általános és Alap-fokú Művészeti Iskolája – Diákrajz-kiállítás

2024.04.23. – 2024.05.10.

A kiállításon az SZTE Juhász Gyula Gyakorló Általános és Alap-fokú Művészeti Iskolája tehetséges diákjainak munkáiból válogattunk.

Kurátorok: az SZTE Juhász Gyula Gyakorló Általános és Alap-fokú Művészeti Iskolája pedagógusai

„Rideg régésztartás” – pillanatképek a 100 éves szegedi régészképzés történetéből

2024.05.22. – 2024.08.30.

A kiállítás a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke alapításának 100. évfordulója előtt tisztelgett. A tárlaton tablókon keresztül szemléltették a különböző időszakok történetét, a hallgatók és az oktatók tevékenységét, munkásságát. Emellett vitrinekben mutatták be Buday Árpád sétabotját, cilinderét, szemüvegét és indexét, Trogmayer Ottó matrósapkáját és további személyes tárgyait, valamint az egykori régész cég céhládáját, mesterlevelét és pecsétjét is.

Kurátor: Felföldi Szabolcs

A jólfésültség története – Nagyvárosi forradalom a fodrásziparban

2024.03.01. – 2024.08.31.

A jólfésültség története című tárlaton a haj, az arcszőrzet került a középpontba többféle szemszögből: arra kereste a kiállítás a választ, mik voltak a szépségipar fejlődésének főbb mozgatórugói, állomásai, kik voltak meghatározó szereplői.

A tárlaton bemutattunk fodrász- és borbélyszalonhoz tartozó bútorokat, hirdetések, ikonikus eszközöket. A látogatók megismerhették a haj kémiai és biológiai történetét, a fodrásztechnológiák változását, a fodrászműhelyek kialakulását. A kellékek mellett képzőművészeti alkotásokkal, videókkal és fotókkal is találkozhattak az érdeklődők, melyek remekül megidéztek ezt a különleges világot.

Kurátor: Szabó Zsuzsa

Szeged arcai – Válogatás a Móra Ferenc Múzeum képzőművészeti gyűjteményéből

2024.05.02. – 2024.06.09.

A tárlaton a múzeum képzőművészeti gyűjteményéből válogattunk: szegedi vagy Szegedhez kötődő művészek festményeit láthatták az érdeklődők. Így többek között Nyilasy Sándor, Szőri József, Kukovetz Nana és Vinkler László alkotásait is kiállítottuk.

A szegedi múzeum képzőművészeti gyűjteményében rengeteg „kincs” található: olyan festmények is, melyeket ritkán vagy soha nem láthat a nagyközönség. Ezért tartotta a múzeum fontosnak a tárlat megrendezését, hogy a raktárban pihenő alkotásokat is megismerhessék az érdeklődők. A bemutatáshoz komolyabb restaurátori munkára is szükség volt, hogy megfelelő állapotban lehessen kiállítani a műveket.

Kurátor: Hári Kata

Munkácsy, a festőszeni

2024.06.22. – 2025.02.02.

A tárlaton közel 80 eredeti Munkácsy-alkotást mutattunk be, köztük az Ásító inast, valamint a Honfoglalás című monumentális festmény szín- és szénvázlatát. A kiállítás célja az volt, hogy bemutassa Munkácsy Mihály munkásságát csodálatos festményein keresztül. A látogatók így megismerhették az alkotó különböző kor szakainak festményeit: a portrékat, tájképeket, szalonképeket is. A kiállítás kiegészítéseként Munkácsyt ábrázoló fotókat mutattunk be, valamint olyan fotográfiákat, melyeket ő készítettett különböző művei kapcsán, mindemellett egy interaktív gyermekfoglalkoztató térrel is vártuk az érdeklődőket. A tárlat nyitvatartásának második szakaszában különlegességgel is találkozhattak a látogatók: olyan eredeti grafikákat állítottunk ki, melyeket korábban még sehol sem láthatott a negyközönség.

Kurátor: Boros Judit

Az ásító inas, én és (a) MI – Munkácsy

2024.06.22. – 2025.02.02.

Egy újszerű kamarakiállítással jelentkezett a Móra Ferenc Múzeum a Munkácsy-kiállítás kapcsán. Munkácsy Mihály ikonikus alkotását, az Ásító inast gondoltattuk újra a mesterséges intelligenciával különböző művészeti stílusokban. A tárlat létrehozásának célja az volt, hogy megmutassuk, milyen egyedi módon használható az MI a hagyományos kiállítások kapcsán.

A projektet a múzeum grafikusa, Magyar Milán bonyolította le, aki az egyik képalkotásra létrehozott mesterséges intelligencia programot „kérte meg” arra, hogy az Ásító inast alkossa újra különböző parancsok alapján. A feladat nem bizonyult könnyűnek: noha pontos utasításokat kapott az MI, mégsem született olyan kép, mely az eredeti festmény minden elemét pontosan megjelenítette volna.

A kiállításon több, mint 70 MI által generált képet láthattak az érdeklődők. Az Ásító inas megjelent barlangrajzokon, egyiptomi és ókori görög alkotásként, Michelangelo, Klimt vagy éppen Van Gogh stílusában. Továbbá találkozhattunk pop art, cyberpunk-, graffiti- és anime- újraértelmezésekkel is.

Kurátor: Magyar Milán

Fekete ház

„Lelkem műhelyéből...” – Balázs János festményei

2024.04.25. – 2024.09.22.

Balázs János festő, költő 1905-ben született. Kisgyermekkorában félárván maradt: ekkor költözött be a család Salgótarjánba a pécskődombi cigánytelepre. Komoly szegénységben nőtt fel Balázs, majd kezdett el festeni és verseket írni. A hadifogságból hazatérve elvonultan élt: egyfajta remeteként folytatta munkásságát. Barátai, tisztelői vittek számára vásznat és festéket, hogy alkotni tudjon. A szegedi kiállításon

különleges látványvilágú festészetét és egyedi verseit mutattuk be a látogatóknak.

Kurátor: Shah Gabriella

Romani Design Fashion Art – Aktivizmussal a tradícióért

2024.04.25. – 2024.09.22.

A Romani Design a világ első divatstúdiója, mely 2010-ben alakult. Célja, hogy a roma tradíciókra alapozva, a divat segítségével támogassa a roma

közösségek integrációját. A társadalmi felelősségvállalás jegyében tervezik meg kollekcióikat, egy-egy általuk közvetíteni kívánt üzenet mentén. Olyan ruhákat, ékszereket és kiegészítőket készítenek, amelyek modern módon építenek a roma hagyományokra. Emellett fontosnak tekintik a fenntarthatóságot is: a textilhulladékot sokféleképpen hasznosítják újra. A Fekete ház kiállításán a divatstúdió kollekcióiba nyertünk betekintést, valamint az általuk folytatott kultúrmissziós, aktivista tevékenységbe is – a divaton keresztül.

Kurátor: Varga Erika

Tömörkény Terítés

2024.09.27. – 2024.10.29.

A szegedi Tömörkény István Gimnázium, Művészeti Szakgimnázium és Technikum művészdiákjainak válogatott kiállítása.

Kurátorok: a Tömörkény István Gimnázium, Művészeti Szakgimnázium és Technikum pedagógusai

A kép csendje – Kiállítás Zoltánfy István születésének 80. évfordulójára

2024.10.10. – 2024.12.31.

Zoltánfy István 70 alkotásaiból mutattunk be kiállítást a Fekete házban a festőművész születésének 80. évfordulója alkalmából. A tárlaton négy témakörre bontva ismertettük az életművet. Az első csoport egyfajta viszonyrendszerhez kapcsolódott: azokat a festményeket válogattuk

ide, melyek a nagy elődök (festők, műfajok, stílusok) és művészettörténeti hagyományok alapján készültek. A második témakör a család volt, ahol nem csak a személyes rokoni és baráti kapcsolatok kaptak szerepet, hanem az „emberiség mint család” gondolata is. A harmadik csoportban a Szegedről, szeretett városáról készült alkotások szerepeltek, míg a negyedik témakörben a falvakat, tanyákat ábrázoló festményeket mutattuk be.

A kiállításon magángyűjtők, a szegedi Móra Ferenc Múzeum, valamint több önkormányzat (Szeged, Hódmezővásárhely, Deszk) tulajdonában lévő festményeket láthatta a nagyközönség. A tárlatot a megnyitás utáni szakaszban újonnan beérkezett, szintén magángyűjteményekben szereplő alkotásokkal bővítettük ki.

Kurátor: Uhl Gabriella

A diplomata szemével – Válogatás Erdős André fotóiból

2024.11.08. – 2024.12.31.

Magyarország egykori ENSZ-nagykövete, Erdős André szakmai munkájának pillanatait mutatta be a Fekete ház kiállítása. A tárlaton az 1960-as évektől kezdve egészen 2004-ig láthattunk fényképeket a nagykövet megbízatásainak helyszíneiről, szakmai életének különböző meghatározó pillanatairól. A fotókon feltűnt például Moszkva, Genf, Delhi és Párizs, láthattuk Kofi Annan ENSZ főtitkárt és Indira Gandhi indiai kormányfőt is. A legtöbb fotó New Yorkban készült, ahol több, mint másfél évtizeden keresztül dolgozott Erdős.

Kurátor: Medgyesi Konstantin

A Móra Ferenc Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2024

Dr. Bárkányi Ildikó

Régi dolgok: A szögediség fundamentuma: Kiállítási katalógus. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 170. Szerkesztő.

A szögedi nemzet krónikásai: Kálmány Lajos néprajzkutató, pap. In: Régi dolgok: A szögediség fundamentuma: Kiállítási katalógus. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 170. 7–11. Szerkesztő: Bárkányi Ildikó

A szögedi nemzet krónikásai: Tömörkény István (1866-1917) író, múzeumigazgató. In: Régi dolgok: A szögediség fundamentuma: Kiállítási katalógus. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 170. 12–15. Szerkesztő: Bárkányi Ildikó

A szögedi nemzet krónikásai: Juhász Antal (1935–2020) néprajzkutató, egyetemi tanár. In: Régi dolgok: A szögediség fundamentuma: Kiállítási katalógus. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 170. 20–23. Szerkesztő: Bárkányi Ildikó

Adatok a szegedi piacok két világháború közötti történetéhez. In: II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia – Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. 5.

Benedek András

Derekegyház-Kórógypart (Derekegyház 3. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 313. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Földeák, Szárazéri-ugar IV. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 315–316. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor. (Társszerző: Varga Sándor).

Mórahalom, Benák-tanya III. lelőhely (Mórahalom 33. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 321–322. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Mórahalom, Benák-tanya IV. lelőhely (Mórahalom 35. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 322. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Nagymágocs, Balog-tanya (Nagymágocs 105. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 323. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Nagymágocs, Mágocsi rész, Ótompahát (Nagymágocs 122. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 323. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Dr. Felföldi Szabolcs

Határtalan Régészet. Archeológiai Magazin. IX. évfolyam, Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. Főszerkesztő.

Lehel vezér és a Jászok kürtje. In: Határtalan Régészet. Archeológiai Magazin. IX. 3. (2024). Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024, 28–33. (Társszerző: Langó Péter).

A homokba temetett város: Kara-khoto. In: Határtalan Régészet. Archeológiai Magazin. IX. 4. (2024). Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024, 42–45. (Társszerző: Langó Péter).

Egy ásatás a 15. századi Selyemúton? Giosafat Barbaro tanai kalandja és információtörténeti hozadéka. In: Világtörténet 14. (46). 215–229. 2024.

Selyemkereskedelem a régi Selyemúton-Makró és Mikró történeti léptékek. In: Gazdaság, történelem és politika a Selyemút mentén. Budapest, ELTE BTK Kínai Tanszék, 2024. 439. 65–100. Szerkesztő: Kósa Gábor.

Vámbéry album. Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás, 2024. 342. Szerző. (Társszerző: Vér Márton).

Csehó Gábor

Dr. Beretzk Péter és a Móra Ferenc Múzeum kapcsolata. In: II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia – Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. 10. Szerkesztő: Dr. Hegedűs Anita, Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Szolnoki Zoltán, Dr. Tóth István, ifj. Tóth István.

Gläserné Nagyillés Anikó

A szögedi nemzet krónikásai: Bálint Sándor néprajzkutató, egyetemi tanár. In: Régi dolgok: A szögediség fundamentuma: Kiállítási katalógus. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 170. 16–19. Szerkesztő: Bárkányi Ildikó.

Boldogasszony oltalma alatt: Búcsújárás. In: Régi dolgok: A szögediség fundamentuma: Kiállítási katalógus. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 170. 112–119. Szerkesztő: Bárkányi Ildikó.

A zsombói mesemondó: Tombácz János (1901–1974). In: Régi dolgok: A szögediség fundamentuma: Kiállítási katalógus. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 170. 120–125. Szerkesztő: Bárkányi Ildikó.

Emlékállítás és emlékezetrekonstrukció a Szeged-rókusi szívgárda csapatok példáján. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 157–169. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Szeged: hit és tudomány. Élő Egyház, 2024. 10. 29-i adás. <https://mediaklikk.hu/video/elo-egyhasz-2024-10-29-i-adas-4> [Tv interjú].

Bálint Sándor. In: Magyar Múzeumi Arcképcsarnok II. Budapest, Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület, 2024. 403. 11–12. Szerkesztő: Tóth Arnold, Élesztős László.

„Krisztusi nőiesség eszményi magaslatai felé”: Hagyományos női szerepek válságára adott katolikus egyházi válaszok a két világháború között. In: Történeti Muzeológiai Szemle. Budapest, Magyar Múzeumi Történész Társulat, 2024. 53–64.

Miről is szól eredetileg a karácsony? Európa Rádió, 2024. 12. 18. <https://europaradio.hu/tallozo/mirol-szol-eredetileg-karacsony>. [Rádió interjú].

Szívgárda a kulisszák mögött. In: II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia – Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. 17. Szerkesztő: Dr. Hegedűs Anita, Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Szolnoki Zoltán, Dr. Tóth István, ifj. Tóth István.

Gyurka Orsolya

Contributions to dating the Late Bronze Age pottery in North-Western

Romania. Ziridava. In: *Studia Archaeologica*, 38. 2024. 131–165.

Materiality of roman religion in Apulum. Catalogue and topography of the finds. In: *Apulum. Acta Musei. Apulensis* 61. 2024. 311–375. (Társszerzők: Szabó Csaba, Ioan-Libită).

Dr. Hegedűs Anita

A szegedi egyetemisták szabadidő-eltöltési szokásai. In: Az oktatás időszerű narratívumai: Absztraktkötet: Hungarian Conference on Educational Research HuCER. Eger, Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesülete (HERA). 2024. 467. 206–207. Szerkesztő: Juhász Erika, Gyányi István.

Múzeumok és hallgatók: A szegedi egyetemisták múzeumképe. In: *Kit érdekel a látogató?: Látogatáskutatások múzeumokban és kiállítóterekben.* 2024.

A diktatúrák tükre: Válogatás a Liebmán- és Enyedi-fotógyűjteményből. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 160. Szerkesztő: (Társszerkesztő: Medgyesi Konstantin, Sólyom Péter).

Egy másik kultúra megismerése? Külföldi hallgatók múzeumfogyasztási szokásai. In: Új kutatások a neveléstudományokban 2023: Elkötelezettség és rugalmasság: a neveléstudomány útjai az átalakuló világban. Budapest, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar (ELTE PPK), MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság, 2024. 239. 194–206.

Egyetemisták és múzeumok – A Szegedi Tudományegyetem hallgatóinak múzeumképe, (2024). Egyetemek, egyetemisták és múzeumok. Kutatási eredmények és jó gyakorlatok. 2024. 11. 06. Online konferencia.

II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. Szerkesztő: (Társzerkesztők: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Szolnoki Zoltán, Dr. Tóth István, ifj. Tóth István).

Kommunikáló múzeumok? Újfajta múzeumi kommunikációs kérdések és lehetséges válaszok Szegedről. In: Múzeumi örökség és múzeumi kommunikáció. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság (KJNT), 2024. 224. 141–152. Szerkesztő: Jakab Albert Zsolt, Vajda András.

University student's views on the museum world: Results of a quantitative research. In: II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia – Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. 18.

A múzeumi fotógyűjtemények ereje: A Móra Ferenc Múzeum Liebmán- és Enyedi fényképgyűjteménye. In: MúzeumCafé – A múzeumok magazinja. 18. Budapest, Kultúra 2008 Non-profit Kft., 2024. 211–223.

A Móra Ferenc Múzeum és kiállítóhelyeinek időszaki kiállításai 2023. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 339–342. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

A szegedi egyetemisták múzeumképe: A múzeumok mint változó tanulási terek egy egyetemi városban. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem. 279. Védés éve: 2024.

Dr. Király Kitty

White plague among the „forgotten people” from the Barbaricum of the Carpathian Basin- Cases with tuberculosis from the Sarmatian-period (3rd-4th centuries CE) archaeological site of Hódmezővásárhely-Kenyere-ér, Bereczki-tanya (Hungary). In: Plus One, 19. 29. Usa, California 2024. (Társszerzők: Spekter Olga, Kiss P. Attila, Kis Luca, Varga Sándor, Marcsik Antónia, Schütz Oszkár, Török Tibor, David R. Hunt, Tihanyi Balázs).

Dr. Kovács-Krassói Anikó

Egy Móra-projekt elemzése múzeumpedagógiai és múzeumandragógiai nézőpontokból. In: II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia – Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. 26. Szerkesztő: Dr. Hegedűs Anita, Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Szolnoki Zoltán, Dr. Tóth István, ifj. Tóth István.

Kultúra, közvetítés, generációk. Önkéntesség a Móra Ferenc Múzeumban. In: Közösségi kapcsolódások – Tanulmányok kultúráról és oktatásról 4. 2024. 124–133.

„...a lelkem egy kalózhajón a trópusok alatt”: Móra Ferenc humoráról. In: Tiszatáj : Irodalmi Művészeti és Társadalmi folyóirat. 78. 2024. 63–71.

„Hű, akkor bekövetem.” Egy Móra-mintaprojekt hatásvizsgálata egyetemisták körében 2024. In: Egyetemek, egyetemisták és múzeumok. Kutatási eredmények és jó gyakorlatok 2024. 11. 06.

Molnár Csilla

A szegedi Palánk palánkja. In: II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia – Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. 30. Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Szolnoki Zoltán, Dr. Tóth István, ifj. Tóth István. (Társszerző: Löffler Zsuzsanna).

Török kori tímárműhely a szegedi várban. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 85–150. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Szeged, Középkori városmag (Szeged 413. lelőhely): 1. Szeged, Oroszlán utca 6. és Kelemen László utca 7. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 327–328. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor. (Társszerző: Löffler Zsuzsanna).

Szeged, Középkori városmag (Szeged 413. lelőhely): 3. Szeged, Gutenberg utca 25-27. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 329. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor. (Társszerző: Löffler Zsuzsanna).

Löffler Zsuzsanna

Szőreg-Apátság lelőhely 2024-es feltárása. In: II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia – Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. 27.

A szegedi Palánk palánkja. In: II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia – Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. 30. (Társszerző: Molnár Csilla)

Lajkó Orsolya. In: Magyar Múzeumi Arcképcsarnok II. Budapest, Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület, 2024. 403. 204–205. Szerkesztő: Tóth Arnold, Élesztős László.

Szeged, Középkori városmag (Szeged 413. lelőhely): 1. Szeged, Oroszlán utca 6. és Kelemen László utca 7. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 327–328. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor. (Társszerző: Molnár Csilla).

Szeged, Középkori városmag (Szeged 413. lelőhely): 3. Szeged, Gutenberg utca 25-27. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 329. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor. (Társszerző: Molnár Csilla).

Szeged-Szentmihály, Belterület (Szeged 286. lelőhely): 1. Solt köz 12. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 331. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Szeged-Szentmihály, Harcos utca (Szeged 263. lelőhely): 2. Szeged-Rendező-Röszke Országhatár vasútvonal munkálatai. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 332–333. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Dr. Medgyesi Konstantin

Fejlemények a zentai 56-os palack ügyében. In: II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia – Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. 28.

A diktatúrák tükre : Válogatás a Liebmann- és Enyedi-fotógyűjteményből. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 160. Szerkesztő. (Társszerkesztő: Dr. Hegedűs Anita, Sólyom Péter).

II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. Szerkesztő. (Társszerkesztők: Dr. Hegedűs Anita, Dr. Szolnoki Zoltán, Dr. Tóth István, ifj. Tóth István).

Az utolsó magyar pártfőtitkár: Grósz Károly politikai életrajza. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2024. 280.

Fotók fogságában: A demokrácia és a diktatúra képi narratívái. In: A diktatúrák tükre: Válogatás a Liebmann- és Enyedi-fotógyűjteményből. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 160. 7–16. Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita, Dr. Szolnoki Zoltán, Dr. Tóth István, ifj. Tóth István.

Lövések a jugoszláv határnál, 1956. In: „80 éve történt” – partizánmegtorlás a Délvidéken 1944/45-ben. Sajtó és nyilvánosság a Délvidéken: Fejezetek a Délvidék múltjából 9. Absztraktkötet. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2024. 33. 24.

A Csanád Egyházmegye Mária-ünnepe, 1948. In: Belvedere Meridionale 36. 2024. 92–105.

A zentai palack és 1956 drámája. Fejezetek a Délvidék Múltjából 8. Előadás. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar. 2023. november 23.

Lövés a jugoszláv határnál, 1956. Fejezetek A Délvidék Múltjából 9. Előadás. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, 2024. november 6–7.

Fejlemények a zentai 56-os palack ügyében. In: II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia-Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. 28.

Pópity Dániel

Tál alakú cserépbográcslelet az újszentiváni óvoda udvaráról (Újszentiván-Felszabadulás utca lelőhely). In: „...Általad nyert szép házat...” Tanulmányok Fodor István emlékére II. Budapest, 2024. 431. 69–85. Szerkesztő: P. Barna Judit, Szalontai Csaba. (Társszerző: Haraszi László).

Harcosok klubja. Újabb szkíta kori sírok Szeged-Szőregről. In: Határtalan Régészet. Archeológiai Magazin. IX. 4. (2024). Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 2024, 66–69.

Mórahalom, Babarci-tanya (Mórahalom 60. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 321. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Felgyő, Faragó-tanya, baromfitelep (Felgyő 133. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 314. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Mórahalom, Ördögh-tanya (Mórahalom 62. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 322–323. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Ópusztaszer-Monostor (Ópusztaszer 11. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 324–325. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Szatymaz. Algyői-főcsatorna (Szatymaz 89. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 325. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Szatymaz. Hosszú-hát lelőhely (új lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 325–326. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Szeged, Középkori városmag (Szeged 413. lelőhely): 2. Szeged, Batthyányi utca 27. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 328–329. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Szeged-Szentmihály, Harcos utca (Szeged 263. lelőhely): 1. Harcos utca, 02124/43 hrsz-ú telek. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 332. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Újszentiván, Felszabadulás u. (Újszentiván 9. lelőhely): 1. Fürj utca 537/7. hrsz. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 333–334. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Újszentiván, Felszabadulás u. (Újszentiván 9. lelőhely): 2. Fürj utca 537/39. hrsz. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 334. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Újszentiván, Felszabadulás u. (Újszentiván 9. lelőhely): 3. Fürj utca 537/5. hrsz. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 334–335. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Újszentiván, Felszabadulás u. (Újszentiván 9. lelőhely): 4. Fürj utca 537/3. hrsz. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 335. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Újszentiván, Felszabadulás u. (Újszentiván 9. lelőhely): Újszentiván, 537/14. hrsz. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 335–336. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Újszentiván, Felszabadulás u. (Újszentiván 9. lelőhely): 6. Újszentiván, Felszabadulás utca. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 336–337. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

történeti Folyóirat 97. 2024. 134–138. Szerkesztő: Mairesse Fracois.

Personal Crisis and Political Consequences in a Fable of Giovanni Sercambi. Leeds International Medieval Congress 01-04 July. University of Leeds. 2024.

Dr. Szolnoki Zoltán

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. Szerkesztő. (Társzerkesztő: Varga Sándor).

II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. Szerkesztő. (Társzerkesztők: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita, Dr. Tóth István, ifj. Tóth István).

Fejezetek szegedi Nemzeti Megújulás emlékmű történetéből. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 197–212. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

A szegedi laktanyák és a lakosság viszonya 1918-ig. In: Háborús hétköznapi VI.: Tanulmánykötet. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2024. 237. 85–98. Szerkesztő: Závodi Szilvia.

Emlékezet és történelem viszonya a szegedi Jókai utca példáján. In: Történeti Muzeológiai Szemle. 2024. 21-22. 205–214.

Jelmondatok és legendás szavak a 13-14. századi toszkán krónikákban: A bosszú mondatai egy 1215-ös példa alapján. In: MVH: A múlt (vissz)hangjai. Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2024. 328. 281–289. Szerkesztő: Dancs Réka, Rebeka, Kőszegi Margit, Pásztor Katalin, Natkó Anna, Fischer Viktória, Berta András, Becz Viktória Ildikó.

A Búvár-tó ügye Szeged történetében 1. In: Szeged: A város folyóirata: Várostartörténeti és kulturális magazin. 36. 6. Szeged, 2024. 3–9.

A Búvár-tó ügye Szeged történetében 2. In: Szeged: A város folyóirata: Várostartörténeti és kulturális magazin. 36. 7. Szeged, 2024. 15–22.

A muzeológia modern fogalomtára. In: Dictionary of Museology, Korall. Társadalom-

Sztankovánszki Tibor

Egy antik háztartás edényei és a római étkezési kultúra újabb nyomai a Maros-völgyében. Késő római kori „barbár” szarmata településrészlet Makón. In: Határtalan Régészet. Archeológiai Magazin. IX. 3. (2024). Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 2024, 66–69. (Társzerzők: Sóskúti Kornél, Herendi Orsolya).

A próbaszondák alapján egy 7. századi település található a területen...”: A makói ipari park késő avar kori temetője (2023–2024). In: 100 éves a szegedi régészképzés: A Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékének ünnepi rendezvénysorozata és konferenciája. Rezüméfüzet. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészeti Tanszék, Dél-alföldi Régészeti Egylet, 2024. 48. 40. Szerkesztő: Kulcsár Valéria, Pintér-Nagy Katalin, Szébenyi Tamás.

Zsombó, Gyuris Lajos tanyája (Zsombó, 38. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 336–337. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Szeged-Szentmihály, Belterület (Szeged 286. lelőhely): Rövid köz. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 331–332. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Makó, Honvéd u. (Makó 288. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 318. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Makó, Ipari Park 1. (Makó 254. lelőhely): 1. Makó, Királyhegyesi út 8. (Duna-Dörner Kft. bővítés). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024.

351. 318–319. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Makó, Ipari Park 1. (Makó 254. lelőhely): 2. Makó, Ipari Park létesítése projekt. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 319–320. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Szeged-Szentmihály, Belterület (Szeged 286. lelőhely): 2. Rövid köz. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 331–332. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Takács Gergely

Bognár, kocsigyártó, kocsikovács, kerékgyártó mesterség. In: Régi dolgok: A szögediség fundamentuma: Kiállítási katalógus. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 170. 72–77. Szerkesztő: Bárkányi Ildikó

Késes mesterség. In: Régi dolgok: A szögediség fundamentuma: Kiállítási katalógus. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 170. 78–82. Szerkesztő: Bárkányi Ildikó.

Képfestő mesterség. In: Régi dolgok: A szögediség fundamentuma: Kiállítási katalógus. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 170. 83–88. Szerkesztő: Bárkányi Ildikó.

Napsugaras oromzatú parasztházak. In: Régi dolgok: A szögediség fundamentuma: Kiállítási katalógus. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 170. 106–111. Szerkesztő: Bárkányi Ildikó.

Tiszai Rebeka

Restaurátori megfigyelések Zoltánfy István festéstechnikai megoldásai kapcsán. In: II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia – Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. 40. Szerkesztő: Dr. Hegedűs Anita, Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Szolnoki Zoltán, Dr. Tóth István, ifj. Tóth István.

Dr. Tóth István

II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. Szerkesztő. (Társzerkesztők: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Szolnoki Zoltán, Dr. Hegedűs Anita, ifj. Tóth István).

Szeged Auer objektívvel : Auer Lajos (1886–1973) fényképész munkássága, (1910–1944). Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 253.

Szeged vasművészete II., Szegedi műkovácsiparművészek a 19-20. században. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 263.

Ifj. Tóth István

II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. Szerkesztő. (Társzerkesztők: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Szolnoki Zoltán, Dr. Hegedűs Anita, Dr. Tóth István).

Újabb adatok Letzter Lázár fényképész életéhez és munkásságához. In: II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia – Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. 41. Szerkesztő: Dr. Hegedűs Anita, Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Szolnoki Zoltán, Dr. Tóth István, ifj. Tóth István.

Felső-magyarországi jelenlét a szegedi magyar varga, tímár céhben, 1774–1808. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 213–236. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Szegedi vitézek, vitéz szegediek. Tóth Marcell kötetéről. In: Szeged: A város folyóirata: Város-történeti és kulturális magazin. 36. 3. Szeged, 2024. 65–66.

Felsőoktatási törekvés Szegeden a Nagy Háború idején. In: Háborús hétköznapi VI.: Tanulmánykötet. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2024. 237. 33–46. Szerkesztő: Závodi Szilvia.

Egy igazi szegedi induló centenáriuma: 100 éves Figedy-Fichtner Sándor Shvoy-indulója. In: Szeged: A város folyóirata: Város-történeti és kulturális magazin. 36. 7. Szeged, 2024. 42–47.

A Protestáns Pátens és annak fogadtatása a szlovák evangélikusok körében. In: Aetas: Történettudományi folyóirat 39. 2024. 86–100. Szerző: Miriam Viršinská. Fordító.

Politikus férj és segítő felesége dr. Kószó Istvánné példája alapján. In: Történeti Muzéológiai Szemle. 2024. 21–22. 175–182.

Ujszászi Róbert

„Megbélyegezve”. Papírpénz nosztrifikáció a visszacsatolt Délvidéken. Szeged, Gerhardus Kiadó, Szeged, 2024. 115.

Egy szerény ritkaság születése – Adatok az ún. „hullámos talpú” kétpengősök történetéhez. In: Az Érem, LXXX., 2024., 44–49.

Az alsólendvai pénzverde. In: Napról napra virágzó szorgalommal. Tanulmányok Gedai István 90. születésnapjára. Budapest, 2024., 93–103.

Megjegyzések a XI. századi hercegi denárok kérdéséhez. In: II. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia – Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 46. 42.

Varga Sándor

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. Szerkesztő. (Társszerkesztő: Szolnoki Zoltán).

Földeák, Szárazéri-ugar IV. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 315–316. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor. (Társszerző: Benedek András).

Kiszombor C (Kiszombor 2. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 316–317. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Szeged-Budapesti út, 163. km (Szeged 415. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve

2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 326–327. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Szeged-Öthalom (Szeged 1. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 330. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Szeged-Science Park (Szeged 408. lelőhely). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2024. (Új folyam 11.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 351. 331. Szerkesztő: Dr. Szolnoki Zoltán, Varga Sándor.

Data on the Hungarian Conquest Period and Árpadian Age graves established as secondary burials in prehistoric mounds – Adatok a másodlagosan, sírhalom betöltésébe ástott honfoglalás és kora Árpád-kori temetkezések kérdésköréhez. In: „...Általad nyert szép hazát...” Tanulmányok Fodor István emlékére I. Budapest 2024, 445. 377–399. Szerkesztő: P. Barna J., Szalontai Csaba.

Unveiling the Origins and Genetic Makeup of the „Forgotten People”: A Study of the Sarmatian-Period Population in the Carpathian Basin. In: <http://ssrn.com/abstract=4988510>. 2024. 10. 16. (Társszerzők: Oszkár Schütz, Zoltán Maróti, Balázs Tihanyi, Attila P. Kiss, Emil Nyerki, Alexandra, Gînguță, Petra Kiss, Gergely I. B. Varga, Bence Kovács, Kitti Maár, Bernadett Ny., Kovacsóczy, Nikoletta Lukács, István Major, Antónia Marcsik, Eszter Patyi, Anna Szigeti, Zoltán Tóth, Dorottya Walter, Gábor Wilhelm, Réka Cs. András, Zsolt Bernert, Luca Kis, Liana Loredana Oța, György Pálfi, Gábor Pintye, Dániel Pópity, Angela Simalcsik, Andrei Dorian Soficar, Olga Spekter, Sándor Varga, Endre Neparáczi, Tibor Török)

Vukov Anikó Veronika

Gyékénnyel átszótt évszázadok Tápén. In: Régi dolgok: A szögediség fundamentuma: Kiállítás katalógus. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2024. 170. 64–71. Szerkesztő: Bárkányi Ildikó.

A kötet szerzői

Dr. Bárkányi Ildikó Ph.D
főmuzeológus, néprajzkutató

Csehó Gábor
muzeológus
Móra Ferenc Múzeum

Felletár Zsolt mérnök-közgazdász
ipartörténeti kutató
Szeged-Hódmezővásárhely-Bp.

Georgiádes Ildikó
főlevéltáros

Glässerné Nagyillés Anikó
néprajzkutató muzeológus
Móra Ferenc Múzeum

Dr. Hegedűs Anita PhD
múzeumi kulturális menedzser
Móra Ferenc Múzeum

Dr. Pataricza Dóra, PhD
történész
Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma,
Szeged / Åbo Akademi University, Turku /
Åbo, Finnország

Dr. Pópity Dániel Ph.D
régész
Móra Ferenc Múzeum

Szabó Tamás
restaurátor művész
Móra Ferenc Múzeum

Dr. Szalontai Csaba Ph.D
régész
Magyar Nemzeti Múzeum

Szalóki Dezső
entomológus

Dr. Széll Gábor Ph.D
kutatótanár

Sz. Osváth Zsófia
régész, doktorandusz
Szegedi Tudományegyetem

Sztankovánszki Tibor
régész
Móra Ferenc Múzeum

Takács Gergely
muzeológus, néprajzkutató
Móra Ferenc Múzeum

Tánczos Roland
főlevéltáros

Tóth István
történész, muzeológus
Móra Ferenc Múzeum

Tugya Beáta
történész-muzeológus, archeozoológus
Thúry György Múzeum

Vidovics Teréz
főrestaurátor
Móra Ferenc Múzeum

Dr. Vukov Anikó Veronika Ph.D
muzeológus, néprajzkutató
Móra Ferenc Múzeum

Móra Ferenc
Múzeum Szeged

ISSN 2064-8480

